

भारंमसिद्धिनामोऽस्य मन्त्रस्य सुधीःपट्टायाभिर्धनं वार्तिकं श्रीहेमचन्द्रसगभिर्मिर्वाचनाचार्यैः प्रणीतं ।
 यं च तपागच्छसंस्थापकानां निजदीक्षितपोमिस्तपाचार्यवशातिमवाप्तानां भीमन्तुपविष्कार्कस्य
 प्रबोधयतां क्षताभ्यां भारते विहरतां श्रीजगन्नाथसूरीणां शिष्यान्वये समभूति मन्त्रान्ते उत्पद्य
 स्तिव प्रतीयत । वार्तिकमिव मन्त्रकर्त्राद्ययसमुत्पादकं सुहृत्सु तद्यत्रेण च विविधगोविर्बिद्धिवाप
 जगुषोपनिर्वाकं बहुबहुवैक्यामिप्रायप्रमाणप्रतिपादकं बभार्वाचोभर्कं योतिः शास्त्रसप्रज्ञावानुसारी
 विरचित तदभ्यासस्तु कञ्चनोपकृतये तैः श्रीहेमचन्द्रसगभिः ।

सर्वांरमविधेः सिद्धिकरणात् 'भारंमसिद्धि' इति सार्वकामिधानस्यास्य मन्त्रस्य चरममणो
 स्वाभिप्रायनिर्द्देशकानि पद्यानि प्रवीण मन्त्रकर्तृभिर्मन्त्रत्वास्य प्रयोगं पश्युपयोगिता च सर्वं प्रति
 पारित । तत्र सङ्ग्रहस्यमिदं पद्यं यथा—

केचित् केचिद्वि कश्चित् कश्चिद्वि मन्त्र विज्ञेय मया,
 ह्यष्ट ज्योतिषगोचराः किञ्च समुद्युतं च ते चिन्तिताः ।
 प्रकाम्यस्य समुच्चो रचयितु संघर्षमानः पुनः,
 सोऽर्चयेत् सन्तैः सन्तैः सममन्त्रं मन्त्रानुरूपकृतिः ॥ १ ॥ "

कस्मापि सः इत्य सिद्धिर्निता विमर्शं न भवतीत्याक्षयनाभारंमसिद्धिमन्त्रे विविधविषयसूचकः
 सङ्ग्रहीताः पञ्च विमर्शाः प्रकटयत्वाने निबोधिताः ।

प्रथमे विविधारमयोगपरीक्षात्मके विमर्शे मन्त्रस्याभिधेयसम्पन्नप्रबोद्धनामुक्तः । अत्रादि
 विध्यादिद्वाराणि प्रतिपारितानि । विधिद्वारे शुभाशुभविशेषरूपं, रम्यविभक्तिवचकस्यमश्रादिरन
 रूपं उत्तत्स्थापनाचत्रसहितं विरोधित । द्वारद्वारे चारयेसकाक्षोद्यवारगतकुवेकाङ्किकमुवेकाङ्का
 चाङ्कमादिस्वरूपं विविधस्थापनाचत्रमुत्पद्य सुवर्षित । द्वारद्वारे नक्षत्रनामानि सर्वमुच्चारेण नामकरणा
 क्षरपत्रं, नक्षत्रेणाः, नक्षत्रवारकर्षक्या मद्यन्ताविशेषा मद्यत्राणा चन्द्रेण भोगे सुहृत्संघाता
 इत्यादि निरूपितं । योमद्वारे चारनक्षत्रानुसारेण विविधाः शुभाशुभयोगास्तत्स्थापनाचत्रं, ऊप्रगच्छ-
 न्तविधिगच्छान्तनक्षत्रगच्छान्तानां स्थापना, तेषां प्राक्षन्तावविशेषण, शुभाशुभफलनिर्देशः । विद्योत्प्रेष
 योगानां स्वरूपं, उपयोगप्रवर्धनापना, शुभाशुभयोगार्कं, दिनयोगाः शुद्धयोगाणां त्वाज्यवर्धनः । प्रकार्य-
 कयोगप्ररूपं तत्स्थापना सप्तसप्तकाचन्द्रेण पञ्चशष्ठाकाचन्द्रेण च वेधयोगः, क्षन्तावेतापावयोगस्वरूपं
 इत्यादि सविस्तरं प्ररूपित ।

द्वितीये राशिगोचरपरीक्षात्मके विमर्शे द्वारद्वयं निरूपितं । तत्र राशिद्वारे राशिचर्माः,
 राशिशीकानि राशिनामुच्चरीचपरमोच्चपरमगीचस्वरूपं तत्स्थापना राशिचन्द्राः द्वायसमावाः
 मावानां नामान्तराणि राशिशीकं चतुर्गः चर्गसंवाभिनः सर्वसंस्थाभिनः राशिचोक्तमहाणां प्रमेदः महाणां
 पञ्चैवं चर्कं महत्प्रतिरूप्य महाणां अनुमित्रमभ्यस्ततात्पर्यं, राशिस्त्वमहाणां मिश्रोवेधस्वरूपं, इत्यादि
 सप्रपञ्चं स्थापनाचत्रसहितं निरूपितं । गार्गद्वारे—गोचरकक्षाणि, चन्द्रस्य चक्षुर्धनं, वायव्यरूपं,
 चन्द्रावस्थाः सन्तैः पूजन् नक्षत्रगच्छार्कं, मह्यरूपस्वरूपं महाष्टकवर्गाः महत्प्रकारेणः महत्प्रति-
 प्रयोगः इत्यादि सविस्तरं तत्स्थापनं प्रतिपारितं ।

तृतीये कार्यपरीक्षात्मके विषये कार्यक्षेत्रमेकमेव निरूपितं । तत्र कार्यद्वारे कार्यमेवात् मनुष्याणां भेदाः, तत्र कार्यभ्याः कार्यविशेषाः, मूळपुरुषाः, जन्मादौ मनुष्यभेदाः, वायवां कृष्यादित्थं, रविनारत्नरूपं, अष्टाविंशतिनक्षत्रभेदः, योगिभेदः, अष्टात्रयः, राशीनां मिथो वैरैर्योगादि, माघीवेदः, तारात्रयी, वर्गत्रयी, वर्गचक्रम्यासंयुक्तं मिथो सम्बन्धमयत्वं, सातकर्षादिचक्रकार्यार्थेऽपि, क्षौरमाभित्ति रजनीयाति विमाद्यभित्तिर्यामिभित्ति, कृषिपुरुषस्वरूपं, हृत्पत्रं, विविधकार्यविचारः इत्यादि सम्बन्धवत्, तत्तत्स्थापनायुतं निरूपितं ।

चतुर्थे गमबास्तुप्रवेशपरीक्षात्मके विषये गमबास्तुप्रवेशाभिषेक इत्यर्थः, तत्र गमद्वारे प्रस्थापनाभिषेकः, प्रस्थापनमपहृष्टिः, नक्षत्रविशेषाद्याद्याने विस्तोदनिषमः, परिपस्वरूपं, विगिभित्तिर्यामिभित्तिरूपं, योगि-
नीचाराः, पासाकम्पस्वरूपं, महानारत्नरूपं, वत्सवारत्नरूपं, सप्तमहृष्टिचक्रादित्थं, बुद्धि-
चक्रमर्थं, उत्पत्तिरूपः, वात्राकम्पस्वरूपं, वात्राई होरादिर्वापचक्रं, उत्पत्तिं, वात्रायां हृत्पत्रमात्राः,
वात्रायां प्रविचारः, वात्रोक्तिप्रयोगाः, राजयोगस्वरूपं, चित्रादित्थं, विविधमागवर्ष इत्यादि
मरूपितं । बास्तुद्वारे आवाहीनि, आवाधानयने करणरूपं, ब्रह्मचयनं, प्रस्थापनप्रकारः, पौष्टमहृष्टि
हृत्पत्राद्योत्पत्तिः, बास्तुनि चक्रमर्थं, बास्तुपरिम मासाः, दमनारम्भप्रकारः, एहनिवेष्टे छत्रमर्थं, छत्र-
होत्ररूपं, अष्टपदे प्रवेशविधिः, वायुचक्रमर्थं, इत्यादि सर्वं प्रस्थापनप्रमाणैः समितरे निरूपितं ।

पञ्चमे विष्णुनमिन्नारपरीक्षात्मके विषये विष्णुप्रणिष्ठाभिषेक इत्यर्थः । तत्र विष्णुप्रद्वारे सौर
चान्द्रमासस्वरूपं, छत्रगुणहोत्रविशेषं इत्यादि निरूपितं । मित्रद्वारे मङ्गोचरहृष्टिस्वरूपं, विन्द्यादि
स्वरूपं, विवाहप्रवेशे विधेयः, नक्षत्राणां होत्रप्रकारः, अष्टादशमानां शुभशुभायाः, वेदाद्यादिः, कर्मास-
नियमः, वीक्षायां कर्मासाः, विवाहे कर्मासादित्थं, सर्वकर्मसाधारणविचारः, आभिषेकस्योपस-
मः, वीक्षायां चान्द्रस्य पुष्पे फलं, वीक्षाक्रमेऽसाधारणी ह्यनमहृष्टसा, विवाहक्रमेऽसाधारणी मङ्ग-
हृष्टसा, विवाहक्रमे विधेयः, सर्वकार्यसाधारणां शुभाशुभवेदाः, हर्षयोगस्वरूपं, प्रतिष्ठाक्रमे देवा
मङ्गमहृष्टसा, प्रतिष्ठाक्रमे विधेयः, सर्वकाले शुभप्रशाणां कृत्तिकर्षं, ह्यनमहृष्टसा हृष्टेः सक्तिः, व-
त्सवारहृष्टी, कर्मासां मानं, राशिषु चक्राविशेषः, उत्पत्तिमानि, हृत्पत्रसङ्क्रान्तीनामन्तराक्रमणः,
कर्मणां कर्मवर्गः, कर्मणां कर्मानयनं, विवाहे गौष्टिककर्मस्वरूपं, साधारणप्रवृत्तकर्मस्वरूपं, राजा-
समिपके गुणहोत्रमर्थं, इत्यादि स्थापनायुतं निरूपितं । तत्र पञ्चमविमर्शवेष्टेचक्रमन्वाचसमर्थं
मात्र पद्यवेकं कर्मविषया ज्योतिषार्थनिर्मोक्षणकुर्यात् प्रत्यः सप्तमि गणितो प्रत्यकारः ।

ततः प्रसक्तौ वार्षिककाराः प्रस्थापितवन्तः परम्परया स्वीयो^१ श्रीमचन्द्रकृते^२ इति वाक्येन
विद्यतमचन्द्रकृतेनमन्त्रमात्मनां प्रत्यप्रवेष्टुणां पाठित्यप्रकर्ष एतद्व्यपयोग्योक्तिर्न प्रत्यङ्गमिष्यते च ।

प्रत्योऽयं विधिभेदेनैकैकित्युत्पत्तिः स्यात्स संक्षोभितोऽपि यत्र कुत्रापि मातृपदेगुणीयुक्त-
मानि सप्रक्रियाणि दृष्टिगोचरानि भवेयुस्तानि ध्यान्वन्तु विद्यां इति मार्गवते विमुक्तान्, आध्यात्मे
च ज्योतिषावसन्निवर्तकार्यविचारिणं प्रत्यमन्वाहोत्रयोग्योक्त्यन्ते निर्मलस्य विपश्चित इति ।

भावन्याये विक्रमसंवत् १९७३

मागधीर्गुरुपूर्णिमायां

श्रीजैनसङ्गोपासकः

गीतामार्गपुत्र पुस्तकमहासः

विवाहकुर्वन्तु विदिवनिरन्यथा विविधसाहचर्यामवसागरप्रमथनं निर्वाहमन्यावसा धीमन्त्र
 पत्रपत्रुवास्मिन् भारवे विबुधवितपिनमिशामीष्टकसूर्यं आद्विजगमै समाराधित सम्पत्सुगम्भ-
 सुमर्गं स्फुरत्स्वकुसुमोत्थये शोभितं सदाशिविहितस्वयं चतुर्विधपरमेश्वरसूत्रं सद्योत्रात्सुमर्गं श्रीमि-
 नशासनं सर्वोत्कृष्टं वरिचरिषि । तस्य परमशान्तिमुत्पत्तिरिति मन्त्रार्तिहारिणी छायां समान्विता महेन्द्र
 वसिष्ठमिनेन्द्रपरमेश्वरसूरीकाः स्वसविज्ञाननुरसैकवानाः कारितपुण्यसर्गा विष्णुसन्निधौ सूरि-
 वर्गा स्वकीयेताप्रविष्टेन प्रतिभासैमयेन जनतोपकृतितृप्तितृप्तेऽनेकम् प्रम्भान् प्रणीतवन्तः । श्रीना
 गेन्द्रगच्छादिषां विद्वन्मण्डलमण्डनीभूताः महागणकसंविदः सदाप्रगल्भा विपन्नबादिभृगुकठीरवा
 कृष्णप्रमतिमवावधानाः धीमन्तः त्रयप्रमदेवसूरयो औत्तिकसोकोत्तरकर्मगोचरवशोतिर्बलव्यवसा
 यवहारवर्धनविधिव्यावस्थवयापापपरप्रन्नेव विविधमूर्तिव्यवहारव्यवसायस्यमानं गणकगणनाद्योक्त्य
 तदुपकाराय विविधानवधपचारव्याविभूषितं सुदुस्तरवशोविपात्रमन्यनोद्भूतवैयंगनीनमूवं इत्येव-
 ममार्गसिद्धिनामानं प्रणयमिममवयन् ।

प्रत्यस्तास्य प्रणेताः सूरिसाधनेताः धीमन्त उदयप्रमदेवसूरयः श्रीकृष्णकान्तावमविद्वद्धारिणा
 सपूर्वापूर्वस्तुप्रावधिकसनविभाकरप्रमसूत्रधारं वागव्यरिणा हरिमन्त्रसूरिपादायां शिष्यपद्मभिरु-
 क्तानां श्रीविजयसेनसूरिणां शिष्याः श्रीमन्पत्रिकमार्कसमयादीवायां प्रयोदशं शताब्द्यादिमानमारय
 सुवमलमकुर्वन् स्वविहरणैः । मारतीयजनश्रीशालुप्रभनाविचरणेन्येराहतपर्याघोवकरेन केरापरनैः
 सूरिवरैः सप्तपट्टिपरिभवं स्वमायुरूपमोमिवधिति कैतेतिहासयेरनुमीमये ।

धीमतामुदयप्रमदेवसूरीणां समये श्रीगीतरजनपद्मदीमास्ता श्रीवीरेश्वरनरेन्द्र आसीन् । तन्म-
 त्त्रिपद् आद्विजगमलकमणिनीपतिः श्रीशतुज्योत्तपन्तापुत्रादिवैद्यपरिमितावेवाभिनियोगतः प-
 त्तमारेऽपि चतुर्वारस्य प्रवचयिता स्वकीयशक्तिमुत्सविष सकलमभिरामहृदयप्रगीः सङ्कपतिभी
 वस्तुपात्रमन्त्रीश्वरोऽलककाय तेन मन्त्रीश्वरेण धीमतामुदयप्रमदेवसूरीणां वादिप्रौढतमिन्त्यलण्डनविधौ
 मार्तण्डविन्वापमानं शोतिःशालविज्ञानपाटवं निर्मलमर्मचरण परिभुञ्जं च विद्योक्त्य सन्तुष्टेन संसार-
 वापापहृदौ क्षमावहभ्यो विप्रागुरुकम्पयेऽवो गुरुभ्यः समर्पितासीत्तार्थपरप्रविष्टा गुणतत्त्व-
 गरिष्ठा । श्रीमद्भट्टउदयप्रमदेवसूरिभिः सुतपाशुकिर्भिर्ब्रह्मममलमलकविजनका विविधत्रिपयोक्तादि-
 नोऽनेके प्रम्भा व्युत्पत्तिमुज्ज्वलमोदोद्वा व्याशब्द प्रणीता भूवन्तः । तत्र तद्विषय धर्माभ्युदय
 महाकाव्यं तत्प्रतिभाप्रमावप्रतिभूरूपं समग्रं सगुणशृङ्गरीवकवितवद्भानां विदुषां मतरपोपई
 मन्दिरमिव सुवर्णविभोमण्डलमाविभाषि ।

भारमसिद्धिनाम्नोऽयम् ग्रन्थस्य सुधीश्वरायामिदं वार्तिकं श्रीहेमहंसगण्डिमिर्वाचनाचार्यैः प्रणीतं ।
 यच्च तथागच्छसंस्थापकानां विद्वतीश्वरपोमिस्तथाचार्यकथाविमर्शासक्तानां श्रीमन्पुनर्विष्णुमार्कण्डेय
 प्रबोधरत्नां सदाभ्यां भारते विद्वतां श्रीजगन्नाथसूरीणां सिद्धान्तबोधे समभूतिरिति ग्रन्थान्ते उत्तमं
 स्थितं प्रतीयते । वार्तिकमिदं ग्रन्थकर्त्राण्यसमुद्भूतकं मुहूर्तेषु तन्त्रेषु च विविचयवोतिर्विद्विवाप
 ज्ञानुपरोपनिर्णायक बहुबहुरैक्यामिप्रायप्रमाणप्रतिपादक यथायावद्वोधकं ववोति।क्षात्रसंभ्रामानुसारे
 विरचितं तदभ्यासोत्पुङ्गजनोपकृत्यैः श्रीहेमहंसगण्डिमिः ।

सर्वार्थमविधेः सिद्धिकरणार्थं 'भारमसिद्धि' इति सार्वकामिभाष्यस्यास्य ग्रन्थस्य चरममनो
 स्वामिभाष्यमिदं कानि पद्यानि प्रणीतं ग्रन्थकर्तृभिर्मन्त्रस्वास्थ्यं प्रबोध्यं फलमुपवाप्तिता च सर्वं प्रवि-
 पादितं । यत्र सङ्ग्रहरूपमिदं पद्यं यथा—

केचित् केचित् क्वचित् क्वचित् क्वचित् ग्रन्थं विज्ञेया मया,
 दृष्टं व्योमिषिगोचराः किञ्च समुद्युतं च ते चिन्तिता ।
 प्रकान्तस्य समुद्युतो रचयितुं सर्वसंमानं पुनः
 सोऽर्चयेत् सतैः सतैः सममन्त्रं मन्त्रानुरूपकृतिः ॥ १ ॥ "

कस्यापि साधनस्य सिद्धिर्निता विमर्शं न भवता।त्वाद्यवेनात्रारमसिद्धिग्रन्थे विविधविषयसूचकः
 सङ्ग्रहीता पञ्च विमर्शाः प्रकरणस्थाने निबोधिताः ।

प्रथमे विधिकारमयोगपरीक्षाक्रमके विमर्शे ग्रन्थस्वामिधेयसम्बन्धप्रयोजनानुसूता चत्वारि
 विध्यादिद्वाराणि प्रतिपादितानि । विधिद्वारे ह्युमाह्वयविधिरूपं दृग्गतिविधिवत्करणमन्त्रादित्व
 रूपं तत्तत्स्थापनाव्यवस्थितं विधेयं । वारद्वारे वारप्रवेशकाज्योपचारगतकुम्भेकाङ्किकुम्भवेकाङ्क-
 याङ्कप्रादित्वरूपं विविधस्थापनाव्यवस्थितं सुरार्चितं । मन्त्रद्वारे मन्त्रप्रयोगानि तदनुसारेण नामकरण
 ध्वजचक्रं, मन्त्रप्रेक्षाः, नक्षत्रवारकसेवना मन्त्राविधेया मन्त्राणां चन्त्रेण योग मुहूर्तचयना
 इत्यादि निरूपितं । योगद्वारे वारमन्त्रानुसारेण विविधाः शुभाह्वययोगास्तत्स्थापनापन्त्र, कल्पलव्य
 न्तविधिगह्वान्तमन्त्रगह्वान्तां स्थापना देवां आह्वानाव्यविधेयं, ह्युमाह्वयमन्त्रविधेयः विधोगोप-
 योगानां स्वरूपं, उपयोगमन्त्रस्थापना, शुभाह्वययोगनक्षत्रं दिनयोगाः कुम्भयोगाद्योत्पन्नपन्त्रः पञ्चम-
 कयोगमन्त्ररूपं तत्स्थापना सप्तसङ्काशचक्रेण पञ्चसङ्काशचक्रेण च वेधयोगः, कक्षायोगाद्ययोगस्वरूपं
 इत्यादि सविस्तरं प्ररूपितं ।

द्वितीये राक्षसोत्पत्तीक्ष्णक्रमके विमर्शे द्वावहं निरूपितं । यत्र राक्षिद्वारे राक्षिधर्माः,
 राक्षिद्वाराणि राक्षिनामुत्पत्तीक्ष्णक्रमोत्पत्तीक्ष्णरूपं तत्स्थापना राक्षिधर्माः द्वावहमावाः
 आवातां नामान्तराणि राक्षिनां चर्याः चर्यास्थानिन तद्वत्स्थापितः राक्षिभोग्युत्पत्तीक्ष्णं प्रमेदः महत्वा
 चर्यां चर्यां महत्वादिभिरुत्पत्तीक्ष्णं महत्वां सप्तमिदमन्त्रस्थापनास्वरूपं, राक्षिभोग्युत्पत्तीक्ष्णं विधेयस्वरूपं, इत्यादि
 सम्यक् स्थापनाव्यवस्थितं निरूपितं । मोक्षद्वारे—मोक्षरक्षणानि, चन्द्रस्य चक्रचक्रं, वारस्वरूपं,
 चन्द्रावस्थाः सतैः पूज्यं मन्त्रग्रन्थं, महत्वास्वरूपं महत्वाचर्याः महत्वाचर्याः महत्वाचर्याः
 प्रयोगः इत्यादि सविस्तरं तत्स्थापनं प्रतिपादितं ।

तृतीये कार्यपरीक्षात्मके विमर्शे कार्यद्वारमेकमेव निरूपित । तत्र कार्यद्वारे कार्यमेवान् नक्षत्राणां मेदाः, तत्र कर्तव्याः कर्त्तव्यविशेषाः, मूखपुरुषाः, गुण्मात्री नक्षत्रमेवाः, बायणां कुम्भान्तिर्त्वं, रश्मिरस्वरूपं, अष्टाविंशतिनक्षत्रयोनयः, योनिदैर्, मन्त्रत्रयम्, राक्षसी मित्रो वैरमैत्र्यादि, माहीवेधाः, वारामैत्री, नर्ममैत्री, कर्मवृत्त्यवसंख्य मित्रो कर्मवेदवार्ता, साधक्यादिर्लक्ष्यकारान्तराणि, क्षौरमाभिद्य बर्जनीयानि, विमायाभिवर्त्तयधिकाराः, क्षुत्पुरुषस्वरूपं, हस्तकर्म, विविधकार्यविचारः इत्यादि सम्यक्पूर्व, वृत्तस्मापनायुत निरूपितं ।

चतुर्थे गमवास्तुप्रवेशपरीक्षात्मके विमर्शे गमवास्तुप्रवेशाभिर्ष द्वारद्वयं, तत्र गमद्वारे प्रस्थानविधिः, प्रस्थानसमयाद्विधिः, नक्षत्रविशेषाद्यात्राये विद्यांस्तनिबन्धः, परिपरस्वरूपं, विविधविशुद्धस्वरूपं, योगिः, वीचराः, पाशकाशस्वरूपं, महचारस्वरूप, वासचारस्वरूपं, समवष्टाद्विविधद्विस्वरूपं, दुर्निमित्तकसंघं, वत्सरिहाराः, वात्राकर्मस्वरूपं, यात्रार्थं होयदिर्वापचर्कं, वत्सरं, यात्रायां द्वादशमन्त्राः, यात्रायां महविचारः, वात्रोचितप्रहयोगाः, रागयोगस्वरूपं, विद्यद्विधये, विविधमागवत् इत्यादि प्ररूपितं । वास्तुद्वारे आयात्रीनि, आयाधानयने कल्पवृक्षरूपं, अक्षानयने, प्रस्ताप्यकारः, योद्धसमष्टौ श्रुतिनामोत्पत्तिः, वास्तुनि चन्द्रबलं, वास्तुद्वारं मासाः, कननारम्भप्रकारः, पृथग्विधे कर्मबलं, कर्म-होवस्वरूपं, कर्मपूजे प्रवेशविधिः, वायदिचर्चनं, इत्यादि सर्वं प्रस्थान्तरप्रमाये, सविस्तरं निरूपित ।

पञ्चमे विद्वन्मन्त्रिणपरीक्षात्मके विमर्शे विद्वन्मन्त्रिणादिभ्यः द्वारद्वयं । तत्र विद्वन्मन्त्रिणौ सौद-चान्त्रमासस्वरूप, कर्मगुणद्वयविशेषनं इत्यादि निरूपितं । विद्वन्मन्त्रिणौ महागोचरद्विस्वरूपं, दिनशुद्धि स्वरूपं, विवाहनक्षत्रेषु विशेषाः, नक्षत्राणां शेषप्रकारः, क्युद्धमानां शुद्धयुपायः, वेदाद्यादिः, कर्माद्य नियमः, वीक्षायां कर्माद्याः, विवाहे कर्माद्यादिवस्वरूपं, सर्वकर्मसाधारणविचारः, आभिष्माद्वयवैषम्य अष्टः, वीक्षायां चन्द्रस्व युगेः फलं, वीक्षाकर्मोच्चाचारमी क्षुब्धमहसंस्था, विवाहकर्मप्रेषादया मह-संस्था, विवाहकर्म विशेषाः, सर्वकार्यसाधारणाः क्षुब्धाक्षययोगाः, इययोगस्वरूपं, प्रतिष्ठाकर्म रेखा प्रथमहसंस्था, प्रतिष्ठाकर्म विशेषाः, सर्वकर्म क्षुब्धप्रहाणां शक्तिफलं, क्षुब्धप्रहाणां दृष्टेः शक्तिः, चन्द्र-वास्तुद्विहीः, कर्माणां मार्गं, राक्षिपु संज्ञाविशेषाः, वत्समाण्यानि, द्वादशसंज्ञकान्तीनामन्तराकर्मवत्पः, कर्मात् काजानयनं, काजान् कर्मानयनं, विवाहे गोक्षिद्यकप्रसंस्वरूपं, काजान्प्रमुक्कप्रसंस्वरूपं, राजा-द्यभिषेकं क्षुब्धोपकर्म, इत्यादि स्थापनायुतं निरूपितं । तत्र पञ्चमविमर्शान्तेसकलमन्त्रार्थसमर्प-नाय पद्यमेकं कर्मविस्था न्यादिवार्त्तनिर्गमनरूपोऽयं ग्रन्थः समाप्तिं गतितो मन्मथरैः ।

तथा प्रहारी वार्त्तिककायाः प्रस्तावितवत् परम्परया स्वीया 'मीमन्त्रकृते' इति वाक्येन विस्तृतमन्त्रकुक्षीनत्वमारमणो ग्रन्थप्रवेष्टुमां पश्चिमप्रकर्षे एतद्व्यवस्थापयितुं ग्रन्थद्वारमिमांशं च ।

ग्रन्थोऽत्र विविधैर्नैर्निर्दिष्टितपुस्तकैः संश्लेष संशोधितोऽपि न च कुत्रापि मातृपुत्रमुहीकुक्ष-मानि स्पष्टितानि दृष्टिगोचराणि अभ्युत्थानि क्षाम्यन्तु विद्वंस इति प्रार्थयते विदुषान्, आद्याद्ये च न्योतिवाद्यन्मिर्लक्ष्यार्थविचारिणं ग्रन्थमन्त्राद्युपयोग्योऽयमे निगत्स्व विप्रभित इति ।

भावनगरे विक्रमसंवत् १९७३

मागधीर्गद्यपुर्विभाषा

मीमन्त्रकृतेऽपस्तम्बः

गीतापद्वयम् पुस्तकप्रकाशः

आरंभसिद्धेर्ग्रन्थस्य विषयानुक्रमणिका

विषयः	पत्राङ्काः	विषयः	पत्राङ्काः	विषयः	पत्राङ्काः
प्रथमे विमर्शे विविहाराः १		रम्भादि शोरेषु प्रत्येकं छाना		कृताशेषस्वरूपं	१६
इहदेवतात्मकत्वात्	१	छानाशोभाः	११	तत्र परमर्तं	१६
अभिधैवतात्मकत्वप्रबोधनाय	१	वारनक्षत्रविष्णुशारेण मृग्यु		वाचनोपलक्षणं	१७
विभिन्नेषाः	१	शोषस्वापवा	११	तत्र छानार्थनाम्नाः	१७
कुटिबवाः	१	हृत्मासुमनोवर्धकं स्वपनावनर्गं	१४		
सुवर्गातिभिः	४	वापिष्णुशारेण सुशोभ-		द्वितीये विमर्शे पञ्चविहाराः १८	
सुवर्गातिस्वपना	५	क्षाम्यशोभस्वापवा	१४	मेवाशीर्षां वर्णाः	१८
सुवर्गातिस्वपना	५	हृत्माशोषस्वरूपं	१४	पञ्चिशीर्षादि	१९
विभिन्नितवक्षरानि	६	पञ्चशीर्षस्वरूपं	१५	पञ्चिशीर्षा विधेयः	४०
विष्णोन्माशोभाः	६	शिवशीर्षस्वरूपं	१५	महात्मा कषणीकस्वरूपं	४१
मन्त्रात्मकस्वरूपं	७	वयस्त्रिपुष्करशोषस्वरूपं	५	तैषां कषणीकस्वापनावनर्गं	४२
विष्णुकायशानि	७	पञ्चके वम्भानि	१६	महात्मा पञ्चिशीर्षविमर्शं	४२
मन्त्रात्मकं	८	पञ्चकस्वरूपं	१६	पञ्चिशीर्षका शारव नाम्ना	४२
अप्रतिपक्षस्वापवा	९	अप्रतिपक्षप्रबोधनाय		पञ्चानवावनर्गं	४२
प्रथमे विमर्शे वारहापञ्च		स्वापवावनर्गं	१७	नाम्नां नामान्तराणि	४३
वाप्यवैषम्यविषयाः	९	वज्रपातशोषस्वरूपं स्वापवा	१८	पञ्चिशीर्षां वृद्धिः	४४
पञ्चस्वापवा	१	कञ्चमुक्षीस्वापवा	१८	स्वापवा	४४
वाप्यां वम्भानि	११	अकञ्चोपस्वापवा	१८	वर्णितस्वपिना कषातस्वापवावनर्गं	४५
वाप्येव वम्भोराः	११	पञ्चिशीर्षस्वरूपं	१९	वर्णितस्वपिना	४५
होतृपञ्च	१२	पञ्चिशीर्षेषु कषामर्तकापञ्चिशी	१९	स्वपनात्मककषामर्तस्वरूपं	४६
वाप्येव पुनरेव	१२	काञ्चोपस्वरूपं तत्पञ्च-		पञ्चिशीर्षानुमहात्मा प्रत्येकः	४७
पञ्चस्वापवा	१३	पञ्चा	१९-२	वृत्तान्तविधौ कषालां स्वापवा	
कषाञ्चस्वरूपं	१३	प्रतिपक्षविमर्शे तपवीणा	१	वर्णितं	४७
कषाञ्चस्वरूपं	१३	कषाशोभनामानि	१	वर्णितशारेण प्रहस्वमित्यर्थं	४८
पञ्चस्वापवा	१४	कषाशोभनामानि	१	महात्मा वृद्धिर्धर्मं	४
वाप्येव पुनरेव	१४	कषाशोभनामानि	१	महात्मा पञ्चिशीर्षः	५
वाप्येव कषाशोभं	१४	कषाशोभनामानि	१	वृद्धिश्चाति	५१
प्रथमे विमर्शे महात्मा	१५	कषाशोभनामानि	१	बहुविधमन्त्रस्वपनामा स्वा	
अप्रतिपक्षस्वापवा	१५	कषाशोभनामानि	१	कषावनर्गं	५१
अप्रतिपक्षस्वापवा	१५	कषाशोभनामानि	१	वपनावनर्गको पञ्चिस्वपनामा	५
अप्रतिपक्षस्वापवा	१५	कषाशोभनामानि	१	विष्णोन्मा	५६
अप्रतिपक्षस्वापवा	१५	कषाशोभनामानि	१	वैद्यमहात्मा	५२
अप्रतिपक्षस्वापवा	१५	कषाशोभनामानि	१	महात्मा विष्णुस्वापवावनर्गं	५३
अप्रतिपक्षस्वापवा	१५	कषाशोभनामानि	१	द्वितीये विमर्शे शोषाहार	५३
अप्रतिपक्षस्वापवा	१५	कषाशोभनामानि	१	महाशोभः	५३
अप्रतिपक्षस्वापवा	१५	कषाशोभनामानि	१	शोषाहारकवि	५४
अप्रतिपक्षस्वापवा	१५	कषाशोभनामानि	१	हृत्माशोभः	५५

[illegible]

॥ श्रीउद्यममदेवसूरिप्रियता ॥

॥ अथ प्रथमो विमर्शः ॥

ॐ नमः श्रीसर्वज्ञाय ।

श्रीवर्मन्वाचसमन्वयवद्विपुत्रैर्जीवकोपेन भर्ता ओ३ उरह्मुहूर्तं परिक्रममिहाधीकरणा पुनारी ।
 श्रीकायते धर्मैता सततमविपुता सन्ध्याकाशः स एतां वस्तुं च सिद्धिर्लभे सुखमनमूपमस्वामिद्विषयराजः ॥ १ ॥
 आर्षेण पुनरपि सन्धि कतिचिदुवाचवाक्यः के३ वि च प्रायाः श्रीवसोमसुहृदुरोः पादमसाहाय्यः ।
 कथापुस्तकुरस्तमर्चनम वरारम्भसिद्धेर्हं व्याम्नुं स्वपरीत्यकारविषयं तद्वार्तिकं प्रस्तुत ॥ २ ॥

इह किञ्च सकलविषयवशाकामाजनगर्भं श्रीगौमरजनपद्महीमहन् श्रीतीक्ष्णरश्मिरेग्रप्रवृत्तसर्व-
 व्यापाराधिकारेण श्रीसत्रुजयाज्यमवागुर्वादिमहातीर्थेष्वनुशान्नुजयर्षादिसङ्गं प्रवर्तितविनियोगतः ।
 रर्षाकृतकडियुगाहृदरेण मानावेष्टीपकविमननिषद्वस्तुविमार्सहिष्णुतत्ताहम्भीराहातकडिद्विगुणपरंप
 रोपामित्तजगद्व्यापकपक्षं सरीरसपदाऽप्यविनयः सवपतिर्भावरुपाधर्मप्रीत्यरेण निर्मापिताचायपद्म
 सिद्धाः श्रीनाग रूपाऽमारिद्धाः सन्धानकिपागुणमूल्याः श्रीमहः कथममरेवसूरमोऽपरपरमन्वेवति
 विमर्शनीयाः ॥ किञ्च ॥ चरकर्मगापररुकोतिर्वैकृत्यतया रम्यतमायास्वमानं गणकगणमाकांक्ष्य तदु
 पकाराय सहाययोगिसहर्षेणुद्विपापनकरमिमेतं प्रमथनप्रमथनम् । तैश्च महत्पाटिनां रंजयन् पाण्डित्य
 सुविति सवक्रमोऽहर्मापत्तां स्वहृतेराभासु कानिभिरसावधान्यवि कमाण्यसेपनिषद्धानि अस्नामिदपि च
 धर्मेषु कर्मसु एकान्तामुपयमेव केवलयिण्डुमिरत्युसुहूर्तेषु तद्वन्नेषु च बहुबोधिर्विद्विवाहापमगुणहो-
 चमिर्नेयं स्फुटीकृतु बहुबहुम्बोतिपाभिमावापादानपूर्वमवशर्तिकं कुवन्तिः सन्तिः पूर्वोक्तोक्तोरेव
 शास्त्रमपि व्याख्यास्यन्ते, परं सद्सद्द्विषेकप्रवैक्यैस्तानि मिरुपणीयम्येव न पुनः सावधमद्वेष्टेभ्यः
 प्ररूपजीधानि । बहुकम्—

वदेव सावक धर्मं तद्वत्तत्वं वचस्विता ।

न त्वीदरपि व्यावहृदैव हि वचस्विता ॥ १ ॥

ननु किं तर्हि तेषां ग्रन्थे प्रबनस्य फलं ? इति बहुकथते—कतिरेव । ननु कतिः कियदैव
 फलवती, तद्वन्त्या तु सा वन्त्यामुनीव जायनीया । सत्यं, परं न कथं कियदैव इति । फलवती

किंस्वहृन्वाक्यिययाऽपि, अन्वया चौर्यपरमार्थादिपातकमेवितुर्विबोधिनाः स्वकृत्तिसकृन्नीकरणार्थं तद्वि-
पात्यपि प्रवृत्तिः प्रसम्भवत, ततोऽप्यापि साधयप्रवर्तनापरिहारेणैव तच्छेदः फलवत्स्वमुपकल्पनीयं ।
अथ एवाक्यते—

य मुचिहिता वरुणाः प्राज्ञाः साधयवचनतां विरताः ।

तैषामेव गन्धः सन्त्यजमुच्योमितां कथंताम् ॥ १ ॥ इति

अपि य श्रीमिनद्यासतप्रभावनादिबिधापञ्चकामायेक्षया कथयिष्यतादुपपदेन साधयकर्मप्ररूप-
पाया अपागमस्तुष्टादत्वात्मकविद्यये साधयकर्ममुद्धृतादिस्मरण्युपयोग इत्यर्थं विस्तरेण । अथ
प्रकृतं प्ररूपये—

तन्मार्थमथ वक्ष्ये कथयनविद्येयं य सोपचोयमिह ।

तत्तदुच्चारणेऽस्मरन्तया ह्येव स्वर्थं कार्या ॥ १ ॥

तत्र भास्वरपाशौ मङ्गलाभिधेयसंज्ञकप्रयाजनानि वक्तव्यमार्गस्त्युक्तिप्रामाण्यादौ मन्त्रकार्यं
समुचितेष्टदेवतानमस्करमाह—

ॐ नम सकलारम्भसिद्धिनिर्विघ्नवेषसे ।

अर्हणामर्हते साक्षादुपलम्भाय क्षमये ॥ १ ॥

व्याख्या—य मुञ्जाय मन्त्रीत्येवंसीद्धं “य स्वर्गविप्रावृत्ताः हः” इत्यनेन तु प्रत्यये अनुस्तरौ
समस त्रिनाय नमोऽस्तु । प्रत्यस्य सर्वपापत्वार्यं क्षिप्रसम्पदोपोऽर्थः । क्षमये किंमूलाय ?
अवर्तीत्यौजादिके मन्त्रस्य उक्तिं गुणे स्वराधिरादुपवचने य सिद्धिः तस्मै परमपञ्चरूपावत्यर्थः ।
अत्र पुरि मातृकायामिह ॐ ममः” इति पठितसिद्धिर्नञ्चापम्यासः । प्रयोजनं चारय निर्विघ्नमि
ष्टवसिद्धिः । तथा मन्त्रज्ञानं अवाप्नुमस्मरणां मिष्टा निर्विघ्नस्य विद्यामानस्य वचसे मध्ये,
प्राप्त्यामिति हाय । अत्र मुक्त्वा ‘भारमसिद्धिः’ इति प्रथमावस्था । तथाऽर्ह्यं पूजामर्हते ।
‘अर्हणामर्हते’ इति पाठ तु पूजानां पूजाय । साक्षादुपलम्भा ज्ञानं चरय यस्माद्वा तस्मै ॥१॥

अपामिधेयमन्त्रप्रयाजनप्रवाह—

देवज्ञादीपकलिकां अत्रहृदयार्था

मारम्भसिद्धिमुद्यप्रभवेष्ट एताम् ।

शास्ति क्रमेण त्रिचिरवार२म३ योग४ राक्षि५

गोचर्पे६ कार्य७ गम८ वास्तु९ विलग्न १० मिथे ११ ॥२॥

व्याख्या—देवज्ञानं गन्धज्ञानं दीपकछिन्नाग्निं तपश्चात्रप्रकाशितवान् । एवमहारः शिष्टजनस्त-
माचारः शुभनिधिवारमात्रिषु शुभकारकवर्णारिरूपमन्त्रं चया इति कर्तव्यवार्त्ताप्रमिषेवतया धरतां
सा तां । एवं च उच्यते—अपामिधेयमन्त्रप्रयाजः, तदुच्यते नैवमन्त्रस्य अथवाहृदयार्थायाश्च
वास्तुवाचकमात्रमन्त्राऽपि सूचिता हायः, एवमहारपथेति चाग्य मन्त्रस्य सामान्तरं । प्रयाजनं च
त्रिषा जनम्परं परपरं च । तत्रानन्तरमारम्भसिद्धिमन्त्रस्य प्रयोजनं आगुतां व्यवहारकौसल्यसिद्धिः
परपरं तु वयादुपवचनप्रवृत्त्या धर्माधर्मरूपाणां पुटवाचानां मिद्धिः, अन्त्यन्माधुपुञ्जावरकादीति ।
अथ पूर्वोक्तमन्त्राभिधेयं ह्यैर्विमीनश्चि—‘निधिवारमात्रादि’ निधिः प्रतिपद्यादि १ । भाये रण्यप्रदिः

२ । ममधिन्यादिः ३ । योगः सिद्धिभोगादिः ४ । राक्षिर्मेपादिः ५ । गोरिष वरण 'बरे राक्षस-
शुभे' इति यप्रत्यये गोचर्य, पूर्वपूर्वराक्षित कचपेत्तराक्षितचरणं प्रहजामित्यर्थः ६ । कार्य विद्या-
रम्भादि ७ । गमो यात्रा ८ । बास्तु गृहाहूमासादादि, वस्त्रवन्धातपवेष्टोऽप्यत्र ९ । इष च गमया-
स्तुहप शरद्वयं बहुवचन्यतया कार्यद्वारात् प्रयगुपन्यस्य । विभक्तं कृन्ताकनस्तरकाकोवात्रादिः १० ।
मिन्नमुप्यनुकबहुशरवाच्यसम्हारूपं ११ । पवैर्द्वारैः शास्तीति सम्बन्धः ॥

तत्रार्था विधिमाह—

नन्दा भद्रा ज्ञया रिक्ता पूर्णा चेति श्रिरन्विता ।

हीना मध्योत्तमा शुक्ला कृष्णा तु व्यत्ययात्तिथि ॥३॥

व्याख्या—“ त्रिषिदि ’ नन्दा भद्रेत्याद्यादिभिः पञ्चदशतिथिषु त्रीन् वारान् कार्या ।
एव च प्रतिपन्नपक्षेकाद्वयो नन्दा । द्वितीयासप्तमीश्रावणो भद्रा । तृतीयाष्टमीत्रयोदशो
वयाः । चतुर्थीनवमीचतुर्विंशो रिक्ता । पञ्चमीदशमीपञ्चदशः पूर्णा इति सिद्धः ।
एषां नाम्ना किं प्रयोजनमित्याद्यह्वयामाह—“ भन्वेति ’ सान्त्वना नामानुरूपं फलमासा-
मित्यर्थः । अत एवाह श्रीपतिः—‘ चित्रोत्तरास्तुमेतद्व्यादि आनन्दमर्ब कर्म नश्यासु ? ।
विवाहमूपासकटाभयानशाण्टिकपौष्टिकादि भद्रमप कर्म भद्रासु २ । सप्तमसैन्यामियोगेनय नय-
कर्म सप्तसु ३ । वधवन्द्यावविषामिश्रकादि रिक्तकर्मैव रिक्तासु नान्यत् किमपि ४ । विवाह-
विशावात्रादि माहस्य कर्म पूर्णासु ५ कृतं सिध्यति । सामान्येन तु दर्शरिक्तादिर्वर्जं प्रायः सर्वसु
शुभं कर्म कुर्यात् । वर्ये च तत्तिथिनिवृत्त्यावयवकृत्यावयवकर्म न कार्यम् ” । अह्वयमाह—‘ सूर्ये
न्मन्त्ररक्षादीनामुद्रेषु कर्मसु ज्ञाने रिक्तावर्णाग्रम्यः शास्ता इति ” । “ हीना मध्योत्तमा शुक्ले-
स्यादि ” शुक्लपक्षे आद्या पञ्चदशी वृत्तमा द्वितीया मध्या, तृतीया वृत्तमा । कृष्णपक्षे तु वध
वय, कर्म ? आद्या पञ्चदशी वृत्तमा द्वितीया मध्या तृतीया हीनेति । तिथेरिति सर्वत्र
विशेष्यं बोध । तिथीसाधनैव खनमाकोक्ताः—

तिथिपञ्चगुण्युक्तः १ विवाह २ विष्णुको ३, यम ४ श्रीतृतिथि ५ विलास ६ चित्रिः ७ ।

वसु ८ तारा ९ धर्मः १० शिव ११ विष्णुरामको १२ मरुतः १३ कलि १४ सप्तपुत्रि १५ इन्द्रविज १६

विभी दि दृष्टसंकेते विपुलमन्त्राकारात् । ज्योतिषीज्योतिषोः स्वरूपस्य चिन्तापोऽदरैः ॥ २ ॥

वदिः १ विरक्तो २ मित्रिः ३ धर्मोः ४ कर्मा ५ विद्याको ६ विष्णु ७ ज्योतिषः ८ ।

हर्षा ९ पक्षो १० शिव ११ इति १२ सप्तम १३ धर्मः १४ धर्मा १५ चेति पुराणम् ॥ ३ ॥

एषां देवानां प्रतिष्ठापौ च तत्तिथीनामुपयोगः । यस्मिन् वदयमाणनक्षत्रकरणजनेशानामपीति
खनमाह्वयमाह्वये । निरत्य तु प्रतिष्ठापौ सर्वेऽपि विभिन्ननक्षत्रकरणशृङ्गाः शुद्धत्वे सप्तपक्षोऽग्नि एव
वत्स्य सर्वदेवाविदेवत्वात् ॥

अथ कुम्भिरीयाह—

रिक्ता ४-९-१४ पण्यष्टमीठावश्यमावास्या शुभे स्पजेत् ।

स्वीकुर्यान्नवमीं कापि न प्रवेशप्रवातयो ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘ शुभे इति ’ सौम्ये कार्ये । अथार्थं स्वमुपश्रित्यापि भिक्षादि सिध्यति ।

‘ ह्यत्रादिभि ’ भासो अर्वाधामपि यस्यान्तरवसत्वात् ।

वदन्—“अथवाद्योक्तुर्वीक्ष्यतीहारीकुम्भवती ।

वर्तमानात्कुम्भते मितेषु परिशिष्टम् ॥ १ ॥

परीक्षाद्वयौ यात्रायां विशिष्याधुमे, “अथे तु कर्मणि धुमे” इति सप्तः । “स्वीकृत्यादि”
रिक्तपि नवमी गुणान्तरबाहुल्ये सति कथितकार्ये प्राज्ञा, गणागमपास्तु न प्राज्ञैव । “अतुर्नयपि
नामागमयोर्न प्राज्ञैव” इति जीपति ॥

श्रीन् वारान् स्पृशती त्याज्या त्रिदिनस्पर्शनी तिथि ।

वारे तिथिप्रयस्पर्शिन्यवर्म मध्यमा च या ॥ ५ ॥

व्याख्या—यत्र तिथेरुभित्तत्रैका तिथिर्वात्रयं स्पृशतीति सा त्रिदिनस्पर्शनी । तस्याः पञ्च-
पिदि नाम हर्षप्रकाशमन्थे । यत्र तु तिथिपक्षस्तत्रैको वास्तविकस्तिथीः स्पृशति । ताम् वा मध्यमा
तिथिः साज्जममित्युच्यते । एते द्वे अपि स्वाग्रे । अतुच्छम्—

“दिनद्वय मयेत् कर्मकमन्तेन युग्मं न तत् ।

महत्त्वान्नमुपान्तरम्वह नृत्तं तदनेऽमुष्यम् ॥ १ ॥

दग्धातिथिमाह—

दग्धामर्केण संक्रान्तौ राश्योरोजयुजोऽस्पृजेत् ॥

भूतपृष्ठश्च युक्तयो दोषा दोषिते भगणे १२ तिथिम् ॥ ६ ॥

व्याख्या—संक्रान्तौ सत्यामात्रमुक्ता राश्यामूनृत्तमुत्तयां सत्तामगम दोषित सति क्षेत्रे
तिथिर्मर्केण दग्धां त्यक्तित्वात्माह । भागना चैत्र-विषमरासा ५५ १ मिथुन १ सिंह ५ कुम्भा ७
मृगश्रि १ कुम्भ १ रूप यद्येकसंक्रान्तिरिति तदा तत्राश्विनमेव मूतति” पञ्च क्षिप्रा भगम याष्टि
ह्यवमरन्तामिति हत्वा ह्यवमं नाप्यन्तं कुर्यात् । ततः दोषादूनार्कद्वयविधित्वा । यदि तु
ह्यवमं न मुप्यन्ति, तर्हि वा न निवृत्तया पञ्चमर्कः ७ ततः तत्राश्विनमेव तिथिरदग्धा । तदा
युक्ति समरागौ रूप २ कर्क ४ वज्र ६ बुधिर ८ मकर १० रवि १२ रूप यद्येकसंक्रान्तिरिति,
तदा सत्तामिराज्यमन्थे इतिगिति ॥ इय १२, तर्हि भागना । उदाहरण यथा—मेघराशिः
मकर इत्येवाहुः स्वस्थते १ मरमन्थे ततस्तत्र पञ्चमर्कमेव जाताः पृष्ठ १, मरुतो ह्यवमं न मुप्य-
न्तीति श्रिता बहव, ततो मरुत्वार्कं सति पृष्ठवर दग्धा । भुजराशिः रभसः ७, पञ्चयोरो
ह्यवम ११ अत्र ह्यवमं मुप्यन्ति परं तर्हि न निवृत्ति तत्राश्विनमेव ह्यवमेव दग्धा । मरु-
त्वार्कः ७ यद्येकमेव अनुर्वम ११ मरुता ह्यवमनापने श्रितौ ह्यवमि अनुर्वम द्वितीया दग्धा ।
तथा बुधराशिर्द्वितीया २ द्विभाग चत्वारः ४ मरुता ह्यवमं न मुप्यन्तीति मरुत्वार्कं अनुर्वमेव
दग्धा । मकरराशिर्द्वितीया १ द्विभाग ह्यवम १२ मरुता ह्यवमं मुप्यन्ति परं दावाभावात्मक-
त्वात् ७ ह्यवमेव दग्धा । मीनराशिर्द्वितीया १२, द्विभागे अनुर्वम मरुता ह्यवमनापने श्रितौ ह्यवमि
मीनमेव ह्यवमेव द्वितीया दग्धा । एव श्लोकेषु अपि भाष्यं । सा च विविक्तं सक्रान्तिमात्रं दावत्परा ।

इत्येव सुमार्गं व्यख्यातम्—

दग्वाऽर्केण धनुर्मनि २ यूपकुमे ४ ऽजकर्विणि ६ ।

मृन्दकन्ये ८ मृगेन्द्रालो १० तुल्ये १२ दग्वादिपुक्तितिः ॥ ७ ॥

व्याख्या—इष्टं मिथुन । अर्द्धाधिक्य । एषो यवः । प्रवर्तित्वादि द्वितीयात् प्रभृति
प्रावर्तनी यावत्समा विधिः । विधेस्तु—

“ कुम्भपदे २ अत्रमिथुने ३ तुलसीदे ४ मकरमीने ८ तिस्रकले १० ।

विधिक्यकालात् ११ कमा बीजार्ध समदिही न ससिचतु ॥ ३ २ ३

“ अत्र ससिचतु सि ” यथा कुम्भे मनुषि वा चन्द्रमया द्वितीया चन्द्रकालेस्वार्धार्ध । इह
हर्षप्रकारोः । स्वतया—

अर्द्धाद्व्या	विधिः	चन्द्रवर्षा	विधिः
मनुष्ये	२	कुम्भमनुषि	२
इष्टपदे	४	दीपमिथुने	४
नेत्रकले	६	तुलसीदे	६
मिथुनकाले	८	मकरमीने	८
विह्वलिते	१०	इष्टकले	१०
तुल्यकाले	१२	विधिक्यकाले	१२

दृग्गतिविमोऽम् प्रायः स्वस्ववराधुः स्यात् ।

“ कुम्भं क्षीरेऽम्बरे वीर्यम् पृथक्के तु दृग्गताः ।

आयुमे मरणं यात्राकामुदाहा विरचकाः ॥ १ ॥ ”

इति दृग्गतिविमोऽम् विविचने ।

मूर्तिविमोऽम्—

त्रिंशच्चतुर्णामपि मेघसिंहभन्वाविकाना क्रमतश्चतस्रः ।

पूर्णाच्चतुष्कत्रितयश्च तिस्रस्तयाज्याः त्रिषु क्रूरयुतस्य राशेः ॥ ८ ॥

व्याख्या—अत्र तुल्यपादस्याद्यै र्धमिति पञ्चाभ्याहारेऽप्यसर्वकः । राशदि—मेघादिचतुष्कस्य
क्रमान् प्रविष्टादितिचतुष्कं संवन्धि स्यात् । एव सिंहादिचतुष्कस्य वसुपाविचतुष्कं, मनुष्यदि
चतुष्कस्यैकादश्यादिचतुष्कं च । यास्तु पूर्णोत्तिष्ठस्तिथयः सन्ति वासामेकेका त्रिष्वपि चतुष्केषु
प्रत्येकं संवन्धिनी स्यात् । कोऽर्थः ? मेघादिचतुर्षु प्रत्येकं पञ्चमी संवन्धिनी सिंहादिचतुर्षु प्रत्येकं
दशमी संवन्धिनी मनुष्यादिचतुर्षु प्रत्येकं पञ्चदशी संवन्धिनी । स्वापमा—

मेघ	१—५	विह	६—१०	वस	११—१५
इष्ट	२—५	कम्पा	७—१०	मकर	१६—१९
मिथुन	३—५	तुल्य	८—१०	कुम्भ	२०—२५
कले	४—५	विधिक	९—१०	वीर्य	२६—३१

एवं क्रूरयुतस्य राशस्त्रिभिः स्याज्येति । ततोऽत्र मेघे प्रतिपत्यञ्चमी भवि । को मासः ।
मेघे राशिमौमसम्पत्तर(म)क्रूरयुतान्ते सति प्रतिपत्यञ्चमी च क्रूरतिथित्वास्याप्या । एवं इष्टे
द्वितीया पञ्चमी च, मिथुने तृतीया पञ्चमी च, कले चतुर्थी पञ्चमी च सिंहे पट्टी दशमी च,
कम्पायां सप्तमी दशमी च, तुल्यायामष्टमी दशमी च, विधिके नवमी दशमी च मनुष्येकादशी

पञ्चदशी च, मकरे द्वादशी पञ्चदशी च, कुम्भे त्रयोदशी पञ्चदशी च, मीने चतुर्दशी पञ्चदशी च
 त्याग्याः । मृत्युमस्त्येत्यत्र साधारणं व्याख्येयं, तथा केनकेन कूरेणान्त्या मेवाद्या रासचक्रवत्
 चैव तेषु यथोक्तानि चः कूराः, सौम्यपुनेन तु कूरेण ह्युमा पथेस्वर्गः । बभूव भगवतिः कूरेण-
 क्रान्दोऽस्ति तस्य पुंसः, ह्युमाद्यैः तत्राश्रित्यश्विनी सा सा विधिसयाग्नेर्यजे । जन्मे त्वाहुः-मेवे
 १-५ इति कोऽर्थः । मेवे कूराक्रान्ते सति प्रतिपराभ्योराधाः पञ्चदश पठ्यस्त्याग्याः । इवे
 १-५ द्वितीयापञ्चमोर्वितीयाः पञ्चदश जग्याः । मिथुने १-५ पृथ्वीपञ्चमोस्तृतीयाः पञ्चदश पठ्य^१
 कर्के ४-५ चतुर्थीपञ्चमस्तृतीयाः पञ्चदश पठ्य । एवं सिंहादिचतुष्कपञ्चादिचतुष्कपोरपि ॥

विधिनियवानि कर्ण्यम्—

करणान्यय शकुनि १ चतुष्पद २ नागानि ३ क्रमाच्च किंस्तुष्टम् १४ ।
असितचतुर्दश्यथाभिरुपैषु घृवाणि चस्वारि ॥ ९ ॥

व्याख्या—यथा वायव्यमाणा विविक्ता उद्वेगमानानि सर्वकरणानि, विष्यर्धेति नचनात् ।
असितेत्यादि कृष्णचतुर्दशीरात्रा सङ्गतिः अमावास्यायां विषा चतुर्दश, पञ्चमार्गं, शुक्लप्रतिपदि
विषा विस्तृतं । ध्रुवादीति नियतस्वान्तस्त्वान् ।

अथ घव १ बालव २ कौलव ३ तेतिल ४ गर ५ घणिक ६ विषय ७ सप्त ।
मातेऽष्टाभ्वराणि स्युरुज्ज्वलप्रतिपदन्त्यार्धात् ॥ १० ॥

व्याख्या—अथर्वसि प्रतिमासमष्टयस्य आहूतेः । अथाहि-द्विष्वक्प्रतिपत्तात्री वर्षं, द्वितीयायां दिवा बाळवं रात्रौ कौसवं, तृतीयायां दिवा वैदिषं क्षीरिन्नेचनापराधर्षं, रात्रौ गर्तं, चतुर्थ्यां दिवा वणिजं, पञ्चाश्यां त्रिभिर्मिश्रा इति आचार्युतिः । एवं द्वितीयाचार्युक्तो निवृत्तत्वा ज्ञेयः । अथा-अथर्व्यां दिवा वन रात्रौ बाळवं, षष्ठ्यां मुक्ताहम्वां दिवा विष्टिः १ । पुनस्तत्रात्रौ वर्षं, सप्तम्यां दिवा बाळवं, षष्ठ्यामुक्ताहम्वां रात्रौ विष्टिः २ । पुनर्ग्राह्यां दिवा वन, षष्ठ्याकायां दिवा विष्टिः ३ । पुनस्तत्रात्रौ वर्षं, कृत्तप्रतिपदि दिवा बाळवं च वत्सन्ततृतीयायां रात्रौ विष्टिः ४ । पुनर्ग्रहपुण्यां दिवा वन षष्ठ्यासप्तम्यां दिवा विष्टिः ५ । पुनर्ग्रहपुण्यां दिवा वन षष्ठ्यासप्तम्यां दिवा विष्टिः ६ । पुनस्तत्रात्रौ वर्षं, षष्ठ्याकायां रात्रौ विष्टिः ७ । पुनर्ग्राह्यां दिवा वर्षं, षष्ठ्यामुक्ताहम्वां दिवा विष्टिः ८ । त्रिष्वहमाहस्यो द्विष्वक्प्रतिपत्तिः चतुर्दिः सह मासपूर्तिः । इह च तावद्विष्वक्प्रतिपत्तिमानस्य पूर्वोत्तरयोरेव दिनपत्री द्वये । अथामोषा परं—

“शुद्धो १ विविध २ मित्रा ३ वैद्य ४ कृष ५ ग्री ६ सामान्य ७ अनेक ८ कर्मणः ।

कर्मि १ कृत् २ कर्मि ३ मदन ४ पुनरीक्षा मगसाः स्थितेयु एव ॥ १ ॥ ७

नमः समस्तो यमः ॥ भद्रायाः स्वामी ॥

वरशामूनि विविष्टीनि दिष्टान्यखिल्कमसु ।

राश्र्यहर्षयथान्मन्त्राऽप्यनुष्ठेयेति तद्विदुः ॥ ११ ॥

ध्याम्या— विनिर्दिशतीति बोधः । एण्येकादशसु वरणेषु भद्रा ह्यष्ट । यतः—

५५ यदि अत्राहर्णं कार्यं तत्राहर्णमपि सिध्यति ।

आत तु चोदये माते लभून् बह्निवत्पति ॥ १ ॥”

कथित्वाऽप्यपि कृत्वा, यदुक्तं नारकनृटिप्यनके—

इदमेवावयवमस्मिन् भवतु पातार्थिकमस्मिन् ।

नारकप्रसङ्गे ज्ञेयं भवतुऽप्यनकं न नारकते ॥ १ ॥

रात्र्यहर्हर्षत्यस्यार्थं ते रात्र्यष्टसंका दिने आगता विनाशसत्त्वा वा निशीत्येवंरूपा भवुं श्येति ।

आहुतम्—

रात्रियज्ञा यज्ञाद्विद्या यज्ञाहर्मज्ञा यज्ञा निशि ।

न तत्र भद्राक्षेपः स्यात् सर्वकार्याणि साधयेत् ॥ १ ॥

तत्रा वा विष्टिरुद्धमप्राप्ता स्थानं कोऽथ ? अन्यदिनसत्त्वाऽप्यदिने आगता, अन्यनिष्ठा-
सत्त्वा वाऽप्यनिशीति साध्यमुद्येभ्यस्तपि वेऽप्याहुः, स्थानप्रवृत्त्येन निर्वृत्त्यवस्थिति च वेदाममिप्रायः ।
परमेष्ठ्याक्यवर्षं न बहुसंमत्त, स्थानान्तरप्राप्त्यपि विषादमार्ण्यप्रमदशब्दनपगमादिति त्रिभि-
क्रमः । विष्टेपस्तु—

सुरमे बन्धवा भद्रा सोमे खीरमे सिधे गुरी ।

कस्यापी नाम सा प्रत्या सर्वकार्याणि साधयेत् ॥ १ ॥

अत्र सुरमे इति वेद्यगणपतये । तत्रा—

स्त्रीऽऽश्वीकर्मोप्यवः श्रीपुष्पचमुद्युक्ते ।

श्रममीनाकिञ्चित्तेषु विष्टिमर्षेणु वेकति ॥ १ ॥

अत्र भद्राक्षेति चन्ने यथाष्टपक्षित्ये सतीति भावः । अथ इति पाठात् । मर्षेऽपि वि मनु-
ष्यकीर्ते । इयं नारकनृटिप्यनका ॥

भद्राक्षं व्यक्त्वा प्राह—

रात्रौ चतुर्थ्येकावश्योरष्टमीराकयोर्विवा ।

भद्रा शुक्ले तिथौ कृत्वा स्वेकैकोने यथाक्रमात् ॥ १२ ॥

व्याख्या—शुक्ले इति सुष्ठुपत्रे दृग्गपत्रे स्वैकैकान् तिथौ । यथादि—तृतीया-
दष्टम्यो रात्रौ, सप्तमीशुद्ध्यादिवा चत्वारः । ननु दुष्टराष्ट्रमनाम विष्टिरुद्धतां, दोषकरव्यनार्तं
वर्जना स्त्रियं करोपयुग्मते ? उच्यते—संक्रान्तादिषु । यथाहुः—

रात्रुविष्टुप्यवनाय त्रिमुने अनेने बभियने च ।

अर्धं सप्तम्यम गरीविकविष्टिषु शुभ सुष्ठु ॥ १ ॥

नवरात्रे निशिष्टं सुमिष्टं श्रीर्वसत्तमे ।

उपविष्टौ रागपर सुतो दुर्मिष्टकारकाः ॥ २ ॥

तत्रा इतिोप्यवर्षेणु सुमंसहृन्मा नमण सुतोर्षनिषिञ्जिनः सुधाः । तत्रा पूर्वोत्तरकरपेद्व-
चस्त्रिणो संक्रान्तिषु सुमोविष्टेरया वा सर्वदा यज्ञमेति पूर्वमत्रः ॥

विष्टेयुराद्यज्ञात्प्राह—

घाण ५ द्वि २ विगृ १० जलधि ४ पद ४ प्रिक ३ नाहिकासु,

सख १ गलो २ हृदय ३ नामि ४ कटाक्ष ५ पुच्छमू ४ ।

विष्टेर्भिदप्युरिह कार्यं १ अपु ५ स्व ३ बुद्धि ४—

प्रेम५ द्विपां६ क्षयमिमेऽव्यथा क्रमेण ॥१३॥

व्याख्या-त्रिकेति अत्र बाणहिरण्यसमिपद्त्रिदश्यानां द्वादशं पुराणं ततः स्यादिके के नादि
 कथञ्चय्य सप्त नर्मपारयः । त्रिभिः पाठस्तत्पुनः विस्तारेणमाप्तेः । नष्ट इति वही । कार्येत्यादि
 अत्रने कार्येहानि, गच्छ युस्तु, हृष्ये त्रय्यमाह, मामौ सुदिनास्तः नष्ट्यां प्रादिमाह, निहिपुन्ये
 नु भव जय' । अत एवाह सप्तः—

¹⁴ हुणाम्बुजादि कर्माणि धाम्बसाध्यानि मूढम् ।

आशीर्वाधमिच्छे इच्छे स्यात्प्राणानां प्राणस्येह" ॥१॥

ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇਵੇ—

⁴⁴ दृष्टव्यामदृष्ट्या प्रथमपरिमाणवत्त्वात् इति च ११ मृद्व्या विद्यु १२ वद्विमान्तं विद्युतिर्ग १

सुतीबाबां रामसुत च गणसविहीकरः। चरिते, मुनं विदे। पुच्छं शिवार्थं वि १० चतुर्थी-च विमान् ॥४१॥

अस्य माधनार्थं विष्टेर्मिष्टिमुग्गपुष्पुं हवकारसर्पवत्स्थापमा यथा—

तत्तार्थं भाव—इत्यमहम्वोक्तिः कटीस
त्तद्वितीयपटीतः प्रारम्भस्तथे कटीपञ्चमस्तु पुच्छं
समेति, तदनु हुक्कादिसेवाज्ञानि यत्कट्टयाः
प्रथमपटी । पञ्चमप्रति भाव्यं । एकादशीसप्तम्वो
द्वयस्यपटीप्रारम्भः, नृषीयापञ्चमोः कट्ट-
वितीयपटीतः प्रारम्भः, चतुर्मीचतुर्थ्यान्तु द्वये
प्रारम्भः । शिगम्विति भावे च पुच्छमिति ।

‘अविच्छेदं बुद्धिश्चैव भद्रा विचारान्मो स्मृता जमाद् ।
सर्विण्या बह्वर्षं ज्ञानं बुद्धिस्तथा दुष्पमेव च ॥१॥’

इत्येके । एते नद्ये सर्पिणी, हव्ये वृद्धिनी

लम्बे । इह च विहेर्मुग्धाद्येषु पञ्चादिपटया दिग्गहा एव बहुकास्तद्वचनहारताः पटि ६ पटिके
 द्विषौ त्रिंश ३० पट्टीमेव निष्पन्नम्यादिति तद्वेषेष्वेव मग्नयथा तु म्यूनादिषु विविधस्याम्यूना-
 म्पिच विष्पये पञ्चादिपटयो म्यूनापिना अपि स्युः । तत्रादि-उपपत्तेः अनुपपञ्चासू ५४ तर्किक
 द्विषौ तद्वचनानामाज्यम्बा सप्तर्षिपति ३० पट्टीका भद्राः । उत्तरे पट्ट ६ ६ पट्टीके द्विषौ तु त्रयर्षिसू
 ३३ पट्टीका पञ्चदश । एवं मध्यमे विविधमाने भद्राभासमपि मध्यमं । पट्टी च पटि ६ पञ्चमान्य यदि
 क्रिंशता ३ मग्नत तदा पञ्चद्वयं छम्बवे, ततो न्यायः क्रिंशद्वयर्षिकं भद्राभासे वाचस्यो वाचस्यो पटयो
 कस्मिन् बन्धिप्रज्ञ कस्मिन् वाचसिन् नाचसि पञ्चद्वयानि पट्टी पट्टी मति तस्मिन्मिमांसे हीयन्ते बर्धन्ते
 वा । एवं १ वरा क्रिंशमग्नयेका पट्टी म्यूना एकानर्धिशद्वयर्षीका भद्रैस्त्वर्षः तदा पञ्चपट्टीविदे-
 मद्रावचने पञ्चपञ्चद्वयानि काऽत्राः । इह पञ्चानि म्यूनामूनानि, इहपट्टीम्यूना । पञ्च पटयो विहेर्बन्ध
 मिति यावः । एवं द्विपट्टीमाने भद्रागच्छे हे पञ्चद्वये म्यूमे जात पञ्चपट्टीमग्न उतं पट्टीद्वयं विहर्गलमिति
 जातः । एवं इहवे दस पट्टीका इहामि पञ्चद्वयैर्विंशति २० पञ्चद्वयैर्म्यूना । एवं नामो अनुमिं पञ्चद्वयै
 पञ्चपञ्चद्वयैर्म्यूना पट्टीपट्टी । एवं पट्टीका पट्ट पञ्चा पट्टीका पञ्चद्वयैर्वापञ्चपञ्चद्वयैर्म्यूना । एवं पुच्छे
 पट्टीद्वयं त्रिभिः पञ्चद्वयैः पञ्चपञ्चद्वयैर्म्यूनामिति । एवं क्रिंशमग्न्याद्वयपट्टया म्यूनासे वचः । वचः तु क्रिंशम-

मन्त्राद् ये पदयो न्यूने अष्टाविंशतिपटीका मन्त्रा स्थापितम् । तथा चतुर्वेद ज्ञानिमान् द्विगुणीकार्यं, कथं । यथा एकपट्टमा न्यूनतया चक्रे पञ्च पञ्चदश्यानि दश पञ्चदश्यानि न्यूनीभूतानि तमा पटीद्वयम् । यथा मन्त्राचक्रे दश पञ्चदश्यानि विंशतिपञ्चदश्यानि न्यूनीभूतानीत्यादि । यथा तु त्रिसन्मन्त्रादष्टी-
श्रयं न्यूनं सप्तविंशतिपटीका मन्त्रेत्यर्थः । तथा चतुर्वेद ज्ञानिमान् त्रिगुणीकार्यं । यथा एकपट्टमा न्यू-
नमा चक्रे पञ्च पञ्चदश्यानि न्यूनाणि तथा पटीप्रये न्यूने पञ्चदश १५ पञ्चदश्यानि त्रिंशत् ३०
पञ्चदश्यानि न्यूनीत्यादि । एष त्रिंशदुपरि एकद्वित्रिपटीद्वयावधि बाध्यः, यवर् यथा प्राग् न्यूनी
भूतानीत्युक्तं यथाऽऽवाभिभूतानीति बाध्यः । इति मसन्नाहर्षितम् ॥

तत्रात्रा मुक्तमेकान्वयस्याग्निसन्तो यात्रादौ यथा सा समुत्थी स्यात् तथाह—

भवेन्नाः १४टाऽथ ७तिर्यः १५विंशदेशे १०शाः ११मिदमिते तिथौ ।

विगुट्यामाट्टकयोर्नेष्टा समुत्थी पृष्ठत भुमा ॥ १ ॥

व्याख्या—इत्यादिपुर्वशः चतुर्वेदस्यावितिप्युक्ते पूर्वापष्टविंशु यातां मन्त्रमादिशामाहके यथा
संस्कृतं मन्त्रा संमुत्थी स्यात् । स्थापना—

तिथि	दिक्	मन्त्रा
१४	पूर्व	१
६	अग्नि	२
७	दक्षिण	३
१५	वैश्वदेव	४
४	वसिष्ठ	५
१	वायव्य	६
११	उत्तर	७
१	दक्षिण	८

एकसंस्तोत्र—

इ वा इ जी शिते मये गृ णि वृ व शितेत्ते ।

पञ्चमितिपञ्चानां त्रैयगा स्वीय मन्त्रा दिष्टा ॥ १ ॥

मन्त्रं पु इति कोऽर्थः । वस्तुर्वचनज्ञानं च पञ्चमस्वरः, तदा
अनुष्ठां तिथौ पञ्चमयामे पञ्चमविति प्रतीत्यां यातां मन्त्रा समुत्थी
स्यात् । एवं वा इति अस्याष्टमव्यञ्जनत्वादाकारस्य च द्वितीयस्वर
त्वावष्टमां तिथौ द्वितीययामे द्वितीयविति आग्नेयां यातां मन्त्रा
समुत्थीत्यादि वहिते तथाप्ये वदिति त्रयाणाविसर्गकार्येन सवर्गं स्यात् ।

पृष्ठतः भुमेति यदा च दक्षिणि समुत्थी तथा वदितः पञ्चम्यां पञ्चम्यां विति यातां मन्त्रा वृष्टां
स्यात्, सा दिक् भुमा ॥

इति तिथिद्वारम्

॥ अथ वार ॥ २

मन्त्रं वाऽऽ कदा कदासीत्याह—

याराविस्वपादूर्ध्वं पलेर्मेपाविगे रवौ ।

तुलाविगे स्वर्धर्माशचद्यूमानान्तरार्धजे ॥ १५ ॥

व्याख्या—मेपाविद्यूग्नेऽर्धे सप्तर्षिर्वाहार्धमयः इत्यर्थः । याराविति वाये क्वाति । तुलावि-
द्यूग्ने तुलयादयोऽर्धार्धं रात्रिसेवे सतीत्यर्थः । किंत्वात्तन्त्याह—त्रिंशदित्यादि स यासी योर्दिन
कास्य मार्गं तद्व्युमानं, त्रिंशच्च तद्व्युमानं च तयोर्गन्तव्यं त्रिंशदित्यादि ज्ञातेः पदेः । कोऽर्थः ।

इति दिनद्विप्रत्यये ।

“रत्न १ रत्न २ मन्त्र २ बन्धो २ वेदा २ मन्त्र २ सन्धो २ रत्न २ कार्या २ ।

मन्त्रादीनां विप्रत्यये ऋषेण योगस्य बाध्याः स्युः ” ॥ १ ॥

अत एव च क्षान्तिं सुप्ता मन्त्राः, त्रिंशद्दृष्टीरूपस्य क्षान्तिर्गोचरस्य क्षान्तिदिने विप्रत्यये समाप्रत्ययेन क्षान्तिं रात्रौ रविमोक्षस्यैव समाप्तमनान् हरयन्ते ॥

वायव्यां नामापाह—

“रविचन्द्रमङ्गलबुधा गुरुशुक्रशनैश्चराक्ष विनवारा ।

रविकुजशनय क्रूरा सौम्याश्चान्ये पदोनपला ॥ १६ ॥

व्याख्या—कृप इति

रविमन्त्रावतेषु परिसर सप्तमते रविः ।

परिमन्त्राणि येषु निष्पत्तुमिच्छादृष्टितत्त्वैः ” ॥ १ ॥

इत्याद्युक्तेः, क्रूरत्वं तेषां यादृशं विधा गम्यते न तादृशं रात्रौ ‘न वादोषाः प्रभवन्ति रात्रौ’ इत्युक्तेः । परोक्षेति पदः पादस्तुर्गोचर इति यावत्, तत एषां सौम्यक्रूरवायव्यां द्युमाद्युम-
प्लवं विंशतिविंशोपकापेक्षया पादोनमेव स्यात् पञ्चदशैव विंशोपका इत्यर्थः । वारेपूषितकर्मोपदेव-
गुण्यमितेकस्तेषामत्रसङ्ख्योपविधासमाप्तमानानुवर्त्यतामीरिङ्गाऽङ्ककरणसिद्धिपुण्यकर्मोत्सवादि रवौ सिध्यति । रत्नरत्नेयमोन्मत्तपिषाणिग्यादि स्यात् २ । सर्वं क्रूरकर्मरक्तहावहेमप्रवाहककराधुसेना निवेशादि क्रूर ३ । अक्षरशिक्षाकर्मविषकाऽऽद्यायामतर्कवाक्यकापठनादि बुधे ४ । सर्वं क्षुद्रमा भ्रम्यकर्मदीक्षादिपायात्रौपयादि च शुक्रौ ५ । सर्वं पुष्यगुरुक दीक्षाकर्म शुके ६ । दीक्षागुरुपक्षेक्षानि वेत्तादि स्थिरं क्रूर च कर्म शनौ ७ । सामान्येन तु—

मर्त्यार्थमात्रका वाता गुरुशुक्रपुष्यका ।

मोक्षमेव कृते कर्म भीमार्थकिंषु सिध्यति ” ॥ १ ॥

इहं दैवद्वयसमे । तथा—

“काञ्चनसुममन्त्रिहाराये काञ्चनपुष्ये ।

वास्तौ मौमरबी लोहपक्षपुष्यिषी धृषिः ॥ १ ॥

मन्त्रादिद्वयसमे विषाये बलिगतेष्वनुसूत्रावधौ ।

पुन्यद्विषीष्टुमर्कविषायास्तौपक्षेयार्थवी न वास्तौ” ॥ १ ॥

इति पवित्रसमे । विप्रत्यये ।

अथचक्रस्य पुनर्द्वयस्य वारे स्वपरादिर्दिष्टं चरः ।

अथचक्रमहादिने दृष्टमपि विधिं च वाति बुधः ” ॥ १ ॥

इति छत्रः । अस्याथ—अस्वमाणगोचरादिबिधिना सो मष्टो यथा यस्यानुकूलं न तथा तत्त्वो-
पचयकर इत्युच्यते, तस्य महस्य वारं यथोक्तं चाप कार्यं । यस्तु वक्ष्यतीं गोचरादिना प्रतिभूयः
सोऽपचयकरः तस्य महस्य वारे कृतं कथमपि न सिध्यतीति । यद्यममप्युपचयकरपचयकराणी
मावन्तीति ॥

वारेषु काष्ठोपाः प्राह—

होराः पुनरर्कसितज्ञचन्द्रद्वानिजीवभूमिपुत्राणाम् ।

सार्धषटीद्वयज्ञानाः स्वचारतस्ताम् पूर्णफलाः ॥ १७ ॥

व्याख्या—स्वचार इति यदि यो चारतस्याद्या होरा, द्वितीया ततः पक्षस्य, एतन्म
वतोऽपि पक्षस्वेत्यादि । अत एवाह—“अर्कसितज्ञचन्द्रद्वानिजीवभूमिपुत्राणां” इति । अर्कात् किं
सितः पक्षः सितार्क इति । अतः, अर्कश्चन्द्रः पक्ष इत्यादि । एवं चारकारेऽर्कचन्द्रभूमीनां होराः
पुनः पुनरावतपुर्णचरहोराये नक्षत्रद्वितीयज्ञानाद्वाराः स्युः । सोमवारे त्याद्या चन्द्रहोराऽप्येति
पुनस्तत्रैव चतुर्विंशतिवर्षावन्तैर्मवारे आद्या सोमहोराऽप्येतीत्यादि । त्वपन्ना—

अमे च रात्र्यर्कस्य होरासंज्ञा नश्यते
इत्यत आस्तां कावरोरपि नाम ज्ञेयं । स्वचार
इत्यस्य च घटाक्षरान्कायेमोमवतोऽमिसप्तम्यवत्
स्वचारतरास्तु पूर्वपक्ष इति द्युमाद्युमस्य तदिन-
वारस्य संवाभिन्नां होरायां कार्यकर्तुः पूर्वं विज्ञा-
तिर्विशेषार्कं द्युमाद्युमं फलं स्वात् पञ्चदशविंशोक्तौ
वारपक्षे पञ्चविंशोपपत्त्य होरापक्षस्य विज्ञा-
तिर्विज्ञेयः । अत एवाह लघुः—“वारपक्षं होरापक्ष-
मिति” । होराप्रबोधान् विदं—

यस्य गृहस्य वारी नक्षत्रिकर्मां प्रदीर्घवृत् ।
उत्तरपक्षं वारीणां पूर्व स्वायम्भवेन दि ॥ १८ ॥

इति पक्षविज्ञेये । तथा—

होरापक्षवारपक्षे निम्ने हे अपि न जातु गृहणीत ।
यदकिञ्च द्युमाद्युमं वारीणां कार्यं द्युमं द्युमी ॥ १९ ॥

इति व्यवहारप्रकाश

वारेषु कुर्वेताः प्राह—

स्याज्योऽर्धयामो वेवा४ त्रि७ द्वि२ पञ्चा५ षट् त्रि३ पण्मत्त ६ ।

सूर्यावो कलयेलाधेयामाङ्गनास्तेकपञ्चमी ॥ १८ ॥

व्याख्या—यद्यपि प्रमायेनार्धयामस्य नक्षत्रमात्राङ्गमेकादिपञ्चसित तथाऽव्यवहारदाय इति
स्वसंज्ञेयं ज्ञेयं । तथा चार्धयाम इतिपक्षस्याहोरात्र्या व्याख्या सितार्क । कर्म ? सूर्यादिवारेषु वेवाङ्गि-
क्षिपन्नादिमितोऽर्धयामः सामान्यतः यतोऽप्युक्तस्यो जात्याऽव्यवहारमात्राङ्गमात्राः । निधुपन्ना—

सोम १२ व दधन १२ द्युम १२ अतः पञ्चमी १२ अतः षट् पञ्चमी १२ ।
अतः द्युम १२ अतः द्युमी १२ अतः द्वि १२ ॥ १९ ॥

इति विष्णुको । अतः अर्धयाम पक्षे पूर्वादिताः पक्षपक्षसि चारवारी विवमाये कर्मनेते
वतोऽर्धयाममध्यपक्ष अत्यन्तं त्याज्या इत्यर्थः । अतः व्यवहारार्थं स्वापना यथा—

वाराः	अर्धवामाः	सम्पपञ्चाभि	आयुः विह
रवि	४	११	पूर्व
बुध	७	८	मघम
मङ्ग	१	१२	मृगशिरा
शुक्र	५	९	मिथुन
शनि	८	७	पश्चिम
राह	३	५	आश्विन
कृति	६	१४	उत्तर

सूर्यादाभित्पर्मद्वयेऽपि योग्यं । सैकपञ्च-
मीति भावप्रधानत्वाभिर्देशस्य सैकत्वे सति
पञ्चमी सैकपञ्चमी । अथ भावः—अर्धवामाङ्गात्
सर्वान् पञ्चमा न्यस्य तत्रैव एककः स्थाप्यते,
तथादि—४—७—२—५—८—३—६—१ इति ततः
क्रमेणार्धवामाङ्गाङ्गणे पञ्चम पञ्चमोऽङ्कः काळ-

वेस्यऽर्कादिबारेषु, यथाऽर्कबारे चतुष्पञ्चोऽर्धवामाङ्गाः, चतुष्पञ्चात् क्रमेणामतो गणते पञ्चमोऽङ्कः
समागतः ततो चातमर्कबारेऽष्टमे चतुष्पटिके काळवेष्टा । एवं सोमवार सप्तकोऽर्धवामाङ्गाः सप्तकात्
पञ्चमस्थाने च त्रिकः, ततः सामबारे सूर्याये चतुर्पञ्चिके काळवेष्टा इत्यादि स्वयं भाव्यं, नवरे
शुक्रबारेऽष्टकोऽर्धवामाङ्गाः अष्टकानुगुणे च पञ्चम पञ्चाङ्कने चतुष्पञ्च एव । एव शुक्रदिनिवारयो
त्रिकपट्टकस्याभ्यां पञ्चमौ सप्तकत्रिकौ क्रमात्स्यतां । एतदेव पाठान्तरे व्यक्तमाह—

सूर्यादी काळकःऽष्ट ८ त्रि ३ च १ इमा १ पञ्च ७ च ० ण् मिता १ ”

अत्रावमानाद्यः—काळवेष्टाङ्गा एव चतुर्गुणा अर्धमहाराष्ट्राः स्युः, यत्र चाष्टभ्योऽधिकोऽङ्कः
स्वात्तत्राष्टमिर्मासो देवो विवा चतुर्पटिकानामष्टानामेव सप्तमवत् ॥

कंटकोऽपि विनाष्टांशे स्ववारान्मङ्गलावधौ ।

बृहस्पत्यवधौ चोपकुलिकस्त्वप्यते परैः ॥ १९ ॥

व्याख्या—तदिनवायात् पार्श्वको अङ्गकस्तत्संको विनाष्टांशः कटकसंज्ञः । तथा चार्कादि
बारेषु क्रमादिश्रवणसप्तकद्वयचतुर्पटिकानां कंटकसंज्ञाः बृहस्पत्यवधौ विनाष्टांशः पञ्चमस्यैव तथा
चार्कविबारेषु पञ्चचतुर्पटिकद्वयसप्तकविनाष्टाः उपकुलिकसंज्ञाः । परीरिति अपरिपिद्वमनुमतमिति ”
न्यायाङ्गप्रवक्तव्योऽपि सम्मतमिह । एवमप्येऽपि परमोक्तौ बाध्यं । विनाष्टांशश्चाष्टमस्योत्पन्नं दिन-
हनांक्रमना एते सर्वेऽपि, य च चतुष्पटिकाद्वयाधिकोऽपि स्वात् तथादि—अप्यस्ये दिनमानेऽष्टांशे
वटी ३ पञ्च १६ अक्षर ३० । अक्षरे शु घटी ४ पञ्च १३ अक्षर ३ एवं सम्पमानऽपि भाव्यम् ॥

कुलिकमाह—

कुलिको द्विप्रशान्यन्तामिमे स्याद्य स्ववारत ।

मुहूर्त्तेऽह्नि निशि ह्येके माग पञ्चदशस्तु सः ।

व्याख्या—द्विप्रशान्यतेति तदिनवायात्कार्निर्बतस्यत्वरह्ण द्विगुणिते यात् स्वात् तत्संको
मुहूर्त्ते दिना कुलिकः, निशि तु स एवाङ्क एकोनः कार्यः । यथाऽर्कपञ्चाभिः सप्तमः द्विगुणये
चतुर्गुण रविबारे चतुर्गुणे मुहूर्त्ते दिना कुलिकः रात्रौ तु त्रयावधे । तथा चम्राष्टानि चतुः,
द्विगुणये द्वादशे मुहूर्त्ते दिना कुलिकः रात्रौ त्रयोविंशति इत्यादि । माग इति यद्यपि मुहूर्त्तद्वयो
द्विपटिकावाची तथाप्यत्र तावान्निर्दिष्टदिनरात्रिमानयोः पञ्चदशोऽष्टो द्विपटिकाद्वयाधिकोऽपि कुलिकस्य
भावे त्रयोः । तथादि—अप्यस्योदितरात्रिमानयोः पञ्चदशोऽष्टो वटी १ पञ्च ४४ अक्षर ४८ ।

अष्टम्योरसु मनी १ पक्ष १५ अक्षर १२ । एवं मन्थमामेऽप्युक्तं । विशेषस्तु—कुक्षिकसमये किमपि कर्म ॥ कार्यं बहुलं—

किञ्च गिम्बं चर्तं मद्रुहं पम्पगादिभिर्दृश्यः ।

माससुपवाति विषय आतं समीपवति तत्र ॥ १ ॥

इति अथहरमन्थम । तथेवमपि—

॥ सोमे मासः कुक्षे पैत्रः सुराचार्ये च राक्षसाः ।

कुक्षे मन्थः समी रीत्रो मद्रुहः कुक्षिकोपमाः ॥ २ ॥

अत्र प्राप्ता इति अष्टम्येवताः, एवं पैत्रादिष्वपि च चर्तं । मासहरमन्थिमामासस्तु मद्रुहं नाममे शौरा विष्मरे बहवते । अथ च मद्रुहं कुक्षिकोऽशोरात्रे द्विः स्वात् विषा घनी च । अथयामावस्तु विमपठिसम्पत्तिर्दिवैव स्तु म तु रात्री । मारचम्प्रे तु—रात्राण्यु सम्पत्तिर्विनाष्टाहाः कुक्षिकस्ये मार्कादिष्वारेषु सप्तपदपञ्चमनुक्षिप्यकसंज्ञा विनाष्टाहाः कुक्षिकसंज्ञा इत्युक्तं । सर्वेषां पैत्रां क्रमात् स्थापना—

वसा	रवि	चन्द्र	मंगल	बुध	शुक्र	शनि	
विषा	४	७	२			१	अथयाम
विषा		३	६	१	४	७	काल्मेका
विषा	३	२	१	७	६	५	बहव
विषा	५	४	३	२	१	७	उरकुक्षिक
विषा		६	५	४	३	२	कुक्षिक
विषा	१४	१३	१		६	४	मद्रुहं
घनी	१३	११	५		५	३	कुक्षिक

अथ विषा दिनाष्टाक्रमानमेव कुक्षिकं मारचम्प्रेकं प्रमाणमन् चारेषु सुवेकाः प्राप्ताः—

भानोर्मूर्ध् १ नयन २ तव ३ सितरुचे शीताशु १ पञ्चा ५ घमा ८,
भौमस्याब्धि ४ नगा ७ घमा ८ शशितनूजस्य त्रि ६ तर्का ६ घमा ८ ।
जीवस्य द्वि २ शरा ५ त्रयो ७ मृगमुषश्चन्द्रा १ विष ४ पष्ठा ६ घमा ८,
शौरेस्त्री ३ पु ५ नगा ७ घमा ८ दिवमेज्वेनेऽष्टमांशाः शूमा ॥ ५१ ॥

व्याख्या—मूरेका मयने द्वि, अतः पद शीतांशुरेकः अथयामरात्रः, नगा घमा तर्काः १६, घमाः ५ च सेप स्पष्टं । भानेरिति रविचारे मापद्वितीयपञ्चमसुर्वेतिअनि घुमानि, सेषानां १-४-५-७-८ अथयामाद्यैर्मत्तत्वात् । एवममेऽपि सोमे मापपञ्चमाष्टमानि घुमानि । यौमे सुर्वसप्तमाष्टमानि । कुक्षे वृषीवपञ्चाष्टमानि । शूरे द्वितीयपञ्चमसप्तमानि । कुक्षे मापसुर्वराष्टमानि । समौ वृषीवपञ्चमसप्तमाष्टमानीति । विषसेऽेवति एने रात्रिषु म व्यापद्विचन्द्र इति यावत् । अहर्मा मराष्ट्रेऽप्रमिसम्भिः प्राच्यत् ॥

चारेषु पञ्चाष्टाक्रममाह—

सिद्धच्छाया क्रमाद्वर्कविधु सिद्धिप्रवा पदे ।

रुद्र११ सार्धाष्ट८॥ नन्दा९ षट् सप्तभि७ ध्वन्त्रवद्भयो ॥२२॥

क्यास्या-रवावेकावश पशानि, चन्त्रे सार्धाम्यष्टौ भौमे नव, कुनेऽष्टौ, गुपै सप्त७, इवो-
द्भुक्तस्योद्भुक्तस्य सापान्यष्टौ पशानि । इयमवद्व-सिद्धिरस्यास्तिद्वज्जावा । यदुक्तम्—

सुदृग्धकन्यामाधे पितृवृषिसेऽपि तुरिजकजसि ।

यमप्यपेक्षपद्भ्यापि कन्या कुम्भ इव जयो ॥ १ ॥

युग्मे कुनेऽपि कश्चिन्मं जायाकन्या कुर्वं भूते कजे ।

सुदृग्धकन्यापितृवर्गे वीर्यं परं सुकन्येऽपि ॥ २ ॥

इति इयमन्तरे । तथा तिथिबार्हस्पतीयोपाध्यायं न विन्तयेदिति भारवन्त्रे ।

मन्त्रानि तिथिर्बाराण्यारम्भमन्त्रक मन्त्रः ।

इदमन्त्रं सुम मारं मन्त्रं सिद्धिदायकम् ॥ १ ॥

इति नरपविजयवर्णनां परं तथापि वर्षमासदिनमुद्रिसङ्ग्राहे विष्टयादिद्विष्टापाभावे तस्य
प्राप्त्य, वृत्ते च—‘नक्षत्रमयवाप्यनिवारितमिति’ पतिवत्तमवचनानुक्ते निषिद्धे वा वक्ष्यमाणवेषक-
त्तादिदोषरहिते नक्षत्रे चन्द्रवृत्ते सति सिद्धज्जायासमे प्रविष्टादिकं कार्यमिति समंजस ।
तद्वत्तम् च त्रिंशद्गुरुवर्णमात्रेति वृद्धा । तद्वन्नामाधनोपाध्याय-वत् इष्टज्जायापदवेद्या पञ्च
दशमिर्बर्जना स्वात्तश कार्यं कर्तुं मारम्यत यावच्चन्द्रज्जायापदमवतानु पञ्चदशवर्गो बार्हस्पत्याऽपि
कामसि तावत्ता कालेन कार्यं सपूर्णकार्यं, परं काले सिद्धज्जाया साविता स्थान् । बह्वृक्षसमान्ते
यु कार्यं त्रिंशद्वर्णमप्ये तद्वर्गं प्राग्मन्मगीयमिति भावः । इय च ज्जाया पदैरिति भवतान् पुंसः
पदरूपा । सप्तार्धगुरुवर्गोत्पद्गुरुवर्गा कया । द्वावभाक्कुलशङ्खस्तरेणम्—

बीजं : सोमसः पञ्चसप्त चन्द्रसः त्रैलोक्यं चारु बारेण ।

इतिमन्त्रं बार्हस्पत्याऽप्यर्गुणा सिद्धा ॥ १ ॥

॥ इति ब्राह्मणम् ॥ २

॥ अथ भम् ॥ ३

तत्राद्यवर्गावितरेभ्यो प्रत्येकं पादचतुष्टयं वर्णनाह—

चुचेचोलाऽग्निनी ज्ञेया लील्लेल्लो भरणयय ।

साईकए रुचिका तु ओवावीवू च रोहिणी ॥ २३ ॥

वेवेकाफी मृगशिर आर्द्रा कुचङ्गहाः पुन ।

फेकोदादि पुनर्वस्वोद्देहोदा तु पुनरभे ॥ २४ ॥

हीहूदेहोभिरश्लेषा ममिमूमे मघा मता ।

मोटाटीट्ट फल्गुनी प्राक् टेटोपापीमिरुत्तरा ॥ २५ ॥

हस्त पुष्यठैर्धर्णेधिप्रा पेपोररि पुन ।

रुरोत्ताः स्मृता स्वातौ तीतूततो विशास्त्रिका ॥ २६ ॥
 अनुराधा ननीनूने स्यात्पेष्टा नोययीमुमि ।
 स्याद्येयोभाभिर्मिर्मूलं पूर्वापाठा मुधाफटैः ॥ २७ ॥
 भेमोजाण्युत्तरापाठा जुनेजोस्त्राभिजिन्मता ।
 भवणे स्युः स्त्रिस्त्रुखेस्त्रो धनिष्ठायां गगीगुगे ॥ २८ ॥
 गोसस्त्रीसु शतभिषक् प्राक् सेतोवदि भद्रपात् ।
 दुशस्तपोभराभद्रा वेदोच्चची तु रेवती ॥ २९ ॥

व्याख्या—एषा भावना—सामान्येन पठिष्यमाने चन्द्रस्य मङ्गलमोगे पञ्चदशपञ्चदशपटौ मिरकैः पादः, तत्र यस्य त्रिभिः भागैः पुः तस्य त्रिमासिन्वा भागपादे, एवं सर्वत्र । द्वितीयं प्रादे वे तृतीये चो, तुल्यं च । इह पुनरुत्तेन चरुपि प्रादः स्वकारीयस्वरूपात्, एवं वेचोमृचन वेचो, काश्चनेन च, पञ्चमेऽपि । यथा भरण्या भागे पादे किञ्चि, द्वितीये कृद्ध, तृतीये छेडे, तुल्यं कोळै इत्यादि, एवं सर्वमेव । मन्मथार्द्रास्तपूर्वापाठात्तरमद्रपादो वे क्रमेण पञ्चमः पञ्चमः पञ्चमः, काश्चनेनेति काश्च वर्जो पञ्चमस्तत्रैकोऽष्टौ वर्जो दशस्वरपुत्रो प्रादः कर्म ? न वा मि धी पु पू वे वे वा बी इति । एवं कर्मावपञ्चमास्वररूपाविति । पञ्चम इत्यत्र न पञ्चमो पूर्वम्यो दशस्वरपुत्रो प्रादः, न तु कर्मावपञ्चकारः, तस्याभिजिन्मद्रूपवो कनतात् । न च छेड इत्येते तु प्रागे ताम्ब्यतौ न स्युः, त्रिभिस्तत्रमाद्यभिषासु चतुस्तथा स्वरचक्रमन्त्रादिप्रायेण केवलं रितीतिवत् व्याहननतास्तु अकारान्ततद्व्यञ्जनवर्ज्यन्ते त्रयस्त्रयव्यञ्जनाभिषासु व-ही-पु रूपमेवापादर गम्यं । अतः—

“ यदि त्रिभिः मनेषु छेदं पादरूपकम् ।

प्रादस्तदादिमो वर्ष इत्युक्तं मङ्गलान्ते ” ॥ १ ॥

विद्यगन्धर्विकं तु पादरूपं विकारकम् । विकारस्तु विकारबन्धो न चयोरैक्यात् । वास्तु कर्मावपञ्चमवर्जः कर्मावपञ्चमवर्जवर्जः । मनु अकारमकारवर्जः क्वापि ताम्ब्यतौ न स्फुरितः किमनुक्तः ? कश्चन पूर्वापाठानुरोधात् । न च कश्चनेवैषो पञ्चमिति चिन्तनं, पञ्च-
 मितिपदे सर्वतोमद्रूपक एतद्वर्जानां मन्त्रिद्वये सति तत्तत्पञ्चानां पीठेति साधनस्वरूपात् ।
 अतः न तत्रकविद्वये—

निष्पन्ते पञ्चम रीति कश्चन इत्यत्र व्यत्ये ।

अत्रा मागपाठानादिपुत्रे तु साधनाः ” ॥ १ ॥

प्रागिति पूर्वापाठः ॥

अभिहितः स्वरूपपादः—

उत्तरापाठमन्यां हि चतस्रश्च भूतेर्घटी । -

चदन्त्यभिहितो मोगं वेधस्तत्तद्वेक्षणम् ॥ ३० ॥

व्याख्या—यथा टिप्पनके भावान् भोग वत्तरापाद्या मिश्रितः स्यात्तथा तत्पान्त्यः पादस्त
ब्रह्मानेन प्राङ्गः, सामान्येन तु पञ्चदश पञ्चः, भोगमिति, एव सर्वा एकोनविंशतिर्विषयः । छत्तरी
विमर्शिसद्वृत्त्यादिचतुष्टयोपयोगैर्गार्हत्यादिपञ्चमिद्विषयश्चे, परत्तराचराप कामवजयोः पञ्चदश
चतस्रश्च पटीर्द्विषयैव पादचतुष्कं कल्पनीय । वषट्काराद्येष्टणादभ्यन्त्राभिभिन्नोपयुग्मते इति च
साधनार्थाहम्यये ॥

अष्टाविंशतेर्भावासीद्धानाह—

भेशास्त्वभिः? यमा२ राय ३ कमलमू४ अन्द्रो५ऽय रुद्रो६ऽदिति७-
जीवो८ऽदि ९ पितरो१० भगो११ऽर्यम१२ रवी१३ त्वष्टा१४ समीर१५ स्तमा ।
शक्रासी१६ अथ मित्र१७ अन्द्र१८ निर्मती१९ वारीणि२० विश्वे२१ विधि२२
वैकुण्ठो२३ वसवो२४ऽम्बुपो२५ऽजन्वरणो२६ऽद्विर्बुध्न२७ पूवाभिधौ २८ ॥ ३१ ॥

व्याख्या—अधिनौ वसववरेवौ । कमलमूत्रा । अदिविर्बुध्नमात्रा । नीवो गुण । अदिः
सर्वः । भगो योनिः । अर्यमा सूर्यमेव । त्वष्टा विश्वकर्मा । समीरं वायु । शक्रासी इति विश्वा
त्पाया भाषेऽर्थे इन्द्रोऽपराधेऽभिर्बुध्न, अथ एवास्या द्विवसवसंज्ञा भिन्नसंज्ञा च । अथ एवोक्तं
वैवस्वतमे—“पूर्वार्धे मृदुकर्म नात्य सक्तं वीर्यं द्वितीये वृद्धे ” इति । मित्रः सूर्यमेव । निर्मतिः
रक्षसां माता, तत्त्वत्ताद्राक्षसा अप्यत्र उच्यताः, तेन मूखो रक्षोनक्षत्रमित्युच्यते । वारीणि अर्धं ।
विधि इति विचारपादबोधोदय देवाः, सर्वदित्याजस इः । नन्दत्र संज्ञायापिनो विश्वसमूहस्य कर्म
सर्वादित्वं अर्धज्ञायां सर्वादिति विवचनम् ? अथवते—साम्बसोऽय प्रयोगस्तेन संज्ञावामपि सर्वादित्वं ।
विमर्शमा । वैकुण्ठो विष्णुः । वसवोऽधौ, वदुक्—

‘वरो भुवन् रोमन् नाचक्ष्व वदोऽनिकः ।

मन्त्रं च वदोऽय वसवोऽष्टौ प्रकीर्तितः ॥ १ ॥

अम्बुपां वदन् नास्तुष्टाक्षप्रसिद्धो ब्रह्मकोष्ठस्थो देवः । वराणामभ्यन्तमोऽजपादः । अदि
बुध्नो वदमेव । वराहः—

‘अत्रावोऽवदितुं विधाकिर्द्विरवता ।

वीजं कर्षो भुवन्नाय कपली न्यन्तको यव ” ॥ १ ॥

इत्येकारदश वरनामानि । पूषा यमिमेव । वराहः—“पाद १ अर्यमन् २ मित्रं ३ वदन् ४
मंथु ५ मग ६ इन्द्र ७ विश्वन् ८ पूषन् ९ परम्यन् १० त्वष्ट ११ विष्णु १२ संज्ञा हारक्ष सर्वा ”
इति । वेधा यमोत्तमा देवमेवा । प्रबोध्यं चैवां लोकेतानाम्ना महत्प्रम्यवहारारि ॥

अष्टाविंशतेर्भावां पादकर्मवधानाह—

त्रि३ अय२ ऋ६ भूत५ अगदि३ न्दु१ कृत४ त्रि३ सक्तं६—

व३५ क्षि२ द्वि२ पंच५ कृ१ कृ१ वेव४ युगा४ सि३ रुद्रैः ११ ।

वेदा४ ऋ४ राम३ गुण३ वेद४ शत१०० द्विक२ द्वि२—

वन्तैश्च३२ तत्समतिथिर्न शुभा भवतिः ॥ ३२ ॥

व्याख्या—अग्निर्मां त्रयस्तारकाः, भरण्यां त्रय इत्यादि । अङ्गानि सिद्धा १ कस्य १ व्याक-
रण १ चन्द्रमा ४ योति ५ विनष्टा ६ स्थानि पट् । जगन्ति त्रीणि । कुतेति चरमाय, कुतु-
गस्य तुपर्याय । अक्षिणी मेत्रे द्वे । कुर्मरेका । युगानि चत्वारि । ब्रह्म एकवच । रामावयः ।
शुभाः सप्तपादाश्च । इत्या आर्षिस्तत् । केर्म स्पष्ट । स्थापना—

मेघ	तारा	मेघ	तारा	मेघ	तारा	मेघ	तारा
अग्निनी - १		पुष्य	१	स्वाति	१	अभिजित्	१
भरणी - १		अश्लेषा	१	मिषाका	४	अश्लेषा	१
हृत्तिषा - १		मघा	५	अनुराधा	४	अभिजा	४
रोहिणी - ५		पूर्वाषाढा	१	ज्येष्ठा	१	अश्लेषा	१
मृगशिर - १		ज्येष्ठा	१	मूला	११	पूर्वाषाढा	१
अर्द्धा - १		हस्त	५	पूर्वाषाढा	४	अश्लेषा	१
पुनर्वसु - ४		चित्रा	१	अश्लेषा	४	रेवती	११

वारकसङ्कयोक्तेः प्रयोजनमाह— तारसमेत्यादि णमिर्धयोर्कर्मतारैर्मस्य समा विविर्न द्युमेति
शेषः । कोऽर्थः । सर्वेषु मेघु तारासङ्ख्या विधिगत्या, यथा पृथीयाऽपिनीयुक्ता स्वाग्नेत्यादि ।
नवरं शतमिपि सप्त ताराः शतस्य विधिमि पञ्चदशमिर्माग देवा इति दशमी शतमिपिपुता
स्वाग्ना । एवं देवता आर्षिस्ताराः पञ्चदशमस्य केर्म द्वे द्वितीया रेवतीपुता स्वाग्ना । पञ्चदशः—“वरा
तद्विस्तारवापुल्या विविर्मेने” इति । विस्तपस्तु—“ तारासमैरहोमिर्नसैरहोमि विस्तपस्त-
पाक इति ” छन्दः ॥

भार्य संज्ञाविधेयानाह—

चरमाहुश्चलं स्वातिरविश्यं श्रवणत्रयम् ।

लघु क्षिप्रं च हस्तोऽश्विन्यमिजित् पुष्य एव च ॥३३॥

मृदु मेत्रं मृगशिराऽनुराधा चैव रेवती ।

ध्रुव स्थिरं च वैरजमुत्तराश्रितयान्वितम् ॥३४॥

दारुण तीक्ष्णमश्लेषा मूलमाद्र्दामहेन्द्रमम् ।

क्रूरमुर्मं च भरणी तिस्र पूर्वा मघान्विताः ॥३५॥

मिथ्र साधारणं च द्वे विद्यास्वाहृषिकामिधे ।

ईहमाश्लोचिते धिषण्ये निर्मित कर्म शर्मणे ॥३६॥

इय सप्त—चरं अश्लेषा नामाहं एवमेतेषु अग्न्यापि च अश्लेषादुक्तपञ्चादिनामात्मनश्च
अश्लेषाहं, एवं सर्वत्र । आदिस्थं पुनर्वसु । अश्लेषां अश्लेषापिपुताश्लेषाः । वैरजं रोहिणी
चरमायपुताहस्तपुताश्लेषाश्लेषाः । महेन्द्रमे मृगशिरा । तिस्रः पूर्वाः पूर्वाषाढापूर्वाषाढा-
पूर्वाषाढाः । साधारणमिधे न स्थिरं न चरं न लघु इत्यर्थः । भार्या प्रयोजनमाह—ईह
गित्यादि इहमेव अश्लेषायाः कर्मणाऽप्युच्ये न । कोऽर्थः । आहं अस्मि नाम ताराः कर्म तत्र
मे कार्यम् ॥

मुञ्चते च ह्यस्य न च वेति विज्ञाकरोऽपि विज्यासि ।
 ग्राम्यभारभाषिनिः श्रीमहाकण्ठकादीनि ॥ ११ ॥

अत्र यौष्मेति रेखावर्षिपद्मानि पूर्वभागयोगीनि चम्पू एताभ्यप्रप्तो मुख इत्यर्थः । एतेति
 भार्याविद्वत्पद्मानि यज्ज्यागयोगीनि एषां समेतेषुमा भोगः स्वात् । आरगड्डति ज्येष्ठादिभ
 ज्ञानि पद्मिभार्ययोनीनि चम्पूत्य पृष्ठयो योगीनि चम्पू एताभ्यमिहम्प्य मुखे पृष्ठ इत्या मुखे
 इत्यर्थः । प्रयोदशं तु—

“ पूर्वार्धभागीवृद्धकीलामतिचलमो मवेदती ।
 वचावैभोगिपु कोटिभ मिथो मज्जभोगिपु ” ॥ १२ ॥

अन्यत्रापि सेवासैभ्याशविर् वाज्य कथं । पूर्वभागयोगिपु सेवासैभ्याचारमे वो मुखः स
 यौवस्य मुखं मिथः स्वात् पद्मार्धयोगिपु तु मुखस्य गौणः, मज्जभोगिपु मिथः मीति
 रिति । तथा—

इयचवृत्तः ॥ ११ ॥ चक्रः ॥ १२ ॥ मुगधिरः ॥ १३ ॥ नमिः ॥ १४ ॥ गृहेः ॥ १५ ॥ चक्रात् ॥ १६ ॥
 मज्जः ॥ १७ ॥ चक्रः ॥ १८ ॥ इत्यः ॥ १९ ॥ मुगः ॥ २० ॥ मज्जाकावात् ॥ २१ ॥ ॥ ॥
 तोरः ॥ २२ ॥ नमिः ॥ २३ ॥ इतिविज्जः ॥ २४ ॥ एवयः ॥ २५ ॥ गजविज्जः ॥ २६ ॥ ॥ ॥
 मज्जकः ॥ २७ ॥ विज्जः ॥ २८ ॥ एवयः ॥ २९ ॥ इतिमज्जाकावात् ॥ ३० ॥ ॥ ॥
 चक्रः ॥ ३१ ॥ चक्रः ॥ ३२ ॥ चक्रः ॥ ३३ ॥ चक्रः ॥ ३४ ॥ चक्रः ॥ ३५ ॥ चक्रः ॥ ३६ ॥

तथा विज्ञात्वात्बोद्धव्यान्तरे रिक्त प्राची, तयोरेतरान्तर च मणीची, वरीची तु द्वेभ विज्ञा,
 वृद्धिभ्यःप्रति वस्तुमुक्तत्वेन तयो धानि धानि भानि वृद्धिभात्तरमध्यमार्गवारीणि सन्ति धान्युपपन्ने,
 वचादि—

“ वृद्धिमार्गेऽष्टेवाः ॥ १ ॥ मज्जकः ॥ २ ॥ चक्रः ॥ ३ ॥ इतिविज्जः ॥ ४ ॥
 चक्रः ॥ ५ ॥ चक्रः ॥ ६ ॥ चक्रः ॥ ७ ॥ चक्रः ॥ ८ ॥ चक्रः ॥ ९ ॥ चक्रः ॥ १० ॥
 चक्रः ॥ ११ ॥ चक्रः ॥ १२ ॥ चक्रः ॥ १३ ॥ चक्रः ॥ १४ ॥ चक्रः ॥ १५ ॥
 चक्रः ॥ १६ ॥ चक्रः ॥ १७ ॥ चक्रः ॥ १८ ॥ चक्रः ॥ १९ ॥ चक्रः ॥ २० ॥

चर्वमिर् अथहात्प्रकसे । तथा—

वे चक्रुमिः ॥ १ ॥ चक्रः ॥ २ ॥ चक्रः ॥ ३ ॥ चक्रः ॥ ४ ॥ चक्रः ॥ ५ ॥
 चक्रः ॥ ६ ॥ चक्रः ॥ ७ ॥ चक्रः ॥ ८ ॥ चक्रः ॥ ९ ॥ चक्रः ॥ १० ॥

एतानि डावच भानि चम्पूत्योत्तरेण विज्ञाति एवमेव चम्पू वृद्धिमयो रण्युत्तरिपर्थः ।

“ उचवृत्तः ॥ १ ॥ चक्रः ॥ २ ॥ चक्रः ॥ ३ ॥ चक्रः ॥ ४ ॥ चक्रः ॥ ५ ॥
 चक्रः ॥ ६ ॥ चक्रः ॥ ७ ॥ चक्रः ॥ ८ ॥ चक्रः ॥ ९ ॥ चक्रः ॥ १० ॥

मुञ्चत्वापहृष्टमपुमपवगीनि चम्पू वृद्धिणेनोत्तरण च मुञ्चते, चक्रविज्जनेन मेरुमपु
 चक्रमि, सेवासैभ्यामौर्ध्वमिणेन मुञ्चते, तानि चक्रावात्प्रवृत्त इत्यः मूकाः स्तेनाः मुगाः
 ईः ॥ १ ॥ इति पा(सो)कमीप्रमथ । तथा—

“ विमिदिज्जं च पूर्वार्धं चक्रवृत्तुर्ध्वं तल ।
 चक्रं चक्रवृत्तुर्ध्वं दिने चक्रवृत्तुर्ध्वं दिने ” ॥ १ ॥

इति व्यवहारसारे ।

॥ इति मदारम् ॥ १ ॥

॥ अथ योग ॥ ४

तत्राहो रम्यादिस्तवारेषु प्रत्येकं शुभाशुमयोगाभावात्तुर्गुणं श्लोका इमे—

भानो मूर्त्यै करादित्यपोष्णन्नाहमृगोत्तरा ।

पुष्यमूलाश्विवासभ्यश्वैकाष्टनवमी तिथिः ॥ ३९ ॥

व्याख्या—मूर्त्यै शुभयोगायेत्यर्थः । करो इत्यः, पौष्णं रेवती, नाहं रोहिणी, उत्तराश्विनाः, वासवी धनिष्ठा । नवमीति एकाष्टनवमस्तुतां शुद्धं कृत्वा ततः पूरणे मद्प्रत्ययः, एवमन्वत्रापि यथायोगं श्रुत्यार्थः । इह वारमयोर्बांरतिभ्योर्बां द्विकशुभयोगः, वास्मतिर्बांतां तु त्रिकशुभयोगः । एव कुयोगेऽपि बाष्पम् ॥

न चार्कं धारुणं याम्यं विशाखात्रितयं मघा ।

तिथिः पदसप्तकृत्वा ११ र्क १२ मनु १४ सख्या तथैष्यते ॥ ४० ॥

व्याख्या—याम्यं भरणी । विशाखात्रितयमिति विशाखादित्रयेण कर्माहुत्वावस्तुत्वंभानोः कुयोगाः स्युः । एवमग्नेऽपि कुयोगोऽस्तेऽत्रवसन्त्येपूर्व । मन्वत्रातुर्गुणं नेष्यते इति कुयोगोत्तरे पिति शेषः ॥

तोमे सिङ्घ्यै मृगश्राह्यमैत्राण्यार्धमर्गं कर ।

श्रुतिः शतमिपक् पृष्यस्तिथिस्तु द्विनवाभिषा ॥ ४१ ॥

व्याख्या—मैत्रमनुराधा अं तु मृगश्राह्यमिति, पृष्यमगाशीर्षोक्तेः, एवमग्नेऽपि वशासंमर्गं विचार्य । आर्धमर्गं उत्तराश्विनी । श्रुतिः श्रवणः (ग) ॥

न चन्त्रे वासेधापाडात्रयात्राश्विर्द्विर्वैतम् ।

सिङ्घ्ये चित्रा च सप्तम्यैकादश्यादित्रयं तथा ॥ ४२ ॥

व्याख्या—महाडात्रयं पूर्वोपादोत्तरापाडाभिहितं, द्विर्वैतं विशाखा ॥

भोमेऽश्विपौष्णाहिर्बुध्नमूलराधार्यमाप्तिभम् ।

मृगः पुष्यस्तथाऽश्लेषा जया पथी च सिङ्घ्ये ॥ ४३ ॥

व्याख्या—माहिर्बुध्नमनुत्तराश्विनी, राधा विशाखा, अश्वमणुत्तराश्विनी, अपिभं कृषिका । जया तिथिः ३-८-१३ रूपा, एवमग्नेऽपि तिथिसंज्ञायाम् ॥

न भौमे चोत्तरापाढामभार्द्रावातवत्रयम् ।

प्रतिपदशमीरुद्रप्रमिता च मत्ता तिथिः ॥ ४४ ॥

घुषे मैत्रं श्रुतिज्येष्ठा पुष्यहस्तामित्रमत्रयम् ।

पूर्वापाढार्यमर्क्षे च तिथिर्मत्ता च भूतये ॥ ४५ ॥

व्याख्या—मत्तापि मैत्रमनुराघेन त्रयसङ्गेन वृषमार्गे लब्धः ॥

न घुषे वातवाश्लेषारेवतीत्रयवारुणम् ।

चित्रा मूलं तिथिज्येष्ठा ज्यैश्च-८-१३के१म्भ्र१४नवा१ङ्किता॥४६॥

व्याख्या—इन्द्राद्विष्णु विषिचतुर्धरी ॥

गुरौ पुष्याश्विनादिरपपूर्वाश्च श्लेषाश्च वातवम् ।

पौष्णं स्वातित्रयं सिध्यै पूर्णा ५-१०-१५ चैकादशी तथा ॥४७॥

व्याख्या—पूर्वास्तिषोऽपि । यवमयेऽपि ॥

न गुरौ वारुणाभेयचतुर्कार्यमणद्वयम् ।

ज्येष्ठा भूत्यै तथा भद्रा २-७-१२ सूर्या पष्ठपष्टमी तिथिः॥४८॥

व्याख्या—भामिष कृत्तिष्ण लब्धपूर्व लब्ध राक्षिभ्यादिरपेक्षेत्पाणादिर्य कृत्तिष्ण तु यमर्षः,

“गुरौ सवमिषा यमर्षः” इति तु यमर्षकाये ॥

शुके पौष्णाश्विनापाढा मैत्र मार्गं श्रुतिद्वयम् ।

पौनादित्ये करो नन्दा १-६-११त्रयोदशौ च सिध्यै ॥४९॥

व्याख्या—भपात्राद्यत्रेन पूर्वोत्तरापाढे, मार्गं मृगसिन्धु चीन पूर्वक्षुणी ॥

न शुके भूतये ब्राह्मपुष्य सार्यं मघाऽभिजित् ।

ज्येष्ठा च द्वित्रिसप्तम्यो रिक्ताख्या ४-९-१४ स्थियस्तथा॥५०॥

व्याख्या—पुष्यैल्लिभि ज्येष्ठोत्पाणादिनवम् ॥

शनौ ब्राह्मश्रुतिद्रन्ढाश्विमरुद्गुरुमित्रमम् ।

मघा शतभिषक् सिध्यै रिक्ता ४ ९ १४ द्म्यो तिथी तथा ॥५१॥

व्याख्या—मरुद् रक्षातिः, गुरुर्म पुष्य, मित्रममनुराधा ॥

न शनौ रेवती सिध्यै वैश्वमार्यमणत्रयम् ।

पूर्वाश्चमृगश्च पूर्णाख्या ५-१०-१५ तिथि पष्टी च सप्तमी ॥५२॥

व्याख्या—मैत्रमनुराधा । एतु रिडेयः-सुबोगमृगकेजाधौ म्यलैः-

‘हस्त’ सोम्या २ धिनी ३ मैत्र ४ पुष्य ५ पौष्ण ६ रिद्विरेः ७ ।

मघानयनमिष्यपाचनो योगः सूर्यादिचारणः ॥ १ ॥

नन्नामृतसिद्ध्यास्य इति न मृता सिद्धिरमृतसिद्धिः । परब्रह्म कार्यसिद्धिरेति स्तनमात्रभाष्ये ।
मृतासिद्धत्वाभावेत् सर्वमुदेऽपि नासरे ।

1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 26

योगोऽस्त्वमुत्तमिदं वाक्यं सर्वज्ञोऽयं परमात्मा ॥ १ ॥”

इति हर्षप्रकाशे । "शुक्लस्य रेवत्या सह सन्तुयोग उत्तरमनूपयामिः सार्धं त्वनृतसिद्धियोगः"
इति लोकजीवमये । केऽप्युवाच— "सर्वविधितः सप्तविभिर्भवेत् सप्तपि मृत्युशुक्रमसः" । तल्लापना—

रवि हस्त ५	बन्ध सुबहिर १	मंगल आश्विनी ७	शुभ अश्लेषा ८	शुभ श्रवण ९	शुभ रेवती १	शुभ मेषा ११
------------------	---------------------	----------------------	---------------------	-------------------	-------------------	-------------------

एतच्चिन्त्येतेऽमृतसिद्धिबोधा मृत्युनाः । तथा--

विद्यावादिभ्युषे च रविचारादिसप्तके ।

कल्याणमुत्सुकम्याह सिरिधोग्याह कीर्तिताः ॥ १ ॥ "

इत्यावावित्रवायां मवात्तमरणरेण्याभिः सकेति पूर्णमत्र । तत्रा-

“मया विज्ञाताऽयं मुञ्चकृतिः सोहिषीदकी ।

एषादिबाणसंयुक्तैर्मर्षतो यथोद्भवाः ॥ १ ॥

पाकमूर्तिन् करम्बाने आपाहाहवमाह । तथा—

¹² अथऽपितुस्तत्सामाक्ष्यमिदंस्तत्तदनु- ॥

सुरावर्जमार्गिणा पृथङ् वरत्र भुसक पुनो ॥ १ ॥

अत्र भवतीत्यनेनप्रतिनीति लोकभिरा । जन्मरिक्तं च एवावर्तमानं नममानि, प्रमिरक्तं-
विवादे कमाद्वयसुखयोगः स्यात् । अत्रभीमये-

¹¹ मरः पुष्पुर् चरसाहर् नरः विताहर् च रेवर्धर् समिवः ।

अथानुष्ठापनपद्धतिः करिग्रहणः गुरुविधित्तिः ॥ १ ॥

महर्षि युक्तेरा तासुताहः अहः विताहः ५ रोहिणीः समिना ।

सुखादुखाय कमसो जहाणमं जतिवरी जेतो ॥ ५ ॥ ^{१७}

इत्युक्तमस्ति । तेन प्रीतिकार्यपरिषोऽपि सिद्धकार्येषु चरबोगाच्च स्वाध्यायः । तथा—

¹⁰ अथाहमु वशी वारणी इ पञ्चमेन जा कृती ।

कमलमयाराम

पङ्कजम्—

यत्र संख्यायुक्ता भारतिष्वोद्गीतसंश्लेषाः ।

शेषः कलचवीगोडर्षं देवध ह्यमकर्मसु ॥ १ ॥

तथा—

पठितव्यमितिप्रसूतेषु कट्टीः जीवेन विप्रसूतेन ।

सप्तमि षष्ठिमूर्तुं ण्णसि बहुवा ज्ञया ॥ १ ॥

बहिष्कृतपुत्रेण सन्निभि रभिजा संवहन्ते ह्यत्र जौगो ।

इमेवावरेण तु हर्मकाशापी । अथैव मानौ भूयै इत्यादि अनुपपन्नोदोक्तविभिमानां रश्मा
दिभारैः सह शुभा अशुभाभ्य योगा यथाङ्गिजननाम कश्चन्ये तनेषां प्रकाशिन । तेषां तु न प्रक-
सितं चेत् विभिमानां रश्मादिभारैः सह ये शुभा योगास्ते शुभयोगा इत्युच्यन्ते, ये रश्म्यास्ते
षामान्ययोगा इति । सर्वेषामेषां क्वास्थापना —

व्याख्या- कुजाचन्यतर(म)वारे अग्न्याशौच्यन्तरितैतिष्ठि अग्निनी श्रोहिणी पुनर्बसु ३ मपा ४
हस्त ५ विशाखा ६ मूला ७ अश्लेषा ८ पूर्वमित्रपक्षा ९ म्यतर(म)येन नग्वाचन्यतर(म)तिथौ कुमारयोगः । अयं
विहित्य रियरधर्मणि मैत्रीशीलमतविषासिस्वमहणाशौ गृहप्रवेशे च शुभम् । अयं च विद्वद्वागमार्गं
वजयता प्राहः । तेन भौम वृक्षमी पूर्वमित्रपक्षा च, सोमे एकादशी विशाखा च, शुभे मणिरग्न्यमम
स्थिनी वा ह्युत्तराहिणी, एव कुमारयोग्य अपि नेष्टाः वयासमर्ष कर्कसर्षकद्राघममपटयोनोत्पत्ते-
रिति भीहरीभट्टसुरिकृते छत्रशुद्धिमकरणे ॥

राजयोगो भरण्याद्येव्यन्तरेर्मे शुभाश्व ।

भद्रातृतीयाराकासु कुनलमृगुभानुषु ॥ ५४ ॥

व्याख्या—न्यन्तरैरिति भरणी १ मृगशिरा ३ पुष्य ३ पूर्वफल्गुनी ४ चित्रा ५ तुला ६ पूषा ७ आश्वि ८ चरमद्रवदा ९ म्यवरमे भद्रम्यवरमिवौ कुजाण्यवरवारे राजयोग । अथ कृष्णिमनङ्ग स्वधर्मपौष्टिकमूपपक्षेत्रारभाविषु विक्षिप्य भेदः तरुणयोगनामाप्ययमिति पूर्णभद्रः । अयमपि विद्वद्भोगोत्पत्तिं वर्जयता प्राह इति संभाम्यते । तेन एवौ सप्तमी द्वादशी वा भरणी ५, भौमे धनिष्ठा, शुभे भरणी धनिष्ठा वा, शुद्धे द्वितीया सप्तमी वा पुष्य ३, एते राजयोगा अपि नेष्टा, यदासंभवं संवर्तकर्मवज्जुसंख्येत्वातन्मयावियोगेतरणे ॥

स्थिरयोग शुभो रोगोच्छेदादौ क्षान्तिजीवयो ।

त्रयोदशः १३ ए८ रिक्तासु०-९-१४ अग्रन्तरेः कृत्तिकादिभै ॥५६॥

व्याख्या—अष्टसप्तत्या उपलक्षणं, शनौ खीरे वा त्रयोदशायाम्यवतिथौ ह्यन्तरिक्षि
 कृतिका१ऽऽर्द्रा२ऽश्लेषा३ऽचरकस्तुनी४ स्वाति५ रोहिता६ मघा७ पश्चाद्वा८ रेवत्या९ म्यग्न्येन
 स्थिरयोगः योगेष्टेष्टादिवि चर्द्धं च पाकक्रिया—

अथर्वण-विह-वादि-रिर्न रिह-वण रिर्न अकासपु र्दय ।

કાવળો ચિરજોયે જાણ્યું કે કર્ણનું મુખો જાણ્યું ॥ ૪૧ ॥

अस्यापि भावः-स्विरसयोगो दद्यात्तन्मनो नोतिष्ठते, किञ्च क्षेत्रं सौख्यं, स्वाधिरूप्यदिव्यं इच्छे-
या, पुनरिदंवाच्यमुपसङ्गत्वाग्निप्रत्ययेरुदोदोदादि य कार्यामिति । अयं य स्वधिरसागनामापि ।
तथाऽयं योगोऽतिदुर्लभोऽनार्यमित्याह, स्वभावात्निवर्तकमात्रकार्येष्वेव प्रत्यक्षेण साध्येषु ॥

यमलाख्यो द्विपादक्षे त्रिपादक्षे त्रिपुष्कर ।

जीवारणनिधारेषु योगो मन्त्रातिथौ स्मृत ॥ ५६ ॥

भ्यासया—येषां द्वौ द्वौ पापौ पूर्वोत्तरदिशि चानि मृगशीर्षः १ निशः २ मणिः ३ क्यानि
 त्रीणि धानि द्विपशानि । येषां द्वा त्रयः पादाः पूर्वस्मिन् उत्तरस्मिन् वा राशौ स्थिताः तानि कृत्वा १
 पूनर्वसूतं उत्तराश्विनीं १ विद्याश्वो २ शराश्वो ३ पूर्वमश्वपदां ४ क्यानि ५ धानि ६ त्रिपशानि ।
 जीवाय मारुतारे भद्रातिर्वा येद्विपश्वं ७ तदा समकालमा योगः । तेष्वं वायुतेष्वपि त्रिपश्वं यं
 तदा त्रिपश्वः पादाः ॥

पञ्चके वासवाभ्यां चार्धचूणकाष्ठगुहोद्यमान् ।

याम्बुविगमनं शय्यां मृतकार्यं च वर्जयेत् ॥ ५७ ॥

व्याख्या—यनिष्ठामाभ्यां भागो यद्वा वायुम् टिप्पणके छिन्नितः स्यात्तदा तत्रमार्गान्तरम्
वक्ष्यमावपि पञ्चकयोगः । यत्र चूणकाष्ठानि न समाहृतं, गृहं भार्यणीयं न आच्छादनीयं वक्षिणस्यां
भागा य कार्यं, यद्वा विषया न कार्या न च वक्ष्यापार्थी । यदुक्तं व्यवहारसारे—

यनिष्ठं यनमाकाशं मातृजी सत्तत्कारका ।

पूर्वार्थं ब्रह्मेन्द्राणां कृता मरणं मुच्यते ॥ १ ॥

अग्निपृष्ठकं रैवजामिषेणपञ्चके कञ्चत् ॥ इति

मृतकार्यमिति मृतक्रिया काऽपि न कार्या । यदि कश्चिद्वृत्तमान् पञ्चके यतस्तदा छेदमसहितं
कुर्यादयमन्वयं तस्य कुर्यादिति उक्तं । तद्वद्विधिस्तत्त्वं गृहपुराणे—“वर्धमवाभ्यां पुच्छकाः
कृत्वा सप्तपार्श्वे स्थाप्याः, तेन सदैव च रक्षणीयाः, भव्यता पुत्रगोत्रादीनां प्रत्यवाया रमात् ॥

पञ्चकं भ्रवणादीनि पञ्च श्लक्षाणि निर्विशेत् ।

केचिरपुनर्वनिष्ठाविपञ्चकं पञ्चकं विदुः ॥ ५८ ॥

व्याख्या—भार्यन्त्रे तु प्रवर्जयेत्तत्त्वं सर्वविगमनमनुसम्भवादेव वक्षिणविभागाऽप्यनुमेने ।
यथादि—

“ सर्वविगमने हस्तं अथर्वं रैवजोह्वयम् ।

वायुं पुण्यं सिन्धुं तुः कञ्चतु विधिरेवम् ॥ १ ॥

यमकादीनां संज्ञाः साम्बर्था इत्याह—

दानिवृक्ष्यादिकं तर्धं योगे स्याद्यमले त्रिंशः ।

त्रिंशस्त्रिपुच्छरास्ये तु पञ्चशः पञ्चकेऽपि च ॥ ५९ ॥

व्याख्या—यनिष्ठमव कार्यं कार्यं न त्वनिष्ठमित्याह्वयः ॥

गंहान्तं च स्यजेत्तत्रेधा लघु ८ १२ त्रिंशु ५-१० १५ द्वापु ९ १८ २३ त्रिपु ।

प्रत्येकं त्रिंश्रिमासान्तरार्थं १ क २ द्विघटी ३ मितम् ॥ ६० ॥

व्याख्या—स्यजेदिति अनुभाषणमात्रोद्वाहकगृहनिष्ठप्रवेशौपरि सर्वकार्येष्वप्युक्तो गंहान्त
इति भावः । त्रैवेति छान्दोग्यः १, सिन्धुगंहान्तः २, लघुत्रयगंहान्तः ३ इति । कश्चमित्याह—त्रिंश्रि
मासान्तरमिति तृतीयास्तृतीया भागश्चित्रिभागाः, मयूरर्ध्वसहादित्वापीयमसकञ्चोचः । तस्मिन्निशेधमनु
जतेस्मिन्निष्ठम एवोऽयमर्थः—छान्दोग्ये ३, तेषां त्रिभागे त्रिभागे चत्वारि ततो छान्दोग्ये ३
पञ्चाप्येऽर्धपट्टं कथं ? गुर्वं सद्यं कञ्चतस्त्वान्स्यानि पञ्चदश वक्ष्यामि, पञ्चमकप्रत्य च सिंह
स्थाप्यानि पञ्चदश वक्ष्यामीत्युपपत्तिर्येऽर्धपट्टी छान्दोग्यः । एवमहमनवमवोऽष्टमिषमनुगोर्ध्वसहा
दित्वापीयमप्योऽप्युत्तराह्वेऽपि भावः । विषयः पञ्चदश, तेषां त्रिभागे पञ्च पञ्च, एतं पञ्चमया अनुव-
र्धपट्टी वक्ष्या आगार्धपट्टी चरयेत्वा यती विधिर्गंहान्तः, एवं द्वाप्येकादशयोः पञ्चदशीमिति पञ्चोऽप्युत्तरा

व्याख्या—दिष्वादिद्वयैः सह वसमर्द्धेन दृष्टये दृष्टादिद्वयान् योगहरया । वसपातरपापक-

१	२	५	१	५
अनुपपा	वसपात्रि	वसा	द्विषा	मूल इति

वसपात्रिष्य फलं वस्याद्यैः कार्यं
कष्टमस्त्युचितं ह्यमक्यम् । तयोदस्था

सह विजारावसिपासाऽपि वसपात्रो मारयन्। टाप् ५८ ८८। वसपात्रो— वसन्तवर्षमासीदपि त्वजे-
त्वमप्युद्विगुणसापार्थि ॥ तथा—

“ वसवश्च र्षेण वसा वसिष्ठ मयधीह त्वं च अनुपपा ।

अहमि द्विषि द्विषा व दृष्टो जामि मास उमि वस्य ” ॥ १ ॥

काष्ठमुत्तीक्ष्वापना—

५	५	१	२	८
वसपात्र	वसा	द्विषा	अनुपपा	द्विषा

इह मारयन्। टिप्पणके । तथा—

“ वसवसावद्विषा वरतेन सवमिच्छत कति र्वद्विषा ।
वसवः महाप वसवसा वसुधी री री १ ॥ १ ॥

विजारा मियसुह अमिह पुस्तमिति अमिहिविह रितपा ।

आमावसुप विजारा अनुपपा पुस्तमसुमदा व १ ॥ १ ॥

पुस्तप वसवमिह री द्विषा वसवमपगवसवमपगवा ।

वसिष्ठवसावसुह वीतावसावसावसा ” ॥ १ ॥

इति दिगुह्यो । तथा—

“ वसिष्ठवसिष्ठ वसवः वसिष्ठ वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः ।

वसिष्ठ वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ” ॥ १ ॥

अवसवोत्तरपापना—

द्विषा	द्विषा	वसवः	वसवः
वसि	वसि	वसि	वसि
५	२	१	११

तथा वसवोत्तरपापनामप्येतत् पदम्—

“ वसिष्ठ वसवोत्तरपापना वसवः वसवः वसवः वसवः ।
वसवः वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ” ॥ १ ॥

वसिष्ठ वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ।

अनुपपा वसवः वसवः वसवः वसवः वसवः ।

वसवः वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ।

वसवः वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ।

वसवः वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ।

वसवः वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ।

वसवः वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ।

वसवः वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ।

वसवः वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ।

वसवः वसिष्ठ वसवः वसवः वसवः वसवः ।

इति वसवः । आमु गवामु वसवः वसवः वसवः वसवः ।

विजारावसिपासाऽपि वसपात्रो मारयन्। टाप् ५८ ८८। वसपात्रो— वसन्तवर्षमासीदपि त्वजे-
त्वमप्युद्विगुणसापार्थि ॥ तथा—
“ वसवश्च र्षेण वसा वसिष्ठ मयधीह त्वं च अनुपपा ।
अहमि द्विषि द्विषा व दृष्टो जामि मास उमि वस्य ” ॥ १ ॥

रवियोगमाह—

योगो रवेर्मात् कृतः तर्कः नन्व९
दिगू१० विश्व१३ विंशो२० द्रुपु सर्वसिद्धये ।
आद्यो१ त्रिष्या५ श्व७ छिप८ रुद्र११ सारी१५
राजो १६ द्रुपु प्राणहरस्तु हेय ॥ ६२ ॥

व्याख्या—रवेरित्युपमयोऽपि कार्यम् । कथं ? रवेर्मादिति कोऽर्थः ? रविमुष्मन्मातृभाच्छदि
नमं चेत्तुं सदा तुयो रवेर्योगः, पठं चेत्तदा पठा रवेर्योग इत्यादि । सप्त, द्वादश इति । बहुलं
हर्मकाक्षे—

वृत्तान् पठं कर्मसौ विरलं पुनर्पठं कर्म च सप्त११ ।

कार्त्तनं च९ कर्मसिद्धिः१ पुनर्पठार्त्तनं१३ रम्यं च२ ॥१॥

अत्र पुनर्पठो अति पुनोत्पत्तिः । पाठस्य शुद्धकमानां पठं तादृशमेवां रवियोगानां पठ-
निति पतिवद्वत्ते । पठं च—

“ इत्यस्य अपि पठं कर्मस्य धनमिति पठं, इत्यस्या ।

तद् रविभागपत्राद्वा गण्यते गदा न हीति ॥१॥

रविभागपत्राद्वा हमारभोगे अमुकदिग्भागे ।

अं पुनर्पठं करिष्ये तं सर्वं बहुलं बोह ॥१॥

आद्येन्द्रियेत्यादि पद्यकर्ममव तद्धिनमं सदा आद्या रविभाग इत्यादि । द्विषा भट्टे । सार्धो
ब्रूयोपयोगिन्या पञ्चदश । राजानः षोडश । रवियोगेष्वाभिजिज्ञ गण्यते सप्तविंशतेरेव तेषां
मगध्यान्ते पञ्चकथनात् । तत्र द्वितीयवृत्तीष्वङ्गावृत्तसप्तवृत्तापङ्क्तिष्वसप्तविंशतामतिपिङ्गलुक्त्वादेव मन्त्र-
मत्वमूहं । शेषार्त्ता तु शुभाशुभमत्वमपि साक्षादेव कपाभिवृत्त केवाभिवृत्तपते आपमहतयानि ॥

अथ सप्तविंशतौ रवियोगेण पद्यामुपमन्त्रं नास्ति तानाह—

नोपमहास्तु भूत्यै मृषा५ छि७ फणी८ न्द्र१४ त्रिषि१५ घृति१८ युगले१९ ।
रविभास्तयेकविंशादिषु पञ्चसु २१ २२ २३ २४ २५ चरति मेध्विर्वो॥६३॥

व्याख्या—वृत्तिगुणं वृत्तिपिप्लुती अष्टादशकानविंशत्योक्तमोक्तता । परतीति रविमारेव
वृत्तिषु दिनमपु सप्त कमादेवे द्वावसोपमहाः स्फुरित्यर्थः । पञ्चहानां संज्ञा वडाहावौ पठं चे-
नारचन्ने वक्तम्—

विश्वगुहः१ धकारः२ सविः३ कर्गुः४ रवा५ वज्रः६ कर्म विधीता ८ ।

७५ अ८ इ१३ अ१८ अ१९ अ२३ अ२४ अ२५ अ२६ अ२७ अ२८ अ२९ अ३० अ३१ अ३२ अ३३ अ३४ अ३५ अ३६ अ३७ अ३८ अ३९ अ४० अ४१ अ४२ अ४३ अ४४ अ४५ अ४६ अ४७ अ४८ अ४९ अ५० अ५१ अ५२ अ५३ अ५४ अ५५ अ५६ अ५७ अ५८ अ५९ अ६० अ६१ अ६२ अ६३ अ६४ अ६५ अ६६ अ६७ अ६८ अ६९ अ७० अ७१ अ७२ अ७३ अ७४ अ७५ अ७६ अ७७ अ७८ अ७९ अ८० अ८१ अ८२ अ८३ अ८४ अ८५ अ८६ अ८७ अ८८ अ८९ अ९० अ९१ अ९२ अ९३ अ९४ अ९५ अ९६ अ९७ अ९८ अ९९ अ१०० अ१०१ अ१०२ अ१०३ अ१०४ अ१०५ अ१०६ अ१०७ अ१०८ अ१०९ अ११० अ१११ अ११२ अ११३ अ११४ अ११५ अ११६ अ११७ अ११८ अ११९ अ१२० अ१२१ अ१२२ अ१२३ अ१२४ अ१२५ अ१२६ अ१२७ अ१२८ अ१२९ अ१३० अ१३१ अ१३२ अ१३३ अ१३४ अ१३५ अ१३६ अ१३७ अ१३८ अ१३९ अ१४० अ१४१ अ१४२ अ१४३ अ१४४ अ१४५ अ१४६ अ१४७ अ१४८ अ१४९ अ१५० अ१५१ अ१५२ अ१५३ अ१५४ अ१५५ अ१५६ अ१५७ अ१५८ अ१५९ अ१६० अ१६१ अ१६२ अ१६३ अ१६४ अ१६५ अ१६६ अ१६७ अ१६८ अ१६९ अ१७० अ१७१ अ१७२ अ१७३ अ१७४ अ१७५ अ१७६ अ१७७ अ१७८ अ१७९ अ१८० अ१८१ अ१८२ अ१८३ अ१८४ अ१८५ अ१८६ अ१८७ अ१८८ अ१८९ अ१९० अ१९१ अ१९२ अ१९३ अ१९४ अ१९५ अ१९६ अ१९७ अ१९८ अ१९९ अ२०० अ२०१ अ२०२ अ२०३ अ२०४ अ२०५ अ२०६ अ२०७ अ२०८ अ२०९ अ२१० अ२११ अ२१२ अ२१३ अ२१४ अ२१५ अ२१६ अ२१७ अ२१८ अ२१९ अ२२० अ२२१ अ२२२ अ२२३ अ२२४ अ२२५ अ२२६ अ२२७ अ२२८ अ२२९ अ२३० अ२३१ अ२३२ अ२३३ अ२३४ अ२३५ अ२३६ अ२३७ अ२३८ अ२३९ अ२४० अ२४१ अ२४२ अ२४३ अ२४४ अ२४५ अ२४६ अ२४७ अ२४८ अ२४९ अ२५० अ२५१ अ२५२ अ२५३ अ२५४ अ२५५ अ२५६ अ२५७ अ२५८ अ२५९ अ२६० अ२६१ अ२६२ अ२६३ अ२६४ अ२६५ अ२६६ अ२६७ अ२६८ अ२६९ अ२७० अ२७१ अ२७२ अ२७३ अ२७४ अ२७५ अ२७६ अ२७७ अ२७८ अ२७९ अ२८० अ२८१ अ२८२ अ२८३ अ२८४ अ२८५ अ२८६ अ२८७ अ२८८ अ२८९ अ२९० अ२९१ अ२९२ अ२९३ अ२९४ अ२९५ अ२९६ अ२९७ अ२९८ अ२९९ अ३०० अ३०१ अ३०२ अ३०३ अ३०४ अ३०५ अ३०६ अ३०७ अ३०८ अ३०९ अ३१० अ३११ अ३१२ अ३१३ अ३१४ अ३१५ अ३१६ अ३१७ अ३१८ अ३१९ अ३२० अ३२१ अ३२२ अ३२३ अ३२४ अ३२५ अ३२६ अ३२७ अ३२८ अ३२९ अ३३० अ३३१ अ३३२ अ३३३ अ३३४ अ३३५ अ३३६ अ३३७ अ३३८ अ३३९ अ३४० अ३४१ अ३४२ अ३४३ अ३४४ अ३४५ अ३४६ अ३४७ अ३४८ अ३४९ अ३५० अ३५१ अ३५२ अ३५३ अ३५४ अ३५५ अ३५६ अ३५७ अ३५८ अ३५९ अ३६० अ३६१ अ३६२ अ३६३ अ३६४ अ३६५ अ३६६ अ३६७ अ३६८ अ३६९ अ३७० अ३७१ अ३७२ अ३७३ अ३७४ अ३७५ अ३७६ अ३७७ अ३७८ अ३७९ अ३८० अ३८१ अ३८२ अ३८३ अ३८४ अ३८५ अ३८६ अ३८७ अ३८८ अ३८९ अ३९० अ३९१ अ३९२ अ३९३ अ३९४ अ३९५ अ३९६ अ३९७ अ३९८ अ३९९ अ४०० अ४०१ अ४०२ अ४०३ अ४०४ अ४०५ अ४०६ अ४०७ अ४०८ अ४०९ अ४१० अ४११ अ४१२ अ४१३ अ४१४ अ४१५ अ४१६ अ४१७ अ४१८ अ४१९ अ४२० अ४२१ अ४२२ अ४२३ अ४२४ अ४२५ अ४२६ अ४२७ अ४२८ अ४२९ अ४३० अ४३१ अ४३२ अ४३३ अ४३४ अ४३५ अ४३६ अ४३७ अ४३८ अ४३९ अ४४० अ४४१ अ४४२ अ४४३ अ४४४ अ४४५ अ४४६ अ४४७ अ४४८ अ४४९ अ४५० अ४५१ अ४५२ अ४५३ अ४५४ अ४५५ अ४५६ अ४५७ अ४५८ अ४५९ अ४६० अ४६१ अ४६२ अ४६३ अ४६४ अ४६५ अ४६६ अ४६७ अ४६८ अ४६९ अ४७० अ४७१ अ४७२ अ४७३ अ४७४ अ४७५ अ४७६ अ४७७ अ४७८ अ४७९ अ४८० अ४८१ अ४८२ अ४८३ अ४८४ अ४८५ अ४८६ अ४८७ अ४८८ अ४८९ अ४९० अ४९१ अ४९२ अ४९३ अ४९४ अ४९५ अ४९६ अ४९७ अ४९८ अ४९९ अ५०० अ५०१ अ५०२ अ५०३ अ५०४ अ५०५ अ५०६ अ५०७ अ५०८ अ५०९ अ५१० अ५११ अ५१२ अ५१३ अ५१४ अ५१५ अ५१६ अ५१७ अ५१८ अ५१९ अ५२० अ५२१ अ५२२ अ५२३ अ५२४ अ५२५ अ५२६ अ५२७ अ५२८ अ५२९ अ५३० अ५३१ अ५३२ अ५३३ अ५३४ अ५३५ अ५३६ अ५३७ अ५३८ अ५३९ अ५४० अ५४१ अ५४२ अ५४३ अ५४४ अ५४५ अ५४६ अ५४७ अ५४८ अ५४९ अ५५० अ५५१ अ५५२ अ५५३ अ५५४ अ५५५ अ५५६ अ५५७ अ५५८ अ५५९ अ५६० अ५६१ अ५६२ अ५६३ अ५६४ अ५६५ अ५६६ अ५६७ अ५६८ अ५६९ अ५७० अ५७१ अ५७२ अ५७३ अ५७४ अ५७५ अ५७६ अ५७७ अ५७८ अ५७९ अ५८० अ५८१ अ५८२ अ५८३ अ५८४ अ५८५ अ५८६ अ५८७ अ५८८ अ५८९ अ५९० अ५९१ अ५९२ अ५९३ अ५९४ अ५९५ अ५९६ अ५९७ अ५९८ अ५९९ अ६०० अ६०१ अ६०२ अ६०३ अ६०४ अ६०५ अ६०६ अ६०७ अ६०८ अ६०९ अ६१० अ६११ अ६१२ अ६१३ अ६१४ अ६१५ अ६१६ अ६१७ अ६१८ अ६१९ अ६२० अ६२१ अ६२२ अ६२३ अ६२४ अ६२५ अ६२६ अ६२७ अ६२८ अ६२९ अ६३० अ६३१ अ६३२ अ६३३ अ६३४ अ६३५ अ६३६ अ६३७ अ६३८ अ६३९ अ६४० अ६४१ अ६४२ अ६४३ अ६४४ अ६४५ अ६४६ अ६४७ अ६४८ अ६४९ अ६५० अ६५१ अ६५२ अ६५३ अ६५४ अ६५५ अ६५६ अ६५७ अ६५८ अ६५९ अ६६० अ६६१ अ६६२ अ६६३ अ६६४ अ६६५ अ६६६ अ६६७ अ६६८ अ६६९ अ६७० अ६७१ अ६७२ अ६७३ अ६७४ अ६७५ अ६७६ अ६७७ अ६७८ अ६७९ अ६८० अ६८१ अ६८२ अ६८३ अ६८४ अ६८५ अ६८६ अ६८७ अ६८८ अ६८९ अ६९० अ६९१ अ६९२ अ६९३ अ६९४ अ६९५ अ६९६ अ६९७ अ६९८ अ६९९ अ७०० अ७०१ अ७०२ अ७०३ अ७०४ अ७०५ अ७०६ अ७०७ अ७०८ अ७०९ अ७१० अ७११ अ७१२ अ७१३ अ७१४ अ७१५ अ७१६ अ७१७ अ७१८ अ७१९ अ७२० अ७२१ अ७२२ अ७२३ अ७२४ अ७२५ अ७२६ अ७२७ अ७२८ अ७२९ अ७३० अ७३१ अ७३२ अ७३३ अ७३४ अ७३५ अ७३६ अ७३७ अ७३८ अ७३९ अ७४० अ७४१ अ७४२ अ७४३ अ७४४ अ७४५ अ७४६ अ७४७ अ७४८ अ७४९ अ७५० अ७५१ अ७५२ अ७५३ अ७५४ अ७५५ अ७५६ अ७५७ अ७५८ अ७५९ अ७६० अ७६१ अ७६२ अ७६३ अ७६४ अ७६५ अ७६६ अ७६७ अ७६८ अ७६९ अ७७० अ७७१ अ७७२ अ७७३ अ७७४ अ७७५ अ७७६ अ७७७ अ७७८ अ७७९ अ७८० अ७८१ अ७८२ अ७८३ अ७८४ अ७८५ अ७८६ अ७८७ अ७८८ अ७८९ अ७९० अ७९१ अ७९२ अ७९३ अ७९४ अ७९५ अ७९६ अ७९७ अ७९८ अ७९९ अ८०० अ८०१ अ८०२ अ८०३ अ८०४ अ८०५ अ८०६ अ८०७ अ८०८ अ८०९ अ८१० अ८११ अ८१२ अ८१३ अ८१४ अ८१५ अ८१६ अ८१७ अ८१८ अ८१९ अ८२० अ८२१ अ८२२ अ८२३ अ८२४ अ८२५ अ८२६ अ८२७ अ८२८ अ८२९ अ८३० अ८३१ अ८३२ अ८३३ अ८३४ अ८३५ अ८३६ अ८३७ अ८३८ अ८३९ अ८४० अ८४१ अ८४२ अ८४३ अ८४४ अ८४५ अ८४६ अ८४७ अ८४८ अ८४९ अ८५० अ८५१ अ८५२ अ८५३ अ८५४ अ८५५ अ८५६ अ८५७ अ८५८ अ८५९ अ८६० अ८६१ अ८६२ अ८६३ अ८६४ अ८६५ अ८६६ अ८६७ अ८६८ अ८६९ अ८७० अ८७१ अ८७२ अ८७३ अ८७४ अ८७५ अ८७६ अ८७७ अ८७८ अ८७९ अ८८० अ८८१ अ८८२ अ८८३ अ८८४ अ८८५ अ८८६ अ८८७ अ८८८ अ८८९ अ८९० अ८९१ अ८९२ अ८९३ अ८९४ अ८९५ अ८९६ अ८९७ अ८९८ अ८९९ अ९०० अ९०१ अ९०२ अ९०३ अ९०४ अ९०५ अ९०६ अ९०७ अ९०८ अ९०९ अ९१० अ९११ अ९१२ अ९१३ अ९१४ अ९१५ अ९१६ अ९१७ अ९१८ अ९१९ अ९२० अ९२१ अ९२२ अ९२३ अ९२४ अ९२५ अ९२६ अ९२७ अ९२८ अ९२९ अ९३० अ९३१ अ९३२ अ९३३ अ९३४ अ९३५ अ९३६ अ९३७ अ९३८ अ९३९ अ९४० अ९४१ अ९४२ अ९४३ अ९४४ अ९४५ अ९४६ अ९४७ अ९४८ अ९४९ अ९५० अ९५१ अ९५२ अ९५३ अ९५४ अ९५५ अ९५६ अ९५७ अ९५८ अ९५९ अ९६० अ९६१ अ९६२ अ९६३ अ९६४ अ९६५ अ९६६ अ९६७ अ९६८ अ९६९ अ९७० अ९७१ अ९७२ अ९७३ अ९७४ अ९७५ अ९७६ अ९७७ अ९७८ अ९७९ अ९८० अ९८१ अ९८२ अ९८३ अ९८४ अ९८५ अ९८६ अ९८७ अ९८८ अ९८९ अ९९० अ९९१ अ९९२ अ९९३ अ९९४ अ९९५ अ९९६ अ९९७ अ९९८ अ९९९ अ१०००

शेषास्तु चत्वारः पदमहाः । सामान्येतेषां निष्कलङ्काः । एकत्रोपि पदार्थे यथाप्राप्त्येव तदनुसारं-
वदन्त्येव देयं । विशेषस्तु भावस्योगविचारोऽभिहित्वि गण्यत । भावस्योपपत्ता यथा

	४	३	२	१	१	१	१	११	
५									१५
६									१४
७									१३
८									१२
९									११
१०									१०
११									९
१२									८
	१२	१३	१४	१५	१६	१	१६		

३३ अ—

द्वि१३भा द्वे१ न्वा१३ पूर्व१६ कर१ न्वा२३ ह्युगिधसि१६ अने ।

पूर्वभावाग्रमे स्वादा१६कस्मान्वा सदा पुंश्चि ॥ १ ॥

केषाह्वास्तु स्वापनायामर्भ्यस्कीकरणार्भमेव किञ्चित्ताः, आह्वकेऽनुपयोगित्वान् । नरपवित्रय

चर्मायां स्वाह्वानवमोपाय एवमुच्ये—

पूर्वभावागुजवन्धोर्मे छत्रमिदमाम्बर ।

पूर्व ही वा न केचि वेदाह्वो वास्ति विशिष्य ॥ १ ॥

अयं च योगः प्रायः सुखिरिद्विधि इवाप्रियते एवद्वयमे च मन्त्रो यथिबोगो यात्राचौ नेह
इमंजातम् ॥

अथ प्रत्यहमाभिन उपयोगानाह—

उपयोगास्त्रिभिः१ मृगा२ श्लेषा३ कर४ मैत्र५ वैश्व६ वारुणतः७ ।

ख्याविषु तद्दिनमप्रमिता क्रमतोऽभिधानफलाः ॥ ६४ ॥

व्याख्या—ख्याविषिदि तदिवादेऽभिनीतो गणं सोमवादे मगदीर्षात् मीमवादेऽप्तेषाच्च
इत्यादि । अत्राभिधित्प्रत्यये । एवं च गणमे ह्यभिनिर्भ याचिर्भ स्वात्ताकविषस्तद्दिने उपयोगः ॥

उत्तमाम्बाह—

मानम्बः१ कालर्जुडध्व२ प्राजापत्यः३ सुरोत्तमः४ ।

सौम्यो५ ध्वाक्षो६ ध्वजध्वैव७ श्रीवस्तो८ वज्र९ मुहुरो१० ॥ ६५ ॥

छत्रं११ मित्र१२ मनोःसुध१३ कपो१४ लुपक१५ एव च ।

व्याख्या—विश्वसर्गं यथा संवर्तककर्मयोगादौ । मन्त्रसंस्मरणं यथा उत्पत्तयस्तुत्याद्योपपत्त्यो-
पादौ । हृणाय वेदविशेषः । केचमेति कार्यं भाव एव भित्तव कार्यं विना ह्येष्वपि द्रव्येष्वेते स्वाग्नाः ॥
सुमासुमयोगसंकरे सुमयोगवत्तमाह—

सिद्धियोगं कुर्योगश्च जायेतां युगपद्यदि ।

कुर्योग तत्र निर्जित्य सिद्धियोगो विजृम्भते ॥ ६८ ॥

व्याख्या—यै मिकनामावज्जात्यसुमयोगः सर्वोऽपि सिद्धियोगवत्तनात्र माहाः ॥

अथ विमयोगानाह—

विष्कंभ १ प्रीति २ रायुप्मान् ३ सौभाग्यः ४ शोभन ५ स्तया ।

अतिगंडः ६ सुवर्मा ७ च घृतिः ८ शूल ९ तथैव च ॥ ६९ ॥

गंडो १० वृद्धि ११ ध्रुव १२ श्वेव व्याघातो १३ दर्पण १४ स्तया ।

वज्र १५ सिद्धि १६ व्यतीपातो १७ घरीयान् १८ परिघ १९ शिवः २० ॥ ७० ॥

सिद्ध २१ साध्य २२ शुभ २३ शुद्धो २४ दृष्ट्या २५ चेन्द्रो २६ ऽथ वैद्युत २७ ।

इति सा ६५ नामानो योगाः स्युः सप्तदशति ॥ ७१ ॥

व्याख्या—सहा । विमवस्तु

(विमंभः) सुवर् १ वीर्य २ अहुरित ३ वज्र ४ सह च वायव्य ५ ।

वृद्धि ६ सुवर्मा अहुरित ७ सुवर्मा लो ८ ॥ ८ ॥

इति भारवम्भट्टिप्यन्ते ॥

अथ सुमयोगानां सुवर्मादीनाह—

व्यतिपातवैधृतादयो सकलो परिघस्य पूर्वमर्थं च ।

प्रथमं पादोऽन्येष्वपि विरहसंज्ञेषु दातव्य ॥ ७२ ॥

व्याख्या—पूर्वार्धं पादस्य टिप्पनकछिरिततावाविषयतयाभावापत्त्या निर्वेषः । विरहसंज्ञिष्विति
निश्चितं कर्म आपमानं दृष्टव्येति विरहः सुवर्मादिभिर्विषयः । वाहनी संज्ञा येषां ते विष्कंभमहादि
गंडसूक्ष्मावातव्यपातेषु ॥

प्रथमः पाद इति यदुक्तं तत्र प्रकाशयत्तमाह—

रयजेष्टा पञ्च विष्कंभे पदं तु गडातिगंडयो ।

घटिका सप्त शूले तु नय व्याघातवज्रयो ॥ ७३ ॥

व्याख्या—सहा ।

विष्कंभमहादिभिर्विषयैर्गण्यतेष्वप्युक्तव्यतिपातमाह—

एकार्धः कुर्योगस्य च त्रेऽर्के च परस्परात् ।

गते सामिजिबोर्नक्षीं त्याज्यः पादान्तरं न चेत् ॥७४॥

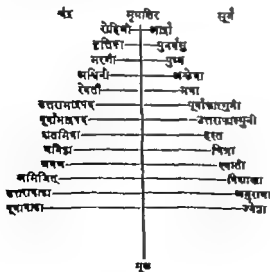
व्याख्या—एकार्गळस्यास्य इति संतकः । कुयोगेभित्ति अनेन श्रीत्यामुभवाविमुयोगेभे कर्गळो न स्यादेवेति सूचितं । कुयोगेषु सत्त्वपि कदाऽस्य समस इत्याह—अत्राऽर्गे अस्यादि, सा-
मिजिदिसप्त सहस्रादि विद्यमानार्थे, तेनामिजिबत्र गण्यत इत्यभिप्रायः । एव सत्तामृद्वेऽपि व्या-
क्येय । ततोऽमिजिता सहास्रादिस्तदिनक्षत्रेषु बह्वमाप्यरीत्या एकार्गळपक्षे कमाम्यस्तेषु अत्रादिको
ऽर्गळ अत्रो यद्यम्योम्यस्यादिपक्षे नक्षत्रे एकस्मिन्नर्गळे स्थितौ स्थलां तथा एकार्गळः स्यात्
स त्याज्यः, यस्मिन्नक्षत्रे एकार्गळः पतति तस्मिन्नुपमकर्त्तव्येषु साधनमित्यर्थः । पादान्तरं न चेदिति,
दीर्घोर्नक्षत्रसंज्ञमिनेऽत्राऽर्गळाम्यामाकाशयोरन्तरं प्रकामामिबा सांमुख्यरूपा विधेवो यत्र स
पादान्तर एकार्गळः, अयमन्तरविरुद्ध एकांतेन त्याज्यः पादान्तरविरुद्ध तु स्थाने कामचार
इति भावः ॥

एतमेव स्थापनादिविधिना विधिष्याह—

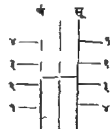
तिर्यक् त्रयोदशोर्ध्वेकरेखे खजूरके त्यजेत् ।

कुयोगे दीर्घमावर्कचन्द्रावेकार्गळर्क्षगौ ॥ ७५ ॥

व्याख्या—तिर्यक् त्रयोदश रेखाः स्थाप्या उर्ध्वा बैरा, खजूरकांश्च वहाकारत्वात् ।
दीर्घमावर्ति खजूरकस्य क्षीरे बह्वमाप्यरीत्या संस्थाप्य शेषसप्तविंशतिविधाने प्रादक्षिण्येन क्रमाद्रेषा
म्येषु च, तत्तद्वर्करेखाकार्गळमास्तद्वयस्वयोर्नक्षत्रयोरर्ध्वेन यत्र स्थलां तथा एकार्गळः स्यात् ।
तत्स्थापना यथा—

वत्रापि मिथं समुद्रयोरेव मपाद्वो
वेदि तौ स्थानां वधान्तर एकार्गळ सपूर्ण
इत्यर्थः । यथा (स्थापना)—

वस्तु य—

जायेन विपक्षे तुषां द्वितीयेन एनीयक ।
एलीयेन द्वितीयेन तुषां प्रथमस्तथा ॥ ७६ ॥

अम्बवा स्वर्गेश्वरस्थाने पादान्तरिहोऽस्ती न शोचय । अय माव—यथा पानुत्रस्य अस्ते
विभवत, स्वल्पमपि सस्याप्रादृक्चक्षने कार्यसिद्धिर्न स्वादेव तथा मपाऽदि पाशमादिभ्यो नार्थ
आगमयेत् । उक्तं च यतिवचने

“ वाग्यमरविद्यायाश्चतुर्ष्वर्णं विधायि वाहुष्यः ।

चतुर्ष्वर्णमरविद्यायां चतुर्ष्वर्णं प्रवृत्तयति ” ॥१॥

एवं बह्वर्णमरविद्यायाश्चतुर्ष्वर्णं ॥

शीर्षमस्यानवनमम्—

रत्नरूपस्य शीर्षमस्यानमेकार्गले मतम् ।

योगाङ्ग सैक ओजोऽन्यः साष्टाभिः शक्तिरर्धितः ॥७६॥

व्याख्या—शीर्षमस्यानमिति पञ्चावर्धं यं शीर्षं देवमिति कथ्यमानस्तत्पञ्चावर्धोऽत्र प्रयुज्यते ।
योगाङ्ग इति इष्टमिमे वो विष्णुमादिबोगस्तत्पञ्चावर्धोऽपि पञ्चावर्धः सैकः कार्यः, समष्टेयदाऽष्टाभिः शक्ति
बुधः कार्यः, पञ्चावर्धमावर्धमर्धमर्धं ततो योऽष्टः स्यात्पञ्चावर्धं यं अर्धरूपस्य शीर्षं देव । तथा
इष्टेऽष्टि सप्तयोगो त्वम्, सैकस्ते दृष्ट, अर्धिते पञ्च, ततः पञ्चमं यं भूगर्भीयं तदिमे मूर्ति
दीयते । तथा इष्टेऽष्टि रत्नरूपो ब्रह्म, अष्टाभिः शक्तिबोगोऽष्टाभिः शक्ति, अर्धिते पञ्चावर्धितः, ततः
पञ्चावर्धितं भूतं तदिमे मूर्ति देव, पञ्चावर्धितं बोगोऽपि भाग्यं । तथा च अष्टः—

“ एते मूर्ति यतो तथा च शक्ति विद्या पुनर्विद्ये

ज्वाहाते च पुनर्विद्ये विमर्शिते पुनर्विद्ये चतुर्ष्वर्णं ।

गतिं ब्रह्मविद्यायां प्रथमं विमर्शितमिति तथा

चतुर्ष्वर्णं विमर्शितं तन्पुनर्विद्यायाश्चतुर्ष्वर्णं चतुर्ष्वर्णं ” ॥ १ ॥

अत्र प्रथमं इति विमर्शमे ।

चतुर्ष्वर्णमरविद्यायाश्चतुर्ष्वर्णं—

वेध ऊर्ध्वतिरःसरेखे पूर्वावितोऽभिमात् ।

भस्य रेखाग्रगे खेटे देयध्वेन पदान्तरम् ॥ ७७ ॥

व्याख्या—अत्र रेखाः समष्ट्याः सरेखे, तत्र पूर्वस्यामारी स्वध्वेनभिमाद्वारम् तथास्वार्णं
विमर्शितं भस्य रेखाग्रगे खेटे सति वेध भेदः स्यादित्यर्थः सरेखे । अत्र भावाः—ऊर्ध्वं विमर्शितं च
सम रेखाः इत्यादि वाच्यमन्तेषु पूर्वावितोऽभिमात् इति अत्रिष्टमग्रमन्तमभिमात् इति वाच्यम् ।
तथादि (त्वापना)—

	ह	रो	व	भा	इव	उज	वधे	
म								म
न								न
रे								रे
व								व
पू								पू
श								श
म								म
	म	न	व	पू	श	उज	वधे	

ततो यो यो महो यत्र यत्र भे स्यात् स स यत्र यत्र स्यात् । ततो यत्रेयायाः प्राग्वे यदि-
ममे समागतं तस्य द्वितीयपदान्तस्यमे यदि कश्चिद्ब्रूहः स्यात्तदा तेन ग्रहेष्टमस्य वेचः स्यात् स
हेयः । यतः कूरवेचे मृत्युरेच, सौम्यवेचे तु सर्वथा सुखनाश अत्रापवादमाह—वेमेरवादि यदि स
वेचः पूर्वोच्यतेत्या पादान्तरितः स्यात्तदा रथागे कामचार भयं मावः—इष्टमस्य यस्मिन् पादे
कार्यं चिकीर्षते तस्य समुक्ते मपादे वेचस्य महो नास्ति, किं तु पादान्तरेऽपि, तथा पादान्तरेऽसौ
ग्रहेयो न दुष्ट । यत् पूर्वमहः—

विह पादं परित्यज्य कुर्वाणं कार्यमस्तुतिः ।

सर्वदुष्टान्मुक्तिपदे विच (वा) वेचोदवा कुतः ' ० १ ०

केसवार्कस्तु कूरववेचं पादान्तरितपपि ग्रहीषु नाजुमन्यते, आह च—

विष्टेयमावाति पद्यम्मुनिः सौरेच- कारैर्द्विषति सत्तेऽपि ।

गणद्विषेवापि तारकाणां, कूरक ग्रहेष्टकसत्तत्तत्तत् " ॥ १ ॥

श्रीपतिरप्याह—

कारं सौम्यमर्हतिह पादान्तं परित्यजेत् ।

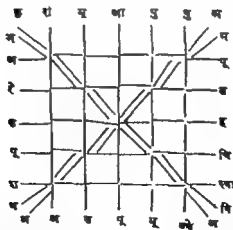
श्रीस्तु अकं काममिति वेचविनिश्चयः " ॥ १ ॥

विवाहे विचार्यमपर वेचयोग पञ्चसङ्काचकपेयाह—

विवाहे पूर्ववत्पञ्च रेखा द्वे द्वे तु कोणके ।

लिखित्वाऽभिमतो भानि वेचं तत्रापि चिन्तयेत् ॥ ७ ॥

व्याख्या—पूर्ववतिरिति सर्वगूर्ध्वं च पञ्च पञ्च रेखाः कोणेषु द्वे द्वे च कृत्वा ताम्र कमाङ्कानि,
तेषु च पञ्चासंमम ग्रहाः स्थाप्या इत्यर्थः । विवाहे वेचचक्रस्य पञ्चरेखान्त्रं स्थापनेयम्—

तत्रापीति अन्वयानामनेकार्थत्वादिपिहव्याऽत्रापचारमे, तेन पूर्वोक्तः समुत्प्रेरेचः प्रविष्टादि
सर्वकार्येषु बीज्यः, विवाहे स्वयमेव पञ्चरेखचक्रवेचः । अर्थं च विवाहकृत्याने—“अन्वय” परि
न्यापूर्वं वेचः समुत्प्रेरेचमे विज्ञेयमेव । अत्रापि पादान्तरितत्वादिबक्यत्वा आशङ्क्ये । अत्र
निरिते ग्रहेवेचं च चक्रमेवम्—

“ वाचामराष्ट्रिपदायहस्तुर्लभं भित्तिं वातुष्कः ।

उत्तममराष्ट्रिपदो भवेत् भित्तिं गृह्यन्ति ॥३३॥

एवं बह्व्याप्यवेवेच्युष्टम् ॥

शीर्षमस्तमानपनमाह—

स्वर्चूरकस्य शीर्षमस्तमानमेकार्गले मतम् ।

योगाद् सैक भोजोऽन्य साष्टाविंशतिरर्भितः ॥३४॥

व्याख्या—शीर्षमस्तमानमिति एतावतिर्भं ये शीर्षं देवमिति कथयामासन्तस्मान्मासाम्भोऽत्र मनुजः । योगाद् इति इष्टरिते यो विष्कम्भानियोगस्तस्याहमेष्टिनमस्तदा सैकः कार्यः, सममेव साष्टाविंशतिरुक्तः कार्यः, पश्चादुभयार्धार्धभर्या, ततो योऽहः स्वाचार्यतिष्ठ भं एवर्चूरकस्य शीर्षं देवं । तथा इष्टेऽहिं द्वाप्येतो मयम्, विष्कम्भे दृष्ट, अर्भिते पञ्च, ततः पञ्चयं म मृगशीर्षं तदिते मूर्ति रीयते । तथा इष्टेऽहिं गंडर्भो गंडम, अष्टाविंशतियोगोऽष्टाविंशत्, अर्भिते एकोनविंशतिः, तत् एकोनविंशत् मूलं तदिते मूर्ति देवं, एवमन्यत्रोपेक्ष्येति माह । तथा च कथः—

“ द्वावे मूर्ति दृशो तथा च परिते विना दुर्बलैरेते

व्यावर्ते च दुर्बलैश्च भित्तिर्यो दुष्कृतं कृते स्मृत ।

येन मूलमवाचिनी प्रथमके वैश्वेदित्येति तथा

साष्टाविंशतिपाठ इत्युपपत्तयेकार्गलेत्येति वरा ॥ ३५ ॥

अत्र प्रथमके इति विष्कम्भे ।

अष्टाविंशत्येव वेद्ययोगमाह—

वेद्य ऊर्ध्वतिर सप्तरेखे पूर्वाक्षितोऽभिमात् ।

भस्य रेखाग्रगे खेटे देयभेद पदान्तरम् ॥ ३६ ॥

व्याख्या—अष्ट रेखाः सप्तरेखाः सप्तरेखाः, तत्र पूर्वस्यामासी न्ब्रह्माभिमाहारम् अमास्थानं विन्निवर्त्तयेदमस्य रेखाग्रगे खेटे सति वेद्य वेद्यः स्वाक्षित्वर्धसंज्ञः । अयं भावः—ऊर्ध्वं विन्निवृत्तं च अष्ट रेखाः इत्या वासामनेषु पूर्वाक्षित्वर्धसंज्ञे कृत्वाविद्यमानसप्तमान्यभिनिमित्तत्वादि न्यस्तान्ते । तथाहि (स्वापन) —

	क	रो	मृ	आ	कुन	कुम्भ	अने	
म								म
अ								अ
रे								रे
ह								ह
पू								पू
श								श
ध								ध
	म	अ	ह	पू	मृ	अने	अनु	

अष्टाविंशतिः । नाली २ कज्जामावा ३ अर्घ ४ विह्वले ५ ।

गुह्यं गुह्यं सिद्धं सतिष्ठति ह्यविद्यतेषु मरणमयेषु ॥ १ ॥

इह यं वृद्धाः प्राहुः—“सौम्यवृत्ताः किञ्च स्वस्वतोषाः, मरम हि वीर्यस्यमेव ताः ऊयुः,
मृत्युवृत्तास्तु मरणवृत्तिप्रतिष्ठादिनाऽन्यथा” । केदारार्चनेऽप्याह—

उहनि निर्दिष्टे ह्युपलक्षणा, न चकमस्ति बहस्य गलतया ।

अप्युपस्थितिं गमयति तद्वत्पीठं मुतावमुतावकरं पाम् ॥ १ ॥

प्रम्याम्बरे त्वयमुपे—

*सीम्यक्तुहृतं पातोषद्रहाद्यैश्च वृणितम् ।

भाषार्थं तर्जयेद्देव मं न वेग्रे न वेष्पुमाः ॥ १ ॥

अस्वार्थं भावः—यदि तात्कालिककार्ये सप्त केन्द्रं ह्युपमहाः सुस्तदा सौम्यमहारा पादन्त
रिता न ह्युपकि केन्त्रेण ह्युपमहाभावे तु सौम्यदत्ताहृतमपि भं संपूर्णमपि त्याज्य, परमुपमहापादादि
इत्येवमपि मे वाच्यम् ॥

पाणिभोगमाह—

प्रातः सूर्योदयान्तरेऽष्टौ मघा चित्रानुराधिका ।

श्रुति षोष्ण च यत्र स्युस्त्याग्यस्तत्तद्व्यभेदभिभात ॥८२॥

इत्याख्या-इष्टदिने यत्र मेऽर्कः स्यात्तस्मादस्येपाणुसङ्ख्यानि यत्र सङ्ख्यायां स्युः, केऽर्थः ।
 भावविधानि स्यु' अभिधीतो गणनया साक्षरियेषु वक्ष्ये पाठः स्यात् । अथ्य त्रिदशपाठ इति नामा
 न्वरं । भावना यथा-मया सूयम ज्येष्ठा तथा ज्येष्ठायोऽस्तथा णकोनविंसी, यथा विंसी, त्रिंशत्
 विंसी, अनुपया सप्तविंसी, मुनिः पञ्चमी, पीथ्य इत्यथ चत्वरस्तदिनेऽभिनीत एकोनविंश
 विंशत् चतुर्विंशत् सप्तविंशत् पञ्चमय इदानीमुद मूत्त पूर्वापाठार दावमिग्व इरेवदीष्ट सृगसिधेय
 मपासु इ पाठः स्यात् । एवमन्यदपि भाव्यं । पातेऽभिधीत गणयत ॥

अत्र सुखायमाश्रयमाह—

पातं शूलस्य गंडस्य हर्षणव्यतिपातयो ।

साध्यवेष्टतपोश्चान्ते विष्णय यत्तत्र वर्जयेत् ॥८३॥

अथासुया-शुद्धाया एते षड् योगा येषु तेषु समाप्यन्त तेषु तज्जये षडपि पादाः अस्मान् ह्यु -

कथन १ वाचकः सैव काक २, विचारः एव च ।

मनुहन्त स्युहन्ति वाता नायनरुक्ताः ॥ ३१॥

मन्त्रां संज्ञा मरुपतिजयन्त्यायाम् ॥

॥ इति योगद्वारम् ॥ ४

इति श्रीमति भारंमसिद्धिवातिके त्रिपि १ बार २ य ३ पाग ४

परीतात्मकः प्रथमो विपन्नः ॥ १

श्रीमृत्तारामोऽनुद्वारगुरोर्भि शेषशिष्यामजीर्णस्य ब्रह्मसूत्रस्य धनरागद्वन्द्वोद्गीर्णते समप्रवृत्तः ।

सपिण्ड्यान्महामांसरविनत्वाहंजसिद्धे । शुचीगङ्गारानिबधानिकय सप्तवृत्त्यां विनष्टोऽयेन ॥३॥

उद्यद्भोपवतीगर्वं नृमियुनं नौस्याभिसस्यान्विता,
कन्या ना च तुलाभरो धृतधनुर्बन्धन्यश्वपश्चार्धक ।
एणास्यो मकर कुटोक्तिशिरा कुम्भो विलोमानन,
मीनो मीनयुग च नाभसदृशा प्रोक्ता परे राक्षय ॥ ७ ॥

व्याख्या—पोषवती वीणा वीणापाणिः स्त्री, गङ्गापाणिर्नरः, ईदम् धनुर्गणविष्टं स्त्रीपु-
स्युग्मं मिथुनराशिः । नौस्याग्रीत्यादि वामे हस्तेऽग्निं दाक्षिणे च धाम्ब धन्वी नौस्थिता कन्या
कन्याराशिः । ना चेति तुलाहाराः पुनोस्तुलाराशिः । धृतधनुरिति कन्यपोषेहपश्चार्धमश्वस्येव
वधुपव इत्यर्थः, अपरितनं तु वेष्टपूर्वार्धं मकरपेष, पदस्ये च धनु, ईदम्धनुराशिः । एणास्य इति
सृगन्धुस्यमुक्तो मकरो मकरराशिः । शिरास्त्वकुम्भो मरः कुम्भराशिः, “रन्ध्यासकुरिच्छत” इति तु
ब्रह्मवक्त्रे । विज्ञोमेति अन्योऽन्यं पुनःतामिसुलपुनो पमकरयो मीनो मीनराशिः, अत एवास्व
शीर्षद्वयोर्वित्त्वं । परे वक्तव्येयाः पञ्च राशयो मेघद्वयकर्मसिद्धद्वयिकावशाः स्वत्वनामानुरूपरूपाः ।
विज्ञेयस्तु सर्वेषां किञ्च राशीनां वेद्यास्यानापयि स्वत्वनामानुरूपमिति सप्तवायः । तथा च सारङ्गः—

“मेघो ह्यन्धमुपैति गर्वति ह्यो नाभामधिरन्मयः । घरा कर्कटको वृत्तिश्च वधवे कन्या च सावाभिनी ।

सर्वं रन्ध्रकुलस्वकी मक्तिवता चापञ्च पापतपो मौख्य मकर धरे कनुरता मीने च बीरा मतिः” ॥१३

तथा मेघद्वयी विद्या आरण्यौ, मिथि माम्यौ । मिथुनो माम्य । कर्कमीनौ जडे । सिद्धो-
ऽन्ये । पुष्टिक प्रवासी । धनुःकुम्भौ माम्यौ । मकरस्याधोऽत्र आरण्योऽन्यो वक्तवर इत्यादि ।
प्रयोजनं चास्य हवमद्वारी बीरपेद्यास्यानाविज्ञान । येपु च छन्दोपूजितकर्माण्येवं वैवद्वयस्ये—“रास्या
मिवेकविद्येयसाहसकृत्कर्मादि धात्वाकराद्यं च मेवे छन्दे सिध्यति । विद्याहवेशमपेक्षकन्यावरणादि
शुभ कर्म क्षेत्राभयपट्टकर्मणी च वृत्ते । ह्योक्तं विद्याक्षिप्तमृषादि च मिथुने । सेवासोपी
सुदुष्कर्म पौष्टिकं वापीकूपादिजलकर्म च कर्के । मेवाक्तं वाणिज्यनृपसेवारीपुमिष्ठानादि च
सिद्धिः । क्षिप्तोपचमूषणवाणिज्यादिचरित्यै कर्माणां । हविसेवावात्रादि कन्योक्तं च तुलायां ।
शुभकर्म नृपसेवाचौर्ध्वविद्याहजोमाधिकर्म च वृत्तिके । वात्राशुभमवसत्कर्माणि धनुषि । क्षेत्राभय-
मन्त्रुवात्रा चरकर्म नीचक्रिया च मकरे । १० । मन्त्रुवात्रावोसञ्जीकरण्योमोसिदंममेदमवादि नीच-
कर्म च कुम्भे । विद्याकृत्कृतिक्षिप्तपट्टकर्मनौवात्रामियेकादि मन्त्रस्यकर्म च सर्व मीने सिध्यति । ११”

पुण्यानुष्ठानि संश्रिद्धिं वाप्ति धृष्टेयवातिपु ।

नृपति नृपुत्रेऽपि धृष्टाणि धृष्टेयुः तु ” ॥ १ ॥

राशिरीत्यम्याह—

पूर्वादिविष्णु मेपाद्या पतय स्यु पुन पुनः ।

चरस्थिरद्विस्वभावा क्रूराक्रूरा नरस्त्रिय ॥१॥

व्याख्या—पुनः पुनरिति प्रतिविशेषणं बोध्य । तत्तत्प्रयायमर्थः—मेवाद्याभ्यन्तः क्रमात् पूर्वा-
दिचतुर्विंशतीनां । एव सिद्धाद्याभ्यन्तरे धनुराद्याभ्यन्तरे वाच्याः । प्रथेयस्यं चास्य वस्यमाण
“वातव्यदिगुत्ते जमे” इत्यादिकं हवनप्राप्तौ बीरावेर्गममदिप्यानादि च । चरस्थिति मेघवरा ।
वराः स्थितः । मिथुनो द्विस्वभावः । चरः ? व्यापाथ स्थिर-द्विवापार्धं चरः, कन्या च स्थिरचरयोर्वै-

स्वोच्चत सप्तमं नीच त्रिकोणान्यथ भानुत ।

सिंहो५ क्षर मेघ१ प्रमदा६ धनु९ घट७ घटा ११ क्रमात् ॥१२॥

व्याख्या—यस्य यस्य वरादुष तस्माद्यथासप्तमं तत्तत्तस्य नीचं दिग्बहुमाष्टाविंशतीत्यादिस्था
सप्तमाऽत्रापि योग्या । ततश्चायमर्थे बह्वर्धनीयेऽपि वाक्यम् । तथाहि—मेघात्सप्तमे तुलायामाषा
दस त्रिंशत्ता रवेर्नीचं, कृपात्सप्तमस्य शुभिकस्याष्टादशत्रिंशत्ता इत्यन्तिर्नर्थ । अत्रापि संप्रदायस्य
यम्—तुलायां रविर्नीचस्तत्रापि दशोक्तान् यावत् परमनीच पञ्चाशु नीच, एवं चन्द्रादिव्यपि बाध्यम् ।
पाकपादिमन्त्रैः सह सवाही पाय संप्रदायः । आतकनारचन्द्रादिभिर्मास्यस्त्वयम्—“तुलायामर्को
नीचस्तत्रापि दशमे त्रिंशत्ता परमनीचाः, एव चन्द्रादिव्यपि बाध्यम्” । ताजिके तु नास्ति परमनीच
संज्ञा, किंतु तुलायामाष्टदशोक्तान् यावदर्थो नीच इत्युक्तं, एवं चन्द्रादिव्यपि बाध्यम् । विद्यापस्तु—

कन्याराहुमहयोर्कं राहुर्न मिथुना स्थितः ।

राहुनीचं अनुर्वर्णादिकं तथिचरस्य च ॥ १ ॥

बह्वर्धनीचरमापना—

वृत्तानि मीनानि परमोच्चपरम मीनानि	रवि क्षेत्र शुक्र १	चन्द्र शुक्र शुभिक २	मंगल मकर कर्क ३८	शुभ कन्या मीन १५	शुभ मकर मकर ५	शुभ मीन कन्या २७	कनि शुक्र क्षेत्र ९	राहु मिथुन धनु
--	------------------------------	-------------------------------	---------------------------	---------------------------	------------------------	---------------------------	------------------------------	----------------------

परमोच्चता परमनीचता च पश्चिमिमात्रमात्रस्य तत्तत्क्षेत्रस्य मध्यभागे, कोऽर्थः ? त्रिंशद्विंशतिभिः
क्रमे स्यादाप्येति वक्ष्याः । परमोच्चनीचरमयोः समयज्ञानोपायव्यायम्—

‘मासं रविशुक्रशुक्रा ३ सार्धं भीमचक्रयोद्गताध्वः ५ ।

त्रिंशत्तन्मोऽऽष्टादश राहुः सप्तः ८ सप्तदशिवसप्तगम् ॥ १ ॥

इदं तावद्महाज्ञां यद्विचिचिदिमानं । तथा च—

१ त्रिंशत्ते शार्कशुक्राध्वः दिवं सार्वचक्रुर्दि ।

इन्द्रोः७ कुजे५ सार्धदिनं मासमेकं ज्ञानेयं ॥ १ ॥

अष्टादशदिनी राहोः८ सप्तोद्गताध्वी शुरोः ८ ॥ इति

ततश्च मेघसंज्ञान्ती नक्षत्रिण्योऽस्तु दिनमेकं परमोच्चोऽर्कः १ । शुभे मकरवर्धनीयोऽस्तु सार्धं घटी
चतुर्धं चन्द्रः परमोच्चः २ । मकरे सार्वचक्रवारिहदिनेभ्योऽस्तु सार्वमेकं दिवं भीमः परमोच्चः ३ ।
कन्यायां चतुर्दशदिनेभ्योऽस्तु दिनमेकं शुक्रा परमोच्चः ४ । कर्के षाण्मासादिनेभ्योऽस्तु त्रयोदश
दिमानि शुक्रः परमोच्चः ५ । मीने त्रिंशद्विंशदिनेभ्योऽस्तु दिनमेकं शुक्रः परमोच्चः ६ । तुलायामेकमे-
विंशदिमासेभ्योऽस्तु मासमेकं क्षनिः परमोच्चः ७ । परमनीचेऽप्येवमेव भावता । इदं च सामान्ये
मोर्कं इत्यर्थम् । घटी भीमायाः प्रायो वक्रिता अतिचरिता वा स्युः । न च वरानीमर्धं परमोच्चनी-
चत्वसमकः संबन्धिः, तेन वक्रातिचारवतां महाज्ञां बह्वर्धमात्रकमेव स्पष्टतां कृत्वा बधोक्तसिरेव
परमोच्चनीचत्वे निर्धार्ये । सहजगतीनां तु सांप्रतीकसमयपुस्तस्येति । बह्वर्धनीचमोचनं स्वेयम्—

कर्कषोः सामीप्यादिति जातकृत्तौ । पुनःपुनरित्यस्य संकल्पनाद्येवमेव कर्कादित्रये पुन्य-
 दित्रये मकरादित्रयेऽपि च चरादित्त्वं वाच्यम् । प्रबोजनं तु चरादिषु जातास्तच्छब्दाः स्फुरिष्यन्ति
 क्राव्या नराक्षिप इति मेघः कूय मध्य, ६५ सौम्यः क्षी च । पुनःपुनरित्यस्यात्रापि विशेषण-
 द्वयेऽपि प्रत्येकं सङ्गमनाम मिथुनः कूय मध्य, कर्कः सौम्यः क्षी चेत्याद्येऽप्येकान्तरं वाच्यं
 एवं च मधमिथुनाद्यां षट् भोजनप्रत्ययः कूय नराक्ष, वृषकर्काद्याः षट् धमप्रत्ययः सौम्या शिष्य
 प्रमात्रं तु कूरेषु पुन्य च जाताः कूयलोमलिनश्च स्त्रुः । सौम्येषु क्षीषु च सौम्या सुवचयेत्यादि
 “मेघसिंहवृक्षिचमउरुमाः पञ्च राशयः कूयः कूररगमिकस्यान्, सेषा सप्त सौम्येऽस्वात्सौम्याः”
 इति तु रत्नमाळिका । अथ च कूरेऽपि राशिः सौम्यमहवृषिहृष्टया सौम्यः स्त्रान्, सौम्योऽपि
 च कूरमहवृषिहृष्टया कूरः स्त्रान् । कर्कं च वैवस्वराक्षमे-

प्रह्वोमेकचान्ता रवाग्राद्येर्धोचो प्रह्वोद्वज ।

राशि स्वभावमाकरो प्रह्वोमेकचोऽजित ” ६१३

पञ्च निशाचलिनोऽजोक्षयुग्मककचनुर्मृगाः ।

पृष्ठेनोद्यन्त्ययुग्मास्ते क्षीर्षणान्ये विद्या ज्ञापः ॥१०॥

व्याख्या—अत्रा मेघः । वज्रा कूय । युग्म मिथुनं । निशाचलिन इति सेपास्तु षट् सिंह
 कन्याः तुलाः वृश्चिकः कुंभः मीनः । विषाचलिन इति सामर्थ्याद्धम्ये । एतां प्रबोजनं तु
 हस्तनक्षत्रौ दिनरात्रिरूपसमवधानम् । कच्छ च— राशिभ्यः वाक्येद्वेष्टा ” इत्यादि । तथा दिन
 वाक्येन कश्च दिवा यात्रादि क्षुभं, रात्रिवाक्येन तु रात्रौ, विपर्ययस्तु न भेद इत्याद्यपि । पृष्ठेनोद्य-
 न्त्ययुग्मा इति निशाचलिनो मिथुनवर्णाः पञ्च पृष्ठोद्धारयनः कूरवामेर्धो प्रथमे पृष्ठं प्रादुर्भवती
 त्यर्थः । क्षीर्षेणैव अन्य मिथुनः सिंहः कन्याः तुलाः वृश्चिकः कुंभः मीनः षट् क्षीर्षेणैव च
 मर्तान्धो प्रथमं सितः प्रादुर्भावान् । क्षीर्षो मीनः कश्चोद्वी युगपच्छिरःपृष्ठायामुद्वेष्टीत्यर्थः । प्रबो-
 जनं तु यात्रादौ क्षीर्षोद्वेष्टे कश्च जयः, पृष्ठोद्वेष्टे वैष्णवमित्यादि ॥

राशीनां विद्यानाम्—

अकाद्युष्टान्यजः वृषः मृगः कन्याः कर्कः मीनः वणिजोऽक्षी ।

विग्नः ० वहनाः ३ टाविंशतिः ८ तिथीः १५ पुं ५ नक्षत्रः ३७ विंशतिभिः २० ॥ ११॥

व्याख्या—अत्रानि मध्वृषमकराद्याः जमाल्लुर्वादीनामुचरणाणामि । वणिगिति वरसङ्ख्य-
 यानुष्टुप् । कैः कृत्वाऽकार्याऽकाद्युष्टानीत्यत्र—विग्नहारादिमितैरस्येति अऽश्च ? विग्नितैरक्षेभ्यो
 रगुणं मध्वराद्या इष्टं त्रिंशत्ता रभ्युचमित्यर्थः । पञ्चमऽपि यथा वृषस्याद्याप्रपञ्चिष्टा इत्यर्थः,
 मकरराक्षादिष्वितरमा भीमाचमित्यादि । अत्र संप्रदायसम्बन्ध—मध्वेऽक वचस्तत्रापि इष्टाशान् वाच-
 स्तरमोचः पञ्चानुच । सार्धं कृते वचस्तत्रापि त्रीनशान् वाचत् परमाचः पञ्चानुच इत्यभि” ।
 अथकङ्कारिण्येः सह संवादी वाच संप्रदायः । छपुहृद्जातकम्पारभग्नानीनाममिप्रापस्त्यर्थ—“मेने-
 ऽक वचरात्रैव दशमे त्रिंशत्ति तु वरमोचः । सार्धं कृते वचस्तत्रापि तृतीयेति तु परमोचः ।
 त्रीना मकर उचः त्र्यैवाक्षादिशऽपि परमाच” इत्यादि । वार्तिकं तु जारित परमोचसंज्ञा, किंनु मेने
 आद्यदशमगान् वाचस्तत्र वचः, पञ्चानु वचः पठित इत्युक्तं । एव कृत्वाऽपु चग्नानीनामपि वाच्यम् ॥

सुखमात्रे शिष्या अपि । कीति मार्यो । अत्र गमागमाद्यपि । अष्टमे योगप्रत्यपि । धर्ममात्रे क्रमागत विद्याऽनुभितविद्याऽभिहितवचनमात्रमाद्यपि । वक्ष्यते कर्मव्यापारः, अत्र विद्याभ्यासमात्रैर्धर्मोद्यपि च । अष्टमे गच्छामात्रपि । अष्टमे सर्वसत्त्वव्यापि च विचार्योणि (ये) । द्वादशेति यथा समाहारस्य द्वादश भावा उक्तास्तथा चन्द्रादपि हेयाः, समपन्नयोर्मध्ये यस्तदानीं बलवान् स्यात्तस्माद्द्वादश भावा विचार्यन्त इत्याम्नायः ॥

भावानां नामान्तराण्याह—

सुहृन्मन्त्रिरपातालदिबुक्काम्बुसुखाभिषम् ।

चतुर्थमष्टम छिद्र चतुरस्रे उमे पुन ॥ १४ ॥

व्याख्या—सुहृन्मन्त्रिरिति मित्रमवर्त्तनं गृहमवर्त्तनं रसातलमिस्त्रादिपर्याया अप्यत्र व्यक्तवर्त्तव्याः । एवमप्रत्यपि सर्वत्र पूर्वोक्तव्यादिद्व्यशमावनामत्वापि च चार्त्तं । चतुर्थमिति स्थानमिति शेषः । छिद्रमिति छिद्राणां स्वतयापपर्यायाः । अष्टमं मस्युत्थानमनायु सक्रमपि ॥

त्रिभ्रिकोणं च नवमं त्रिकोणे नव पञ्चमे ।

सप्तमं कामजामिष्टपुनश्चूनास्तसंज्ञकम् ॥ १५ ॥

व्याख्या—कामेत्यादि कामो मयना, कामित्रसंज्ञो विहाइपर्यायः कामि मगिनी प्रायसि त्यजतीति कृत्वा । तथा सर्वोऽपि महो गरिमन् राक्षसुविषस्वस्मास्तप्तमेऽवर्त्तनं वादि कतोऽस्तसंज्ञा ॥

स्यातां तृतीये बुद्धिकपविक्रमे पञ्चमे तु धी ।

मध्यमेपूरणव्योमान्यादुर्वशमधामनि ॥ १६ ॥

व्याख्या—इह किञ्च ह्यस्य पातालांमुसङ्गे वक्ष्यते मध्यम्योमसंज्ञे च भूगोलकल्पनवैत्पुर्णं भूगोलमते इर्षः प्रातः प्राच्यामुदीच प्रश्नणिष भ्रमम्भ्योहे वक्ष्यमधामनि व्योममध्यमागस्य सार्य सप्तमेऽस्तमेति, तत्रैव च रात्रावपि भ्रमम्भ्योऽत्रे दुर्वधाम्नि पाताले भूत्वा पुनः प्रातः प्राच्यादुदे रीत्याहुः । पाताले च स्वमावावन्मुत्थानमिति प्रतीयमेव ॥

उपान्त्यं ११ सर्वतोमद्रमन्त्य १२ रिप्यमुदीरितम् ।

धवन्सुपचयाह्वीलिपद्वशौकावशान् पुन ॥ १७ ॥

व्याख्या—उपान्त्यमेकादशं सर्वतोमद्रमन्त्येति तत्रत्यमहस्य सर्वथाऽपि क्षुभत्वात् । अन्त्यं द्वादशं रिप्यसङ्घः पवारोपायः । उपचयेत्यादि कथाचन्द्राव विषहादिस्थानान्युपचयसंज्ञानि, यत एषु स्थितः पापमहोऽपि ह्ययफळमयः स्यात्, क्षेपाणि त्वपचयाह्वानीत्यर्थाह्वयते । प्रयोमन् तिव—

कार्यं पदार्थं तदुपैति सिद्धिं काले प्राप्ते भ्योपचयज्ञानमिति ।

वीर्यकर्मस्वैऽपचयस्थिते च काले कृते वापि भवत्युपचयम् ॥ १८ ॥

केन्द्रचतुष्टयकंटकनामानि धनुः १ सुखाष्ट-स्त ७ वक्ष्यमानि १० ।

स्यु पणफलाणि परतय ५-८ ११ स्तेभ्योऽप्यापोऽक्लिमानीति ३ व ९ १२ ॥ १८ ॥

इहो अहं कथामो इहह गतो ब्रह्म परं कुतह ।

किं पुन मे तिष्ठि गहा कुमसि को ह्यहं संवेदो ॥ १ ॥

जम्मनि तत्पदं यथा—

“ अनुवैर्द्वय पञ्चमिर्बन्धनी कधी बहुवैर्द्वयमिति तत्पदार्थह ।

मिमिर्बन्धनवेदस्य विधिवत्पदार्थराशिः ।

मिमि कथम्बाधनीमैवो मिमिरत्तमित्यर्थः ॥ १ ॥

अर्थं दियाम्बरं कूर्चं वरिणोपवीतिनम् ।

कुर्चातामसिनीकली पुनर्बन्धनमालकरी ” ॥ २ ॥

इत्यादि । त्रिकोणान्यथेति एतानि मूलत्रिकोणान्युपगम्ये । प्रथमा जम्बा । अटस्तुका । अटः कुम्भः । प्रथमेन तु त्रिकोणग्रहा अक्षसमं किञ्चित् न वा पदं द्रष्टुमिति पाक्षमिना । प्रथमतस्तुतीयं च त्रिकोणसीनि त्रिंशोऽक्षमकत्वा एवमुच्यते, तथाहि—‘मिहे त्रिंशतिर्त्रिंशोऽक्षमिर्बन्धनी रोषा दश पूर्वं रवेः १ । इये द्वारंशातुषौ वृतीय परमोक्षः मेपाक्षिकोणमिमो १ । मेवे द्वारंशाक्षिकोण सेषा पूर्वं कुम्भस्य ३ । जम्बायां अनुवैर्द्वयोऽक्षो पञ्चदशः परमोक्षः ततः पञ्चांशाक्षिकोणं सेषा दश पूर्वं कुम्भस्य ४ । अतुषि दशांशाक्षिकोण रोषा पूर्वं गुणो ५ । कुम्भायां पञ्च दशांशाक्षिकोणं सेषा पूर्वं कुम्भस्य ६ । कुम्भे त्रिंशतिर्दशाक्षिकोण सेषा दश पूर्वं अतुषि ७ ॥

पदिसंख्यानं द्वारंशा भाषानाह—

लमात्रावास्तमु १ अक्षय २ आतृ ३ मञ्जु ४ सुता ५ रयः ६ ।

जी ७ मृत्यु ८ घर्म ९ कर्मा १० य ११ ज्यया १२ अक्ष द्वावश स्मृताः ॥ १३ ॥

व्याख्या—मात्मन्ये विचार्यन्ते इति भाषा । पृथक्कायां जम्मनि यात्राही वा वा कश्चित् त्वाके सखत् पक्षिः स जम्बाको द्वारंशाक्षिकोणं म्यत्वं संस्तुदाविरचरत्ये मृदयत्वात् रोषा, सेषा एकादश दशांशोऽक्षमकादशत्वानेषु च एवं कुम्भिका स्यात् । तत्पदार्थना—

१	३	११
२	अक्ष	१०
४	जी	९
५	७	८

अत्र जम्बास्य अनुमावच्छंभा इष्टमपरेस्तमुरेवमुच्यते न विचार्येत्पूर्वः । ततोऽपक्षिजमेकादशत्वानेषु द्वितीया वित्वात्मत्वराक्षीनां क्रमाद्द्वारंशाक्ष ३ आनुमाय ३ मन्त्र-भाषापरिच्छंभाः इष्टम्य पुंसो द्वारंशाक्षपरिच्छमेपाननुशा रेण विचार्य, तथाहि—

“ओ नो पातः स्वमिच्छो कुतो वा, सीमैवो स्वमत्त्वं तत्पदस्ति इति ।

परिरेवं तत्त्वं जम्बानि हासिर्दिष्टत्वा इष्टकां जम्बाया वा ” ॥ १ ॥

अत्रं पदोऽस्तिमात्रे यथा कूटा जरिधार्थं जग्नि तथा सीम्बा अपि जग्निस्त्वेव, न तु पुष्पमिति ।

अथवाप्रथमोक्ष यथा सीम्बा अथवापुनर् पुष्पमिति तथा कूटा अपि पुष्पमस्त्वेव, न तु पुष्पमिति । अत एवोक्तं ‘सीम्बाः पदोऽस्तिमात्रः सर्वे मेधा अथवाहमगा’ इति । अक्षमधरमते तु—“अहमे सीम्बा आनुवैर्द्वय इति । आनुमात्रे च मग्निमीडिभि कृत्वाः । अन्वया स्वजना मन्त्रुमात्रे याताऽपि ।

इत्याह्या—राशिषु प्रत्येकं नव नव नवांशास्तदस्तत्रणमक्रममाह—अजनेति मन्त्रादित्वा मन्त्रवर्षेऽप्रत्यये तुल्यस्तुलावान्, मेघस्य नवांशा मेघमाशौ दृष्ट्वा नव गुण्याः, वृषस्य तु मकर, मिथुनस्य तुला, कर्कस्य च कर्क । एवमेव सिंहादिषु तुल्ये चत्वारिचतुष्टये च वाच्यं । एषां चेष्टा ये मेघादीस्त एव । प्रयोजन स्थानवच्छेदक्यमाणमित्रस्त्रगृहाचननर्वाङ्गा इत्यादि । विशेषस्तु—

“ति चत पण सत नवमा राशीण नव सया सुहा जम्मे ।

पणं तु अणुम अहमा छट्ठो पुण मज्झिमो नेणो ” ॥ १ ॥

इति पूर्वमत्र । बर्गोत्तमा इति बर्गे समूहे उत्तमा । कोऽर्थः ? चरराशिष्वार्यो नवांशो बर्गोत्तमः, स्थिरेषु पञ्चमः, द्विस्वभावेषु नवमः । सर्वस्य राशोः स्वस्वसमाननामा नवांशो बर्गोत्तम इति भावः । प्रयोजनं तु “बर्गोत्तमनवांशः स्वकुले सुरयाः स्मुरित्वादि” । बर्गोत्तमत्व बह्वाक्षरयोऽपि नवांशा छत्रणादिवत्, अन्यथा स्वभाहोऽष्टौ । बलूणमत्रः—छत्रवाद्यन्तमध्ये तुल्य पूर्णममध्यमे” इति । इयमकाशेऽप्युक्तं—“वागुत्तमं विना विद्या मेव चरमं मरणा । कइ वि ति” । बर्गोत्तमनवांशराशौ मद्राऽपि बर्गोत्तम इत्येते स च मूर्धा दक्षिण । उक्तं हि देवदत्तमे—

‘ बह्वानुदितांस्तस्य शुद्धं स्थानफलं मह । दद्याद्बर्गोत्तमसि च मिथं शेनांशसंक्षिप्त ॥ १ ॥

यतो य एव राशिः स्यात्त एव च नवांशकः । प्रोक्तं स्वामयच्छं शुद्धमयोऽस्मिन् तापपदिहमा ॥२॥

स्युर्द्वादशांशाः स्वगृहावयेशास्त्रिंशांशकेष्वोजयुजोस्तु राश्योः ।

क्रमोत्क्रमावर्ष ५ शरा ५८८ शैलेऽत्रिंशेषु ५ भौमादिंशुरहः ५८५ २१॥॥

व्याख्या—राशिषु प्रत्येकं द्वादश द्वादशांशाः स्वगृहादिति अयमर्थः—या राशिः न एवाष्टौ द्वादशांशाः शेषमन्त्रकारस्य क्रमात्तमवतनाः तथाहि—मेघे आद्या मेघ एव, द्वितीया वृषः, यावदन्त्यो धीन इति । शुके आद्या शुष एव यावदन्त्यो मेघः । एव मिथुने आद्या मिथुन एव यावदन्त्या वृष इत्यादि । तेषामीशाश्च ये मेघादीदारास्त एव । कवेदादिशादावप्येति राशौ राशौ त्रिंशद्विंश त्रिंशांशाः । तृतीयांस्त्वाह—क्रमात्क्रमादिति अथा विषयाः पञ्च द्वादशाः । आग्ने राशौ क्रमः, समराष्टौ तूमवत्राणुक्रमः । अयं भावः—त्रिंशांशपरिचर्यात्तवहीसप द्वादश मरा पूर्वाभुपूर्व्या गन्वते तदा क्रमः, तयोरेव परस्वोः पश्चात्तुपूर्व्या गन्वते तत्कम सचराष्टीनां वृद्धास्य वत्स्वामिनां च क्रमात्सचराष्टीनां—

राशीनां पुद्गलि	पुद्गला	होराः	अप्यावेष्टाः	नवांशिता
१ मेघ	मेघक	१ ५ ९ १३ १७ २१ २५ २९ ३३ ३७ ४१ ४५ ४९ ५३ ५७ ६१ ६५ ६९ ७३ ७७ ८१ ८५ ८९ ९३ ९७ १०१ १०५ १०९ ११३ ११७ १२१ १२५ १२९ १३३ १३७ १४१ १४५ १४९ १५३ १५७ १६१ १६५ १६९ १७३ १७७ १८१ १८५ १८९ १९३ १९७ २०१ २०५ २०९ २१३ २१७ २२१ २२५ २२९ २३३ २३७ २४१ २४५ २४९ २५३ २५७ २६१ २६५ २६९ २७३ २७७ २८१ २८५ २८९ २९३ २९७ ३०१ ३०५ ३०९ ३१३ ३१७ ३२१ ३२५ ३२९ ३३३ ३३७ ३४१ ३४५ ३४९ ३५३ ३५७ ३६१ ३६५ ३६९ ३७३ ३७७ ३८१ ३८५ ३८९ ३९३ ३९७ ४०१ ४०५ ४०९ ४१३ ४१७ ४२१ ४२५ ४२९ ४३३ ४३७ ४४१ ४४५ ४४९ ४५३ ४५७ ४६१ ४६५ ४६९ ४७३ ४७७ ४८१ ४८५ ४८९ ४९३ ४९७ ५०१ ५०५ ५०९ ५१३ ५१७ ५२१ ५२५ ५२९ ५३३ ५३७ ५४१ ५४५ ५४९ ५५३ ५५७ ५६१ ५६५ ५६९ ५७३ ५७७ ५८१ ५८५ ५८९ ५९३ ५९७ ६०१ ६०५ ६०९ ६१३ ६१७ ६२१ ६२५ ६२९ ६३३ ६३७ ६४१ ६४५ ६४९ ६५३ ६५७ ६६१ ६६५ ६६९ ६७३ ६७७ ६८१ ६८५ ६८९ ६९३ ६९७ ७०१ ७०५ ७०९ ७१३ ७१७ ७२१ ७२५ ७२९ ७३३ ७३७ ७४१ ७४५ ७४९ ७५३ ७५७ ७६१ ७६५ ७६९ ७७३ ७७७ ७८१ ७८५ ७८९ ७९३ ७९७ ८०१ ८०५ ८०९ ८१३ ८१७ ८२१ ८२५ ८२९ ८३३ ८३७ ८४१ ८४५ ८४९ ८५३ ८५७ ८६१ ८६५ ८६९ ८७३ ८७७ ८८१ ८८५ ८८९ ८९३ ८९७ ९०१ ९०५ ९०९ ९१३ ९१७ ९२१ ९२५ ९२९ ९३३ ९३७ ९४१ ९४५ ९४९ ९५३ ९५७ ९६१ ९६५ ९६९ ९७३ ९७७ ९८१ ९८५ ९८९ ९९३ ९९७ १००१ १००५ १००९ १०१३ १०१७ १०२१ १०२५ १०२९ १०३३ १०३७ १०४१ १०४५ १०४९ १०५३ १०५७ १०६१ १०६५ १०६९ १०७३ १०७७ १०८१ १०८५ १०८९ १०९३ १०९७ ११०१ ११०५ ११०९ १११३ १११७ ११२१ ११२५ ११२९ ११३३ ११३७ ११४१ ११४५ ११४९ ११५३ ११५७ ११६१ ११६५ ११६९ ११७३ ११७७ ११८१ ११८५ ११८९ ११९३ ११९७ १२०१ १२०५ १२०९ १२१३ १२१७ १२२१ १२२५ १२२९ १२३३ १२३७ १२४१ १२४५ १२४९ १२५३ १२५७ १२६१ १२६५ १२६९ १२७३ १२७७ १२८१ १२८५ १२८९ १२९३ १२९७ १३०१ १३०५ १३०९ १३१३ १३१७ १३२१ १३२५ १३२९ १३३३ १३३७ १३४१ १३४५ १३४९ १३५३ १३५७ १३६१ १३६५ १३६९ १३७३ १३७७ १३८१ १३८५ १३८९ १३९३ १३९७ १४०१ १४०५ १४०९ १४१३ १४१७ १४२१ १४२५ १४२९ १४३३ १४३७ १४४१ १४४५ १४४९ १४५३ १४५७ १४६१ १४६५ १४६९ १४७३ १४७७ १४८१ १४८५ १४८९ १४९३ १४९७ १५०१ १५०५ १५०९ १५१३ १५१७ १५२१ १५२५ १५२९ १५३३ १५३७ १५४१ १५४५ १५४९ १५५३ १५५७ १५६१ १५६५ १५६९ १५७३ १५७७ १५८१ १५८५ १५८९ १५९३ १५९७ १६०१ १६०५ १६०९ १६१३ १६१७ १६२१ १६२५ १६२९ १६३३ १६३७ १६४१ १६४५ १६४९ १६५३ १६५७ १६६१ १६६५ १६६९ १६७३ १६७७ १६८१ १६८५ १६८९ १६९३ १६९७ १७०१ १७०५ १७०९ १७१३ १७१७ १७२१ १७२५ १७२९ १७३३ १७३७ १७४१ १७४५ १७४९ १७५३ १७५७ १७६१ १७६५ १७६९ १७७३ १७७७ १७८१ १७८५ १७८९ १७९३ १७९७ १८०१ १८०५ १८०९ १८१३ १८१७ १८२१ १८२५ १८२९ १८३३ १८३७ १८४१ १८४५ १८४९ १८५३ १८५७ १८६१ १८६५ १८६९ १८७३ १८७७ १८८१ १८८५ १८८९ १८९३ १८९७ १९०१ १९०५ १९०९ १९१३ १९१७ १९२१ १९२५ १९२९ १९३३ १९३७ १९४१ १९४५ १९४९ १९५३ १९५७ १९६१ १९६५ १९६९ १९७३ १९७७ १९८१ १९८५ १९८९ १९९३ १९९७ २००१ २००५ २००९ २०१३ २०१७ २०२१ २०२५ २०२९ २०३३ २०३७ २०४१ २०४५ २०४९ २०५३ २०५७ २०६१ २०६५ २०६९ २०७३ २०७७ २०८१ २०८५ २०८९ २०९३ २०९७ २१०१ २१०५ २१०९ २११३ २११७ २१२१ २१२५ २१२९ २१३३ २१३७ २१४१ २१४५ २१४९ २१५३ २१५७ २१६१ २१६५ २१६९ २१७३ २१७७ २१८१ २१८५ २१८९ २१९३ २१९७ २२०१ २२०५ २२०९ २२१३ २२१७ २२२१ २२२५ २२२९ २२३३ २२३७ २२४१ २२४५ २२४९ २२५३ २२५७ २२६१ २२६५ २२६९ २२७३ २२७७ २२८१ २२८५ २२८९ २२९३ २२९७ २३०१ २३०५ २३०९ २३१३ २३१७ २३२१ २३२५ २३२९ २३३३ २३३७ २३४१ २३४५ २३४९ २३५३ २३५७ २३६१ २३६५ २३६९ २३७३ २३७७ २३८१ २३८५ २३८९ २३९३ २३९७ २४०१ २४०५ २४०९ २४१३ २४१७ २४२१ २४२५ २४२९ २४३३ २४३७ २४४१ २४४५ २४४९ २४५३ २४५७ २४६१ २४६५ २४६९ २४७३ २४७७ २४८१ २४८५ २४८९ २४९३ २४९७ २५०१ २५०५ २५०९ २५१३ २५१७ २५२१ २५२५ २५२९ २५३३ २५३७ २५४१ २५४५ २५४९ २५५३ २५५७ २५६१ २५६५ २५६९ २५७३ २५७७ २५८१ २५८५ २५८९ २५९३ २५९७ २६०१ २६०५ २६०९ २६१३ २६१७ २६२१ २६२५ २६२९ २६३३ २६३७ २६४१ २६४५ २६४९ २६५३ २६५७ २६६१ २६६५ २६६९ २६७३ २६७७ २६८१ २६८५ २६८९ २६९३ २६९७ २७०१ २७०५ २७०९ २७१३ २७१७ २७२१ २७२५ २७२९ २७३३ २७३७ २७४१ २७४५ २७४९ २७५३ २७५७ २७६१ २७६५ २७६९ २७७३ २७७७ २७८१ २७८५ २७८९ २७९३ २७९७ २८०१ २८०५ २८०९ २८१३ २८१७ २८२१ २८२५ २८२९ २८३३ २८३७ २८४१ २८४५ २८४९ २८५३ २८५७ २८६१ २८६५ २८६९ २८७३ २८७७ २८८१ २८८५ २८८९ २८९३ २८९७ २९०१ २९०५ २९०९ २९१३ २९१७ २९२१ २९२५ २९२९ २९३३ २९३७ २९४१ २९४५ २९४९ २९५३ २९५७ २९६१ २९६५ २९६९ २९७३ २९७७ २९८१ २९८५ २९८९ २९९३ २९९७ ३००१ ३००५ ३००९ ३०१३ ३०१७ ३०२१ ३०२५ ३०२९ ३०३३ ३०३७ ३०४१ ३०४५ ३०४९ ३०५३ ३०५७ ३०६१ ३०६५ ३०६९ ३०७३ ३०७७ ३०८१ ३०८५ ३०८९ ३०९३ ३०९७ ३१०१ ३१०५ ३१०९ ३११३ ३११७ ३१२१ ३१२५ ३१२९ ३१३३ ३१३७ ३१४१ ३१४५ ३१४९ ३१५३ ३१५७ ३१६१ ३१६५ ३१६९ ३१७३ ३१७७ ३१८१ ३१८५ ३१८९ ३१९३ ३१९७ ३२०१ ३२०५ ३२०९ ३२१३ ३२१७ ३२२१ ३२२५ ३२२९ ३२३३ ३२३७ ३२४१ ३२४५ ३२४९ ३२५३ ३२५७ ३२६१ ३२६५ ३२६९ ३२७३ ३२७७ ३२८१ ३२८५ ३२८९ ३२९३ ३२९७ ३३०१ ३३०५ ३३०९ ३३१३ ३३१७ ३३२१ ३३२५ ३३२९ ३३३३ ३३३७ ३३४१ ३३४५ ३३४९ ३३५३ ३३५७ ३३६१ ३३६५ ३३६९ ३३७३ ३३७७ ३३८१ ३३८५ ३३८९ ३३९३ ३३९७ ३४०१ ३४०५ ३४०९ ३४१३ ३४१७ ३४२१ ३४२५ ३४२९ ३४३३ ३४३७ ३४४१ ३४४५ ३४४९ ३४५३ ३४५७ ३४६१ ३४६५ ३४६९ ३४७३ ३४७७ ३४८१ ३४८५ ३४८९ ३४९३ ३४९७ ३५०१ ३५०५ ३५०९ ३५१३ ३५१७ ३५२१ ३५२५ ३५२९ ३५३३ ३५३७ ३५४१ ३५४५ ३५४९ ३५५३ ३५५७ ३५६१ ३५६५ ३५६९ ३५७३ ३५७७ ३५८१ ३५८५ ३५८९ ३५९३ ३५९७ ३६०१ ३६०५ ३६०९ ३६१३ ३६१७ ३६२१ ३६२५ ३६२९ ३६३३ ३६३७ ३६४१ ३६४५ ३६४९ ३६५३ ३६५७ ३६६१ ३६६५ ३६६९ ३६७३ ३६७७ ३६८१ ३६८५ ३६८९ ३६९३ ३६९७ ३७०१ ३७०५ ३७०९ ३७१३ ३७१७ ३७२१ ३७२५ ३७२९ ३७३३ ३७३७ ३७४१ ३७४५ ३७४९ ३७५३ ३७५७ ३७६१ ३७६५ ३७६९ ३७७३ ३७७७ ३७८१ ३७८५ ३७८९ ३७९३ ३७९७ ३८०१ ३८०५ ३८०९ ३८१३ ३८१७ ३८२१ ३८२५ ३८२९ ३८३३ ३८३७ ३८४१ ३८४५ ३८४९ ३८५३ ३८५७ ३८६१ ३८६५ ३८६९ ३८७३ ३८७७ ३८८१ ३८८५ ३८८९ ३८९३ ३८९७ ३९०१ ३९०५ ३९०९ ३९१३ ३९१७ ३९२१ ३९२५ ३९२९ ३९३३ ३९३७ ३९४१ ३९४५ ३९४९ ३९५३ ३९५७ ३९६१ ३९६५ ३९६९ ३९७३ ३९७७ ३९८१ ३९८५ ३९८९ ३९९३ ३९९७ ४००१ ४००५ ४००९ ४०१३ ४०१७ ४०२१ ४०२५ ४०२९ ४०३३ ४०३७ ४०४१ ४०४५ ४०४९ ४०५३ ४०५७ ४०६१ ४०६५ ४०६९ ४०७३ ४०७७ ४०८१ ४०८५ ४०८९ ४०९३ ४०९७ ४१०१ ४१०५ ४१०९ ४११३ ४११७ ४१२१ ४१२५ ४१२९ ४१३३ ४१३७ ४१४१ ४१४५ ४१४९ ४१५३ ४१५७ ४१६१ ४१६५ ४१६९ ४१७३ ४१७७ ४१८१ ४१८५ ४१८९ ४१९३ ४१९७ ४२०१ ४२०५ ४२०९ ४२१३ ४२१७ ४२२१ ४२२५ ४२२९ ४२३३ ४२३७ ४२४१ ४२४५ ४२४९ ४२५३ ४२५७ ४२६१ ४२६५ ४२६९ ४२७३ ४२७७ ४२८१ ४२८५ ४२८९ ४२९३ ४२९७ ४३०१ ४३०५ ४३०९ ४३१३ ४३१७ ४३२१ ४३२५ ४३२९ ४३३३ ४३३७ ४३४१ ४३४५ ४३४९ ४३५३ ४३५७ ४३६१ ४३६५ ४३६९ ४३७३ ४३७७ ४३८१ ४३८५ ४३८९ ४३९३ ४३९७ ४४०१ ४४०५ ४४०९ ४४१३ ४४१७ ४४२१ ४४२५ ४४२९ ४४३३ ४४३७ ४४४१ ४४४५ ४४४९ ४४५३ ४४५७ ४४६१ ४४६५ ४४६९ ४४७३ ४४७७ ४४८१ ४४८५ ४४८९ ४४९३ ४४९७ ४५०१ ४५०५ ४५०९ ४५१३ ४५१७ ४५२१ ४५२५ ४५२९ ४५३३ ४५३७ ४५४१ ४५४५ ४५४९ ४५५३ ४५५७ ४५६१ ४५६५ ४५६९ ४५७३ ४५७७ ४५८१ ४५८५ ४५८९ ४५९३ ४५९७ ४६०१ ४६०५ ४६०९ ४६१३ ४६१७ ४६२१ ४६२५ ४६२९ ४६३३ ४६३७ ४६४१ ४६४५ ४६४९ ४६५३ ४६५७ ४६६१ ४६६५ ४६६९ ४६७३ ४६७७ ४६८१ ४६८५ ४६८९ ४६९३ ४६९७ ४७०१ ४७०५ ४७०९ ४७१३ ४७१७ ४७२१ ४७२५ ४७२९ ४७३३ ४७३७ ४७४१ ४७४५ ४७४९ ४७५३ ४७५७ ४७६१ ४७६५ ४७६९ ४७७३ ४७७७ ४७८१ ४७८५ ४७८९ ४७९३ ४७९७ ४८०१ ४८०५ ४८०९ ४८१३ ४८१७ ४८२१ ४८२५ ४८२९ ४८३३ ४८३७ ४८४१ ४८४५ ४८४९ ४८५३ ४८५७ ४८६१ ४८६५ ४८६९ ४८७३ ४८७७ ४८८१ ४८८५ ४८८९ ४८९३ ४८९७ ४९०१ ४९०५ ४९०९ ४९१३ ४९१७ ४९२१ ४९२५ ४९२९ ४९३३ ४९३७ ४९४१ ४९४५ ४९४९ ४९५३ ४९५७ ४९६१ ४९६५ ४९६९ ४९७३ ४९७७ ४९८१ ४९८५ ४९८९ ४९९३ ४९९७ ५००१ ५००५ ५००९ ५०१३ ५०१७ ५०२१ ५०२५ ५०२९ ५०३३ ५०३७ ५०४१ ५०४५ ५०४९ ५०५३ ५०५७ ५०६१ ५०६५ ५०६९ ५०७३ ५०७७ ५०८१ ५०८५ ५०८९ ५०९३ ५०९७ ५१०१ ५१०५ ५१०९ ५११३ ५११७ ५१२१ ५१२५ ५१२९ ५१३३ ५१३७ ५१४१ ५१४५ ५१४९ ५१५३ ५१५७ ५१६१ ५१६५ ५१६९ ५१७३ ५१७७ ५१८१ ५१८५ ५१८९ ५१९३ ५१९७ ५२०१ ५२०५ ५२०९ ५२१३ ५२१७ ५२२१ ५२२५ ५२२९ ५२३३ ५२३७ ५२४१ ५२४५ ५२४९ ५२५३ ५२५७ ५२६१ ५२६५ ५२६९ ५२७३ ५२७७ ५२८१ ५२८५ ५२८९ ५२९३ ५२९७ ५३०१ ५३०५ ५३०९ ५३१३ ५३१७ ५३२१ ५३२५ ५३२९ ५३३३ ५३३७ ५३४१ ५३४५ ५३४९ ५३५३ ५३५७ ५३६१ ५३६५ ५३६९ ५३७३ ५३७७ ५३८१ ५३८५ ५३८९ ५३९३ ५३९७ ५४०१ ५४०५ ५४०९ ५४१३ ५४१७ ५४२१ ५४२५ ५४२९ ५४३३ ५४३७ ५४४१ ५४४५ ५४४९ ५४५३ ५४५७ ५४६१ ५४६५ ५४६९ ५४७३ ५४७७ ५४८१ ५४८५ ५४८९ ५४९३ ५४९७ ५५०१ ५५०५ ५५०९ ५५१३ ५५१७ ५५२१ ५५२५ ५५२९ ५५३३ ५५३७ ५५४१ ५५४५ ५५४९ ५५५३ ५५५७ ५५६१ ५५६५ ५५६९ ५५७३ ५५७७ ५५८१ ५५८५ ५५८९ ५५९३ ५५९७ ५६०१ ५६०५ ५६०९ ५६१३ ५६१७ ५६२१ ५६२५ ५६२९ ५६३३ ५६३७ ५६४१ ५६४५ ५६४९ ५६५३ ५६५७ ५६६१ ५६६५ ५६६९ ५६७३ ५६७७ ५६८१ ५६८५ ५६८९ ५६९३ ५६९७ ५७०१ ५७०५ ५७०९ ५		

व्याख्या—प्रथममुर्मसप्तमवृत्तमनां प्रत्येक केन्द्रादिसप्तवार्यं प्रत्येकं सेव्योऽमेवतानां द्वितीय पञ्चमाष्टमैकादशानां पण्यपरसंज्ञा, सेव्योऽप्यमेवतानां तृतीयपण्यपञ्चमाष्टमैकादशानामापोविध्यसंज्ञा । केन्द्रेषु किञ्च सर्वे प्रज्ञाः पूर्णबीबीः स्युः, पण्यपरपञ्चबीबीः आपोविध्यमेतु पु वादबीबी इति त्रैलोक्यप्रकाशे । विद्येयस्य संज्ञा किञ्च द्विधा—साम्बर्था वादपिच्छनी च । तत्र बुद्धिभवः द्विपुकर त्रिकोणः पुनः ४ ५ त्रिभुजोऽप्यत्र चतुरस्रः ७ मेघूरणः ८ रिणः ९ केन्द्रः १० चतुष्टयः ११ कंठः १२ पण्यपरः १३ पान्तिमः १४ संज्ञा वक्ष्यमाणद्वोः १५ त्रेष्काणः १६ सप्त आन्वर्धैरहितजायातन्धिभयो यवनाचार्यादिप्रदे रत्नत्वादुक्ता । विक्रमः १ सुरा २ नेत्रमः ३ बी ४ आमिषः ५ छिद्रादिः ६ संज्ञास्तु साम्बर्थाः । सेनेद्युप्तो विक्रमः सुरा १ शर् बुद्धिर्विवाहो शनिमेत्यादीनि तत्पदगृहेभ्योऽपि विचार्याणि । एवमेव छमात्यपुति स्थितानां प्रथमादिस्थानानां तन्वाविशंज्ञा प्रतिभिवता वृत्ताः । एतदनुसारं वै वामतोऽपि सर्वत्र प्रथमादिस्थानानां तन्वाविशंज्ञाव्यवहारोऽभ्युक्तः ॥

यत्र राक्षीतां पृष्टः होरा २ त्रेष्काणः ३ नवांशः ४ द्वादशांशः ५ त्रिंशत् ६ रूप बर्धमानाह—

मेपादीशाः कुजः १ शुक्रो २ बुधः ३ मन्त्रो ४ रविः ५ बुधः ६ ।

शुक्र ७ कुजो ८ शुक्र ९ मन्त्रो १० मन्त्रो ११ जीवः १२ इति क्रमात् ॥ १९ ॥

व्याख्या—पद्मार्गाधिकारे राक्षीतां गृहमिति नाम, तेनैवे गृहेषा वक्ष्यन्ते । प्रबोद्धते तेषां—'बो या मावः स्वामिदृष्टो सुतो वेत्वाभि' ॥

होराराश्यर्धमोजक्षेऽर्केन्द्रोरिन्द्रार्कयोः समे ।

त्रेष्काणा मे त्रयस्तु स्वः पञ्चमः ५ त्रिभुजो ९ वा ॥ २० ॥

व्याख्या—राक्षेर्धं होरा । तेन राक्षिपु मत्वेक द्वे द्वे द्वारे । तत्र बोधे राक्षताया होरा एवैः तत्र इन्द्रोः, सम राक्षताया होरा इन्द्रोः ततो रवेः । प्रबोद्धते बु—सर्वेष्वुहोपपन्नाः क्रमात्तेव स्थिनो मृदवश्च स्फुरित्वादि । एवं त्रेष्काणादिविभक्त्यस्त्यस्याविषयत्वं । ये इति राक्षी राक्षी राक्षि-त्रिभागरूपा त्रेष्काणस्त्यवलयः स्युः । त्रिभुजोऽप्यत्र इति पाटीति वप्रत्यये वा स्थानी । तत्र बोधे सुरादिस्वाङ्गुलीदिसमासे एकस्य पञ्चमस्य होरा । ततोऽन्यमर्थः—वस्तुज्ञासेरीसः स आक्षेपेऽप्य-वस्थापि, वस्तुस्त्यस्त्यमरादेरीमाः स द्वितीयस्य यो मयमरादोः स तृतीयस्य । वक्षे च शारिभ्यां कमगृही—

‘दिक्षाया उ विभागो सौ पञ्चमो निमयरासिजहिषद्वयो ।

बीमा पञ्चमपञ्चो तद्वो पुन मयमगिहद्वयो ” ॥ १ ॥

वृहस्पतादकेऽप्युक्तं—त्रेष्काणाः स्युः स्वमयनस्तुतित्रिभुजाधिपामा” इति । तत्र “त्रेष्काणा म त्रयस्त्वाद्यपद्यमान्त्यनवांशपाः” इति वारकेऽपि वेदुस्तदित्यर्थः । विद्येयस्य केचिद्राक्षीतां सप्त-सकामपि व्यवहरन्ति, तथा च भावा एवं होरायकल्पे वृत्ताः—‘स्वर्धादीमे शुभमे दृग्गोद्वारणा रत्नो सप्तमांशः क्रमेण’ ॥

मर्धांशा स्युरसादीनामसौलुलकर्कतः ।

वर्गोत्तमाक्षरादो ते प्रथम पञ्चमोऽन्तिमः ॥ २१ ॥

व्याख्या—यन्मामिवि निर्धारणे पक्षी । व्याधिष्विव अन्वयतरेषु त्रिषु चतुर्पक्षपक्षः पक्षसु वा स्वकीयेषु यः स्थितः, न तु कदापि पदसु समवति, अर्केन्द्रोक्षिणांस्तस्य कुजाग्नीनां होरापात्रा-
मावाह, स स्वकीयस्तस्य एव न मवच्छः । पक्षमेवेति यस्तु व्याधिषु परकीयेषु स्थितः सोऽन्व-
यस्तस्य एव विषयश्च । विशेषस्तु यत्र नवांगि यणां पञ्चानां चतुर्णां वा गृहाद्यन्तरेषां
सौम्य एव प्रवृत्तामी छन्दसे स नवांगः पदुर्गस्य पञ्चवर्गस्य चतुर्गस्य वा सौम्यत्वात् प्रविष्टादि
छन्देषु विशेषतो प्राप्य । स चैव निर्धारितः, तथाहि—

‘ सप्तमनवमा मेसे१ पंचमचतुष्मा विसे२ भिदुषि छन्दो३ ।
पदमचतुष्मा य कवे४ सिदे छन्दो५ कर्णो तद्वमो६ ॥ १ ॥
अष्टमनवमा य तुले७ विच्छिन्नस्रगो चतस्यप नवसो८ ।
अणुक्षीग छन्दसप्तमनवमा९ मधरमि पंचममो१० ॥ २ ॥
छन्दुमा य कुमे११ पदमो तद्वमो अ गीणछन्दमि१२ ॥
चतस्रमवगाछवगो पयसु नवसपसु सुहो ॥ ३ ॥

अत्र चतस्रमवगाति एषु नवांगेषु चतुर्गोष्ठद्विस्त्रावस्तत्त्वेव पञ्चवर्गोष्ठिपदुर्गोष्ठद्वी तु केपु
विभक्तौषु सपूर्वेषु स्वः, कदाचित्तु विषयवि भागे स्वः, तद्वयस्त्रिभ्यः प्रत्ययान्तकाम्यवृत्तौ
विदिताऽस्ति ततोऽन्वया । इह च वैशिष्ट्यवर्गोष्ठ्याऽप्यन्वे तु नवांगस्यैव प्रमुत्वात्तमेवैकं सौम्य-
सत्त्वमाहाय पञ्चवर्गोष्ठि विनाऽपि छप्रमात्रियन्वे, तद्वत्त्वं तत्त्व-छन्दे शुभप्रधानवांसंशुद्धौ सत्त्वां
यथा यथा शुभचतुर्वर्गकामलाया तथा प्रविष्टादौ शुभकार्ये तद्विशिष्य माह्वम् ॥

राशिप्रसङ्गाश्लेषोक्तप्रमाणानां प्रमेयमाह—

महा स्युरेन्द्रायविषा विनेशः

शुक्राश्वर३ राह्या४र्कि५ शदि६ ज्ञ७ जीवा ८ ।

पापा कृशेन्द्रर्कतमोऽसितारा

स्ते संयुतो ज्ञश्च परे तु सौम्या ॥ २५ ॥

व्याख्या—पूर्वाषष्ठद्विषां क्रमाज्जाया एते । स्वापना—

ईशान गुरु	पूर्व रवि	अग्नि शुक्र
शक्र शुभ		रक्षिण मंगल
चंद्र शनि	अग्नि पश्चिम	एन्दु निर्गल

अत्र प्रयोगनं तु केन्द्रस्थे वक्षिणि मरे चैत्रवर्गममादिपक्षान ।
वच्छे च—‘ दिग्वाच्या केन्द्रमन्तरसमये वा वरेद्विषयसर्गान् ॥
इत्यादि । कुराश्वरपादि कृष्णचतुर्वर्गपादिदिनत्रयेऽप्यः कुराः
शशी क्रूरः, तमा राहुः, असितः शनिः । तैः कृशेन्द्रायन्तरेः
समुत्त एकपासित्यो बुधोऽपि क्रूरः । परे इति अन्वे पुण्डुरक्रूर
युतो बुधो शुक्रशुक्रौ च । अस्त्य प्रयोगनं पापसौम्यप्रवृत्तिप्रवा-
च्यातकादेस्ताच्छीत्यादि । विशेषस्तु—

रक्षदयामो मास्त्रा१गौर इन्दु२मासुषाश्रो रक्षगौरव्य वक्रः३ ।

वृषादयामो श्वा४ गुरगौरगाश्रो५ऽदयामः श्वा६ भारवर्हिः कृष्णददः ७ ॥ २६ ॥

राशीनां गुणादि	हाराक्षसिद्धिः												विंशतिः											
१ मेघ	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे	मे
२ इष	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ	इ
३ मिथुन	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि	मि
४ कर्क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क
५ सिंह	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि	सि
६ कन्या	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क	क
७ तुला	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु	तु
८ वृश्चिक	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ
९ मकर	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म	म
१० कुंभ	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु	कु
११ मीन	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी	मी

अथ महाणां कप्रत्य न स्यष्टीकरये तदुक्त्युपयोगि सर्ववर्णानां साधारणं क्रियासान्प्रदाह—

पङ्क्तौऽष्टावशः १८०० नव ९०० पङ्क्तौ ६०० द्वे २०० सार्ध १५० शतानि पष्टिभवे ० ।

क्रमशो गृहहोरादौ क्रिया स्युः प्रभुरिह नवांशः ॥ २३ ॥

व्याख्या—एतन्मो मेवराशीनां सर्वेषां प्रत्येकं मानमष्टावशस्य क्रियाः होराणां नवराशी
गृहार्थरूपत्वात् त्रेधाशानां नवराशी गृहत्रिमासगुणत्वादिन दि स्वर्गं मायं । क्रिया तु पष्टिभि-
ष्टासिकेति वक्ष्यते । क्रियास्यु—“अत्रपक्षं किञ्च सिध्दादिष्वेव्यः अतगुण, ततोऽपि क्रमे सप्त
गुणकं ततोऽपि होरायाः सर्वे यतोत्तरं पञ्चपञ्चगुणकम्” इति ब्रह्मसंहिता । अत्रैषु नवां-
शत्वेन प्राधान्यमाह—अधुरित्यादि इतिरिम्न गृहार्थपङ्क्तौऽष्टित्वकस्युत्तरत्वात्पष्टिष्टाविंशतिर्नवां-
शविकाराय नवांश एवेत्यर्थः । वक्ष्यः—

‘स्वर्गं नवपक्षकं सिध्दये सिध्दिकं समावेद्वत् ।

होराणां वारकं क्रमकं त्वंशकं स्पष्टम्” ॥ १ ॥

तथा महो नवांशस्य प्राधान्यं । तथाहि—

‘क्रमे शुभेऽपि सर्वशः क्रूरः स्वाभेदसिद्धिः ।

क्रमे क्रूरेऽपि सौम्याः शुभवांशो नवी पतः ॥ २ ॥

इति वैवर्ण्यहमे । तथा क्रूरस्य सौम्ययोऽपि क्रूरः अतः सौम्यांशरत्नस्य क्रूरोऽपि सौम्यः
स्यात् इति क्रयः । तथा क्रूरोऽस्य सौम्यमहत्वात् इतिशुद्धा सौम्यांशत्वस्य च क्रूरस्यापि दुष्ट-
हृत्वा । तथा महोचरशुद्धिचिन्तारत्नस्य महो पष्टिगोचरत्वाद्युपयोगि नवांशगोचरेण पष्टि क्रूर-
स्यापि शुभ एवेत्यादि कल्पनीयता ॥

अथ यथा महः स्वर्गगोऽप्यर्गता वा स्वात्तयाऽऽह—

यण्णां ऽवाविषु वर्गेषु यो ब्रह्मः स्वेष्ववशिष्टतः ।

स स्वर्गगतो ह्येष एवमेवान्यवर्गगतः ॥ २४ ॥

व्याख्या—समाहारमोक्षमेव सृष्टया बन्धाणि प्रबन्धं दशमं कथयति त्रुर्मध्यं मननानि
तेषां कथनं यासां ताः पूर्वोक्तो विस्तृतास्तु । अथ भाषा—अत्र प्राची तत्र बुधगुरु बह्विनी ।
दशमं बह्विना तत्र रविशुक्रौ । दशमं पश्चिमा तत्र अग्नि । त्रुर्मध्यतः तत्र बुधेन्द्रश्च बह्वि
इति । अन्तरासंस्थितव्यया १२ वा ११ विपुलसंस्थितरूपमात्रेण्यविनिदिक्कृतुर्लं तु क्मात् पूर्वा
विपुर्विद्वत्समपक्षमेव विविक्तो विगतुगाभित्वात् । इव विन्ध्यम् ॥

बलिनोऽङ्गि गुरुसिताकां सदा बुधो निशि तु चन्द्रकुजमन्दा ।

स्वदिनाविपु च सितासितपक्षद्वितयेषु शुभक्रूरा ॥ ३० ॥

व्याख्या—सदेति विना रात्रौ चेत्पर्यं । स्वदिनाविपिति स्वदिनरववर्षस्वमासस्ववर्षाद्व्येयसु
तत्त्वविपमहा बह्विनाः । ते वैच—

“यस्य वारस्य मध्ये स्यात्तुल्यप्रतिपदो मुक्तम् ।

तन्मासेषः स विज्ञेयश्चैव वर्षादिपः पुनः” ॥ १ ॥

व्यवहारसारेण्युक्तम्—

“चैत्रादिमेकसंक्रांतिकर्कसंक्रांतिसासा” ।

प्रतिवर्षं क्रमाज्ज्ञेया राजानो मयिसस्यपा ” ॥ १ ॥

विनेशस्तद्दिनवार पञ्च । काशहोराणां प्रागुक्ताः । तदर्थ “वर्षमासद्विहोरासैर्विद्विः पञ्चोत्तर
पक्षे” इति सुवर्णसादे । भाषार्थः—वर्षेष्टमहः किञ्च समयं स्ववर्षं यावत्पारं, कोऽर्थः ? पञ्च विष्टो-
पान् पक्षे इति । मासेष्टमहः समप्रत्यमासे वसं विष्टापान् । दिनेष्टमहः स्वदिनाभावि पञ्चवस विष्टो
पान् । होरेष्टमहः स्वहोरायां स्ववारयोगान् पूर्वं विष्टादिष्टोप पक्षं वशातीति । सितासितेति शुभपक्षे
पक्षे सौम्या महा बह्विनाः, कृष्णे तु क्रूराः । इव कश्चिद्वचनम् ॥

रविचन्द्राबुधगयने विपुलसिग्वाश्च वक्रगाश्चान्ये ।

बलिनो युधि चोत्तरगा द्यर्कन्द्युताश्च चेष्टामि ॥ ३१ ॥

व्याख्या—बुधगयने वक्रगयने मकरादिपक्षे इत्यर्थः, न तु वर्कदिपक्षे । विपुला बहुविधो
दिता विष्टाद्विष्टविष्टाश्च, न तु बाधा वृद्धा अस्तमिवा वा । तत्र बाधस्वमुदयात् न स्यात्,
बुद्धत्वं पुनस्तमयादवाक । “वास्ये वार्कके च सर्वे महाः सप्ताहं निर्बन्धा” इति समर्पयः प्राहुः ।
सिग्वा इति सुटकिरणाः ये दृश्यमाणा इत्यर्थः, तथार्थं वाकोद्वरराजस्य सति स्यात् । वक्रगा
इति वक्रगते किञ्च सर्वमहाणां मूलात्रिकोत्तरार्कं वक्र इति पात्रविधौ । अन्ये इति मौमात्या पञ्च
महाः रवीन्द्रोर्ध्वमास्वभावात् । इर्षप्रकाशं तुल्य—“वक्त्री पाथो वळी मुधो सिग्वा” इति । मौमा
दिप्यायो गतव्येवम्—

‘सर्वमुक्ता उदीयन्त रात्रौ नर्कं किरीयगे । समं तृतीये वागिति मन्वा भावो कथुर्धम ॥ १ ॥

बन्धाः पञ्चमपक्षे तेष्विष्टका गगा ७ छट गे । नवमे दशमे मार्गः सरका काच ११ रिप्य १२ गे” ॥ १५

अत्र पञ्चमपक्ष के इति शालिहृजगुप्तनेत्योक्तं । बुधशुक्रौ तर्कस्यासन्नमात्रेव वक्ष्येत्सात् ।
एव मार्गेऽपि वाच्यं । इव मन्वा शतकृत्तौ । युधि चेति लो दक्षिणदिशत्रपादे भिषत्वारामहाणां

अस्यापि प्रयोजनं वक्षिमाः सदृशी सातकार्मुर्तिः । यद्वा हस्ते तत्काष्ठौ नर्वाशस्तस्यापि
मुक्ता कर्मुर्तिरिति ॥

पृच्छाविष्यपरे केतुं तमसः सप्तमं विदुः ।

शुक्लेन्दु योपितौ मन्वद्युधौ बह्वीधौ परे नराः ॥ ३६ ॥

व्याख्या—पृच्छाविष्यति इति अत्र न आतके महर्गोपरं प्रतिष्ठादिकप्रपु न केतुर्मं तयोपयोगीत्य-
स्युः । सप्तमिति । बर्हं च मुचनरीपके—

“ राहुपञ्चमा स्मृतः केतुर्वच राशौ मयेदवम् ।

सप्तमस्तप्तमकं केतु राहुः स्याद्वचसोपकं ॥ १ ॥

सप्तमं च सप्तमे स्वात् केतुर्वचो नर्वाशकः ” ।

इति । अस्यापि मातृ—राहुर्वास्तस्ये नर्वाशे राहुः स्यात्तत्काष्ठे एव तत्सप्तमराष्टेर्नर्वाशे केतु
रपि स्वात् परं राहुवाप्तमर्वाशानुपमे केत्वाप्तमर्वाशः सप्तम एव आवर्ते । यथा मेवत्वाप
नर्वाशे राहुपञ्चमा मुक्तावा आद्य पुष्ये केतुः मेवत्वा गुणतया पुष्येशः सप्तम इति । तथा
मेवम्य नन्वे मनुष्ये केत्वापुष्येशः पुष्यावा नन्वे मिथुनश्च कर्तुः, मनुष्य गुणतया मिथुनश्चः
सप्तम इति । शुक्लेन्दु इति परं राहुपञ्चमा । अथ प्रयोजनं कथमिति विन्तानां हस्तपञ्चमौ वा
वत्तमस्त स्वर्गान्नव ज्ञापयन्तीति । मन्वद्युधौपि क्षिप्रावेवेके ॥

वर्णानां जीवसितौ रश्मिभौमाश्चिदुक्षरिन्दुजश्चेशः ।

सकरजानां तु शनिर्जीवः सितार्धे बुजाश्च वेदानाम् ॥ ३७ ॥

व्याख्या—विमर्षस्वेकौ गुरुरेकौ क्षत्रियाणामर्वाशौ, वैश्वानामिन्दुः, क्षत्राणां तु बुध
श्चर्हः । सकरजा मित्रजातयो मूर्धावक्षिप्राविरवकायगता विषदूक्षत्रमेतत्समेवा तथा तथा ज्ञाति
हयजताः । वेदा आर्यगणः १ सप्तमः १ नर्वाशः ४ । प्रयोजनं तु आचारानामुपवास्तानौ तत्तत्काष्ठौ
तत्तत्तद्वत्तां च मुचनरीपति ॥

अथ महर्गा स्वामः विन्दुः च कर्हः वेदाश्च इगुः नितर्गवचः प्रदात् प्रेक्षा वक्तव्यः—

ते स्थानमल्लिनो मित्रस्वग्रहोच्चनर्वाशगाः ।

क्षीराशिपिन्धुमृगजौ पुराशिपु पुन परे ॥ ३८ ॥

व्याख्या—ते महा मित्रस्वर्वाहौप्यैः दस्तकं योजना वार्ता, गुरुरवोपक्षयकल्पामृगविधाने-
ऽपि । कर्हं च प्रोक्तमप्रकाशे— मित्रं स्वर्गः १ मित्राणो १९ कैः २० कर्हं इत्येष्टिपुष्टितः ”
इति वक्ष्यमानाभिनिर्वाध वर्णोत्तमांश्च ध्योविधाने वा महा वक्षिप इति पु स्फुटमेव । क्षीराशि
पिति वक्षिनापिति योगः शुक्लेन्द्राः क्षीरान् । राक्षीनां पुष्टित्वं मागेवोक्तं । परे पञ्च महः ।
अथ स्वानवत्तम् ॥

रत्नापुष्कमकेन्द्रास्यविष्णु प्राच्याविष्णुला ।

जीवज्ञौ मास्करदमाजौ शनि र् सितसितशुती ॥ ३९ ॥

रमानबद्धोक्तिसमये मित्रस्वगृहेत्वापुष्कमिरपणे गृहमैत्र्यावाह-

रवेः शुक्रशनी शत्रू ज्ञः सम सुहृदः परे ।

चन्द्रस्यार्कजुषौ मित्रे कुजगुर्वावय समा ॥३५॥

व्याख्या—समा सम्पन्न न रिपुर्न मित्रमुवासीन इत्यर्थः । परे चन्द्रकुजजीवा । चन्द्रस्येति
त्रयोर्महत्तरिः ॥

कुजस्य क्षो रिपुर्मध्यौ शनिशुक्रौ परेऽन्यथा ।

बुधस्य मित्रे शुक्रार्को शत्रुरिन्दु समा परे ॥३६॥

व्याख्या—परेऽर्केन्दुजीवा मित्राणि । शत्रुरिन्दुरिति अथ एवेन्दुगृहे क्षो मित्रक्षत्री शत्रूरे
तिन्दुः शत्रुक्षेत्रीति । परे मौमशुक्रमन्त्राः ॥

जीवस्यार्काग्रयो मित्राण्यार्किर्मध्य परावरी ।

कवेरमित्रौ मित्रेन्दू मित्रे ज्ञार्की समाबुभौ ॥३७॥

व्याख्या—परेऽर्के क्षुद्रौ । जमी मौमशुक ॥

मन्वस्य ज्ञसितौ मित्रे शुक्रमध्यः परेऽरयः ।

तत्कालसुहृदो द्वि९ त्रि३ सुख४ लामा१ न्य१२ कर्म१० गाः ॥३८॥

व्याख्या—परेऽर्केन्दुमौमा । शत्रुमित्रमध्यम्यानां स्थापना यथा—

ग्रहणां रात्रय मित्राणि मन्त्रत्वात्	रवि सुह-धनि म-मै-गु ड	चन्द्र र-ड मै-गु-स-स	शुक्र सुह र-मै-गु स-स	बुध चन्द्र र-स मै-गु-स	शुभ सुह र-मै-मै स-स	शनि र-मै-मै स-स गु
---	--------------------------------	----------------------------	--------------------------------	---------------------------------	------------------------------	-----------------------------

तत्काक्षेत्रादि जन्मनि पुष्पादिक्षेत्रे वा यत्र स्थान कश्चिरेषो ग्रहोऽस्ति तस्माद्द्वितीयादि
स्थाने योऽन्यो ग्रहः स्यात्तत्र तत्काक्षे द्विध्यादिरत्नानिगितिकलावधीत्यर्थः तत्रप मैत्री स्थान् । इय
तत्काक्षिकी मैत्रीत्युच्यते ॥

अस्याः पञ्चमाह—

मित्रमध्यारयो येऽत्र निसर्गेणोदिता क्रमात् ।

अधिमित्रसुहन्मध्यास्ते म्युस्तत्कालमैत्र्यत ॥ ३९ ॥

व्याख्या—अधिक मित्रमधिमित्रं, अर्थादेव च मित्रस्थानम्याऽन्यानि प्रथमपञ्चमपञ्चमसमाप्त
मनश्चरयानानि तत्काक्षैरत्नानि । तत्काक्षं यैव—

“ येऽत्रारिमध्यमित्राणि निसर्गेणोदिताः क्रमात् ।

अधिसुहृदिग्रन्मध्यास्ते म्युस्तत्काक्षैरतः ” ॥१॥

पुनरुदीरके तु ग्रहणां मित्रशत्रुस्वरूपं पञ्चदशमबोद्धं, तथाहि—

योगो पुष्टमुच्यते । तत्रोत्तरगामिना वक्षित्वाश्रयिनः, वक्षित्वाश्रयिनस्तु पटावक्षित्वाश्रयिताः । परा-
हमते तु शुक्रो वक्षित्वाश्रयी सन् बली । तथा योश्च पटावर्त्तित्वाश्रयी—“ सर्वे बलिनः कृत्स्ना
वक्षित्वाश्रयिणो बली शुक्रः ” इति । अर्थेनिति अर्थविमुक्ताः सम्यक् इत्युक्ता युगा एकदाश्रित्याः ।
इदं वेदान्तसूत्रम् ॥

सौम्येष्टम्यलिप्तो दृष्टा धले नैसर्गिके पुनः ।

मन्दारक्षेत्र्यशुक्लेन्दुभास्कराः स्युर्मलोत्तराः ॥३२॥

व्याख्या—सौम्यैष्टम्यलिप्तार्थमर्थः पादा ५ पद १० पादो १५ पूर्वमिष्टमैष्टम्यलिप्त-
कृत्वापावतावक्षित्वाश्रयिणः बलिनः । इदं दृष्टमुच्यते । तथा मन्दारक्षेत्र्यशुक्लेन्दुभास्करां स्वात्म-
त्वाभाविकवर्त्तनेन सप्तकावर्त्तनं जायते इत्यतस्तदाह—बले नैसर्गिके इति नैसर्गिकं सद्रूपं बलं तस्मिन्
विधानं इति शेषः पादुत्तरार्धेति वक्षितः । इदं स्वाभाविकवर्त्तनम् ॥

सौम्यैष्टम्य इति यदुक्तं तत्र दृष्टिप्रकारमाह—

पश्यन्ति पावतो वृक्ष्या भ्रातृश्च ज्योत्स्नी १० त्रिकोणके ५—५ ।

चतुरस्रे ४—८ स्त्रियं ७ स्त्रीवन्मतेनाया ११ विमारा १ धवि ॥३३॥

व्याख्या—विद्यते पादः पञ्च त्रिकोणाः, ततो वृक्ष्येति अयमर्थः—कराभावाद्वातसीवे रक्ष्ये
महा पञ्चविंशतया दृष्ट्या पश्यन्ति मयपञ्चमे वक्ष्यविंशतया, त्रयोदशमे पञ्चदशविंशतया, सप्त-
विंशतविंशतया पूर्णया । मतेमति वेवाश्रित्यमतेनायादृष्ट्याये अति विंशतविंशतया दृष्ट्या पश्यन्ति
क्षेत्र्यश्रित्याः तु द्वितीयवर्त्तनश्रित्याः न पश्यन्त्येवमर्थमिदमुच्यते । पञ्च च पावत्रिकोपा दृष्टित्वा पा-
वत्रिकोपे कथ्यम् ॥

मनु सर्वेषामपि विधानेन पूर्णं दृष्टिः किं वा वेवाश्रित्यमतेनायादृष्ट्याये—

पश्येत्पूर्णं शनिभ्रातृश्च ज्योत्स्नी १० धर्म ९ धियो ५ शुक्र ।

चतुरस्रे कुलोऽर्केन्दुशुक्लशुक्रस्तु सप्तमम् ॥ ३४ ॥

व्याख्या—अस्माकं मातुः—भ्रातृभ्योभ्रातृव्यममहाणां पावदगतिः, क्षमेस्तु पूर्णं दृष्टम् ।
त्रिकोण ९—५ चतुरस्र ४—८ क्षीपु ७ नु कर्त्तार १० पादो १५ पूर्वमिष्टमैष्टम्यलिप्त-
कृत्वा क्षमेरपीत्येतावता क्षमे पावदृक् क्वापि मास्तीत्वागत । तथा धर्मविधेरन्त्यमहाजामर्षदृष्टि-
गुणस्तु पूर्णं दृष्टम् । भ्रातृभ्योमचतुरस्रक्षीपु नु क्वा पावपावतोत्पूर्णा दृष्ट्यामहाणां तथा शुरोत्पी-
त्येतावता मुरार्कदृक् क्वापि मास्तीत्वागत । तथा चतुरस्रऽन्त्यमहाजामर्ष पावदृष्टि-
गुणस्तु पूर्णं दृष्टम् । भ्रातृभ्योमचतुरस्रक्षीपु नु क्वा पावार्कपूर्णा दृष्ट्वामहाणां तथा कुलस्वातीत्येतावता
क्षमेरव पावोत्तदृक् क्वापि मास्तीत्वागत । अर्केन्दुशुक्लशुक्रस्तु सप्तममेव पूर्णं दृष्टम् । इत्या पश्यन्ति य-
न्तरं किञ्चिदुच्यते । भ्रातृभ्योमादीनि तु पावपिदृष्ट्या पश्यन्तीति प्राशस्त्यमेव । ज्योतिषसारे तु—
“ सर्वमहाणां विंशतवर्त्तनेन दृष्ट्वा पश्यन्तीति पावदृष्ट्वा, मतेनायादृष्ट्याये, मयपञ्चमयो-
पावतोना दृष्ट्वा केन्द्रेण नु चतुर्धु पूर्णं दृष्टितुर्धु ” ताविके नु विंशतवर्त्तनेन दृष्ट्वा पश्यन्तीति
महा ॥

“रवीन्द्रमौमगुरवो ब्रह्मरुद्रविरोहवः । तस्मिन् मित्राणि अवारि परस्मिन् शत्रवः स्मृताः” ॥१॥
राष्ट्ररम्भोः परं वैरं मुकुमार्गवरोपि । हिमाशुभयोर्वैरं विवस्वन्मन्दयोपि ॥२॥

अविमैत्री राष्ट्रसम्प्योरिन्द्रगुणोः कुडार्कयोः । सितजयोः ” इति

एवं च ग्रहाणां मित्रात्मगुहाण्युक्तानि विरुद्धपक्षीतिस्थानानि, यथा रवयेवः सुहृदृष्टसुखं च,
बुधस्य कन्यापूजसुखं वेत्यादि । अरिपूत्राणि तूष्णान्यपि प्रमाणाधीनि स्युः परं मान्दः सुस्त्राभि,
यथा सुहृद्वचः सनिः । नीचान्यपि च सुहृदृष्टाणि मित्रित्यमाणाधीनि यथेन्द्रोर्ध्वदिक् । रिपुपूत्राणि
तु नीचानि नान्दाऽन्यथान् प्रमाणाणि च कुर्मुपि बुधमर्दीपकदृष्टौ ॥

अथ यवनाचार्योक्तं राक्षस्यग्रहाणां मित्रोपेक्षमाह—

स्यान्नोचरेणात्र शुभोऽपि विद्वः, खेटोऽन्यखेटेरशुभः क्रमेण ।

बुधोऽपि चेष्टश्च स वामवेधाम्मियो न वेधः पितृपुत्रयोस्तु ॥ ४० ॥

व्याख्या—गोचरेण शुभाऽपि यथा दक्षयानाज्जन्मजाप्यमर्दैर्विद्वः सज्जनुमः स्यात् । बुधोऽपि-
आदि अपिचैतत्संज्ञमयसमुदायः क्रमेणैवेतदत्रापि बोध्यं गोचरेण बुधोऽपि च ग्रहः क्रमेण वामवे-
धादिद्वः स्यात् । इह विद्वः वृषीयादिस्थानरक्षस्य रक्षस्यमादिस्थानरक्षस्योर्वैर्यो वक्ष्यते स वेधः । वस्तु
नवमादिस्थानरक्षस्य वृषीयादिस्थानरक्षस्यैव स्यात् स वामवेधः । कोऽर्थः ? वृषीयादिस्थान-
रक्षस्योऽर्थः शुभः वेधममादिस्थानरक्षस्यमर्दैर्न विध्येत । नवमादिस्थानरक्षस्यमाकुमोऽर्थः शुभो अपि
तर्षीयादिस्थानरक्षस्यैः परैर्विध्येत । दक्षमन्त्रेऽपि माग्नाः । कर्तुं च वक्षिष्यते—

एभिर्वैरैर्विद्वः विपङ्काः सुगोचरे ग्रहाः सर्वे ।

विपरीतवेधविद्वः पापा अपि सौम्यतां यान्ति ” ॥१॥

‘यत्रत्वेन प्रवेष्टमहो विध्यते तत्रस्वस्वैव स्वस्य पक्षः शुभमश्नुत वा स वरादीति वक्तव्यं’
इति रत्नमास्य । यं तु गोचरपक्षमेव प्रमाणयन्ता वेधविधौ व्याख्यारण्यमादिपन्ते सम्मतं न बहु
सम्मतं । यदाह सायणः—

यत्र गोचरपक्षममावता, तत्र वेधपक्षमिष्यते न वा ।

मावन्नो न बहुसंमतं त्विदं स्यूकमार्गपक्षो हि गोचरः ” ॥१॥

अथिन्द्रमेऽनुक्तं—

“अज्ञात्वा वेधविधिं अरगोचरपारुणातमुपवेषम् ।

वे निर्दिशन्ति मृदास्तेषां विपङ्काः सदावेष्टा ” ॥१॥

वेधी च वामोऽवामश्च अम्भराक्षित एव गन्धो । मिषो न वेध इति वक्षिष्यन्ती अग्रदुषी च
विवापुत्री । अथ पितृपुत्रयोरेति पाठश्चित्तवः अत आत्मवचनान्, तेन “मित्रो न पित्रज्जयोस्तु
वेधः ” इति पक्षेऽस्तु ॥

अथपारमेवमाह—

वेधस्त्रिपङ्कगगनलाभगतस्य ३-६-१०-११ भाजोः,

खेटैः क्रमेण नवमानस्यसुखात्मज ९-१५-४-५ स्थे ।

‘ यादृशेन दृश्यादेन सङ्गान्तिर्जायते रवेः ।

तन्मासि तादृश माहुः शुभाशुमच्छब्दं नृणाम् ” ॥१॥

एतेनार्को ह्यदृश्यादृश्याशुभस्वान्त्योऽपि पात्रेण तादृशेन शुभाशुभादिना च शुभे चन्द्र
पक्ष सति मातृसङ्क्रमेण शुभ पक्षसि रतमाप्ये । तथा—

“ सितपहादौ चन्द्र शुभे शुभः पक्षश्चोऽशुभे त्वशुभः ।

बहुले गोकर्णमुदे न शुभः पक्षेऽशुभे तु शुभः ” ॥१॥

इति वक्तुः । अस्याशुभ—शुभपक्षस्य प्रसिपदि क्षगन्त्यां यदि चन्द्रः शुभस्त्वदा वरिमन् पक्षेऽपि
चन्द्र शुभ एव, यदि चाशुभस्त्वदा अशुभः । कृष्णपक्षस्य तु प्रसिपदि क्षगन्त्यां यदि चन्द्रः शुभ
स्त्वदा तस्मिन् पक्षेऽपि चन्द्राऽशुभ एव, यदि त्वशुभस्त्वदा चन्द्रस्तस्मिन् पक्षेऽपि शुभ एवेति ।
तथा— ‘ यादृशेन प्रहयेन्द्रोर्दुर्गतिः स्नात्तादृशो दि सः ’ इति वैवस्वतवचने । तथा—

‘ अशुभोऽपि शुभश्चन्द्रः सौम्यमित्रगृहक्षणे ।

स्मितोऽन्ववाचिमित्रेण बहिष्ठेन विनोदितः ” ॥१॥

इति वैवस्वतवचने । अथ सर्वप्रहृष्टाचारजगुष्णत्वे—

“ असत्कालोऽपि यः सौम्यैर्दृष्टो य सत्कालोऽपि वा ।

कूरेण दृष्टोऽरिणा वा स न किञ्चित्कलमव ” ॥१॥

इति वैवस्वतवचने । तथा—“ वीचेऽस्तेऽरिण्ये वापि निष्कलो महोगोचरः ” । इति वक्तुः ।

चन्द्रो जन्मसिपदसप्तशौकावशग शुभः ।

द्विपञ्चनवमोऽप्येवं शुक्लपक्षे षष्ठी यदि ॥४५॥

व्याख्या—जन्मेति । विद्येपस्तु—

“ वाचा१ युद्ध२ विवाहपु३ जन्मेन्द्रो रोगसंमर्षे४ ।

क्रमेण तन्मरा१ मन्त्रो२ वैवस्व३ मरणं४ मरेत् ” ॥१॥

इति नारचन्द्रटिप्पण्यां । ननु चन्द्रगोचरस्य प्रागज्जन्ते पुनरुत्पत्तिश्च, सत्य, परमिन्द्रोः प्राधा
न्यज्ञान्यपत्तादृशोऽपि । प्राधान्य कथमिति चेत् उच्यते—यथा मनस उपयोगे सत्येन सर्वोपवीन्द्र
वापि स्वस्वाविपयमहपक्षमाप्ति, मापरया तथा चन्द्रे शुभे सत्येन शेषमाहा शुभं फलं ददति, नाप
रया । ‘ चन्द्रे च शुभे सति शेषमाहाः शुभपक्षश्च एव मायो न त्वशुभपक्षश्च ’ इति व्यवहार
मकारो । इत्येवमाहाऽप्युक्त—“ चन्द्रसेव ब्रह्मसमास्तत्र गद्या कुण्ठति सुहृदमुर्ध ” इति । द्विपञ्चे
स्यादिशिक्षादिभ्यारोपपत्तात्वाच्च मात्र पुनरुत्पत्तिः । एवमिति शुभ इत्यर्थः । शुभपक्षे इति प्रवर्ध
मान इति भावः, न तु कृष्णपक्षे, क्षीयमाण्यत्वात् । षष्ठी मरीति अनेन शुभपक्षेऽपि कृतः सत्
प्राप्ती द्विपञ्चनवमा न माहाः । कृष्णपक्षे च पुहाऽपि सत् द्विपञ्चनवमो न माहा इत्युक्त तदय
मावः—मादसं द्विपञ्चनवमो शुभः सदा शुभं दत्ते तादसं वर्धमानतया शुभपक्षे पुष्टमाग्राऽपि
द्विपञ्चनवमा शुभं ददा इति रतमाप्ये ॥

षष्ठी यदि त्युत्तरगारिन्द्रोपपत्तात्मा—

जीवः स्त्रीधनघर्मलाभसुतग-७-२-९ ११ ५

शुक्रोऽरिखास्तान्यगो २ ३ ४ ५-८ ९ ११ १२,

अन्मेन्द्रोर्मदणे समोऽप्युपचये ३ १० ११

ऽन्येषां स्वनायेन्दुवत् ३ ७-१०-११ ॥ ४४ ॥

व्याख्या-गर्वा चरणभूमिः किल गोचरः, ततो हस्तजया प्रहाप्यामपि चरणभूमिः गोचरः, तनामिष्य एविलुपचये जेष्ठः । कपचयादिर्न कस्मादप्यस्य गण्यते इति सङ्ख्यामाह-अन्मेन्द्रारिति, इत् सर्वमहेषु योज्यते । इत्युक्तो जन्मसमये च राधाभिन्नुः एवास्त राक्षिर्जन्मशुद्धयते जन्मरा सिद्धिर्बन्धः तस्मात्तस्मै सर्वमहात्मा गोचरो गण्यते इति भावः । सायेति कपचवत्त्वान्नेषु प्रथमतः समयोक्त । अन्यरागेषु हस्तस्य सर्ववित्त्वा सर्वसमत्वान्नेषु । अरिखास्तेषु चतुष्टयसमस्तमवर्त्तसर्वत्वा नेषु गोचरेजागतः शुक्रः शुभ । पूर्वमहेषु स्वधर्ममपि वर्जित । मध्ये इति अर्द्धेन्द्रोर्मदणेरिते राहु जन्मराक्षित उपचयत्वा शुभः । अन्यरागिणि त माहुः आद्यं विना जन्मवत्तुः कपचयेषु स्मरे च शुभ इत्यर्थः । मह्ये इति कलनेनप्यरा राहुगोचरो न गण्यते इत्यस्युचि । नक्षत्रगोचरमात्रित्याम्ब हापि गण्यते इति कपोविचारे । विशेषस्तु जन्मकलाप्येषु स्वान्नेष्वेव शुभा इति रत्नमाप्ये । न मपगितस्तु शुभा एव । गोचरफलानि चैवम्—

“स्वानम्रसः १ मय २ जीव ३ वरिष ४ वीन्वा ५ रिद्धि ६ पचा ७ वार्ता ८ ।

दान्ति ९ सिद्धिः १० मन ११ म्वर्वा १२ अन्मादिगो एषिः कुल्ले ॥ १ ॥

गुप्तया १ वि २ वचा ३ म्व ४ म्रस ५ जीव ६ सार्वयुवति ७ वृत्ति ८ मीठी ९ ।

सुख १० मय ११ सक्तम्वन १२ मिन्दुर्जन्मादिगो वते ॥ २ ॥

हृत् १ मननास २ मना ३ रिम्भ ४ म्रस ५ वन ६ शुग ७ मवावा ८ वर्त्ता ९ ।

शुग १० काम ११ विविचतुःस्थानि १२ विवति अन्मादिगो वक्तः ॥ ३ ॥

मन्वा १ म्र २ वचा ३ म्र ४ इति ५ स्वान ६ मयुर्वा ७ वन ८ मयपीडा ९ ।

सौम्या १० मय ११ विचनमा १२ सुखे अन्मादिमे कमसः ॥ ४ ॥

रागा १ म्र २ म्रस ३ मय ४ शुग ५ मी ६ मयमान ७ वनानम ८ मी ९ १० ।

अमीनि १० काम ११ इन्दुःसम १२ अन्मादिगो जीवः ॥ ५ ॥

अरिनासा १ मय २ शुग ३ मी ४ सुवा ५ रिद्धि ६ (सि ७ शुग ८ वक्तानि ९ ।

अमुना १ मय २ काम ३ मयना घनापि अन्मादिगस्तनुते ॥ ६ ॥

अन्मा १ मयमया २ मय ३ रिद्धि ४ शुगगा ५ काम ६ शुःसमरान् ७ ।

वीहा ८ मयगा ९ रिद्धि १० मी ११ शुःतानि १२ मनिस्तानि जन्मदौ ॥ ७ ॥

इत्यम्यतो वराहमंहिताया ।

‘गदज तमरासीनो निवरासी वि चउ आठिगार दुरा ।

पण मव वरुत १२ मगिम्म छ सण हग शुभ नइअहमा ॥ ११ ॥

इति ध्योनिच्छा १ वचा—

“सपद्विपत्सोमसंज्ञा मत्सरा राक्षसा मृतिः ।

देवी परमेश्वरी च सृष्ट्वितीयादिमा इमा ॥१॥

प्रत्ययाया यमति नामान्तरं । वायव्यां स्वापना यथा—

जन्म१	संपत्१	विपत्१	क्षीमा४	जमा५	साधना६	विषया७	क्षेत्री८	परमेश्वरी९
कर्म१	संपत्११	विपत्११	क्षेमा११	यमा१४	साधना१५	निषया१६	क्षेत्री१७	परमेश्वरी१८
मायान१९	संपत्१९	विपत्१९	क्षेमा१९	यमा२१	साधना२४	निषया२५	क्षेत्री२६	परमेश्वरी२७

आप्तु विनयसु चतुर्थ्यः३ पञ्चमोऽ नवम्यः३ विसत्विषस्तारा* भेदाः । यद्वत्—

“कस्य न्यूनं विविन्यूना अपानाभोऽपि बाह्यः ।

तत्सर्वं क्षमयेत्तारा षट्चतुर्धनवाचिता ” ॥ १ ॥

आद्या३ द्वितीया३ अष्टम्यः३ विसत्विषो मध्यमाः । तृतीया३ पञ्चम्यः३ सप्तम्यः३

विसत्विषोऽचमा इति त्कृतमेव ॥

विसिष्य बाह—

जन्माधानान्वितास्तिस्रस्तास्त्यजेत्क्षौरयात्रयो ।

शुक्लेऽप्यासूस्थिते रोगे दीर्घक्लेदोऽपवा मृति ॥४८॥

व्याख्या—विमस्ता इति मत्र मरयेक त्रितसंज्ञाभावेति वक्तुं युक्त परं वातरेव प्राप्ताभ्या
अथगादिषु द्शेषात् । यात्रयादिषु यस्तुल्य —

‘यात्राशुद्धिषाहेषु जन्मवारा न शोभना । शुभाऽन्वयमकार्येषु मयेधे च विसेवतः ॥१॥

जन्मसंज्ञाधानं कर्मसु क्षतेषु क्षन्तमेव स्यात् । यच्च न जन्मनि कार्यं विवर्त्तनीयं तद्व्याधाने’ ॥२॥

शुक्लेऽपीति यद्यपि शुक्लरश्मे चन्द्र एव बली, न च तदानीं वारायाः प्राधान्यं, यदुक्त—

“शुक्ले पक्षे बली चन्द्रस्तारावक्रमकारणम् ।

पत्यो स्वस्ते गृहस्थे च बली स्वात्ममहति” ॥१॥

चन्द्रबलं च तदानीं वर्तते वषापीत्यपर्यः, आस्थिति जन्माधानप्रपञ्चसप्तमवारसु । दीर्घक्ले-
दोऽप्येवेति महन्तरप्राप्तिकृत्वामात्रे दीर्घक्लेदाः तत्संज्ञा च द्रुमस्युत्तिर्ब । यस्तुल्यः—

“यद्यपि स्वहृत्वी चन्द्रस्तारा तत्राप्यनिष्टा । जन्माधाने तुतीया च पञ्चमी सप्तमी तथा ॥१॥

सप्तमसु च वारसु व्याधि साध्या मृणां मवति वात । व्याधिबलवतोऽप्याः सर्वरामाश्च वारासु” ॥२॥

अथ यात्रादिषु चन्द्रः शुभाभस्यो बिलोकयते इति रत्नमाळामात्रे चक्रमित्यवमन्त्रावस्था
प्राह—

चन्द्रावस्था प्रोपित१ हत२ मृत३ जय४ दास५ हर्ष६ रति७ निद्रा ८ ।

मुक्ति९ जरा१० भय११ सुखिता१२ राश्यशा द्वावश यथार्थाः ॥४९॥

व्याख्या—यदा यात्राहमटीमात्रमन्त्रस्येष्टराशिभोगः स्यात्तदा तावान् टिप्यनर्कं विज्ञाप्य
निर्लेखः । यदा सामान्यन पञ्चत्रिंशदधिकशत१३५ मितस्येन्द्रो राशिभोगस्य द्वावशमिर्भाग एक-
दश मन्त्रः पञ्चदश पञ्चानि च स्युः । इष्टसमये च पञ्चत्रिंशदधिकशतमन्त्रे यावत्स्यो मन्त्रो मुक्ताः

हीनमभ्योच्चयलता तिथिवज्जुर्हिनयते ।

यलहानाविव स्वस्य ग्राह्य ताराकल मुधे ॥४६॥

व्याख्या—मुक्तेरपरपक्षपातिविषयतया हीनमभ्योत्तमता यथेष्टमप्येवोपि हीनमभ्योत्तमवच्छेदं क्रमोक्तमाहुः । आतकमुच्यते त्वेव— यद्यप्युच्यते वृद्धादे सप्तमि मध्यवर्षा द्वितीयेऽपि वरुणः तृतीयेऽप्यवर्षः कृष्णवर्षाद्वितीयमिदं सर्वमावर्षः । सौम्यमर्षस्तत्पन्तुः सप्तमि वरुणा निधि ॥ अग्रे तु कृष्णवर्षादपि कृष्णवर्षादपि वाचस्पत्यः शीतः क्षेत्रं पर्वं पुत्रभेदेवमाहुः । मध्यवर्षमुच्यमाने त्वेवम्—

“उदिते च सप्तमि कर्त्रे ह्यभ्योत्तमे तिथौ ।

कृष्णस्य वरुणी यावत्सर्ववर्षाणि साधयेत् ॥१॥

विधेयस्तु कृष्णद्वितीयवर्षा विषय इति त्रयोऽपीन्द्रिजं प्रथमः प्रायो जगत्पुण्योपरीमाधमावेदासं व्यवहारिकत्वात् । इत्थं च विचारहृन्नामने—

“उदेति चार्धं प्रतिपत्तमासौ कर्मापि वरिष्ठतया प्रसक्तः ।

हीनान्तरासौ वैष्णवस्तु वारवाचकं पृथ्वीनवनाध्वनीम् ॥२॥

इदं रिचयि वरुणमार्धं । अस्तेति इत्यो । मासमिति वारुणी वारवचकैव सक्षिपकमपरादिभि मासः । इत्थं च—

“अन्तर्हीनवती तारा कृष्णपक्षे तु वर्धते ।

विष्णवे मोषिते च त्रीं कर्षं कर्तुं वराज्जति ॥३॥

वचनम्—

“कृष्णस्याध्वर्षादनन्तरं वारवाचकं वर्धते ।

प्रतिपत्तान्तोत्पन्नं सन्त्याकरोद्वर्धं यावत् ॥४॥

इति ध्वनहारप्रकाशे । न च वारवचकं गौणमिति किम्, यत् स्तुत्रमेव वारवचकस्य प्राधान्यं । यत्कस्तु—

“वारवचके सक्षिपकं सक्षिपकसंपुवर्तकमाह्वं यवो ।

सर्वमके सति सर्वेऽप्यष्टमा अपि क्षेत्रा ह्यन्तः ॥५॥

तारा पक्षम्—

जनिमास्यवकेषु त्रिषु अनि१ कर्मा१० धान१९ सक्षिताः प्रथमा ।

ताम्यस्त्रि१२ २१ र्षध५ १४-२३ सप्तम७-१६ २५ ताराः

स्युर्न हि शुभाः कचघन ॥ ४७ ॥

व्याख्या—यस्य जन्मनि यत्र ये चन्द्रा स्यात्तस्य तन्नामिदं तस्मात्तदपरिधाने नाममाहा आरभ्य महावर्षा मध्यवर्षं कृत्वा तिथिषु नक्षत्रेषु वा आस्तासिस्तस्तासौ जन्मवारः १ कर्मवारः २ मासान्तारेति १ संघाः । इत्थं च—“आयामाह्वमे जन्म वृत्तमे कम् जन्ममाह्वम् ॥ इति । आभ्यन्तियुष्मोऽपि वा यास्तुतीयाः पञ्चम्याः सप्तम्याश्च तारास्थालास्थान्ताः । द्वितीयादिताराणां नामाभ्यन्तम्—

कीर्ति शिरसि हृत्पत्रे छान्नं परणयोधमम् ।

गुणैर्मन्मथीरसि वसे कुत्रः शेषेषु बाहुभम् ॥ २ ॥

॥ इति भीमनरः ॥ २ ॥

वक्त्रपत्रेऽप्यगलोपरस्तुः पादयोः ५ पद्म पद्म ५२५ ।

बाहुभुगुमेः तथा गुणैः श्रीपद्मनि यवन्ति पर८ ॥ ३ ॥

वक्त्रहृत्पादेषु शक्ति गुणपादेषु संख्यम् ।

गले सुस्वरता वसे नेत्र रात्र्यं नुबो ग्रहः ॥ २ ॥

॥ इति कुचनरः ॥

कीर्ते स्वरारि रात्र्यं युगपरिगणिता सम्यहस्ते च कङ्कनी

रेकं कंठे विभुतिं मदनस्यारमिणे वक्षसि प्रीतिमानम् ।

वक्त्रे पीडांशुगुमेः स्रक्विपरिमिते बाधहस्ते च सुस्तु

ईशुगुमेः श्रीभिः कुर्वुर्वपसिसमस्तुल्यं बाधूपतेऽकमेतत् ॥ १ ॥

॥ इति गुचनरः ॥ ४ ॥

युगं कीर्ते हृदं वक्त्रे चतुष्कं हृदयेऽपि च । वक्ष बाधोन्नयं गुणं जान्वाश्विषु श्रयं द्वयम् ॥ १ ॥

जानुमुक्कपादेषु दुःस्तं बाधोर्नपार्श्वम् । हृत्कीर्ते सौम्यता वक्त्रे मरणं कुर्वते सितः ॥ २ ॥

॥ इति लुकनरः ॥ ५ ॥

वक्त्रे श्रीभिः जपाय वक्षिष्यते चत्वारि कल्प्ये पदोः,

वक्ष जान्ते न सुखाय वामकन्दे चत्वारि हृत्कं द्वयम् ।

कल्प्ये कठमेकमावकत् कीर्ते त्रयं रात्र्यं,

सौभाग्यं गुणैः प्रसिद्धे मृत्तिरमो गुणहृदये राहुमात् ॥ १ ॥

॥ इति राहुनरः ॥ ६ ॥

वक्त्रे द्वे मण्डपे जपाय शिरसि स्यात् पद्मकं पद्मकं,

भीमि सत्कर्मणं जपाय करबोर्गुमे चतुष्कं स्थितम् ।

भङ्गयोः पक्ष सुखाय हृत्पद्मयुगलं शोकाय कंठे ध्वजा

भीमि स्वाय चतुर्द्वयं कङ्कमिदं केटी तशकान्तमात् ॥ १ ॥

॥ इति केतुनरः ॥ ७ ॥

कीर्ते स्थापना यथा—

वक्त्रपुष्प १		भीमपुष्पा २		गुणपुष्प ३	
नेत्रयोः	१	हृदये	१	मुखे	५
वक्षिष्यते	१	नेत्रे	१	नेत्रे	५
वामकन्दे	१	वक्षकन्दे	१	कंठे	५
मुखे	१	वामकन्दे	२	हृदये	५
हृदये	५	वक्षिष्यते	२	पादयोः	५
गुणे	५	कंठे	२	वामकन्दे	१
पादयोः	५	हृदये	५	वक्षिष्यते	१
		गुणे	१	मुखे	१
		पादयोः	५		
				शान्तं	
				रात्र्यं	
				सुस्वरता	
				बाधं	
				वक्षः	
				गुण	
				गुण	
				मयः	

स्मुत्तास्तां सपत्नैरेकादशमिमो बलवत्त्वं वा मुक्ताः, सेवादेन भुजमानाश्चरसाता श्रयाः । अत्र
 च सामान्योक्त्यर्थं भावः—राशौ राशौ ह्यवकाशोऽपि इत्युक्त्यापत्त्या मुक्तः । अत्र च
 पतिवत्त्वमे—

“राशौ राशौ ह्यवकाशोऽपि अस्ताव्य चन्द्रमाः ।

ह्यवकाशकमास्ताद्विषयेनाप्यवकाशकृत्तमः” ॥१॥

ततोऽवमर्शः—मेधे स्थितस्तेभ्यो प्रोषिताय आरम्भे ह्यवकाशस्या गणनाः । अत्रत्येव तु ह्यवकाशः,
 मिथुनस्त्वय भूताय इत्यादि आरम्भीतरवत्त्वमुक्तिताय इति श्लोकव्यवहारोक्तं रत्नमाश्रमाश्वे ।
 अकारा इति स्वत्वव्यवहारोक्तकृत्तम इति भावः । तेन प्रोषितः ह्यत्र भूतः मिश्राय अत्र च भवाय
 कथाः पदवत्त्वात्तत्त्वा इति आरम्भेऽपि गणना । अत्र एव मिथुनह्यवकाशकृत्तम्—

“यथापि वारसंज्ञा अमुह्यो नर च भवो मुहो नि सती ।

यथापि होर अमुहो मुहोपि अमुहो नि होर मुहो” ॥१॥

अत्र सतेर्गुह्यत्वात्तत्त्वगोचरं प्रवृत्ताह—

अम्वर्धतः प्रथमः १ वेव ४ पदवत्त्वविशेषाण्य

त्रिंशद्वे २ क १ च ३ १ मितमेधु यथाक्रमेण ।

पीडा १ विमृति ५ पय १ १ वचन १ ५ चर्म १ ० काम १ ३

पूजा १ ५ विमृति १ ३ पमृती १ ७ फलमुच्यते ॥ ५० ॥

क्याक्या—अम्वर्धत इति अम्वर्धतमास्त्ववमर्शं बलवत्त्वं । अमिमृतिः पयमयः । अपमृ
 तिरपमृताः । अत्र चापुत्रोऽपि अतिरिक्तकायेऽम्वर्धतः । अमुक्तं पतिवत्त्वमे—

“वस्मिन् अमिमृति वचनं तत्त्वं, अकारि अमिमृतेऽपि गुरो न वदन् ।

वत्तारि वामकराणां गुरो न पय, मूर्ध्नि चर्म अपनवोद्धितं गुरो न” ॥१॥

अत्रत्येव द्वितयमिति अत्र अयकाय पदवत्त्वो कथयितव्यमिति चेत् तदा गुरोः गुरोरेकवदेव
 इत्यत्र इति कृत्वाऽत्र गुर एव इत्वं विवक्षितं, सूत्रकृता तु तयोः पार्थक्यविषयत्वात् त्वान्वयेऽप्येकैकं
 नक्षत्रमूचे । तत्त्वापना अत्र—

। अविमृताः ।

गुरो	१	पीडा
वचनपदे	५	अम्वर्ध
वारहने	१	पय
वामकरे	१	चर्म
वररे	५	वच
वत्तारके	१	अम्व
वामहने	१	पूजा
गुरे	१	फल

अत्रवामके तु अम्वर्धत्वात्तमपि अयकायत्वापनवा अम्वर्धत्वात्
 अम्वर्धत्वात् । अत्र अविमृते सूत्रकृतेव अयकायत्वात् अम्वर्धत्वात् ।
 सेवमहनपत्तनेवम्—

एतद् १ बाहुगुण १ वचने १ भागा मत्वेऽतदधिक १ १ ।

इति सप्त १ ५ तथा गुणे अमुक्त १ ३ पय १ गुरो १ ८ ॥ १ ॥

अत्र पीडा मृत्त अम्वर्धत्वेऽपि अम्वर्धत्वात् ।

बाहोर्धर्म मूर्ति गुणे अम्वर्धत्वे पयोः असी ॥ १ ॥

॥ इति अम्वर्धतः ॥ १

अयं अयं त्रिभुवनवत्त्विरस्तु—१, अत्रानि वामेऽयकाय २ कति २—१५ ।

पयोपति १ २ ० अितवं च गुणे २ ३, अकारि अम्वर्धत्वात् १ ० अम्वर्धत्वेऽपि ॥ १ ॥

पातालोपचयान्त्येषु ४३ ६ १० ११ १२

लघ्नाश्च तरणि शुभः ॥ ५३ ॥

॥ इति रथ्यष्टकवर्गः ॥ १

चन्द्रधोपचये ३ ६ १० ११ लग्ना-

ज्ञानोः साष्टस्मरे स्थित ३-६ १० ११-८-७ ।

स्वात्माविसप्तमे ३ ६ १० ११ १ उज्ज्वारा

स्तद्रव्यनचमात्मजे ३ ६ १० ११ १ ९ ५ ॥ ५४ ॥

छिद्रत्रिलाभारमनकेन्द्रगो ८ ३ ११ ५ १ ४ ७-१० बुधा

दुगुरोस्तु रिण्याष्टमलाभकेन्द्रग १२ ८ ११ १ ४-७ १० ।

शुक्राभिपञ्चास्तनवायखाद्युग ३ ५-७ ९ ११ १० ४,

शुभ शाने पदत्रिसुतायगः ६-३-५-११ द्वाशी ॥ ५५ ॥

॥ इति चन्द्राष्टकवर्गः ॥ २

कुज इन्द्रोरुपचयमे ३-६-१०-११

साये ३ ६ १० ११ १ लग्नात्सप्तम्यमे ३-६-१०-११-५ सूर्याति ।

व्यायाष्टकेन्द्रगः २ ११ ८ १ ४ ७-१० स्वा

स्तौन्याभिसुतारिलामस्य ३ ५-६-११ ॥ ५६ ॥

जीवास्तान्त्वापारिपु १०-१२-११-६

शुक्राच्छिद्रान्त्यलाभशानुगत ८-१२-११-६ ।

मन्दास्त्रामनवाष्टम

केन्द्रस्य ११ ९ ८ १ ४-७-१० शोभनो मौम ॥ ५७ ॥

॥ इति भौमाष्टक ॥ ३

धुवोर्ऽर्कतोऽन्त्यायनवारिषीपु १२-११-९-६-५,

स्थित स्वतः सत्रिदशाविमेपु १२ ११ ९-६ ५ ३ १०-१ ।

द्विपद्दशायाष्टसुखेषु ३ १०-११-८ ४ चन्द्रा-

स्तमाजु तेज्वाद्ययुतेपु ३ १० ११-८ ४ १ द्वास्तः ॥ ५८ ॥

कुजशनितो व्यन्त्यारिपु २ ३-४-५-७-८-९-१०-११

जीवादरिनिधनलामरिप्पस्यः ६-८-११-१५ ।

गुरुपुत्रः ४			हस्तपुत्रः ५			रामपुत्रः ६			केतुपुत्रः ७		
मस्तके	४	राम	मस्तके	४	राम	मस्तके	४	राम	मस्तके	४	राम
वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम	वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम
रुद्र	४	राम	मस्तके	४	राम	पादपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम
वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम	वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम
वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम	वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम
वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम	वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम
वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम	वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम
वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम	वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम
वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम	वह्निपुत्रे	४	राम	मस्तके	४	राम

मन्त्रेण मन्त्रात्म्यमहपुत्राणां शुभाशुभफलसमवे सति कच महसकम्भिभो भगोचरकम्भस्य नि
पदं कर्तुं शक्यम् । १ कम्भे-इष्टसमवे यो ग्रहः सर्वेषामभिरुच्यते स सर्वानां शुभशुभं फलं दत्ते ।
अर्चानप्येताद् महत्तया न्यमसमय एव केचिद्विचारयन्ति । व्यातिषसरे तु राहोर्नित्यफलमेवमुच्यते-

‘तमरिस्तुमुदि १ तिफुल्लिभ ४ पठ ४ फल ८ तिभहल १ १ तिफुल्लिभ १ ४ गुदिक १ ५ ।

तिभरावस १ ८ तिभरावस १ १ चतुस्रह २ ५ तिभ अमुह १ ८ तमचर्च ॥ १ ॥

पुनरिभफुल्लिभ काह अपाणि लुप्टी मुह ५ मुहिरिभे ।

मुह भरकृष्णिभरावसतामसमस्तुदेम लमुहवर्ग ॥ २ ॥”

अत्रापि राहकारान्तमात्मनः कावर्गण्यम् ॥

अत्राशुभं महगोचरे सति वह्निफलीकारिणमष्टकवर्गमाह-

गोचरेण प्रदाणां श्वेदानुकूल्यं न दृश्यते ।

जन्मलप्रमह्म्योऽष्टवर्गेणालोकयेत्तदा ॥ ५१ ॥

व्याख्या-महाभागिवि सामान्ताकेऽपि रवीन्दुबीजानामानुरूपमात्र इति श्रव । पदुर्ध्वं
मारचयन्-

“रविशशिर्भावेः सवर्गैः शुभदः स्वाग्गाचरोऽयं लक्ष्मणे ।

प्राज्ञाष्टवर्गशुद्धिर्जननविषमप्रहेम्यम् ॥ १ ॥”

अत्रेति जन्मनि वक्ष्यते चेति ये च महास्तेयः । अष्टवर्गेणेति अष्टमधः-महत्स्य पक्षी सच
रतः पदभ्योऽपरमहत्स्थानेभ्यः स्वस्थानादप्राग्विचारणवाऽष्टवर्ग कथ्यते ॥

तमेवाह-

अर्क स्वमन्त्रभौमेभ्यो

मयठप्रायाष्टकेन्द्रगः ९ ५ ११-८ १ ४-७-१० ।

त्रिफोणायारिगो ९ ५ ११ ६जीवा

प्लुक्प्रवन्त्यारिधामगः १२ ६ ७ ॥ ५२ ॥

चन्द्राशुपचयस्यो ३ ६ १० ११ज्ञा

क्षीपर्मोपचयान्त्यगः ५ ९ ३ ६-१०-११ १२ ।

अन्द्रात् पट्टयायगोद-१-११ मतः ॥ ६४ ॥

आध्यात्म्यपत्रे लमात् १-४-१-६-१०-१३

कवेरायभयारिपु११-१७-६ ।

गुरो: सवीपु११-१२-६-५साम्राष्ट-

घर्मेपु११-१२-६-१०-८-१२वाचनिर्मत ॥६५॥

॥ इति स्व-यष्ट्यर्गः ॥ ७

एषां चतुरदशतमो विंशत्योऽप्य-आद्यवृत्तेऽर्क इति वक्ष्यते यात्रादिकर्मविधीर्नोऽस्ति तस्मिन्
काले य एव तात्कालिकोऽर्कः । त्वमन्त्यादि स्वहस्तेनेह अग्न्यकाधिकोऽर्को मासः । एवं मन्त्रमौ
माहयोऽपि अमकादिषा एव तत्तत्तात्कालिकास्ताया अग्न्यसत्कार्कमन्त्रादिभ्यश्चेन्नब्रूयाद्दीनामन्तर
स्थाने स्युस्तदा हुमाः । ते सर्वेऽपि रेखां दृष्टीति परिमाणा । तत्तच्च यावद्भूयो सप्तमहेभ्य उक्ता
न्यतरस्थाने तात्कालिका अर्कध्याः प्राप्यन्ते तावत्सो रया देवा, यावद्भूयश्च न प्राप्यन्ते तावन्ति
शून्यानि इयानि, एवमेकैकमहस्याष्टाष्ट रेखाः समवेद्युः, तासां मध्ये यदि अतसो हीना अपि वा
वा रेखा स्युस्तदा मध्या मध्या अष्टाष्ट क्रमान् । एव च यस्य महस्य रेखाबाहुस्य स गोचरेणा
हुमोऽपि हुम, शून्यकाहुस्य तु गोचरेण हुमोऽप्यमुमः । ५५वाहुः-कार्ककालेऽष्टकर्गरिरेता न
मीत्यन्ते, किंतु वक्ष्यते वक्ष्यते वा अन्त्यवृत्तिकालेन सप्त सप्त सप्त आद्यवृत्तिकालां पत्र स्थाने
ऽर्कोऽस्ति तस्मान्नवमदिष्वष्टस्थानेष्वष्टौ रया देवाः । एवं मन्त्रमौमाभ्यामपि प्रत्येकमष्टाष्ट, गुण
वत्तत्तत्तत्, शुक्रमपिषः शुभास्तस्य, क्षत्रान् पद् एव तस्यामर्कवृत्तवृत्तिकालां सर्वरेखा रवेरष्ट
वत्तारिषन् । एवमेव द्वितीयादिषु चन्द्राद्यष्टकर्गवृत्तिकालां क्रमान् सर्वरेखाः, एव चन्द्रत्वैकोन
पञ्चाष्टन् भौमस्य चत्वारिषन्, बुधस्याष्टपञ्चाष्टन्, गुरोः पट्पञ्चाष्टन्, शुक्रस्य द्वापञ्चाष्टन्,
शुक्रकोनचत्वारिषति । उक्तं च—

“बसुवेदी१ नन्दवेदी२ स्ववेदी३ बसुसायनी४ ।

बह्वर्णीय द्विस्तरीय नन्दबन्धी० रेखा इत्यादिनाः ॥१॥

एवं वैकल्प्यहाष्टकगुण्डिकायां ह्यष्टशतविंशतिस्थानेषु मत्वेकं पादरसेमर्षं देया इवा,
 षड्वाविंशत्यानि च । अल्पपदार्थमेकत्र स्थाने मयायोगमयी देयाः समन्वेष्टुः । तदा कर्मकांते
 यो महा मन् राक्षो स्यात्तत्स्थानं वीक्ष्यते तत्र स्थाने देयाधिक्ये संमहा हस्तः, शून्याधिक्ये
 त्वग्नि इति द्विधाऽपि वैकल्पेन वर्त्तते । अथाष्टासुपयोग एव—

“यत्पूरुषे मायफलं हिमे हानं तदाऽधिके मेढम् ।

विष्णुं गांधर्वापि तत्त्वद्वयवर्णनं निर्दिष्टम् ॥१॥

एकमहमाशिवमुक्तः । शास्त्रादिभिर्ना संप्रवृत्त्याणां मीढने तु बोद्धव्यमेव कदापि न स्यात्
समुत्पन्नस्य आरम्भादुक्तः पटपञ्चाशत् यावत्तु स्मृत् । तत्र पूर्वार्धे यावत्तुमा एक, महर्षिभिरुक्ता
उभया, अष्टविंशत्यादयस्तु तत्पञ्चाशत् यावत्तुमास्तुल्यं तुभ्यमावच्छेद्यमवस्थाः ।

‘रिन्नाधिक्यं कण्ठं धन्याधिक्यं तथाऽधर्मं कथितम् ।

एतत्संयोगे न्यु नदप्यास्तन आतु अभिकाम्ता ” ॥१॥

शुक्रावापुत्राद्यम

नवमायस्थो १-२ ३ ४ ५ ८ ९ ११ शुभ शुभः ॥ ५९ ॥

व्याख्या—अपत्येति ह्यवस्यत्यवस्यत्वात् । आपुत्रेति आपुत्रं पञ्चमं पात्रं पञ्च
स्वामानसिर्धः ॥

॥ इति शुक्राष्टमः ॥ ४

गुरुः केन्द्रस्वरन्त्राये १-४-७-१०-२-८-११

ज्वारास्तस्त्रिपुत्रमः १-४-७-१०-२-८-११-३ ।

अर्कास्तत्रिनवस्त्रि ४ ८ १०-२-८ ११ ३ ९ न्वोः

स्वधीकामनवायग २ ५-७-९ ११ ॥ ६० ॥

स्वादिखायसुखधीतपोऽरिपु २-१-१०-११-४-५-९-३,

ह्याद्गुरु स्मर्युतेषु १ १० ११ ४ ५ ९ ६-७ लमत ।

स्वत्रिकोणरिपुस्त्रायग २ ९ ५ ६ १०-११ सितात्,

अन्त्यधीरिपुषु ३-१२-५-६ मन्वतः शुभः ॥ ६१ ॥

॥ इति शुक्राष्टमः ॥ ५

शुक्रो लभावाप्तुत

धर्मायाप्तु १-२-३-४ ५ ९ ११-८मतः स्वतः साधः १ २ ३ ४ ५ ९ ११ ८ १० ।

शशिनः सान्त्यः १ २ ३ ४ ५ ९ ११-८ १२ शनित

ज्ञायतपस्त्रिपुत्रधीमृतिपु १०-११-९-३-४-५-८ ॥ ६२ ॥

व्याख्या—आप्तुतेति प्राप्तुः ॥

आमव्ययाप्तुगोऽर्का ११ १२ ८ वृ

शुक्रात्रिकोणापयष्ट्रिगः ९-५-११-६-३ शुभः ।

व्यापोक्लिमाप्तिपु ५-३-६-९-१२-११ कृजा

द्विगुरोस्त्रिकोणाप्तुस्त्रायगः ९-५-८-१०-११ शुक्रः ॥ ६३ ॥

व्याख्या—आप्तुतेति प्राप्तुः । अत्रिगोभयवत् ॥

॥ इति शुक्राष्टमः ॥ ६

शनि स्वाध्यायपुत्रारि ३-११-५-६

ज्वारास्तव्ययकर्मसु ३-११-५ ३-१२-१० ।

केन्द्राष्टायार्धगः १-४-७-१०-८-११-९ सूर्या-

आप्तं क्रियन्ते तदैषां महाप्राप्तिवत्त्वेन वा उपपत्त्यत्वेन वा उपपत्तिवत्त्वाभावात्पत्त्यत्वेन वा कम्प्राप्य
पदवत्त्वेन वा अविद्याविकल्पावच्छेदनेन वा सत्त्वसत्त्वं उपपत्त्यत्वं, कार्यकर्तृभेदां गोचरवत्त्वं माह ।
पदा ॥ सुदृष्टमात्रवत्त्वात् क्रियन्ते तदैषां गोचरवत्त्वं वार्द्ध्यादि च माह ॥

अथ राक्षसागतं को महः कदा पश्येत् इत्याह—

ज्ञोऽखिले फलक्षो राक्षसादात्रावित्यमगलौ ।

मप्ये सुरासुराचार्यौ प्रान्ते सिन्दुशनेश्वरौ ॥६७॥

अथास्यां पश्येत् इति शुभमाचरन्तः शुभं फलं दत्तं, अशुभमाचरन्तश्च अशुभमिति भावः ।
राक्षसाविति वस्तुन स्वयमात्रान्ताऽस्मिन् तस्मिन् । आदाविति आद्येष्टकाये । मप्ये इति द्वितीये
पदात्रे । प्रान्ते इति तृतीयेष्टकाये । इह च सहजगते चतमानानां प्रहणासुक्तं । पदा ॥ ब्रह्मेणादि
चारवत्त्वं वा महा राक्षसवत्त्वं गता स्तुत्यवत्त्वं—

“परां दृष्टादन्तं मार्तण्डं च दृष्टादृष्टं मासपञ्चकम् ॥

ब्रह्मविचारं भीमायां पूर्वराक्षिफल्मदा ॥ १ ॥”

इति छन्दः । अत्र पूर्वराक्षीति ब्रह्मे सत्यमवतराद्वा अविचारितास्तु पाश्चात्पर्यायं फलं
दृष्टवत्त्वयः । भ्रमभ्रमकाशकरत्वाद्—

“ब्रह्मेष्टविचारं भीमायां पूर्वराक्षिफल्मदाः ।

जीवः जनिष्य यत्रस्थी तस्य राक्षः फलमदौ ॥ १ ॥”

विद्यमान—

“राक्षसवत्त्वतः नेहा परमावर्त्मं दृष्टाति वृष्ट्याम् ।

अनवपरीं व्यावृत्तावासीनकल विवाहाद्ये ॥ १ ॥”

अत्र राक्षसवत्त्वमप्यभिधानरूपः ॥

विरुद्धे प्रहारापरं पुमां विविध्य मत्तमनिरवतम भाव्यं, सुदृष्ट्याप्राप्तवत्त्वादनविकालवत्त्वं
साहसादि च त्वारां सदापि वैशं न निर्बहनीत्यवतरन्त्यान्तिक्माह—

अर्कारयोर्ज्ञेस्परे गुरो ३ सितेन्दोऽर्मन्वस्य ५ राहुरगयोर्दक्ष सुष्टये ।
सत्रा वदद्विदुम १ देम २ मुक्ता ३ रूप्याणि ४ लोहं ५ च विराटज ६ च ॥६८॥

अथास्यां—विदुमारीनां पणानां पुष्यभयैरक्षरावार्त्त्यादिपदवत्त्वात्तस्य योगः । वरगं चतुः ।
विराट्त्रा राजावतमनि । मनु सप्तानां प्रहारां सत्रा विवाहं गार्भरवत्त्वमुष्टं, निमामवद्वारा
पिपयमप्यवामव तत्त्वत्वां राहुकलापद्वारं कथं वा तयोः प्रतिवृत्त्यवत्त्वं, यष्ट्यान्वयं विराट्
जादिबर्तमं द्विगः । रूप्ये—तयोर्दिनाविषय्याधमायाऽस्तु प्रहृतं स्वस्वदेव, राक्षसादिचारव्यान्व
वाच्युपपत्तः । राहुगोचरवत्त्वमप्यदिन विषयः इत्युक्तं तदन्तरा त्वयिष्टवत्त्वं सत्त्वमिष्टमु
पपु न । चतुरसि पदादिनं व्यावृत्तां तदुपपत्तिव्यावृत्तवत्त्वमप्यन्तिक्मवत्त्वयोगः ॥

गता—

अत्र बट्पञ्चास्ररिति रम्यादिसप्तकस्य प्रत्येकमष्टादशरेखासंमये बट्पञ्चास्रत् एव तासां मेघना
रिति मातः । विशेषस्तु—“बटूरेत्तं मध्यमं” इति वचन्युक्तं, तथापि यत्न महत्वाच्चर्यानुद्धि
स्वहानी विहायमानाऽस्ति तस्य शुद्धिपदेर्महस्य स्वतः समुत्था रेखा बहिः संपद्यते तथा चत्
रक्षमपि मेघं, तदमात्रे वृत्तिबाधिवल्लभकृत्तस्य तस्मिन्महस्य स्वतः समुत्था रेखा बहिः संपद्यते
तथापि बटूरेत्तं प्रसृतं । तस्या अप्यमात्रे स एव शुद्धिपतिर्महो बहिः नामवेवेन ध्रुमः स्वाच्छाऽपि
बटूरेत्तं ध्रुमः । प्रकारप्रयस्याप्यमात्रे रविफरेखाऽपि महो य ध्रुम इति व्यवहारप्रकाशे । तथा
बट्पञ्चास्ररिति रेखासंमोमं वचुक्तं तत्राहोः सर्वथा रेखा न सन्तीति मतेन । केचित्तु राशेऽपि
रेखा प्राहुः । तथाहि—

“किन्नाद्रद्विभिगाः १ ४ ७-१०-८ २ ३ सूत्राद्वा रेखाप्रदं स्मृतः ।

इन्दोस्तनुत्रिबीरिष्यह वर्मकर्ममये १ ३ ५ ७ ८ ९ १ १२ स्थितः ॥१॥

मौमास्तनुत्रिबीरिष्ये १ ३-५-१२ स्वाप्नुस्त्वष्टान्तिमे २ ४-७-८ १२ गुणात् ।

जीवास्तप्रमरे २ ४ ७-८ १२ १ छकास्त्रिचूनापरिष्णाः ६ ७-११ १२ ॥१॥

सनेत्रिबीरिष्यमने ३ ५ ७-११ कर्माद्वाहुस्तु सोमनः ।

त्रिपञ्चसप्तममान्तेषु ३-५-७-९-१२ रेखाऽत्र न स्वतः ॥ ३ ॥

त्रिचत्वारिंशदेवं स्मृ रेखा राहुवर्षयाः । ”

अथ कस्मिन् कार्ये को ग्रहः सक्कोऽप्येव्यत इत्याह—

सर्वत्रेन्तुः कुजः सस्ये बोधे ज्ञः स्थापने गुरु ।

याने शुक्र शनिर्मौण्यमे क्ली मानुर्नृपेक्षणे ॥६६॥

व्याख्या—सर्वकार्येषु कर्मकर्तृमन्त्रो गुरुपविषडी विज्ञेयवत् इति शेषः । वचुक्तं—

“दृग १ चतुर मयु ३ लोभस ४ वरीसा ५ सङ्घि ६ सप्तगुण ७ कर्माद १

तिदि ५ रिक्त ९ मार ३ करप ४ भोगे ५ वारा ६ सप्तकर्म ७ ” ॥ १ ॥

अत एवोक्तं—

कर्तुर्गुरुम्योगिनि शुभेक्षिते सतिनि वर्षमाने च ।

ताराभोगेऽप्रीते सर्वेऽर्था विक्षिप्तपयामि ” ॥ १ ॥

तत्र चार्थ विभागः—

मामे नृपतिसेवायां संग्रामव्यवहारयोः ।

अर्जुनं नामने बोध्यं क्षेत्रं अन्नानि योजयेत् ॥१॥ ”

इत् नरपतिव्यवस्थायां । तत्प्रकारिकप्रभेऽपि च सर्वकार्येषु अमूर्तवर्त निवमेत प्रकटयन् ।
वस्तुतः—

“कर्म देहः कृत्वर्गोऽत्रकामि, माणव्यन्त्रो वातवः क्षेत्रेन्द्रः ।

माने गते देहवास्तवनाथो कर्त्तुर्नातममृषीर्दे मद्रस्यम् ” ॥१॥

मार्गं बुद्धं । भोचो मिथा । स्थापने पद्मविष्ठाविवाहादि । चार्थं प्रवर्तनं । मौर्ध्वं दीप्ता ।
मृपक्ष इति यो वस्य स्थायी स तस्य नयः तस्य वृत्तिः । अर्थं भावः—वदैवानि कार्यानि कर्त्तव्य

छान् क्रियन्ते तदैषां महाप्राप्तुदितत्वेन वा समस्तत्वेन वा छान्नाधिष्ठितपद्मगोविपत्वेन वा केन्द्रोपच
यत्तरेन वा पक्षिपादिकछात्रकृत्स्नत्वेन वा समस्तत्वं छान् कार्यं, कार्यकर्तृभेदां गोचरवत् मांछं ।
यदा तु कर्तृमात्रवत्त्वान् क्रियन्ते तदैषां गोचरवत् वार्यहोरादि च मांछम् ॥

अथ राश्याभावत को महाः कदा कदा इत्याह—

ज्ञोऽखिले फलसो राशाभावावावित्यमगलौ ।

मय्ये सुरासुराचार्यौ प्रान्ते खिन्दुशनेश्वरौ ॥६७॥

व्याख्या कदा इति शुभगोचरस्थः शुभ फल इति, अशुभगोचरत्वमुपमिति भावः ।
राशाभिति वस्तेन स्वकमाकान्ताऽस्ति तस्मिन् । भावाभिति भावार्थेष्वात्रे । मय्ये इति द्वितीयत्रे
ष्वात्रे । प्रान्ते इति तृतीयत्रेष्वात्रे । इत्थं च सहजगतौ वर्तमानानां महाप्राप्तुदित्त्वं । यदा तु वक्ष्येणादि-
चारेण वा महा राश्यन्तरे गताः स्युर्नवैवम्—

“पक्षे १ दशाहं २ मासं ३ च दशाहं ४ मासपञ्चमम् ५ ।

वर्कऽतिचारे भीमायाः पूर्वराक्षिफळप्रदा ॥ १ ॥”

इति छान् । अत्र पूर्वराशीति वर्के सत्यमेतन्नास्तेः अविचरितास्तु सामान्यराशेः फलं
वदतीत्यर्थः । भक्षप्रकाशकरत्वाद्—

“वर्कऽतिचारे भीमायाः पूर्वराक्षिफळप्रदाः ।

जीवः छान्निव यत्रस्थी तस्य राशे फळमदी ॥ १ ॥”

विशेषस्तु—

“राश्यन्तगतः खेटः परमावफलं ददाति शुष्कम् ॥

अनवयदी प्यवदसावासीनफळ विवाहादौ ॥ १ ॥”

अत्र राश्यन्तोऽन्यत्रिंशोऽस्त्यर्थः ॥

विशदं महागचरे पुंसां विक्षिप्य सत्कमान्तिरेतेन भाव्यं, सुपूर्वरात्रादयवर्तनविकारवर्षा
साहस्रादि च स्वागमं, सहापि वैष न निर्बहतीत्यवतरतच्छान्तिविक्रमाद्—

अकार्योऽज्ञेस्य २ गुरो ३ सितेन्द्रोऽर्मन्वस्य ५ राहुरगयोर्द्विष्व सुष्टये ।

सदा वहेद्विष्टुम १ ऐम २ मुक्ता ३ कृप्याणि ४ लोहं ५ च विराटज ६ च ॥६८॥

व्याख्या—विष्टुमासीनां वज्राणां पूर्वार्धस्यैवर्कार्योऽतिपादितवर्षासंख्य योगः । उरगः कनूः ।
विराटजो यज्ञावतमणिः । अमु सप्तानां महापां सर्वेश विषाध गोचरफळमुक्त, दिनमासवर्षाया
पिप्यमप्येषामेव, तत्कथं राष्ट्रकेत्यामहर्षं, कथं वा तयोः मतिवृत्त्याचरत्वं, यच्छान्तिपर्यं विराट
जादिबर्तनं क्रियते । उच्यते—तयोर्विनाशिवरवाद्यमावाऽस्तु ग्रहत्वं तत्सत्येव, राश्यादिचारम्याम्य
वाऽस्तुपयसः । राहुगोचरव्य महापदिम विषाधः इत्युक्तं, तत्सत्यं तत्सत्यिन्मुखस्ये तच्छान्तिवस्तु
पयुपयत । कनूरपि यथादित्वा स्वातन्त्र्यं तदुच्चारितशान्तये तच्छान्तिवस्तुपयोगः ॥

तथा—

ध्रुपादितोपाय च पद्मरागः मुक्ताः प्रवालानि सगरुडानि ॥

सपुष्परार्गः कुलिशः च नीलः गोमेदः वैदूर्यः मणीन् वदेत् ॥६९॥

व्याख्या—सदा ॥

तदर्थमेव स्नानान्वाह—

एलाशिलापद्मकपटपुशीरसुराङ्कदमीरजशोणपुष्पैः ।

अर्के विधौ कैरवपद्मगणैः, सशंखशुक्तिस्फटिकेभ्यश्च ॥ ७० ॥

व्याख्या—विष्णु ममः सिद्ध । इष्टिर्वैद्यमयुराहो देवराह । सोमेति रक्तकनारीत्युपैरिति । स्नायारिविष्णोर्न विसृष्टवियवृत्तत्वेन सह योजनीयमिति । भाष्यान्वाह—एलादि अङ्गनादे माक्षेप्य मंत्रपूर्वं स्नानं कर्तव्यं इति चारे । एलापद्मवि उच्छिद्यत्स चारेऽनुष्ठेऽप्युच्यते । पद्मगण्यं वैवं मयाराधेम्—

“हृष्याया गोमयं पूर्वं श्रीकायाः अपि काष्ठम् ।

सुरभेर्दधि शुक्लायास्त्याग्रायाः क्षीरमार्दरे” ॥१॥

इभार्गं शर्तं मयरादि ॥

भौमे वलार्हिण्डुलविश्वकेसरैर्मास्या फलिन्वाऽरुणपुरुषचन्दनैः ।

सुवर्णमुक्तामधुगोमयाक्षतैः, सरोचनामूलफलैर्बुधे पुनः ॥७१॥

व्याख्या—बभेति वलवान् । विश्वेति विश्वकर्मा । केसरो वक्रशुभ्रः । मांसी सुरमांसिनाम्नी । कश्चिनी त्रिवर्ग्य । अदधपुष्पं अण्डमुने । चन्दनं रक्तचन्दनं । मूलफलैरिति नारंगसेदि वसिष्ठः ॥

जीवे सजातिकुसुमैः सितसर्पपद्मिभस्त्रिकापत्रैः ।

मूलफलकुङ्कुमेलामनःशिलाभिस्तु वैद्यगुरी ॥ ७२ ॥

व्याख्या—मन्त्रिभेदि विचक्रिकपत्रैः । मूलफलैरिति श्रीवर्णो इति वसिष्ठः ॥

कृष्णतिलाक्षनलाभैः शतपुष्पीरोधमुस्तकबलाभिः ।

सरणितनये च गोचरविरुद्धराशिस्थिते स्नायात् ॥७३॥

व्याख्या—अचनं सीर्षराचनं । अशा मीहिबाना । शतपुष्पीति सोमा नाम । प्रातःपश्चिमवाह—

“रोमगर्भतिरुपयकमुन्नाहतिश्चानसृगनाभिपयाभिः ।

स्नानेत्तदपरोपति राहाः, सायम्पुनविदुमेव च केतोः” ॥१॥

पीशमिति देवाः

“मपिर्गुरजननीहृषमांसीकुहकासितसर्पपत्रैः ।

वापिभि सह बने सह ऐभैः, स्नायमदि निसिक्तमहवीरम्” ॥१॥

स्नान च नृपादीनामिवाचित । अग्नौ जनस्तु—

“रत्नं सयं रत्नं रत्नं रत्नं पीठं पीठं सिद्धं सिद्धं न किञ्चिद् ॥

धूमं धूमं च कुञ्जा सुरार्घ्यं विरुद्राय” ॥ १ ॥

इति ह्यपमर्शः ॥

॥ इति गोचरद्वारम् ॥ ६

॥ इति भीमति आरंभसिद्धिवाचिके राशिः गोचर ७ परीक्षात्मको द्वितीयो विमर्शः
संपूर्ण ॥ ७

श्रीगुरोश्चरसोममुन्दरगुरोर्निःशेषविद्यामार्गगच्छेत् प्रभुरनघेतरगुरोर्देवीपते साम्प्रतम् ।
तच्छिष्टमात्रवदेमहं सरावितुम्यारंभित्वैः सुधीयन्नायमिवातिष्ठत् किञ्च हर्षं संख्यो विमर्शोऽभवत् ॥ १ ॥

व्याख्या—कर्मरहितं बहुवचनानुदुर्गमाकारखोरणोच्छ्रयमाविषिपट्टमिवेकादिपि ॥
सामान्येन कार्यदृष्ट्याऽत्र स्वस्वयाने नामप्रकाशनपूर्वमुपयोगितः कियतोऽपि कार्यविशेषानाह—

अस्वाद्यद्युचतुष्टयवर्जं विपमासु रात्रिषु न योपाम् ।

सेवेत पुत्रकाम पोष्णमधामूलमेवपि च ॥ ५ ॥

व्याख्या—वर्जं इति च विमर्शिकात्—

“मिथा बोद्धव्यं नारीणासु तेषां च पापं चादिमाः ।

सिद्धः सर्वैरपि त्याग्याः प्रीतिस्तथापि केनचित् ॥ १ ॥”

यत् —

“यत्तु यौ जायते पुत्रः स्वर्ग्यायुर्गुणवर्धितः ।

विद्याधारपरिग्रहो वरिष्ठः वल्लभमात्मनः ॥ २ ॥”

विपमादिविधिः । यत्—

“समायां मिथि पुत्रं स्वादिपमायां च पुत्रिका ।”

न योयामिति निवेद्यमुक्तानादिर्वचनगुणिसंस्थापनार्थः । एवमप्येवमपि निवपमुक्तौ विचार्य ।
यौनमिति, इति च—

“गमाधाने मया वज्या रक्षसपि यतोऽनयो ।

पुत्रवन्मन्त्रिने मूलाक्षेपे स्तस्ते च दुःखदे ॥ १ ॥”

अत्र मूलाक्षेपे स इति ‘आधानादक्षमे जन्मति’ वचनात् ।

“रत्नानीकं प्रमत्तऽहिं वाताः स्युः सूतश्च धुमः ।

यतो मूलमपि त्याग्यं गर्भाधाने शुभार्थिभिः ॥ २ ॥”

सीमन्तं स्थान्नुवारेषु मासि पक्षेऽष्टमेऽपि वा ।

इत्तमूलमृगाविरयपुण्यश्रुतिषु योपिताम् ॥ ६ ॥

व्याख्या—नृवारा एषिदुर्गमजीवाः । इत्येत्यादि त्रिविक्रमेण तु पुनश्चित्रेणित्युक्तं, तत्रार्थेवा
स्वयं भानि सगृहीतानि, एवमेष पुस्तकान्, धर्माणां तु क्षीयान् । विशेषस्तु—

“अवाविचारकाकाय पितृभन्त्रवत् सदा ।

जीवां सीमन्तं उद्धाहे प्राद्यभन्यत्र तत्सतेः ॥ १ ॥”

इति व्यवहारप्रकाशे ॥

त्रिपक्षोमारजन्म स्याद्द्वितीयाशनितार्पणे ।

सप्तम्यारशतर्क्षे च द्वादश्यर्काभिमेस्तथा ॥ ७ ॥

व्याख्या—यमिष्यवाक्येति विचारमयागैर्ज्ञातं विचारार्थं स्यात् ।

“विषयम्यापन्ना प्रथमं पिबोवसधुपकरी ।

इति पद्यात् पतिं शर्म अशुरं देवं तथा ॥ १ ॥”

विशेषस्तु—मेमिषिवि कृत्य सर्वं कार्यं शुभं स्यात्, जायमपरत्वं तु प्रायो न जीवतीति
व्यवहारप्रकाशे ॥

“अथ हस्पाकरः पाप्मी बह्ना मातुष्पातुक ।

गुणशतो वनं हन्याद्दृष्टत्वे च सुखी भवेत् ॥ १ ॥

अत्र विद्वान्मर्षार्थं गान्धा वा भाषते नरः ।

दक्षिणस्यां तु जंघायां जातकः स्यान्महाधनी ॥ २ ॥

कृष्णाञ्जीवति वामेऽङ्गौ दक्षिणे घनपुष्पवान् ।” इति,

अन्तरं मूत्रं वृक्षरूपमेवमाहुः —

“पार्श्वे स्तम्भे २ च्छास्त्रे १ शास्त्रा ४ वृक्ष ५ कुमुद ६ फले ७ स्युः शिलायां ८ च पत्रो,

मूत्रोर्बाहिः ४ सत्ता ७ फल ८ दक्षक १० नवे ९ पत्र ५ फल ६ रुद्र १ प्रमाणाः ।

मूला १ वर २ मातृ ३ मातृ ४ उपपत्ति पत्र ५ मूत्रोर्बाहिः ६ नृप ७,

स्पर्शितान् मत्त अवति कृष्णतर आयुर्वेदविज्ञानमाय ८ ॥ १ ॥

मूत्रपृष्ठस्थापना—

मूत्रे	४	मूत्रपात्रा
स्तम्भे	७	अवरात्रि
स्त्री	५	अनृणादा
शास्त्रा	१	मातृपात्र
पत्रे	५	मित्रते
नवे	५	मन्त्री स्वात्
फले	५	राजपति
मित्रा	११	स्वस्वात्

केचिच्छिद्रायां परमायुषाहुः । शास्त्राम्बरे तु मूत्रनरविपरी
तोऽस्तेष्वानरोऽववमूत्र, तथाहि—

“अस्तेष्वपि कश्चिद्विषे स्यात्पा नराकृतिः ।

आदौ पात्रद्वये ५ च्छास्त्रोः ५ च्छुनेऽष्ट च ॥ १ ॥

भामावष्टौ द्वि द्वौ च पात्रोर्बाहिः द्वौ च मूत्रे ।

स्त्र्यन्वोदष्टौ वस्त्रे पदं धीर्षिं वसति क्रमात् ॥ २ ॥

मृति १ अमः २ सुख ३ ज्वाली ४ राज ५ इत्या ६ च देवता ७ ।

स्त्र्यन्विकः ८ पितृश ९ मेता १० फलं रूपं यथाक्रमम् ॥ ३ ॥

अस्तेष्वानरस्थापना—

पार्श्वो	५	मर्ष	५	हस्तयोः	५	वृक्ष	५
ज्वाली	५	अमर्ष	५	बाहो-	५	श्रेया	५
गुदे	५	तुल्य	५	स्त्र्यन्वो	५	स्त्र्यन्व	५
मातृ	५	स्त्र्यन्व	५	मूत्रे	५	पितृश	५
इदमे	५	राज	५	मत्तके	५	राज	५

एवमेव मूत्रपृष्ठविपरीतोऽस्तेष्वानरस्थापना येन—
शृङ्गवत् । अस्तेष्वानरस्थापना येन—

विपरीतो	४	स्त्र्यन्व	५	शास्त्रा	५	मातृपात्र
पत्रे	५	राजपात्र	५	स्त्र्यन्व	५	अनृणादा
गुदे	५	मन्त्री स्वात्	५	स्तम्भे	५	अवरात्रि
पत्रे	५	राज	५	मूत्रे	५	मूत्रपात्र

विरेचविजातारी तु मूत्राद्यप्योमृष्टैः पत्रमूत्रे, तथाहि—

“आद्यः पत्रमूत्रविषयो द्वितीयो मर्षोऽष्टमः ।

अष्टादशमं मूत्रस्य शृङ्गी दुःस्वप्न मनो ॥ १ ॥

मर्षोऽष्टमः पत्रविषयो द्वितीयोऽष्टमोदशो ।

मूत्रान्विषयिणी च तारं स्युरमुमाः क्षयाः ॥ २ ॥”

कृत्वा इहमेवमिति चेदुच्यते—एषां सुहृत्तां कूरस्वामिफलकोऽऽ त्वादि—

‘यक्षो १ यातुवामश्च २ सोम ३ शक्रः ४ कवीश्वरः ५ ।

पितृ ६ मातृ ७ यमा ८ कालो ९ वैश्वदेवः १० महेश्वरः ११ ॥ १ ॥

साधवेवः १२ कुबेरश्च १३ शुक्रो १४ मेधो १५ विवाकरः १६ ।

गन्धर्वो १७ यमदेवश्च १८ ब्रह्मविष्णुमहेश्वरः १९ ॥ २ ॥

ईश्वरो २० विष्णुः २१ रिन्नापी २२ पवनो २३ मुनयश्च २४ ।

विष्णुसो २५ भृंगिरीटी २६ च गौरी २७ मातृ २८ परम्परी २९ ॥ ३ ॥

प्रवापसिद्ध १ मूकस्य विद्वन्मूर्च्छनायवा ।

विपरीता मुनयेषा अक्षरात्रातवाक्ये ॥ ४ ॥

त्यजेन्न वीक्षेत समाष्टकं वा, घालं पिता मूलविकारशान्त्यै ।

शतोपधीमूलसृवम्बुरत्नैः, स्नायाच्च हुत्वा तसिधुप्रसूक ॥ १० ॥

व्याख्या—त्वमेवेति स्वगृहमिति शेषः । समा वर्षाणि । अतोपधीमिति मूलसृवमृत्तिकासृष्टं
मुत्तरीर्वाक्षकपञ्चरत्नैः साहचर्यात् पञ्चगव्यदान्तिमदसमीपकपावपञ्चसर्पैर्वाभिजुतैः सौवर्णमूक-
नक्षत्रैश्च राक्षसहृत्पेज सह सप्तविंशत्यङ्गममन्त्रादिसृष्टकोक्तविधिना हवन्मूर्ध्नि । तसिधुप्रसूक इति
मूलमन्त्रासिधुना तज्जनन्या च सह स्नायात् । अक्षरात्रातेऽपेक्षमेव, तत्र तत्र सौवर्णसर्पहृत्पेज
सहेति शब्दः । इतश्च मूकस्येवाभिधानं सविस्तरं गृहस्वयमसमुच्चयविधिमन्त्रैः पूज्यमपि बहुसाधनत्वात्
प्रवृत्तम् । बहुसाधनधारमपावकमीदृश्या तु मूलाक्षेपात्राते वाक्ये सति सर्वनक्षत्रमोक्षपुनश्च सृष्टत
सम्बन्धानपावपीठस्य श्रीमन्मूर्ध्नि विविधेषु च मूकनक्षत्रावस्य जीसुविभिजिनस्याद्योत्तराष्टराव
विभिन्ना आलोक्ष्यतेन समहोरात्रं स्नात्र कार्यम् । एवमपि एकैकमुद्राप्रशोधोपसमय सर्वत्र साधनैश्च-
मात् । अत्र केऽप्याहुः—

‘विष्णोर्माषिद्वाराणु कुक्षि सत्रिपुष्करे ।

सक्रान्तौ तुर्द्धिं विद्या मूलाक्षेपात्रवाक्य ॥ १ ॥

मन्त्रैर्नैव कर्तव्यं पौष्टिकं मूकसर्पयोः ।’ इति ॥

शान्तादी नक्षत्रभेषागाह—

कुलमान्यश्विनी पुण्यो मघा मूलोत्तराश्रयम् ।

द्विषेवत मृगभित्राकृत्तिकायासवानि च ॥ ११ ॥

उपकुष्ठयानि भरणी ब्राह्म पूर्वाश्रयं कर ।

पेद्रमाविश्यमश्लया वायव्यं पोष्णवैष्णवे ॥ १२ ॥

व्याख्या—नैष्ठिकं भक्षणम् ॥

पूर्वेषु जाता दातारः समामे स्थायिनां जय ।

अन्येषु स्वन्यतेवार्ता यायिनां च सदा जयः ॥ १३ ॥

व्याख्या—स्याविमर्शमिति एषु भेषु यदि युद्धं स्यात्तदा स्वस्थानस्य राक्षो जयः स्यात्, यदि स्वाऽऽमातस्य तु राक्षः पराजयः स्यात् । अन्येषूपक्रमेषु जाता मन्मथसेवकाः स्युः, युद्धे च यावन्तो जयः, नगराणां पराजयः येन प्रथमं यात्रायाम् कृतः स यावी, येन पश्चात् स नागराः ।

कुलोपकुलमान्यार्द्राभिनिन्मैत्राणि वारुणम् ।

फलन्त्येतानि पूर्वोक्तद्वयसाधारण फलम् ॥१४॥

व्याख्या—साधारणमिति जावा दातारोऽपि स्युरन्त्यसेवकाश्च, युद्धे च सन्धिः स्यात् । उक्तं च—' कुलोपकुलम सन्धिरिति ' ॥

वारुणां कुलवर्धितमाह—

गुर्वर्काकिन्ध्वं कुल्या उपकुल्य कुजं सितम् ।

तमश्चाथ बुधो मिश्रस्तत्र नक्षत्रवत्फलम् ॥१५॥

व्याख्या—तमो राहुः । अथ कारत्वाभावाऽपि प्रहसद्भावे । मिश्रः कुलोपकुलः । केचि विविधारवेष्वाशिमोगत कुल्यन्तमाहुः, उवाचि—

'सूर्योदये कुत्रस्याहि नन्दा शुभिकमेतयोः ।

कुलीरयुगमकन्यानां मद्रायामे बुधाहनिः ॥१॥'

अत्र यामे इति प्रहसद्भित्तनसमये इत्यर्थः ।

'वापसिहृद्यतानां च मध्याह्ने वाक्पती जयोः ।

मिम्बूषमयो रिक्ता त्रिवामान्ते भृगोर्विजः ॥२॥'

त्रिवामान्ते इति वृत्तीयप्रहरप्रारम्भे ।

'सूर्यान्ते क्षत्रिणारे तु पूर्णा त्यागक्रमीनयोः ५ ।

कुलजन्मिणयो वारे वेलायां राशिषु क्रमात् ॥३॥'

यमिपौतैजात्वा कुल्यास्तव एव भोक्तृमाः स्युरित्याशयः ॥

रविनरत्नाह—

मूर्धा३स्यां३ स२ भुजा२ करो२ र५ उवरा१ भोभाग१ जानु२ क्रमे३

ज्वभिभिद्वियमग्रिपञ्चकुहककैषु मेध्वर्कमात् ।

मू५ १ स्वाग्रशानो३मूलो३धिकवलय३धौरो५ घनी६ शीलवान्७,

जाराः८ स्यात्पथिक३९ भिक्षु१०रपि चोत्पन्न क्रमाद्बालकः ॥१६॥

व्याख्या—मर्कमादिति अर्कशान्ते रविनरत्ना मूर्तिं वत्सा क्रमाज्जातस्य क्रममपि नाष्टुपर्व रविनरत्नापना—

मन्मथे	३	राजा	५	वन्द्ये	५	वन्द्याह
मुष्टे	३	मिहृषी	५	राजी	५	सुशीलः
सन्मथो	३	सन्मिह	५	गुह्ये	५	परदाररक्षः
बाह्ये	३	वन्द्याह	५	वाग्वी	५	विद्वेषमया
हस्तयो	३	नीवेरत	५	पाथो	५	विद्वेषः

बाहुद्वये स्वागमप्रभं स्यादित्यपि कथयित् । विशेषस्तु—

“सतं मुनिं मुखे स्कन्धे चार्श्वदिमुखमस्तयोः ।

सप्तसप्तविंशतिं ह्यङ्गाम्भोरुद्वयिका ॥ १ ॥

शुभे वक्षिस्तथा ज्ञान्मोरुद्वयं पादमात्रया ।

शुभिके कमणेरमायुर्द्वयं विषयजे ॥ २ ॥”

जातकमार्गादित्याह—

स्याज्जातकर्म चरलघुमृदुभुवर्क्षप्वमीषु नामापि ।

तच्चैविरुद्धमुमयोर्योनीः गण२ राशि३ तारका४ वर्ग ५ ॥१७॥

व्याख्या—जातकर्म वक्षिणागति । चरत्यादि ण्यु चन्द्रयुक्तपु वा एषामुत्पन्नमये वा एतत्तर्प
वक्षिण्यु मृदुर्तेषु वा कार्ये । जस्मिन् प्रकाशयेऽपि पूर्वपूर्वस्वात्मानं वक्ष्येत्तत् । प्रसार आदरणीयो
म तन्मया । बहुक्तं व्यवहारप्रकाशे—‘ विष्ण्वानां मौर्द्धिचमुत्पत्तं सितरश्मियोगात् अधिकवत्
मयोत्तरमिति ॥ । यदि च तत्रैव विनमं ज्ञेयेऽपि च तस्यैव काम क्रियत तथा शुभतः वक्ष्येत्तत्—

“नक्षत्रचरणानां कर्ममुक्तं द्विगुणितं स्ववक्ष्ये ॥”

इति । परं सर्वकार्ये ण्यु वाच्यं । यमीषिदि नामाण्यं एवार्थं । कमयोधिदि तदावाह
न्यत्सोः गुरुक्षिपयोः क्यमित्युत्पन्नोत्पत्त्याण्यम् ॥

मन्त्राद्यभिस्तवेर्मानां योनीराह—

उद्भूनां योन्योऽश्वः द्विपश् पशुश्च भुजङ्गाश्च हि ५ शुनकौश्च

स्व७जाऽन्मार्जारा९ खड्गय२०—११वृषः१२महः१३व्याघ्रः१४महिषाः१५ ।

तथा व्याघ्रैः१६शैः१७जः१८श्वः१९कपिश०नकुलद्वन्द्वश्च—२२कपयो२३,

हरि२४वर्जनी२५पन्तावलरिपु२६रज २७ कुञ्जरश्च८ इति ॥ १८ ॥

व्याख्या—योन्य इति व्यापित्वात्मानि एतावन्तं शुभक्षिप्यरन्तरादियोगार्थं पूर्वाचार्यैः कल्पिता
एव न तु पारमार्थिक्य इति एतन्मात्रमात्रे । पशुरजः । जीतुर्माजीरः । इवति मयापूर्वकस्तु
म्योराहः । एवमत्रेऽपि ॥

योनिवैरमाह—

श्वेण हरीममदिवधु पशुप्लवङ्गं, गोव्याघ्रमश्वमहमोतुकमूपकं च ।

लोकास्तथाऽन्यवपि वृम्पतिभर्तृमृत्ययोगेषु वैरमिह वक्ष्यमुदाहरन्ति ॥१९॥

व्याख्या—या च यन्त्रयेति निरूपयैरन्तरादियोगात्तत्तत् । श्वेण वाच्ये समाहारकस्तु श्वेण पशौ
कस्तु श्वममस्य आ योनिरन्तरात् च युगयोनिः तयोः श्वेण वैरविरुद्धः । प्लवङ्गो मयः ।
जन्मवैरमिह व्याघ्रैर्वा यमार्जारीमित्यादि । भर्तृमृत्योस्तु पञ्चम्यन्त्राह्वयक्षिप्यादियोगेऽपि । विशेषस्तु—

“विहाय कर्मार्थं कार्यं नामयं न मयावयेत् ।

अन्तमन्त्रापरिज्ञाने नामस्य प्रमादता ॥ १ ॥”

तथा—

“द्रव्योर्जन्ममयोर्मोक्षो द्वयोर्नाममयोस्तथा ।

अन्मनाममयोर्मोक्षा न कर्तव्यः कदाचन ॥ २ ॥”

अस्यार्थः—द्रव्योर्जन्ममहान्ने तत्परेष मेच्छमित्यते । एकस्यापि जन्मभाषिष्ठाने तु द्वयोर्नाम यदेतेष विस्तृतं, परमेष्ठस्य जन्ममयस्य च नामने एव मेच्छो न विच्छेद्य । एवमेव गगन श्पादिसर्वप्रकारेषु ह्य । एतौ व्यपहारप्रकाश ॥

सप्तविंशत्यन्तं गणनाह—

विद्यो गण किल पुनर्वसुपुष्यदस्तस्वात्यश्विनीश्वघणपौष्णमृगानुराधा ।

स्यान्मानुपस्तु भरणीकमलासनर्क्षपूर्वोत्तराश्रितयशंकरदेवतानि ॥२०॥

व्याख्या—कमलासनर्क्ष रोहिणी पूर्वाणामुत्तराणां च त्रितयम् ॥

रक्षोगण पितृभराक्षस्तवातवेन्द्रधिप्राद्विषवकृणाभिमुजंगमानि ।

प्रीति स्वयोरति नरामरयोस्तु मध्या वैर पलायसुरयोमृतिरन्त्ययोस्तु ॥२१॥

व्याख्या—पितृभं मया राक्षसं मूर्धं । स्वपारिणि आत्मीययोः । अतीति अधिष्ठयन । वामामरयोरक एव गतः स्यात् तन्नामार्क्षं प्रीतिरित्यर्थः । अन्त्ययोर्नृण्यसोः । उक्त च—

“अकुले परमा प्रीतिर्मन्मथा देवमर्त्ययोः ।

देवराक्षयोर्वै मरणं मर्त्यरक्षसोः ॥ १ ॥”

अभिप्राष्टिधावरणे इति कविम् । विष्णुस्तु—सुखस्य वरादे रक्षोगणा गौणस्य च अस्यादे श्वापस्तवापुमयोः सप्तविंशत्येः । तस्वामिमैत्र्येः योनिस्तुष्टौ न शंबयस्तुष्टौ च सर्वान् सुयोग एव । धर्मो —

“रक्षोगणो वरा पुंसः कुमारी वृण्णा मवेत् ।

सप्तकूटः सगपीतिर्वोनिस्तुष्टौस्तथा शुभम् ॥१॥”

अथ राक्षिस्तु राक्षीनां मिथो वैरमैत्र्यादि चाह—

राशेरोजान्मृति पष्टे सर्वा स्यु सपक्षोऽष्टमे ।

राशौ द्विद्राक्षो मे स्वय स्वामिमैत्र्ये पुन म्रिय ॥२२॥

व्याख्या—यत्र द्वौ राक्षी मिथः वराष्टमौ स्यातां तयो वराष्टमकाभ्यां राक्षिस्तु, एवं द्विद्राक्षनयपञ्चमाविष्णुपि आख्यं । मृतिरिति यत्रौजाम्मैत्र्यमिच्छुनादिवः सनास्तात् पष्टो राक्षि त्वात्तस्मिन् सप्तपञ्चमकं राक्षीज्ञानं मिथो वैरसङ्गान् । तत्र यस्याष्टमो राक्षिस्तस्व मृत्युः स्यादिति रत्नमासमाप्य । सपक्ष इति योऽत्रावेव सकाक्षाष्टमे राक्षौ सति यस्यावस्थीविपञ्चमक राक्षीज्ञानं मिथः प्रीतिसङ्गान् । तदर्थं माधः—

‘मकरवृषमीनकन्यावृश्चिककूर्काष्टमे रिपुत्वं स्यात् ।

अथमिपुनवृश्चिकरिपुत्वाष्टमे मित्रताऽवश्यम् ॥२॥”

ननु वैरमैत्र्यादिद्रव्योर्जन्ममहान्नेर्विचारविमुक्तिर्न, तस्यैव सर्वत्र वसवरात्, तस्मिन् अन्त राशेरीदृष्टं ! उच्यते—

“अन्तर्गममिवमज्ञमग्निनां, मेभिरे मन इतीन्मुमन्दिरम् ।

सोह्यं च मनसोर्भ वेदयार्थसकम्भयभिन्नुगेहयोः ॥१॥

ननु यद्येवं तदाऽस्तु राक्षसैष्याविशिष्टा, पर स्पृष्टमान इत्यस्ततो जन्मराक्षस्यनवांशपोस्त
विषाद्य युक्तः “प्रसुरिह नवांश” इत्युक्तः, सैव स्पृष्टसैवाद्य पूर्वाचार्यैः प्रमाणीकरणात् न।
चेरुर्भवे मन्त्रादिषु गतोऽर्थः किं मोक्षराक्षसासुत्पत्तं ? तथा मन्त्रादौ नमिन्नमन्त्रादौऽपि
तदुत्पत्ते तन्मुद्गेषु वा सातकर्मभौराक्षिकायाणीन कर्मसोऽपि किमिति मानुष्यते । अत स्पृष्टसै
वात्र प्रामाण्यं । नापि सूक्ष्मत्वमप्रमाणमेव । अतः—

“मिन्नमित्तकसमागुभि मूलायेकविष्यद्विमन्त्राऽपि त्रयोऽयम् ।

सूक्ष्मतापि ननु तेन गरिष्ठा, किन्तु सूक्ष्मनुत्पन्न विवेका ॥२॥

अत्र विष्यद्विनेत्युपक्रमणं, तेनैरुत्पन्नाऽपीत्यपि हेतुं । तद्वयमाश्रयः—अत्र विष्ट नवांश
इति साक्षात्प्राप्तकृतकारिकादिनि यद्येतेर सूक्ष्माणि सन्ति ततः—

“अत्यन्तसूक्ष्मं स कथेभ्यो, वेनामिन्नानां मिदुरा फलसिद्धिः ।

माम्नाहया इतिवयः स तस्यान्मूलादुत्पन्ना व्यवहारमिद्धि, ॥३॥”

इह विवाहद्वन्द्ववने । अत्र सूक्ष्ममुत्पत्तेः पूर्वाचार्यैश्च यत्प्रमाणीकृतं तत्तत्र सूक्ष्मं, ततो जन्मा
विष्टप्रपु कक्षादिकं वाचविषायेते इह तु राक्षसे मैत्री विषाया तथैव पूर्वाचार्यैः प्रमाणीकरणात्,
इत्येव प्रसङ्गेन । इतिमप्युत्पन्नमन्त्रावपना यथा—

१	६	१	६	नैःस्पमिद्धि विष्टाद्य वाचत्वमारतो
रु	मनु	मेव	रुचिर	शारिष्टार । स्वामिदैव्य इति तत्रादित्वामिन
क	कुं	मिथुन	मकर	वेदि मिवा मन्त्री कथ्यद्वयत्वाद्वाचारेक्यत्वामित्त्वं
कम्पा	मेव	मिह	मीन	वा तथा विष्टाद्य सुमर्ग । अरि वैकृत्य माप
कुचिक	मिथुन	तुका	रुच	
मकर	मिह	कथु	कथे	
मीन	तुका	ईम	कम्पा	

सर्व सतीतरस्य मैत्री तथापि विष्टात्वं सुममेव । पारिष्टाद्यपि राणीसद्योर्मिषो वैदं, नैष्टारस्य
माच्यद्वय सतीतरस्य वैदं, कथामद्योर्मिषो माच्यद्वयमेव तथा न सुमं । परसाराः—

‘प्रीतिरागुर्मिषो मैत्र्यां सुतं स्यात्सममित्रयो ।

इत्योः समत्वे न स्नेहो न सुतं समवरिषो ॥१॥”

यथा स्थापना यथा—

१	११
मेव	मीन
मिथुन	रुच
मिह	कथ
तुका	कम्पा
कथु	रुचिक
ईम	मकर

न्यामि च विष्टाणि कथाणि

१	११
कम्पा	मिह
इत्यपि	सुमय
कुचिक	तुका
मकर	कथु
मीन	कुंय
रुच	मय
यत्प्रमाणानि	
कथ	मिथुन
इत्यमन्त्रावप	

अत्राद्येषु पञ्चसु राक्षसमहयोर्मियो मैत्री, यद्य एकस्वामिकत्वं, सद्यमे त्वेकस्य माध्यस्थ्यं
मित्रस्य मैत्री, तेनैवानि सद्य प्रीतिरिच्छावद्वानि । शेषे स्वाद्येषु त्वेकस्वामिभ्यो माध्यस्थ्यं,
पञ्चमे त्वेकस्य माध्यस्थ्यमयस्य वैरं "हिमाद्रिपुत्रयोर्वैरं" इति सत्ये मित्रो वैरं वा, तेनैवानि पञ्च
सन्नुच्छादयानि । त्रिविक्रमोऽप्याह— "सिंहवर्जविषमराक्षितो द्वितीयत्वे सति यानि द्विच्छादयानि
स्युस्तान्यमुमानि, यानि तु समासिद्धाश्च द्वितीयत्वे सति स्युस्तामि मुमान्येवेति" । केचिन्माध्यादि-
ननुप्यमुक्तस्य सति मित्रो माध्यस्थ्यमपि ह्यममाह— । अस्तारम्भः—

"नाहीर्योनिरर्गणाश्चाराश्चतुर्णं शुभर्वं यदि ।

शरीदास्येऽपि नावानां मूर्च्छं शुभर्वं मतम् ॥ १ ॥"

अत्रौदात्म्यपुरासीनता माध्यस्थ्यमिति यावत् । नाहीराचारस्वरूपं त्वमे वक्ष्यते । सिंहदि-
च्छादय मुक्त्वा शेषाणि सर्वाणि द्विच्छादयान्यमुमानीति तु व्यवहार्यमकार्षे ॥

श्रेयोमैश्यात् परे स्वाद् कलिकुलवपञ्चमम् ।

एकमक्षे च निस्त्रांशे श्रेय इदेषु च द्वयोः ॥ २३ ॥

व्याख्यानं—कलिकुलमिति नवपञ्चम स्वभावात् कक्षदेहः । विवाहे त्वपत्यहानिकरमिति अयं
वहारादरे । श्रेयोमैश्यादिति अन्ये स्वाद्—राक्षसयोर्मियो मैश्यां तु सत्यां भेद्यमेव । यत्र त्वेकस्य
मैत्री अन्यस्य तु माध्यस्थ्यं तन्मध्यमे । वस्तुभापना यथा—

१	१
मैप	मिह
वप	कन्या
मित्रुन	गुह्य
मिह	वदु
गुह्य	कुम्भ
वृषिक	मीन
वदु	मैप
मन्द	वप
मैश्यानि	वपञ्चमादि

१	१
पुन	मित्रुन
मीन	वर्क
वप	वृषिक
कन्या	मन्द
वपानि	मन्त्रमादि

विशेषस्तु—प्रीतिनवपञ्चमात् प्रीतिरिच्छा
वपञ्चमुत्तम सत्येऽपि प्रीतिपञ्चमम् । तथा—

'मासकस्तु बरो प्राक्षो मासका कन्मन् पुनः ।

मृतेकमावापितरं संप्राप्तं नवपञ्चम् ॥ १ ॥"

अस्वार्थः—यदि कन्याया राक्षितो गमने
वरस्य राक्षिरासस्यो वरराक्षितश्च गमने कन्याया
राक्षिरूप एवं सति नवपञ्चमादीनि सर्वाणि

मुमानि । मृतेकेति वरकन्मन्मये वरस्य मातापितरौ मृतौ तथा नवपञ्चमं ह्युपमेवेति नारकन्त्रुष्टि
पञ्चा । एकमक्षे चेति अक्षस्योऽयं राक्षस्ये ततो द्वयोरपि अथेक एव अगमराक्षितत्वा नर्वाभये
वापञ्चमेव, इयोरप्येकं यदि अगममे तथा तु न ह्यम् । यद्विविक्तम्—

'एकस्य जायत यत्र विवाहे वरकन्मयो ।

मृकवेपस्तु स प्राक्षो महापुष्टकमयः ॥ १ ॥"

अतोऽप्याह—

'एकनक्षत्रजातानां परां प्रीतिरुत्तमा ।

दम्पत्योस्तु मृति पुत्रा आतरो बाज्यमासाका ॥ १ ॥"

अपि च अक्षस्यो मक्षत्रार्थेऽप्यस्ति, तमेकनक्षत्रेऽपि पादभेदाभ्युपमेव, एकपादत्वे तु न
ह्यम् । यदुक्तम्—

“नक्षत्रमेकं यदि मितराशपोरमितराशपोरपि मितमृक्षम् ।

यदिस्तदानीं निषिद्धा मृगामेककृत्तिकाशदिनिषक्त नाडिः ॥१७”

अत्र कृत्तिकारोहिणिविधिं यथा कृत्तिकारोहिणोर्मिषो भाडीवेचोऽस्ति तथा नाडीवेचो यदि स्थानित्वये । तथा—

“नामिरेहस्मत्सु तथा वा त्रया एवहेर्न हि वक्ष्यीतः ।

एकाद्याकस्मि सप्तैव तद्वत् भर्तुमार्गम्भवत्तद्वत्तिदिः ॥ २ ॥”

एकपादत्वेऽपि द्वायमेवेत्यप्ये । अत्रुक्तम्—

“पराशरः स्माह यथाशमेऽदेकैर्नराशपोरपि सौमनस्यम् ।

एकासकत्वेऽपि वशिष्ठाद्विष्यो नैकत्र विदे किञ्च भाडिवेच ॥ ३ ॥”

शेषेषु च इवोरपि शेषेषुमयसप्तम१२सप्तमचतुर्न२चतुर्थी३आश्विन३ हवारपि संवत्सिद्धा अप्य एव राशपोरान्न मैत्रीत्ययो न तदीक्षार्थेऽपि निषार्ता । अत्रुक्तम्—

“राशिकूटे द्रुमे कप्ये ग्रहमैत्री न चिन्तयेत् ।

अत्राने राशिकूटस्य ग्रहमैत्री तु चिन्तयेत् ॥ १ ॥”

तथापि स्थानिमैत्र्ये एकत्रात्मिक्ये च जेष्ठनक्षत्र । सर्वेषामेशं कृत्वा स्थापना यथा—

३	११	३	११
मेघ	ह्रस्व	गुह्य	सिंह
वृष	मीन	वृषिक	कन्या
मिथुन	मेघ	वज्र	दृष्ट
कर्क	वृष	मकर	वृषिक
सिंह	मिथुन	तुल्य	धन
कन्या	कर्क	मीन	मकर

अथमयसप्तमं		अथमयचतुर्नक्षत्रं		अथमयचतुर्नक्षत्रं	
१	४	१	४	१	४
मेघ	गुह्य	वृष	तुल्य	मेघ	मकर
वृष	वृषिक	कर्क	मेघ	मिथुन	मीन
मिथुन	वज्र	वृषिक	सिंह	सिंह	वृष
कर्क	मकर	वज्र	गुह्य	ह्रस्व	कर्क
सिंह	तुल्य	कन्या	मिथुन	पशु	कन्या
कन्या	मीन	मीन	वज्र	ह्रस्व	वृषिक

अत्राप्यसप्तमेषु मृगामेकाश्विनो च स्थानिमैत्र्यपिन्ता भालवत् । अथमयचतुर्षु स्वारा चतुर्दश मैत्री अस्त्वहवारमालं सेनैतामि यद् अत्रराश्विनुक्तानि, संज्ञानि यद् स्वभावात् अत्रानि । निगद्यन्—भाडी राश्विनोम्भादिगुह्यवृषिनी, तथाऽपि राश्विनोम्भादि नक्षत्रमार्गं, तथाऽपि राशी राश्विनोम्भादि, तथाऽपि राश्विनोम्भादि स्वभावात् मैत्री वृषिनी । अत्रुक्तम्—

“स्वभावात् मैत्री सप्तिका स्वस्याऽर्कशिरःसप्तमाऽयमयोभिनुदिः ४ ।

वरा परः पूर्वमेवे गवत्या, हस्त त्रिषयी गुणरघुविधत् ॥ १ ॥”

नरं नारायणी भाडीवचतुर्दश मकर विसाक्ये पक्षि । मासधारणागति ५५ यवमातुः—

“जन्मराशिस्थितो ग्रामस्थितश्च सप्तमोऽपि वा । स्वकीयो दम्बनाष्टाय आपवा च पदे पदे ॥ १ ॥
चतुर्थोऽष्टमश्चो ग्रामो ह्यादसो यदि वा मनेत् । यत्रैवोत्पद्यते गर्भस्तत्रैवार्थो विस्तीर्यते ॥ २ ॥
पञ्चमो नवमो ग्रामो द्वितीयो यदि वा मनेत् । दक्षमैकाग्रसंज्ञैव ह्यमद स फलमदः ॥ ३ ॥”
अथ तापान्तराष्ट्रं पूर्वं वरसंज्ञं नाडीवेधमाह—

चक्रे त्रिनाडिके विष्ण्वमेकनाडिगत शुभम् ।

गुरुशिष्यवयस्यावेर्न वधूवरयोः पुन ॥ २४ ॥

क्यास्या—नाड्योऽत्र रेखाख्या कस्या ततो यथां अन्तर्मानि नाममानि वा एकनाडिगतानि
पुनस्तेषां नाडीवेधोऽस्ति । मित्रमित्रनाडीगतवरे तु स नास्तीति भावः । त्रिनाडिककस्यापना
यथा—(समीपत्वपत्रे विद्योक्त्वा)

वयस्यावेरिति मादिपवाप्रमुखास्यादिसर्वद्वयेऽपि सप्तान्वितार्मिषा नाडीवेध शुभः । वधू
वरयोरेति वम्पतिभागे तु नाडीवेधो न शुभः । उक्तं च हर्षमकाशे—

“शुभमुद्दि सेवपसिस्था वरपुरवेस सुहृ पगनाडीया ।

कथा पुन परिणीता ह्यत्र पद ससुरं सार्धं च ॥ १ ॥”

विशेषम्—सुतसुहृदादीनां नाडीवेधसंज्ञावे विरुद्धयोनिकमयातोऽपि न दुर्भवति । वम्परयो
न डीवेधे तु फलमेवम्—

‘हृत्नाडीवधतो मूर्ध्निर्मघनाडीवधे द्वयोः ।

पृष्ठनाडीवधे नार्या मृत्युः स्यान्नात्र सप्तमः ॥ १ ॥”

जापनक्षत्रसंगता वा सा हृत्नाडी ।

‘समासत्वे न्यधे क्षीर्न वूरधे धिरेण वा ।

विचान्तरममानेऽत्र वधे दुष्टं प्रमायते ॥ २ ॥”

अपि च यदि नक्षत्रवेधस्त्यक्तुं न शक्यते तदाऽपि पादवेधस्त्याग्य पद । उक्तं च नरपति
जयमर्वाभात्—

‘एतच्चक्र समालिख्य अभिन्वार्थद्विपङ्क्तिः । वेधो ह्यावक्ष्यनाडीभि कृतमयः पतिक्रम्ययोः ॥ १ ॥

इदं निरन्तरं वेधा वम्पतिनां मनेत्प्रसा । तेषां मृत्युर्न संदेहः सान्तरव्यक्त्यदुःखम् ॥ २ ॥”

यथा तत्रैव प्रत्ये वम्पतिवेधेवतामत्रयोर्गुरुशिष्यवोग च नाडीवेधो दुष्ट इत्युक्तं । समादि—

‘एकनाडीस्थिता यत्र गुरुर्मित्रम्य देवता ।

तत्र द्वेन उक्तं मृत्युं क्रमेण फलमाविद्येत् ॥ १ ॥”

सर्वेषां तेषां मैत्रीप्रकाराणां नाडीवेधो बहिष्ठः । यदुक्तम्—

“सदा नाशाययेकनाडीसमाशो, मरुतादिकान् सर्वमेशान् प्रफस्तान् ॥

अथ तापमैत्रीमाह—

द्वयेषु गुरुशिष्यावेः प्रीतिहेतोः परस्परम् ।

त्रिपञ्चसप्तमीं तारां सर्वत्र परिवर्जयेत् ॥ २५ ॥

व्यासपा—परस्परमित्युपबन्धो योऽर्थः परस्परं प्रीतिहेतोः परस्परं त्रिपञ्चसप्तमीं ताव त्वाभ्येति ।
 योऽर्थः ? यदि ह्यस्त्रापि ताव त्रिपञ्चसप्तमीं स्वाध्यायं न तपोस्तादृशीं प्रीतिं स्वाभ्येति ।
 त्रिपदेति पूर्वोक्तेन तावतां नवकत्रयस्य समविधिना गुरुद्विपञ्चसप्तमीं त्रिपञ्चसप्तमत्वं भाष्यं ।
 विविच्य च गुरुवरप्रमुदप्रवृत्तीनां ताव त्रिपञ्चसप्तमीं न विच्छेदयते । यदुक्तम्—“मीढपादपञ्च
 पञ्चपृथ्वीमांश्चाकरोरपिपदे वरतावः” । सर्वत्रेति सर्वेषु ह्यवधित्वप्र योऽर्थः, प्रयानं (वा) त्वेवं
 तावतैत्री । यदुक्तम्—

‘पुञ्जीराष्टीस्योर्मैश्वामेकेसत्वे च वद्वमे ।

वद्वमादिष्वपि स्यात्तावतैश्वामा करमाह ॥ १ ॥

इति वैवस्वब्रह्मे ॥

वगमैत्रीमाह—

चत्वारोऽकचटा वर्गा क्रमात्तपयशास्तथा ।

यत्नता वर्जनीयाः स्युरितरेतरपञ्चमा ॥२६॥

व्याख्या—अकारयुक्तं स्वराः अर्वाः १ । ततः कर्वाः १ । पञ्च वर्गाः १ । अन्तस्था
 वर्गाः ७ । शपसहाः स्वर्गाः ८ इत्यष्टौ वर्गाः । इत्येति द्वयोः सवन्धितोर्नामाद्यानवर्गा यदि
 मियः पञ्चमौ स्वरां तथा तद्विषयार्जितिविरसङ्गतास्वामी । वर्गमध्यक्षेण हर्षप्रकाशो—

‘वैनतेयी १ तुर सिद्धि ५ आ ४ द्वि ५ मूषक ६ भृगो ७ रणाः ८ ।

क्रमादकचटादीनां म्यामिनोऽप्री रचता युवै ॥ १ ॥”

उरलो मेघः । यथा पञ्चमन पञ्चमेन सह सातिवैरं, कृत्तसत्तादीवत्वात् ह्युक्तो मन्त्र सह
 वैरं । विक्षेपस्तु—योतिः १ गन्धः २ घमिः ३ तावद्विद्धि ४ न्यद्विरेवा ५ अन्तमे परिष्ठापमाने अन्तमेनैव
 विच्छेदाः, अन्यथा तु नाममेन । वगमैत्री १ अन्तमेनैव तावदेव तु प्रसिद्धतामैव विष्ठाप्य ॥

वगवच्छम्यतासकश्च विधौ सन्धत्तपयशास्तथा—

नामाविवर्गाङ्गमपैक्यर्गे, वर्णाङ्गमेव क्रमतोऽक्रमाच्च ।

न्यस्योभयोरष्टहृतावशिष्टेऽर्धिते विधोषा प्रथमेन वेद्या ॥२७॥

व्याख्या—अन्योऽपि सर्वत्रेति द्वयोः सवन्धितोर्नामाद्यानवर्गोऽष्टौ स्वाध्यायः । द्वयोर्मध्येनो
 वगलताऽऽपासताद्वयेन ताभ्यां जातस्वाङ्गम्याष्टमिर्मागि वच्छेपं तस्मात्तं जात्या ये विष्ठापास्त
 आयाद्वत्ता उत्तराद्वत्ता वेद्याः तेन स्वाध्याय्याः । एवं क्रमोऽक्रमाभ्यां यथासंमर्थं सन्धत्तपयशा
 नीय यथावर्गे वाठपीर्षं स्रवं च वेदं मिर्षं । यदि तु मिथो अन्तमेनैव न्यायति तथा नरदैव
 म्यासम्भैव मिर्षं । यथा कणाद्वचस्मीकयोर्गुणित्ययोर्नामवगम्याङ्गौ स्वस्तौ २७ जात्या सप्तर्षिसतिः
 तस्या अष्टमिर्मागि शप त्रयः अर्धिते सार्धविष्ठापाः कणादेन वन्धीवत्य वेद्याः । तावत् विपरीतो
 न्यस्या २७ जात्या द्वाप्तमितिः अष्टमिर्मागि संवाधावाजास्त्यि किञ्चिद्वस्तौनेम गुरोर्देवं त्रिंशु गुरुदैव
 तावत्तप्य देवमस्त्यिष्येत्तद्योगिनामन्यमोक्तमुदाहरणं । तथा आदिमावर्गीवचयोर्बर्गाष्टौ स्यापिती १८
 जाता अष्टादश, अष्टमिर्मागि येषां अर्धे एवे विष्ठापो एवेम श्रीदत्तस्य वेद्याः तयोर्बोक्तमा

स्थापने ८१ आता यकाशीतिः, अष्टमिर्माग शेष एकः, अर्ध अर्धविशेषः श्रीवृत्तेन देवस्य देवः
मिमो बाह्यते शेषोऽर्धविशेषः श्रीवृत्तस्य देवेन देवो निर्णीतः । एव सर्वत्र । अन्य न स्तोत्रं तर्क,
यत्तु अतु न सुमन्त्रादिविधि नारयन्त्रिपिण्या । अत्र गणोक्तः सप्तदशकोऽयम्—

“राशि १ ग्रहमेत्री २ गण ३ योनी ४ तारै ५ कनायता ६ वक्ष्यम् ७ ।

की दूरटनाडियुति ९ रग १० सम्य ११ वर्ण १२ युक्तयो १३ ग्रहेषूपाः ॥ १४ ”

अस्यार्थः—इत्येव गुरुक्षिप्त्वाव्यतिर्भूत्वाविरूपेषु एते उक्ताः । तत्र राशयोः स्वभावज्ञा
राशिमेत्री तृतीयैकादश १६ अक्षयानुभो २ मयसप्तमे पु ३ । ग्रहमेत्री प्रीतिपञ्चमक १ प्रीतिद्विद्वाचक २
प्रीतिनवपञ्चमे पु ३ । गण १ योनि २ तारै ३ कनायता ४ नाडीवेष ५ वर्ण ६ उक्त्या ७ म्युक्तत्वात् स्तुत्यायेव ।
वक्ष्यत्वं तु वक्ष्यते । कीदृशेति वक्ष्याक्षिर्बराक्षिणो दूरगः द्युमा, बराक्षिस्तु वक्ष्याक्षिण आसमा
दुम इत्यर्थः । वर्णेति “मीनाद्यास्तत्पारस्तत्पारक्षिर्हिमाक्षिर्बर्णा” इति सारावस्था । तत्तत्—

“अत्र वर्णाधिका नारी तत्र मर्ता न जीवति ।

यदि जीवति मर्ता स्यात्तदा पुत्रो न जीवति ॥ १ ॥”

इति महादेवः । युक्तिः प्रायुक्ता “पूर्वार्धयोगिपूडस्त्रीनामविबल्लमो मवेद्वर्त्ता” इत्यादिना ।
विमेषस्तु—मुनीनां त्रिक जिनकिम्बरारविगुस्तद्वारणागादिज्ञाने सैद्यस्व नामकरये न भवोन्मादिभि
हिंशिष्योपयोगः । तत्र सैद्यस्व नाम्नि नाडीवेषो बर्णः, जिनस्य तु नाम्नि त्वाग्ध पद । तारा
रिोपक्ष जिनकिम्बाधिकारे प्राप्नो न विचार्य । यदुक्तम्—

‘योनि १ गण २ राशिमेव ३ अन्य ४ वर्ग ५ नाडीवेष ६ ।

नूतनाविम्बविधाने पक्षिमेतद्विज्ञोक्तं वैः ॥ १ ॥’

तत्र यद्यपि धनिकस्य जिनस्यैव जन्मभं ज्ञायते तस्य जन्ममेव योनिगणराशयो नाडीवेषश्च
विज्ञोक्त्या, न तु वर्गज्ञाने, यतो वर्गयोर्मिश्रः पञ्चमत्वं मिथो अन्यदेव न जिनस्त्वेव तस्यापि
प्रतिद्वेनैव मान्ता विज्ञोक्त्येते, सप्तशायीयं रीतिः । जन्ममापदिज्ञाने तु तस्य योन्माद्यपि सर्व
प्रसिद्धनामभेनैव विज्ञोक्त्ये । तत्र पूर्वं तानजिनधनिकयोर्योगोनिगणवर्गार्णो मिथो वैरं स्वात्ममेव ।
वैरसद्भावेऽपि वा धनिकसरस्व योग्याद्यो देवसत्त्वेभ्यस्तेभ्यमेव विज्ञोक्त्या स्तुतत्वा प्राप्ता अपि । अर्ध
भागः—अस्यवक्षेन वक्षिणो माभिमुखते इवमभिप्रायेण धनिकस्य ओत्वादिर्वैरिणो देवस्य चोन्मुखा
विरुद्धश्च इवेतावता न बोध । आतिवैरमाने न धनिकयोनिवर्गयोरवस्थेऽपि न विशिष्य दोषः,
साह योनिवर्गयोर्मातिवैरस्यैव वर्जनात्, कोकेऽपि न तवैवावृणत् । तथा यत्र द्बराक्षितो धनि
कराक्षिरासमो धनिकराक्षितस्तु देवराक्षिरे तृतीयपञ्चमकादि मार्ग, इतरस्तु न । तथा वाटक्-
हृदापराकाशे तु तदपि क्वचिद्वाच । देवराक्षिरूप गमवैरमप्येवमेव, यतो कोके करकन्यारेरपि
हृदापराकाशे देवराक्षिरूपं गमवैरमप्याश्रितमाणा दृश्यन्ते । शिष्यनामकरये तु गुरुक्षिप्त्वाव्यति
स्वाराक्षिरूपः प्रनुषङ्गमकशीति न सर्वोणि स्याभ्यानि । योनिविरोधोऽप्येवमेव । नाडीवेषसद्भावे
यसो न दुष्टः । वक्तु न हर्षमकाशे—

‘दुश्चारस नवर्षनम छक्कम्पु ति पण सत्तमी तारा । अनुत्तं गुरुसीधार्थं नामकरये विवञ्चिञ्च ॥ १ ॥
गुरुसीताज करिञ्चा माम न किञ्चनोपि रिद्धि । ननु दुष्टं न त रिद्धं आरुर्धं पगनाडीया २ ॥’

गणपतिविरोधौ तु त्वावधानेन । उभयदेवं च मिथो विप्रोक्तं मिथो राक्षसैरुपाधमाये राक्षी
मां वश्यते च प्राज्ञं, तज्ज्ञाने सन्नुपलब्धमन्त्रदीनानामपि विप्रिहृतवर्षीयपार्श्वमवाप्तम् । पुत्रादिनामस्वपि
सर्वं प्राप्यः शैल्युपायवच्छेदं । एवं च सति—

“अविन्द्यैषु बलिषु त्रिषु गोचरशुद्धितः ।

नामप्रथमवर्षेभ्य नृणां नाम विधीयते ॥ १ ॥”

इति पूर्वमत्रः । अयम् ऋषेः स्थापनस्य एवं—नामाप्रथमस्य गोचरशुद्ध्या जीवेच्छकैषु बलिषु
सत्सु नृणां नाम विधीयते । सर्वे आवाः—नामनर्तुपञ्चाशद्वर्षे केचन बन्धा मन्त्रीमात्रः सन्ति तेषां
वर्णानां मध्ये यस्य वर्षस्य जीवेच्छकगोचरशुद्ध्या बलिष्ठा स्मृतिरिति तं वयमादौ स्मरन् भिक्षा
दीनां नाम वेदम् ॥

अथ जावान्तराप्याह—

कण्विप्रोऽङ्गि सौम्यस्य मार्गे मैत्रये क्षुतिद्वये ।

हस्तचित्रोत्तराश्वौष्णाश्विनाविरपद्ये शुभम् ॥ २८ ॥

व्याख्या—सौम्यो बुध । शुभपौति स्ववहारान्तरे । उत्तराश्विभूः ॥

आद्याटनं प्राथमकक्षिकस्य, सृष्टुधुवक्षिप्रचरेषु भेषु ।

पूर्वाशन मासि शिशोश्च षष्ठे, सं वारुणं स्वातिमितश्च मुक्त्वा ॥ २९ ॥

व्याख्या—आद्यं हिन्दुर्न गोचरवर्षाप्रमर्शं च, प्रथमकक्ष्य आचारमः प्रबोधनमस्यपि ‘पद्
कल्पसप्तमान्तरावसानात्प्राप्तमिन्द्र’ इत्यनेनेत्यपि प्राथमकक्षिको वासः क्षिप्रश्च चारे वाऽशुक्लैः
सृष्टुधुवक्षिप्रचरेषु भेषु । पूर्वाशन वासरश्च षष्ठ्यात् । षष्ठे इति ‘पुष्यः षष्ठे मासि पुष्यान्तु
पञ्चमे मार्गसिद्धि’ श्लोकः । ‘मासविषमा न पुष्या’ इति तु हरिः । अरिक्लृतिभाविति च सर्वं
प्राप्युर्ध्वं । विज्ञेयस्तु—

“अशिशुके च मन्वाग्निं नविनीमे मरुत्तमः ।

वृषार्कगुरुषु मासने तु रितावहम् ॥ १ ॥

इव पूर्वोक्तनक्षत्रेभ्यः शुभमिन्द्रवर्षादीं त्यक्त्वा, चो मितकल्पसप्तमानि ज्ञेयत्वं योग्यः ॥

पात्रमोगोऽभिनीनुराधारेवतीभूगे ।

हस्ते पुष्ये च गुर्भिन्दुवारयोश्च प्रशस्यते ॥ ३० ॥

क्षौर शुभस्याहनि तारकावले

तिथौ च रिक्ताष्टमिपक्षयमोज्ज्वलते ।

चित्राचरेन्द्राश्विनपुष्यरेवती

हस्तेभ्योऽस्तुत्यपतौ क्षणेऽयथा ॥ ३१ ॥

व्याख्या-भौरमिति वासानां प्रथमं यस्य मुह्यमिति नाम । सैभाणां तु प्रथमसाधः, शत्रु
होतारानि तु वारम्मात्रमुपपादिनाऽपि स्युः । सुमरयति भक्षुरार । यत —

‘क्षीरे मास दुनात्यर्था मोमाऽष्टौ सप्त सूर्यज ।

षट् प्रीणार्थान्दुष्टौ शो गुरुनव युगुत्स ॥ १ ॥”

इति ह्यवधारणम् । तारकति, उक्तं हि-“अम्माधानेऽप्यादि” । तारायुजं च क्षीरेऽन्यत्र प्राप्तं,
यतः- तारासु १२३४५६ इति ह्यवधारणम् । अन्त्यवस्यव्यवस्थं प्राप्यमिति ह्यवधारणमप्युक्तम् । अष्ट
मीति “हयापो षड् मासे” इति दृश्यः । अमा अमावास्या । चरं स्वत्वादि । एतच्च युगादिरः ।
सुमरयति इति यगुत्समिति सम्प्रत्यक्षं । अरं वाक्यं काव तदुक्तमार्ता यः पतिः न त्वं यस्य
अप्यत्र पतिः स्थानमिनन् धनं अरं काव अगम्य मुह्यतापोऽष्टौ रात्रेण पञ्चमाऽष्टौ ।
तदीयात्मावस्थम्—

“गिब १ मुह्य २ मिष ३ वितु ४ वसु ५ अम ६ विश्व ७ विराधि ८ पञ्चममवाः ९ ।

इन्द्रा १० मीन्द्र ११ निशाचर १२ वज्र १३ वम १४ योनय १५ आदि ॥ १ ॥

रत्रा १६ जा १७ द्विष्ठा १८ पूषा १९ वसा २० न्तका २१ मित्र २२ पातारः २३ ।

इन्द्र २४ विदि २५ गुरु २६ हरि २७ रवि २८ रव्य २९ मरुताः ३० क्षमाभिवा रात्रो ३१ ॥”

अन्यनामानि पुनरेवम्—

“मात्रा १ अग्न्या २ युगा ३ च मया ४ चर चनिष्ठिका ५ ।

पूषापात्रा ६ तारापात्र ७ अभिविदितादिणी ८ तथा ॥ ३ ॥

अष्टा विद्यायिका ११ मूर्ध १२ नक्षत्रं वनतारकम् १३ ।

उत्तर १४ पूर्वै एतान्मा १५ क्षणातिविममा दिने ॥ ४ ॥”

तथा मय च—

‘हमिगादिमि मुक्तु गर्भं विष्णुपदह्मगागमार्क्य ।

जं त सारं मुक्तं अभिविदिमुक्तं अहमप ॥ ५ ॥”

यतः—

‘उत्पाय विदि ब्रह्मव्य वदुनिदि पायगह विदिभरोने ।

मातृगहगन्ता मूला सप्त वक्ष्याय मुक्त्वरता ॥ ६ ॥”

इति ह्यवधारणम् । पूर्वमत्राणां—

“प्रमत्तं मन्त्रक्रमसौ रश्मिन्म यावत्तं यामयुगम् ।

उत्तमति वमनपदं चार्तं तद्विदनीयमिति ॥ १ ॥

विद्वत्तामुत्तममिति तन्मिन् विद्वत्ताहया मयति याग ।

यन्मिन् विदिने काय न चयनि कपयति युगान्तराऽपि ॥ २ ॥”

मत्ताणां—

‘रश्मा मग्नमप्यस्य मुह्यतामभिविदिताहये ।

तिनानि मन्त्रान् रश्मांश्चक्रमात्राय मायतः ॥ १ ॥”

वयिन्—

“तुपहरमहिषा ऊने तुपहर महिषग महिष मय्यष्टे ।

विजने नाम मुहुत्तं पयाहर्गं सम्भक्तज्वालं ॥ १ ॥

इत्याहुः । सान् सम्भवाभामपि विजययोगो हर्षमकाशे उक्तः । तथाहि—

‘ईषि सप्तमहर्कतो किंवि उम्भिततारभो ।

विजयो माम् ओगोऽयं सम्भक्तज्वालसाहजो ॥१॥”

अनेन मातस्त्वसन्भवाभामपि बाधेष्टा, तथाहि—

“आकस्यके तथा बाने सौम्येऽस्ते निधनेऽपि वा ।

मयेवकोदये वाऽपि मप्याहे वाऽविशद्वित ॥ १ ॥’

अत्र सौम्येऽस्ते इति मयकोदयसमये मप्याहे वा तारकाकिङ्कमकुलसिद्ध्यां सप्तमेऽयम् वा मयने सौम्यमहः स्वात्तदा निःशक्त प्रभावं कुर्वन्ति । मातस्त्वसन्भवाया त्वमित्रारतके अपि । यत्पूर्वमहः—

‘तथाभिधान करोगमेवं विचारमाहुमुनिवृन्दबन्ध्या । इति

तथा— ‘अप्रां प्रसक्तयेदुर्गो इति’ । एव च सन्भक्तिस्तस्यापि सत्ता इति तात्पर्यं । तत्र—

“रात्राबाधाः१ तत्रेवाहो पूर्वमद्वयद्वयः १ ।

आदित्यः१ पुन्यः१ अतयोः१२ इत्याद्याश्च त्रयः१५ कमात्॥१॥

यस्मिन् विष्ये यन्त्रमार्गोऽदिष्टं, तदैवैतन्मुहुत्तं अपि कार्यम् ।

दिक्शुक्लार्चं चिन्तनीयं समस्तं, तद्गण्डः पारिवश क्षमेतु ॥२॥”

अत्र विष्णुस्त्वयमिति यन्त्रविष्णुस्त्वयमीश्वरिक् बन्धमात्रस्वरूपं मुहुत्तं अपि नक्षत्रमहिषाय चरयो दिशि च तनुत्तयमानं स्नात्वा सा विक् प्रजापत्यौ स्य वरा । तथा चरस्त्वयवः सप्त विष्यमेवा विष्यसंभक्तिमप्येवमिह इष्टकार्यानुत्पत्तयामपेक्ष्य विचार्योः । पारिवशमेति वरयमा-
यपरिपश्य मुहुत्तं अपि नक्षत्रमहिषार्चं ध्यायाय कुर्वन्ति रत्नमाप्ये । यौतमिह नक्षत्रमेवम्—

‘रीद्रः१ श्वेतो१ मैत्रः१ श्वारभटः४ पञ्चमस्तु सावित्र ५ ।

वैराजो१ गन्धर्वो१ अम्भवाऽमिमि१ द्रोहिः१ अश्वको१० च ॥ १ ॥

विजयो११ अश्व वैर्कताम्बो१२ माहेन्द्रो१३ वाक्लो१४ मारु१५ श्वेव ।

एते पुराणकृतिना दिवसमुहुत्तं स्तनाऽमिमित्पुत्रम् ॥ १ ॥”

एतु—अमिमि१ दिवसो२ मैत्रः३ सावित्रो४ नक्षत्रान्५ सितः ६ ।

विद्यत्र० अमेति सप्त स्यः अनां सर्वानसागरान् ॥ ३ ॥

रीद्रा१ गन्धर्वो२ अश्व पञ्चधारणाकम्बो४, वायुपर्वदी१ राक्षसो० वागुत्सीम्बो१ ।

मारा१० श्वेवः११ श्वेवः१२ विष्णू१३ समीरो१४, राजावेते मैर्कताम्बः१५ अश्वोऽयम् ॥१॥”

इत्युक्तो नक्षत्रयोगितास्यप्रसङ्गः क्षणविचारः ॥

प्रथममथम च क्षौरमात्रित वर्जनीयान्वाह—

अभ्यक्तस्नाताशितमूपितपात्रारणोन्मुखैः क्षौरम् ।

विद्यादिनिशासन्प्रापर्यसु नवमेऽङ्घ्रि च न कायम् ॥३॥

व्याख्या—अशिता भुङ्क्ते । आत्रा मर्यादां वदन्मुक्तैः । विद्याया आदिः प्रारम्भः । सम्भ्या
स्तिष्ठोऽपि । परं दीपोस्तथाहि । नवमेऽङ्गीति पूर्वधौरदिनादिति शेषः, नवम्यामिति तु न व्याख्येय
रिक्तात्वेन तद्वर्जनस्य आहत्यान्, किं तु मस्मिन् दिने प्राक्तन धौर कृत्य तस्माद्गणनया यज्ञम
दिनं तस्मिन् द्वितीयवारस्य धौर न कार्यं । न च केवल धौर एव महप्रवेशादिष्वपि नमनविधौ
निषिद्धः । बल्लभः—

“निर्गमाज्ञायां चाहि प्रवेशं परिवर्जयेत् ।

शुभे नक्षत्रयोगेऽपि प्रवेशाद्विधि निर्गमश्च ॥१॥”

इह च महप्रवेशोऽप्युक्तः, अमहप्रवेशोऽपि तु नवमेऽङ्गादि स्याः । निरासनात्तमपि धौरं न
कार्यमिति लब्धः ॥

पट्टकृत्तिकोऽष्टवैरंचस्त्रिभुवनतुत्तरः ।

पञ्चवैत्र सङ्गन्मूलः क्षोरी वर्षं न जीवति ॥३३॥

व्याख्या—यः षट् क्षोरानि संक्रमानि कृत्तिकायामेवाक्षरपट्टं स पट्टकृत्तिकः । यममन्त्रेऽपि ।
गमिषिद्यायां तु कृत्तिकाविद्यायां यममरणीयेष्वक्षरकर्म निषिद्धं । विसेषस्तु—

सर्वदाऽपि शुभं क्षौरं रात्र्यामृत्समूहके ।

मन्त्रमोक्षे मन्त्रे दारकर्मदीर्घमठादिषु ॥१॥”

सर्वदापीति सर्वेषु कारकज्ञेयित्वात् । दारकर्मणि कृष्णपत्रोऽयं केशाक्षिन् । तथा च दुर्गे
सिंहः—“शुग्धचित्तारः नाविद्यामिनो नवन्ति ननुमूढाः” । इति ॥

श्मश्रुकर्म नरेन्द्राणां पञ्चमे पञ्चमेऽङ्गति ।

क्षोरज्ञेषु नखोच्छेदो ह्यर्के क्रूरे विशेषतः ॥३४॥

व्याख्या—क्षोरमेवित्त्वस्थोमयसोऽपि योजनान्वयमर्षः—क्षोरमेषु त्रिपञ्चसप्तमठारपमन्त्रे
हृत्कारेणैव च धूमप्राप्त्यै काष्ठक्षोरानां पञ्चमे पञ्चमे दिने श्मश्रुकर्म कार्यं, नखोच्छेदोऽप्येवमेव,
परं ह्यर्के इत्युक्तेस्तत्र उच्यते तस्मात्तः कुक्षयनी तपोर्होत्रं च विशिष्य माहा ॥

विद्यां सुराप्यापकराजपुत्रसितार्कवारेषु समारमेत ।

पूर्वाश्विनीमूलकरत्रयेषु श्रुतित्रये वा मृगपञ्चके वा ॥३५॥

व्याख्या—सुराप्यापको मुक्तः । राजपुत्रो मुक्तः । समारमेतेति यदुक्तम्—

‘विद्यारमे मृगां वाराः कुर्वते मास्करादया ।

आयुः १, अर्क्यः १, मूर्तिः १, सप्तमीः १, बुद्धिः १, सिद्धिः १ च पञ्चतामः ॥१॥”

इति व्यवहारसारे । पूर्वोक्तः । अतिप्रमे वेति धैर्यमिह सुखिरेवोच्ये, न तु तद्वचनम् ॥

नियमालोचनायोगसपोनन्यादि कारयेत् ।

मुक्त्वा तीक्ष्णोऽग्रमिश्राणि वारो चारक्षन्धरी ॥३६॥

व्याख्या—निकमाः सव्यक्त्यद्वाहसत्रतायामिताः, आलोचना वर्मेगुस्त्यायमे प्रायश्चित्तमार्ग-
गाय स्वपापमकार्ण, योगाः सुताययमतपोविधिविदोषाः, तथा सिद्धाद्योक्तमेवादि वदुरं चेत्

“गुह्यहरषड्विंशोऽप्ये गुह्यहर षड्विंशोऽप्ये मन्त्रशब्दे ।

विजयो नाम मुहूर्तं पञ्चाङ्गो सम्पन्नज्जाणं ॥ १ ॥”

इत्याहुः । साय सन्ध्यानामपि विजययोगो हर्षमङ्गले उक्तः । तथाहि—

‘इति सप्तमङ्कतो किञ्चि सभिनतारमो ।

विजयो नाम योगोऽयं सम्पन्नज्जाणसाहगो ॥ १ ॥”

अथेन प्रातस्सप्तम्यायामपि यावेष्टा, तथाहि—

‘आनन्दमेकं सदा वागे सौम्येऽप्ये निधनेऽपि वा ।

अथेष्टकौतुके वाऽपि मन्त्रादे वाऽनिराहितः ॥ १ ॥’

अत्र सौम्येऽप्ये इति यथासौम्यसमये मन्त्रादे वा तात्कालिककर्मकुञ्जलिङ्गानां सप्तमेऽप्ये वा मन्त्रे सौम्यमहः स्मात्तदा निःशोक प्रमाणं कुर्म्येति । प्रातस्सप्तम्याया उपश्रितारमङ्गे अपि ।
वत्पूर्वमत्रः—

‘तथाभिधानं करोगमेव विचारमाहुमुनिहृन्दबन्धः । इति

तथा—‘कदां प्रसन्नयेद्गुरो इति ’ । एव च सन्नास्तित्वोऽपि सत्ता इति तात्पर्यं । तस्य—

‘रात्रावाह्राः त्रैषाष्टौ पूर्वमद्वयान्वयः ९ ।

आविशः १ पुनः १ कुतयो १२ हस्तापादौ त्रयो ५ क्रमात् ॥ १ ॥

यस्मिन् विष्ये यथाकर्मोददिष्टं, तदैवैस्तन्मुहूर्तेऽपि कार्यम् ।

दिक्शुक्लार्थं विन्तनीयं समस्तं, तद्गण्डः पारिषद्व्यं क्षेपे ॥ २ ॥”

अत्र दिक्शुक्लमिति नक्षत्रदिक्शुक्लमभिधानं कर्मसाधनरूपं मुहूर्तेऽपि नक्षत्रदिक्शुक्लं
करतां इति च तदुत्पत्तमात्रं रत्नं सा दिक् प्रकाशतो ह्यवगा। तथा च परिषद्व्यः सप्त
विष्यमेष्टा विष्यसप्तमिष्यमेष्टा इत्येकान्तुरूपतामेकस्य विचार्योः । पारिषद्व्ये वत्समा-
दपरिषद्व्यं मुहूर्तेऽपि नक्षत्रदिक्शुक्लं यावाद्यं पुर्वादिदि उत्पत्तये । पौर्वविष्यमस्तमेऽपि—

‘रीद्रः १ श्वेतो २ मैत्र १ धारमटः ४ पञ्चमस्तु सावित्र ५ ।

वैद्यो ६ गान्धर्वस्तवाऽमिषि ८ त्रोटि ९ वक्रो १० च ४ १ ॥

विजयो ११ ज्येष्ठो १२ महेन्द्रो १३ वासु १४ मग १५ क्षीर ।

अथे पुराणकविता विजयमुहूर्तान्तवाऽमिषिस्तुतु ॥ २ ॥”

अथ—अमिषि १ विजयो २ मैत्र ३ सावित्रो ४ वसवान् ५ सितः ६ ।

विद्यत्र ७ अथेति सप्त स्युः क्षण्यं सर्वार्थतापत्रं ॥ ३ ॥

रीद्रा १ गन्धर्वो २ ज्येष्ठो ३ धारमटो ४ वासु ५ वक्रो ६ राक्षसो ७ पातु ८ श्वेतो ९ ।

महा १० अथः ११ योष्य १२ विष्णु १३ क्षमीरो १४ राजावेत्त मैत्रेतापत्रः १५ क्षण्यः ॥ ४ ॥”

इत्युच्ये वसुपवागिस्तसप्तमः क्षण्यविचारः ॥

प्रथममप्यर्थं च क्षीरमाहितं वर्जनीयान्पाद—

अभ्यस्तस्नाताशितभूषितपात्रारणोन्मुखै क्षीरम् ।

विद्यादिनिशासन्त्यापर्वसु नवमेऽह्नि च न कार्यम् ॥ ३२ ॥

कृपिपाद्गुप्तास्मादिभर इत्यादि । बहूनां कन्धस्थाने तु यो नमस्तत्तस्य पदं नाप्य ।
एवमन्यत्राप्युक्तम् ॥

लभे गुरौ त्रिकोणे सिते सिताशे विधौ च वेदज्ञ ।

भवति यमाशे गुरुसितलभेषु जडो विशीलम्ब ॥४३॥

व्याख्या—सिताशे इति यत्र तत्र राशौ स्थितमन्त्रो यदि मुक्तस्तसि स्यादित्यर्थः । एवम
मेऽपि । यमाशे इति यमः धनिस्तस्थाने इति चतुर्गुणकलाभिः स्युः । त्रिकोणमेति च श्रुता
कन्धस्थानम् ॥

विधुगुरुशुक्रौ सार्कैर्धनगुणहीन कुजान्वितैः क्रूर ।

सबुधैर्बुध सशरैः स्यादुपनीतोऽलसो विगुणः ॥४४॥

व्याख्या—सार्कैरिति यामर्गयुतौ सत्त्वमित्यर्थः । शरैः शनिः । अर्थं लोको यस्यामिने
कलत्रेऽपि पात्रः ॥

चन्द्रे पष्ठाष्टमे मृत्युर्मुखस्त्वमभवा घटो ।

व्रतमोक्षेऽय केशान्ते चोले चैवविधो विधिः ॥४५॥

व्याख्या—व्रतमोक्षो मौखीबन्धच्छादनादित्यर्थः । केशान्तो दुर्धनः । चोले बुद्धात्मः । यथा
कुलाचार प्रभवे तदीये वा कर्मे यत्क्रियते । यविधि इति योऽन्तरमेव साधयन्त्येकैरुक्तः ॥

बद्धे परिग्रह प्राहुः कृत्तिकारोहिणीमृगैः ।

उत्तराश्रितयज्येष्ठापुष्यपौष्णद्विवैतैः ॥ ४६ ॥

व्याख्या—पश्चिमः श्यापनम् ॥

केन्द्रोपचयधीधर्मेन्द्रकेन्दु ज्ञसुरार्थितैः ।

शपेस्त्रिपद्वशायस्यैरावध्याज्यातवेदसम् ॥ ४७ ॥

व्याख्या—धैर्यः कुत्रशुक्रमन्त्रैः ॥

उदयेऽय नवांशो वा राशीना जलचारिणाम् ।

उदयस्ये च शीतांशो वह्निरहाय शाम्यति ॥४८॥

व्याख्या—उदयो अयं । जलचारिणः कर्मकरकुलमीनाः । मयु कुमस्य जलचरत्वद्विर्गमि,
स्त्व, परमत्र अस्ते चरन्तीति सौमिकमुत्पत्तेर्विषयज्ञानं कुमाऽपि संगृहीतः । अहाय शीमम् ॥

मूरा कुर्युर्धने नि स्वमाख्या सन्तोऽस्रवं विधु ।

इत्युच्छिन्ने अदा सर्वे लभे च क्षयमो द्विजम् ॥४९॥

व्याख्या—अप्यापायमशमे घनमवने यदि मूराः सुखदा द्विजो नास्वाः स्यात्, सन्तः
शीमपान्ता आश्रयः स्यात्, इत्युच्चेष्टाऽज्ञात्, छिन्नेऽष्टमे वेत्तमिदमस्तदा मृत्यु । अत्राप
विधापाशुकाऽपि श्रेय —“अष्टमस्य चन्द्रे द्विजपत्न्या मृत्युः, मौम द्विजस्यैव, रविगुरुगनिषु तु

द्विजोऽप्यप्येवार्तं स्यात्, बुधगुरुभ्योस्त्वहमस्वद्योर्ते विभित्तमिति १ । अमे व इयमाविति
अमे वकायचन्द्रे व बुधमनिकुले द्विजस्य मृस्युषिति रत्नमात्रमाध्वं । अस्तत्वाद्—“अमे विधौ वा
बुधशौरिपुच्छे शोकाग्निना बहिरुपैति सप्तम् १ ॥

चित्तेरस्तमितेर्नीचशत्रुक्षेत्रगतैरपि ।

सोमसौमसुराचार्यैरादितामिर्न मन्दति ॥५०॥

व्याख्या—एष सप्त, आदिषोऽभिधेयः ॥

चन्द्रेऽर्के वा त्रिदात्रुस्ये लभे धनुषि वा गुरौ ।

मेपस्थेशो १०स्तज्जो वारे यज्वा स्यादात्तपावक ॥५१॥

व्याख्या—अरे नीचे । एवात्त पावको येन । यजेति वाक्यः ॥

॥ इति विमन्वाधिकायाः सप्तम् ॥

नवदाससः प्रधानं दासवपौष्णाश्विनावितिद्वितये ।

करपञ्चकध्रुवेषु च ध्रुवगुरुशुक्रेषु परिधानम् ॥५२॥

व्याख्या—नवदाससः करिधानं प्रधानं स्यादिति योगः । वासकेत्यादि, बहुकम्—

‘नवमासिस्तपनु मन्त्रं २ बहिराहो ३ अर्धसिद्धिः—

आलोभीति ५ सति ६ एव नवमासिः ७ रर्वागमः ८ ।

शोको ९ मृत्युः १० रपतिमर्षः ११ संपदः १२ कर्मसिद्धिः १३—

विधायातिः १४ सप्तमनः १५ मयो वल्लमर्षं जनानाम् १६ ॥१॥

मिधाति १७ अन्मरुतिः १८ सकिष्णुति १९,

रोगे २० अतिमिहमर्षः २१ मपनामयः २२ ।

वान् २३ विनोदमर्षः २४ अकर्म २५ नैनं च २६

रत्नाति २७ अन्वरुतेः प्रकमाभिमात् स्यात् ॥ २ ॥”

न च केवलं श्वेतस्यैव मङ्गलस्याग्निं वक्ष्यन्ते अग्रे एवाग्न्येव आग्निं ह्युपान्तीति व्यवहारमन्त्रास्ते ।
रत्नवक्ष्यमाणे पुंसांमपि याम्बेव आग्निं ह्युपान्तीति आग्निं योविषो वक्ष्यन्ते, इमानि ह्य श्वेतवक्ष्यमाणेवाग्नि-
व्योक्तानीति तु व्यवहारसारे । बुधेत्यादि बहुकम्—

‘नवाम्बरपरीभोगे कुर्वन्त्यर्कविवासरः ।

शीर्षः १ अकारः २ शोको ३ च वर्गः ४ शार्ङ्गः ५ सुखः ६ मङ्गलः ७ ॥१॥”

कम्बकभोगे रविरपि ह्युपः तत्र वत्सोत्तत्वात् । केऽप्याहुः—

“व्यावर्तते रवी पीठं बुधे नीलं शर्मा सिति ।

गुरुमार्गवयो श्वेतं रक्तं मङ्गलवासरे ॥ १ ॥”

योपिज्ञनेत करपञ्चकदासयाश्विपौष्णेषु यक्रगुरुशुक्रविनेशवारे ।

मुक्ताप्रवालमणिशङ्खसुवर्णवन्तरक्ताम्बराण्यविधवात्वमसि सती चेत् ॥५३॥

व्याख्या—करपञ्चकसि विधिष्य च—

‘छयाकृतिः भ्रिये स्याच्छादिसमा गतापि रक्षा से ।

क्राकोब्रह्मसिद्धिमा न वेवमागावित्तापि पुनः ॥१॥”

मुसुन्नं स्यं जवेन्न्यस्त निस्त्रातं वृत्तमेव वा ।

मृदुश्रुतिप्रयाविस्पलघुनेषु शुनेऽहनि ॥५८॥

व्याख्या—मृत्यु स्थापनिकायां वाणिज्यमप्यवसायादौ वा मुक्तं निग्राह्य मृत्पादौ इति इति
वेवार्पितं, नष्टमद्यानमूर्तं वृत्तिं वास्तव्येन सगृहीतं । शुनेऽहमीति कुत्रचनित्यभारं । चित्तपुत्र-
“कामदानमपारामं क्षिप्रविष्णुर्विचारीवत्” ।

तथा—“निषिद्धादिपञ्चनविचर्पनमादिस्वाङ्गासनं कदाचिदप्यस्य ।

द्विषत् अवचन्निवर्तयत्तु वित्राचिदेवे च ॥ १ ॥”

नष्टं चतुर्भिर्न्याय्येर्गच्छेत् पूर्वादेषु क्रमात् ।

तन्नाप्यते सुखाद् यस्मात्तत्तत्तत्तत्तत् न ताऽपि च ॥५९॥

व्याख्या—मुक्तारिषि भासप्रस्थाने इति हेतुः । अन्येषु सर्वे वृत्तये कामेषु स्वर्गमिति
केचित् । द्विषाच्चतुष्पादेवत्येष्वपि दुःखेन कल्पते, तानि तु विषादत्वेन पादकृतानि तेषु मुक्ता
वनेष्वपि कल्पते इति तन्मे ॥

अन्वार्त्तमेव—

रेवस्यादिचतुष्केषु नामानि प्रतिम जगु ।

अन्वः माकेकरं चिच्छं सुलोचनं मिति क्रमात् ॥६०॥

व्याख्या—माकेकरं कायं । चिच्छं विषयार्थं । अन्वः रिक्तमुद्रिक्तं प्राह—

‘रिमिरिक्ता छ व्यास्य नारस उरुणा य नव रे बेरा ।

उरुणादि बाहू बेरीदि न जाइ बाहे कमइ पासे ॥ १ ॥”

न प्रेतकर्म कुर्वीत यमले सत्रिपुक्ते ।

मूरमिभधुवात्रांसु तथा मूलानुराधयो ॥ ६१ ॥

व्याख्या—प्रकर्षेण इत्ये गतो मगन्तर प्रेतस्तत्त्व कर्म कोकस्थं । यमले इति, पञ्चके तु
वृद्धयंत प्रागप्युच्ये । यत्किञ्चनारी चात्र व्याख्यामिति विनष्टादौ । अन्वयः स्वेयम्—

पुण्याभिनी स्वातिहस्ता ज्येष्ठा अवगरीवती ।

यसु प्रेतकिया कार्या रविचारं विना नृपेः ॥ १ ॥”

मृते साधो पञ्चदशामूर्त्तैर्नैव पुत्रकः ।

पक्षप्रिदान्मूर्त्तैस्तु क्षेप्यः दोषैस्तु भेरुमो ॥ ६२ ॥

व्याख्या—मानां पञ्चदशामूर्त्तैस्तादि प्रत्युक्तं । वैवेति जमिष्ठित्यपि न कार्यः पुत्रः
“अवहू जमिष्ठ न पावन्मो” इत्युक्ते । क्षेप्य इति पुत्रकः कृत्वा मृतसाधुपात्रं स्थाप्यः संस्थाप
नसरे मय्य एव क्षेप्यमेति रीतिः ॥

सर्ववृष्ट सुपर्णेन रक्षितोऽपि न जीवति ।

मूलाब्जभरणीयुग्ममघाश्लेषाद्विवैवसे ॥ ६३ ॥

व्याख्या—न जीवतीति शेषेण जीवतीत्यर्थः । मूलाद्यादि, विवेकविशेषे त्वेवम्—

“मूलाश्लेषाया पूर्वाश्रय मरुतिशक्तिनी ।

कृत्तिकाश्लेषा विधाया च रोहिणी दष्टमृत्युशः ॥ १ ॥”

तथा—‘तिस्रस पञ्चमी षष्ठ्यष्टमी मङ्गलिका तथा ।

चतुर्दश्यमाश्लेषाऽहिना दष्टम्य मृत्युशः ॥ २ ॥

दष्टम्य मृतये वारा भानुमौमस्तनैश्चरा ।

मातृ सन्ध्यास्तसन्ध्या च सकान्तिसमयस्तथा ॥ ३ ॥” इत्यादि ॥

जातरोगस्य पूर्वार्द्धास्वातिज्येष्ठाहिभैर्मृति ।

भवेन्नीरोगता रेवर्यनुरावासु कष्टत ॥ ६४ ॥

मासान्मृगोत्तरापादे विंशत्यर्द्धा मघासु च ।

पक्षेण तु द्विवैवस्ये धनिष्ठाहस्तयोस्तथा ॥ ६५ ॥

व्याख्या—उत्तराश्लेषा, अश्विनिजातरोगस्य मासद्वयेन मृत्युरोगस्य ऋति प्रदाः ॥

भरणीषाढाश्लेषोत्रचित्रास्वेकादशाहतः ।

अश्विनीकृत्तिकाक्षोनक्षत्रेषु नवाहतः ॥ ६६ ॥

आदित्यपुष्याद्विष्वक्नरोहिण्यार्यमणेषु तु ।

सप्ताहविह ताराया यदि स्यादनुकूलता ॥ ६७ ॥

व्याख्या—आद्यया इति ‘गुरुऽप्यामृतिवत् योग’ इत्युक्तेः ॥

अत्र ममहान्मृत्युसामं विवसे—

‘आद्याहारे चरे विभु भगवः पनरहमादि टवे विणु भगवः ।

वारह वाहिरितस्त न विमह, जीवियमरम कुह जाविमह ॥ १ ॥”

व्याख्यानमभादी इत्यादि मुञ्चस्वापना तथा—(अत्र समीपस्य वने स्वापनादृष्टव्या) न २

अत्र य वे महा यपु येपु मेपु म्युने व तपु तेपु मंपु देयाः, सताऽर्द्धमात्रागिन्यायम पावद्र
पवन, यद्यापन ईमप्ये प्रथमं१ मघमं२ त्रयोदशं३१ एकविंशं३२ पञ्चविंशं३५ वा स्वापना
मग्नं । यदि द्विगुणनाईमप्ये द्वितीयं२ अष्टमं८ चतुर्दशं१४ विंशं२० त्रिंशं२६ वा स्वापना
दृष्टुम् । यदि तु तृतीयनाईमप्ये तृतीयं३ सप्तमं७ पञ्चदशं१५ एकविंशं३१ मघविंशं३७
वा स्वापनादृष्टुम् । शपद्वाद्यमेपु आरोग्यं । शुभाशुभमहमेवाव विधिष्य शुभाशुभं वाप्यं ।
पतिरममे त्वमेव चक्रमाश्रमाया इत्यादि व्याप्यम्—

‘आद्याहारे’ पञ्चदशविंशति त्रीण्यन्त्या एवम् ।

विमादिबन्धे चन्द्राऽकृत्तमद्वेष न जीवति ॥ १ ॥”

विनादिकचक्रस्यापना वधा—(समीपस्वपत्रे विडोक्ता) म ३

चन्द्रार्कजमेति, जवं माषः—‘सूर्येन्द्रोर्मे रोगिण्यौऽप्यहर्षं वेत्स्यन्मृत्युं रोगघाते मरत्य’
इति । विनष्टदिग्मध्ये तु प्रवत्रवत्कारं विद्याऽप्यार्हादिचक्रस्यापन कर्तुं वैद्यभूये, तथाहि —

“जार्हं जहा मिगं वंते मज्जे मूळं पङ्क्तिर्जं ।

रविर्ज्जम्भमस्तर्पं ति विद्यो म तु जीवर्हं ॥ १ ॥”

एतन्मृषितविनादिकचक्रस्यापनेयम्—(समीपस्वपत्रे विडोक्ता) म ४

तत्रम्—‘रविर्ज्जम्भमस्तर्पं एकनाडीगथा वधा ।

तथा दिगे भवे मरुतू नज्जा विजभासिर्जं ॥ २ ॥”

कऽप्यत्रैवमप्याहुः—

‘रोगिणो जन्ममृतस्य एकनाड्यां पदा रविः । वायव्यं रवेर्मोक्षं वायव्यदरंभा ॥ १ ॥

रोगिणो जन्ममृतस्य एकनाड्यां वधा वधा । तथा पीडां विद्यानीयादहमाहरीर्षी भवन् ॥ २ ॥

कुरमहात्तवाऽप्ये तु वधि तत्रैव संस्थिताः । तथाऽकाळे मवेन्मृत्युः सत्त्वमीशानम्यति ॥ ३ ॥”

एतैर्मैत्र्य मकरैर्विभाज्य कूरमहवसेन्दुभाविहृस्वविष्वाविष्ठेरादिभिर्वासाव यानि
मृत्युसमो निर्जेषः ॥

मैषव्यमिष्टं मृगवारुणानुराधाधनिष्ठाश्रुतिरेवतीषु ।

पुष्याभिनीराक्षसहस्तचित्रापुनर्वसुस्वातिषु वेदपुष्टये ॥ ६ ॥

व्याख्या—मैषव्यं इत्यादि । वायव्येयेऽनुकेऽपि सर्वत्र सौम्यवारा मासाः, इह सर्वेऽपि
मैषव्यस्य तत्रोक्तेः । एष इह १ गतकर्म २ पञ्चविदि ३ मासक ४ वापी ५ कृष्ण ६ राम ७ मकरान-
स्वापन ८ वेस्मकर ९ हववाहन १० धीमोति ११ नगादिघोरलोष्ण १२ सुतपूजादि १३ सर्वमग्न्य
कर्मत्वपि विज्ञेयतुके सौम्यवारा रविचार्य मासा इत्युक्तम् ॥

नानामुक्ताधनस्येष्टं वारयोर्न-दुशुक्रयोः ।

ब्राह्मणोष्णोत्तराश्लेषादिस्वस्वातिमिधासु च ॥ ६९ ॥

व्याख्या—वृद्धवर्गं गीतजीवरजं । वारेषु हृदये, येषु ब्राह्मणसि च व्यावृत्ति । पू (पौ)
मन्त्रे पुत्रगुण इत्येकस्मिन् समिध ज्ञान्या वधाः ॥

अभ्यंगमर्ककुञ्जजीवसितेषु पर्व

सक्रान्तिविधिषु विवर्तितयोगयुग्मे ।

कुर्याद्वि१५ पद६ भुजग८ विक्१० तिथि१५ शक्र१८ विम्ब१३

सख्ये तिथौ च न कदाचन भूतिकामः ॥ ७० ॥

व्याख्या—अभ्यंगमिति स्वात्प्रेग वैद्याभ्यङ्गकुर्वं स्वयमित्यर्थः । पर्वोऽर्कचन्द्रमुपहृदवीर्योत्सव-
दीति । सक्रान्तिरिति सर्वसंकमकविधये । योगी व्यवसायवैद्वत्सखी, भजमुक्ततरं तु व्यवसायवि-
द्वोऽपि न स्नानमिवेयः । वक्तुं च—

“ रश्मिन्धारवारेषु विष्टौ वा न्यतिपातके ।

स्नातस्य ऋणमुक्तं शशिन्यद्यमवारके ॥१॥ ”

भुञ्जीतास्त नच वस्त्रा शुभेऽङ्कि घ्रुवचान्द्रमे ।

पुनर्बसुकरश्रोत्ररेवतीना द्रयेषु च ॥७१॥

व्याख्या—इवेष्टि, णमष्टौ भानि ॥

राजावलोकन कुर्यान्मृदुक्षिप्रघुबोद्धुमि ।

वास्तवभ्रवणाभ्या च सुधी सर्वार्थसिद्धये ॥७२॥

व्याख्या—राजेति यो यस्य स्वामी स तस्य राजा ॥

गजवाजिकर्म नेष्टं रौत्रे पूर्वोऽत्तराऽविशाखासु ।

भराणित्रितयाभ्येष्टाद्वितयज्येष्टाद्रयेषु तथा ॥७३॥

व्याख्या—गजानां कर्म शान्तिकन्तकर्तव्यानि । भ्रान्तां शान्तिकर्माद्यमनादि । रौत्रे इत्यादि
अथपु दु अयमित्यर्थः । सामान्योक्त्यापि कार्यं विशेषो दृश्यः—“अश्विनी १ पुनर्बसु २ पुष्य ३
इस्वत्रयेषु १ गजानां, तथाऽश्विनी १ श्रृग २ पुनर्बसु ३ पुष्य ४ हस्त ५ स्वाति ६ अनुराधा ७ सप्तमिष ८
रेवती ९ पञ्चाना च कर्म कार्यमिति ’ ॥

गवा स्थान च यान च प्रवेशाश्च न दास्यते ।

तियौ मृताष्टवर्षाख्ये श्रोत्रचित्राघ्रुवे च मे ॥७४॥

व्याख्या—गवामित्युपलक्षणत्वात् शत्रुरगमद्विध्यादीनामपि । स्थानमिति बन्धनार्थं स्थानकरण
यान गावरादी । प्रवेशो ग्रहादी । भूतेति चतुर्वर्षी ॥

ऋषविक्रयौ न हि गवा हस्तज्येष्टाश्विनीघनिष्ठाभ्यः ।

अन्यत्र पौष्णवारुणराधाविस्पष्टयेभ्यश्च ॥ ७५ ॥

व्याख्या अन्यत्रेति हस्ताश्विभेद कार्यावित्यर्थः । अपि च—

“ठीस्तेषु पशु दमयेत् वारुण्यं न भूतेषु सप्ताष्टम् ।

पशुपौर्ण विवेकं त्रेषु वीक्षा रतं मृदुषु ॥ १ ॥”

इति ब्रह्मः ॥

हलस्य वाहनारमं न हि कुर्वीत कर्हिषित् ।

पूर्वास्तु कृत्तिकासार्वज्येष्टार्द्राभरणीषु च ॥७६॥

व्याख्या—वाहनारममिति प्रथमं हलेन मृन्मुस्त्येकनम् ॥

शत्रारमदिने किं न प्राश्नमित्यत्रार्थे हलचक्रमाह—

हलचक्रेऽर्कमुक्ताद्वाघ्रय नेष्टं शुभं त्रयम् ।

त्यजेष्टव शुभाय स्युः कृपौ भानि त्रयोदश ॥७७॥

“अङ्गमुक्ताष्टमाङ्गानि द्वादशाङ्ग त्रयं शुभम् ।

वीजोष्ठी षोडशाङ्गानि एकविंशत्यङ्गा त्रयम् ॥”

एष द्वादश शुभानि देवाण्यष्टमानि ॥

कृपिकचे सूर्यर्क्षादिपु५ कु१रसे६न्द्र१मि३मू१रसे६न्तु१युगे ४ ।

असुख१सुख२मध्य३लामा४रति५रति६मध्या७र्थ८दु ख९कृत्क्रमशः ॥७९॥

व्याख्या—मत्र कृपिकचे दानिककृत्तुकेऽपि नराकारेऽमूषः, ततो मुखादिनक्षत्रानेषु मयमाशरम्भाद्याविंशतिमाश्वेवं स्वाप्यानि, यथा—

कृत्तुकरः

शुभे	५	अशुभं
कृत्तुकरे	१	शुभं
पापद्वये	६	अशुभं
वासकरे	१	अशुभं
शरे	१	अशुभं
मस्तके	१	रति
श्रेयद्वये	६	अशुभं
गुरौ	१	अशुभं
शुभे	५	शुभं

जलाशय न कुर्वीताश्विनीमरणिमिधमैः ।

आजपावश्रुतिस्वातिभाग्यदारुणमैस्तथा ॥८०॥

व्याख्या—अष्टाद्यं वापीरूपवशागादिः । आजपापं पूर्वमश्रुतिः । भाग्यं मगदैवतं पूर्वकं शुनी । शक्र्यान्वक्ष्यामीनि ॥

न वृक्षरोपण कुर्यात्कूराद्राविस्त्वक्लिमैः ।

अश्लेषामारुतज्येष्ठाघनिष्ठाभ्रवजैरपि ॥८१॥

व्याख्या—आदित्य पुनर्बहु । आस्तं स्वाति ॥

नृत्तं मैत्रे स्याद्वनिष्ठाद्ये वा, हस्तज्येष्ठापुष्यपौष्णोत्तरेदे वा ।

संभानाद्य नाघरेरिक् च मुक्त्वा, धिष्ण्यं क्रूरं वारुणं वारुणं वा ॥८२॥

व्याख्या—इत्युक्तिसः । एष नाटकं कर्तुं शिक्तिं वा प्रारम्भ्यते । संभानाद्यमिति मरित-
रिक् माघरम कार्यमित्यर्थः ॥

इत्युक्त्यामत्र विमर्शे न्यायमाहमेतत्पुण्ययोगीनि कायाणि । सन्धि चान्द्रायणपि शुभाशुमानि
कार्वाणि । देवामर्षं संक्षेपः पूजमश्लोकः—

‘रिणतिदि अमुदगोणे कूरविष्ण्वाद् वरवारे ज ।

आपरद कृत्तुकरं अमुदं अमत्य विवरीर्म ॥९॥”

अत्र कूरविष्णुग्राहं चि पञ्चम कूरवर्गं कूरमहाभासितं कूरद्वयं वा, भाविशम्राजशत्रेण्यपि
 तीक्ष्णोपमिमेपु कूरमहाभासितेषु पातोपमहादिवहपु वा । कूरवारे च चि भवाम्नात् कूरमहाहोरात्रं
 कूरकाले च विष्टपाक्ये । “ अस्तव विवरीयं चि ” इमे कार्ये विष्टवापीनि सर्वाणि सुमाम्येवा
 हरणीयानि । अत्रमपि सुमवर्गं सुममहाभासितं सुमद्वयं वा । मन्त्र्यपि कर्मानुसारेण चरन्तु
 यदुमुवापि सौम्यमहाभासितानि माहापीत्यर्थः । म चैतपु कार्येषु कश्चिन्नमस्यामह, “ अत्र
 विवाहे दौष्ट्यार्चा प्रविष्टाया च शस्त्रते ” इति च वक्ष्यमास्तत्वात् । ये पुनरेतद्वपि अममत्पीतु
 मिच्छन्ति तेषां कुतेऽस्मिन् विमर्शे मौखीवम्नाद्यधिपरिग्रहान्तकार्वाणामप्रेतनविमर्शे च बात्राया
 वास्तुनिवेशप्रवेशबोध्य सूत्रकृतेन अत्रवकाम्युक्तानि । तेषु तु मौज्यनि तेज्येव—

‘गुरुत्वबोर्धक्यतोः सेवेत्यवडेपु पुंससक्योमे । द्विपदे अमे क्षीर्बोवविनि च मुक्युक्युतद्वडे ॥१॥
 बह्वा त्रिकोपकेन्द्रस्त्रिचोरनयोः स्वजन्यकर्म वा । अयोपचफो चन्द्रे कठौ सुठावर् मन्त्रार्चान् ॥२॥’

अत्र पुंससवेचि पुंससबोगो जावकोष्ठः । स चैवम्—

‘विकर्मर्षे विषममर्षास्तसिस्ता गुरुसर्वाकर्मकार्यः । पुंसमन्त्रः सममेपु पोषितं समनर्वाहगताः ॥१॥
 यकिनौ विषमैर्जगुरु मर् क्षिच सममरे कुनेन्तुसिस्ताः । कर्माद्विषमोपगतं क्षरैश्चरः पुत्रमन्त्रम् ॥२॥

॥ इत्याधानम् ॥ १

सीमन्तकर्म पुरवे अमेऽथ च त्रिकोवकेन्द्रत्ये ।

क्षीवे त्रिकोवकेन्द्राम्ययाहमेपुमरहितेषु ॥ ३ ॥

॥ इति सीमन्तः ॥ २

गुरौ मूगौ वा केन्द्रत्ये मिमतीभ्योमवर्जिने ।

जातकर्म विष्टोः कुर्वाणामविम्वसनं तथा ॥ ४ ॥

॥ इति जातकर्मनामस्वापने ४ ॥

कर्मवेपः इमे अमे सौम्यमवविशोक्तिः ।

मूरोक्चिते च कामत्रिस्तैः सौम्यमर्षे सुमः ॥५॥

॥ इति कर्मवेपः ॥ ५

अत्रमासनकर्म मूर्त्तारित्ये मरे फळमेवम्—

क्षीवे चन्द्रे मिष्टाः संपूर्णे सप्तत्रय मन्त्रा स्यात् । श्रेयसितैर्कर्मसौम्यैर्कर्ममर्षैः ॥६॥

निपनत्रिकोवकेन्द्राम्त्वगैः फळं सप्तदेव तनुषेपु । कर्मात् बह्वाहमगन्धन्त्रोपनिहः शुभपुनोऽप्री ॥७॥

॥ इति पूर्वाशनम् ॥ ६

क्षीरे शुभकर्मिष्टे चन्द्रत्येर्षो शुभं मर्षे मूर्त्तः ।

ह्वावरापनत्रिकोवाम्त्वगैर्मर्षेसुसहस्रिकर्म ॥८॥

॥ इति क्षीरम् ॥ ७

पूरा ह्वाय कूरकर्मणेषु सौम्येषु केन्द्रे भिषते कुनेऽस्तात् ।

क्षीव सवावेष्टपतो जराय मातुः सुतस्तस्य च पंशुताम्यै ॥९॥

॥ इति चौलसू ॥ ४ ॥

सौम्यैश्चमोपमतेर्द्धमे चन्द्रागमे गुरौ वाऽपि ।

विद्याक्षिप्तारंभौ जीवेन्नुच्चर्गगं चन्द्रे ॥ १० ॥

॥ इति विद्याक्षिप्तारंभौ ॥ १० ॥

बुधे विद्यमे क्षितिमि बराधौ गुरुवीक्षिते ।

द्विगुहस्तैः शुभेर्नृत्यं काश्यं पारम्यते बुधेः ॥ ११ ॥

॥ इति नाव्य ११ काव्यारंभौ ॥ १२ ॥

क्षाताक्षौ बुधराक्षिप्ते ह्यनेष्टयवर्तिषु ।

मन्त्रादिमहर्षं कार्यं हित्वा प्रापमहोदयम् ॥ १२ ॥

॥ इति मन्त्रादिग्रहणम् ॥ १३ ॥

विन्नेष्टयाम्यमूढेन्नुमेषु गुह्येऽष्टमेऽपि च ।

वेताळक्षिप्तेः पाताळे द्युगौ के कुमलमने ॥ १३ ॥

॥ इति वेताळमन्त्रादिसापनम् ॥ १४ ॥

द्विगुहर्द्धं गुरौ सने चर्मरंभा खेर्विनि ।

गुरुक्षलमनेन वा शुभारंभास्तयोर्वेत्ते ॥ १४ ॥

॥ इति चर्मरंभ १५ नन्त्यादिर्के १६ ॥

मोक्षार्थिना च बीक्षा स्थिराक्षे कर्मणि त्रिवसपूज्ये ।

पापैर्धनप्राप्तैरुद्दहीनैः प्रशमितयोगः ॥ १५ ॥

अत्र प्रशमितेति चतुरादिभिर्प्रेक्षैरेकस्मान्त्यै प्रश्रयायोगः । तथा कामनि यत्र राशौ चन्द्रस्तत्रा
क्षीक्षोऽन्वमहरहृष्टः सन् दानि पश्यत्तत्र प्रश्रयायोगः । यदि वा तत्राशौ चन्द्राविषं हनिः पश्येत्
इति प्रश्रयायोगः ॥

॥ इति बीक्षा ॥ १७ ॥

पूर्णे चन्द्रे वेदमहर्गोर्द्धेऽन्वर १० ले जीवे सन्न वाक्ष्यतेवास्तरे च ।

श्रीमन्त्यायुष्याणि कार्याणि कावाण्युक्तस्तस्मिन्नेव राश्यामिवकः ॥ १६ ॥

॥ इत्यायुष्यकार्याणि ॥ १८ ॥

बन्धमरणं कुर्यात् शूरेत्यक्ताष्टमान्तिमैर्द्धमं ।

उपभयमेव च सङ्घिर्हृष्टेऽपिन्त्यायुषयाम्ने ॥ १७ ॥

॥ इति यक्ष्यापार ॥ १९ ॥

बीजवृक्षेण विहिता भुम्भय चकवत्यु सौम्यमेरेषु ।

निधनान्त्यपक्षगरिष्यकं शूरे विना रिष्टम् ॥ १८ ॥

विना रिष्टमिति रिष्टयोगा जातश्चत्वारवृत्तभावे इत्यर्थः ।

॥ इत्यौपचसेवा ॥ २० ॥

कृते परि केन्द्रगते च जीवे भूरे दिने रिक्तस्थिती कृतेन्द्री ।

केन्द्रत्रिकोणोपचसेवा पापैः, स्वार्थं हितं रोगविमुक्तिफलाय ॥ १९ ॥

॥ इति मीढस्नानम् ॥ २१ ॥

मीमे विधाकरे वा वसुधात्मगतस्तुभ्यस्त्वहमिहमे ।

विद्यामुपोपजीवी योनिवन्धादात्मवेदीसम् ॥ २ ॥

मीनिवन्धादिति श्लेषं हुरिभमित्वादिह योनिवैरं स्वस्वस्वैः ।

॥ इति नृपादिसेवा ॥ २२ ॥

कम्पस्त्रिते शुभे शुद्धिः शुभे विष्णवे स्वयोनिके ।

रक्षाशक्तिः कम्प्यापि पशूनां सोमनो भवेत् ॥ २१ ॥

स्वयोनिके इति कल्याणं बोध्यं बोध्यशक्तिवेत्यादिना यः पशुस्तपोनिके मध्ये ।

॥ इति पशुकर्म ॥ २३ ॥

शौर्यस्य वापानां शुभेन्दुवर्गे गुरौ विक्रमस्ये ।

कन्द्रे जलगादित्ये कुर्वात् कृषिकर्मवीर्यशोभः ॥ २२ ॥

॥ इति कृषिकर्म २४ शीत २५ इत्यौपचयः ॥ २३ ॥

शोभानां कर्माणि शोभ्यानि बुधोद्गमे गुरोरुद्गमे ।

कन्द्रे जलवरराष्ट्री कः स्वस्थिते दुर्बलैरशुभैः ॥ २४ ॥

॥ इति जलाभयादि ॥ २४ ॥

शुभदा वस्तुमयैः शीत्यैर्कम्पाप्रविष्टकामगणैः ।

कूर्मैर्बन्धाद्वर्षे विपत्तिः सेन्द्री स्थिते कम्पे ॥ २४ ॥

॥ इति विपत्तिः ॥ २८ ॥

विपत्तयोगकाकशरीरवे पुत्रवर्मकेन्द्रेषु ।

शुभमुक्तेष्वपि निबन्धे ग्रहरहिते सोमनः प्रीतः ॥ २५ ॥

॥ इति विपत्तयोः ॥ २९ ॥

इष्टमैकादशे कम्पे विपत्तेः प्रविशते भयैः ।

शुभैः पञ्चम्य कर्मोक्तं वर्ममित्या वरोदकम् ॥ २६ ॥

इष्टमैरादशे इति स्वस्वमयस्यैकमयस्यैति शेषः । पञ्चं भागं रिक्तमुपवादिपुत्रवस्तुमयान्
लुप्तकम्पस्य वज्रमम् ।

॥ इति कर्मविक्रयी ॥ ३० ॥

चन्द्रादये तद्विषये केन्द्रे कम्पे रससमहः ।

स्तेमप्य सगवो कम्पे बुधे मीमे मयाम्पिते ॥ ३० ॥

अत्र चन्द्रादये इति छप्रत्ये चन्त्रे । केन्त्रे ग्ये इति कन्त्रत्ये गुरो ।

॥ इति रससंग्रहः ११ स्तोत्रे ३२ ॥

किं बहुना ?

अयनेपनसंशुद्धी सदृष्टापचयोदये ।

सर्षारमेपु संशिक्षिष्यन्त्रे आपचयस्त्रिते ॥ २९ ॥

सदृष्टापचयोदये इति इष्टपुंसा जन्मछप्राजन्मरासर्षोपचयस्था ये रासयस्येपु छप्रत्येपु ।

प्राप ह्युमा न ह्युमश निषगम्यपरथा, यमान्त्वपीनिपनकेन्द्रगताश्च पापा ।

सर्षासिद्धिषु सखी न ह्युमो बिभ्रन्ते, सौम्यान्त्रितोऽपि मिषर्न न सिबाय क्मन्म् ॥ ३० ॥

अत्र निषनमिति इष्टपुमो जन्मछप्राजन्मरासिद्धिो वाऽष्टमं कर्म क्वापि कर्म न प्राप्नोमिषर्नः ।

कूरकम पुनरवम--

अभिजायविषिर्बिषर्षोचन्त्रे कूरस्य योगवर्गस्ये ।

रिपुनिषने क्मन्त्ये रिष्टयोगे युष बलिनि ॥ ३१ ॥

अभिजाय मंत्रादिनोषाटनं । रिपुनिषने इति रिपोर्मियासितस्य क्मन्त्यनाजन्मरासेर्षा योऽष्टमा राक्षसास्मिन्जनरये सति इत्यादि । यपु यानि निरवयवकर्माणि यानि ह्युमेन्नुमिपदर प्रीयानि यानि तु धर्मबाधकानि यानि पापमीकभिः परिहरणीयानि, न च सावधमष्टपेन्मः प्ररूपमीयानि ॥

॥ इति कार्यद्वारम् ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीमति भार्गवसिद्धिचार्तिके कार्यपरीक्षात्मकसूतीयो विमर्शः ॥ ३ ॥

श्रीसूरीधरसोपमुन्वरागुरोर्निन्देयविष्णुवामनी-

गच्छेन्त्र ममुरल्लोसरागुरोर्द्वीप्यवे सांपतम् ।

सचिष्णुवामनबहेमहंसराधितस्वारंभसिद्धे सुधी-

शृङ्गायमिषवार्तिकस्य शिष्यदक्षसंस्मृतो विमर्शोऽभवत् ॥ ११ ॥ १७

प्राक् सीमाकूपनेन पञ्चमऽङ्गि बळनीयमेवेति नियमितं । अथ यात्रार्ह्या मर्चनक्षत्राणां मप्यान् वेर्नेक्षत्रैः कृतप्रस्थानेन पुंसा पञ्चम्यो विनेम्योऽर्वागपि बळनीय ताम्याह—

श्रुतो तदहरन्येषुर्धनिष्ठापुष्पपौष्णमे ।

तृतीये मैत्रमृगयो हस्ते तुर्येऽहनि प्रजेत् ॥ २ ॥

व्याख्या—येन प्रस्थानं अथे कृत तथा तद्दिन एव प्रस्थानात्प्रत्यक्षमीर्य । तदहरित्वाभारत्तय “अष्टाह्रमावे”त्वेनेन कर्मत्वे द्वितीया । अन्येषुति अन्यत्र द्वितीयेऽङ्गि अन्येषु, “पूर्वापरां घटोत्तराद्युत्” इत्याद्युत् प्रत्यये “अमण्डल” इत्यम्यवत् । तुर्येऽहनीति पारितोष्याद्विनीयुनवत्साः कृतप्रस्थानेन पञ्चमदिनेऽप्रत्यक्षनीयमेव, एवं सप्ताहद्वाद्वयोपि यत्सप्तमहायमर्वाग्निनिपमोऽनुष्टुप् ॥

प्रस्थाने समबहुविमाह—

यात्रा दिनतियितारावलश्रुद्धौ मृगकरानुराधासु ।

आश्विनपौष्णमनिष्ठाश्रुत्यावित्यष्टये श्रेष्ठा ॥ ३ ॥

व्याख्या—विनेति

“रविरा१ मर्मच्छत्र२ पयवपवर्ष३ सहा सनिष्पार्ष४ ।

सुरपुष्पपारिवेस५ दिंसावाराह७ जुमं दिन शुद्ध ॥ १ ॥”

इति हर्षप्रकाशे । अत्र तुर्धुमिति प्राहुर्न विनेति सर्वत्राम्यर्थः, एतद्विस्तरे दिनमुक्तिं त्वान् सौम्यवारेव वा । यदुक्तं—

“गमनेऽर्कादयो वारा अमशः कुर्वते कृतम् ।

नैःस्पर्श१ वर्ष१ कृतं २ त्र्यन्व३ नर्म५ पय विर्व६ वष७ ॥ १ ॥”

इति व्यवहारसारे । राजाहीनो तु राविषाणेऽपि शुभ इति व्यवहारप्रकाशे । तथा—“पठित्व इनवमहमिचकद्वीसु गमय करे न शुद्धवारे” इति हर्षप्रकाशे । अत्र—

“वैशाखा द्विगुणा माघा वसमानदिर्नर्मुताः ।

सप्तमिन्नु हरेकुमारो यच्छेदं तद्दिनं मयेत् ॥ १ ॥

आदिन १ कच्छहरक्षेत्र नन्दनः ३ कालकर्णिक ४ ।

वर्षः ५ क्षये ६ अमयेति ७ दिना मासश्चकृत् ॥ १ ॥”

इति पठित्वश्रे । तृतीये पञ्चमिन्नामपञ्चम्युत्तराश्विन्यादिभिर्नां त्वागादिभिस्तुष्टिः पूर्वमा अपि च त्वाग्याः । तथा—“पूर्णिमायां न गन्तव्यं यदि कायशर्तं मयेत्” इति व्यवहारसारे । वारेति, यदुक्तं—“अस्मापानाद्विदा” इत्यादि । वारापक्ष च यात्रायामवश्यं प्राह्यं । अत्रति अग्नि मित्यपि यात्रा श्रेष्ठं । अत्रति— अग्निमिति कृतप्रमाणः सर्वाभान् साधयमित्युक्तम् । विरोपम्—

“वसमि तदसि वचमि बीमगो, भिगुमो गवणप्रतिमुद्रावहो ।

गुरुपुण्यसुपुमविसेसमोसयमिसा अणुराह बुद्धे तथा ॥ १ ॥”

इति दिनशुद्धौ । तथा चन्द्रमासगोचरादेः शिवमुक्तस्याष्टदिनरात्रिमुद्धानां क्षमस्यापि च यत्र समये माहमेव । यदुक्तं—

“ एहि कुसुममणि विहिं कजसिद्धिभारं मुहुषभो होइ ।

रिखेलं आरुमां ध्येण सुखसुखपती ॥ १ ॥ ”

इति विस्तृतो । तथा—“ विष्वाधिगुणाः सर्वे ह्यनेन सम्यगे ” इति सूत्रः ।

मध्यां तु घृवपूर्वाण्येष्टादयनारुणेपु यात्रा स्यात् ।

निन्द्यार्त्राभरणीदयचित्रात्रयसार्पपैत्रेषु ॥ ४ ॥

व्याख्या—मध्येति यवानि इष्टा भावि नेष्टानि गान्धनिष्टानीति भाव । निन्द्येति यत् “ कञ्च प्रयातोऽष्टास्त्रेषु कषाभिजि निर्वर्षे ” इति वचनद्वारात् । नारचम्रे तु “ ज्येष्ठमूकभोः भेष्टा, त्रिदशस्वातिनववनिष्टास्तु मध्या, कचपयमे च निन्द्या चात्र ” इत्युक्त विज्ञेयस्तु—

“ मधुमे मे मधुमे वसे दिवा वाचादि साधयेत् ।

मुने मे त्वमुमे वसे रात्रौ याचादि साधयेत् ॥ १ ॥ ”

यतः—“ वसत्रं वचनद्वारा रिते वचनपती विधिः ” इति सूत्रः ।

अत्र भविष्येष्टाद्यात्राद्यै विनांस्तनिवमसाह—

न दिवाद्ये घृवमिष्टेस्तीक्ष्णैर्मध्येऽथ लघुभिरन्त्येऽहो ।

अदोष्विति रात्रेरपि मैत्रोऽभरचरैर्धनं मेर्यात्रा ॥ ५ ॥

व्याख्या—त्रिमार्गीकृतस्य विषयत्वापेक्षे घृवमिष्टमैत्राणां न कार्येत्यादि इति त्रिमार्गीकृतत्वात् रात्रेऽप्येष्टे मैत्रेयु चात्रा न कार्य । कमनेषु द्वितीयेऽहो अत्रेयु एतीयेऽहो चेति ।

मन्त्रः—

“ वनहानिर्मुखां विवली मन्त्रः पणववधैव ।

धम्मावेभिः कालैः प्रावेष्टा विवर्षयेत्तस्मात् ॥ १ ॥ ”

अस्य वक्ष्यमाणपरिमस्य चापवादमाह—

सर्वविगद्धारको पुष्पदस्तो मैत्राग्निनी युतो ।

तावेव सर्वकाष्ठीनो मृगश्रुतिसमन्वितो ॥ ६ ॥

व्याख्या—सर्वास्तु विष्टु विमिष्टु च द्वारं वधोस्ती, एष परियो धरिष्टुर्लं च न स्वादित्त्वर्थः ।

“ अत्रयदेवत्वादि सर्वविगद्धारके ” इति नारचम्रे । सर्वकाष्ठीनत्वमिति एषु मेषु न दिवाद्ये इत्यादि न वधोस्त्वमित्यर्थः । दिनपुष्टिकता तु दिव्यात्राणां बहुभागं सर्वकाष्ठीयत्वमूचे । तथाहि—

“ पुष्पविधि सन्त्रकायं रिद्धिमिधिरं विहारसमयमि ।

पुस्तमिभिर्मिगदरा एवस्यवा गदेजया ॥ १ ॥ ”

अथ चापवादं विस्तृष्टि वक्ष्य परिपमाह—

सप्त सप्त गमने वसुन्तश्चावुत्तराप्रभृति दिष्टु शुभानि ।

घड्ढियापुपरिभोऽथ न लम्पो, मध्यमामि तु मिथः

स्वदिशोः स्यु ॥ ७ ॥

इयासया—अमुकस्य प्रणिष्ठा, यत् आरभ्य सप्त सप्त मान्युत्तरविचतुर्विंशु गमने हुमानि ।
अर्थ भावः—एतानि सप्त सप्तोपवीच्यादिदिग्द्वारकाणि । तथाहि—अनिष्ठादिसप्तमान्युत्तरद्वारकाणि,
कोऽर्थः ? एषु मेपूरीच्या यात्रा शुभेति श्रीस्थानाङ्गमन्त्रप्रतिष्ठाविपु । एष कृत्तिकादिमहाद्युत्तर-
धारीनि श्रीणि मसप्तकाणि क्रमान् पूर्वदक्षिणपश्चिमदिग्द्वारकाणीत्येतोऽस्मिन् मसप्तकत्रये क्रमान्
पूर्वोदितेषु यात्रा हुमा । अत्रेति गमन । बह्विधाभिवि सप्तद्वारकाण्यचतुर्विंशु कृत्तिकादिसप्तसप्त
भेषु स्थापितेषु आग्नेयवायवकोणयोः परिधः स्यात् । तस्य स्थापना यथा—

(समीपस्थपत्रे विज्ञेयत्वा न)

अयमाग्नेयवायवकोणोपवीच्यान्तराङ्करीकारूप परिधौ भोद्वयः । अयमर्थः—अनिष्ठादिचतुर्विंश
मेषुत्तरधारीरेष, मयादिचतुर्विंशमेषु दक्षिणपर्वीच्योरेष च गन्तव्यं । मध्यमानीति मिथः स्थानि
स्त्रजनमूठानि परिधैकपाधस्त्वेन यानि भानि सन्ति तेषां विशेषोत्तमि पार्थस्यदिगुक्तानि भानि
यात्रायां सधमानि स्युः न हुमानि तावन्नुमानीत्यर्थः । अर्थ भावः—अनिष्ठासप्तकस्य कृत्तिका
सप्तकं स्वं, दक्षिण पूर्वा, दृष्ट्वा गमने अनिष्ठासप्तकं मध्यम । एवं कृत्तिकासप्तकस्य अनिष्ठासप्तक
स्वं, दक्षिण चत्वार, तत्तत्तत्त्वा गमने कृत्तिकासप्तकं मध्यम । एषमग्न्यार्धेऽपि भाव्यं । नन्वेव परि
धौक्या विष्णु यात्रायां अनियम इत्यः विदिषु यात्रायां तु को अनियमः ? उच्यते—पूर्वद्वारमैरा
प्रवी मनेत दक्षिणद्वारैर्नेष्टुवी, पश्चिमद्वारैर्कावरी चत्वारद्वारैरेतानी चेति स्फुटमेव विविधां दिगनु
गातिस्तान् । तर्क च ईदृशमर्थमे—“ यावान् पूर्वद्वारैरपि कदापि प्रादक्षिण्येनैवमाद्या त्रिपूर्वाः ” ।
अत्राद्या त्रिपूर्वा इति विदिशा इत्यर्थः । विज्ञेयस्तु—

“स्वामिनः सप्त मौमाद्या क्रमत इतिहाविपु ।

प्राच्यादी तत्समाभेषु तेषु यात्रा महाच्छा ॥१॥ ”

इति पूर्वमर्थः । अन्वार्थ—कृत्तिकादिमसप्तकस्य क्रमेण मौमाद्याभ्रान्त्याः सप्त महाः स्वामिनः
तेषु तत्त्वमन्त्रेषु पूर्वस्था यात्रा हुमा । एवं मयादिसप्तमानां तथैव मौमाद्याः सप्तेष्टाः, तेषु तत्
अन्त्रेषूपवीच्या यात्रा हुमा । एवं क्षेत्रदिशोरपि भाव्य । तथा—

“प्राच्याविपु चरन् यानु सप्तके इतिहादिके ।

विश्वनादि दिक्षामस्तं यात्रा चासु कृता भिवे ॥२॥ ”

इत्यपि पूर्वमर्थः ॥

तर्क्य परिधोऽपि लग्नचलत शूलं तु भानां सदा,
हेयं तच्च पुनः सुरेश्वरविशि अयेष्टाम्युविश्वोद्गमि ।

राभावैष्णववासराजपदभोर्याम्यां प्रतीच्या पुन

प्राध्या मूलयुजा तयोत्तरविशि स्यादर्थमर्क्षेण च ॥८॥

इयासया—उक्त्य इति वचनविधेः कार्येषु परब्रह्मगमादिषु हृदये यावत्परिवर्तय महात्मा
येते यात्राक्रमे सति परिधलयमं न दोषायेत्यर्थः । सत्रेति शब्दनमन्त्रेषु सस्य सप्तगुहारापि न गच्छन्,
यतो मगूळरोपः हृदयमनेनापि न टडति । उक्त च— ‘त्यत्रमन्त्रेऽपि शूलश्च शूलार्धे तास्ति निरुतिः’

इति ब्यवहारप्रक्रमे । भुरेति पूर्वोक्तविधौ ह्युनी पूर्वोत्तराभावे यामी दक्षिणा । भग्नस्थापना यथा—
(समीपस्थपत्रे निक्षेप्या न)

“पुम्बाहन्निष्ठाया नमिषुपुत्रमह्वादिणविताप ।

रोहिणिमूलवराप विद्याह पुम्बकमुपुत्तरभो ॥१॥”

इति तु पूर्वमन्त्रः । पुष्ये प्रतीच्यां इत्युत्तरीयां च भग्नकमिति तु नारदधन्ने । नमिषत्तमे
तु नम्यवकीर्ण उत्तरः । तथाहि—

“ज्येष्ठा १ यदप्या पूर्वा २ रोहिण्युत्तरफल्गुनी ३ । पूर्वादिषु क्रमात् कीर्णगतस्वैतेषु नम्यतिः ॥१॥

भीष्मकमाद्यपि पूर्वोक्तद्वयव्यवस्थेन । अस्तमर्षस्तवाऽन्येषु विधीकान् नम्येदिमान् ॥२॥”

छोके स्वेवमपि—“उत्तरस्तवा दक्षिण विद्या, पुम्बा रोहिणि सुषिरे पुता ।

पश्चिमसुक्ता म करसि गमया हरिहरवर्मपुरंदरमरणा ॥१॥”

वारणा विमिरिच्छते मद्र—

शूलं सोमे क्षनौ च प्राग्युरो दक्षिणतस्त्यजेत् ।

रवौ शुके च वारुण्यामुत्तरेण कुजद्वयोः ॥१॥

आग्नेय्याविविविक्षूलं क्रमादादिस्पजीवयोः १ ।

शीतांशुशुक्रयोर्मौममन्वयोर्ज्ञेयश्च त्यजेत् ॥२०॥

व्याख्या—विक्षूलं विक्षूलास्त्यापना यथा—(समीपस्थपत्रे निक्षेप्या न)

अवस्थकर्तव्ये तु गम्येऽन्योर्बिबान्मद्र—

विक्षूलर्षांसि बन्धेन चन्वनं? दधि २ सूतिकासु ३ ।

तैलं ४ पिष्टं ५ च सर्पिश्च ६ खलं ७ वा(वा)र्कविषु क्रमात् ॥११॥

व्याख्या—विक्षूलेति विक्षूलेन निषिद्धोऽपि मद्राः । बन्धेनेति कोऽर्थः ? चन्वनस्या-

पौलस्त्यक कुर्वात् ४

योगिनीचरमद्र—

स्याद्योगिनी शक्र १ कुबेर २ वडि ३ रक्षो ४ अन्तका ५ प्यस्य ६ निले ७ शविष्ठ ८ ।

यातुर्न भव्या प्रतिपन्नवस्यादितो विना पश्चिमवाममार्गौ ॥१२॥

व्याख्या—शक्रकुबेररक्षोऽन्तकविष्टः पूर्वोत्तरैर्नैव दक्षिणाः । अपां पदिः अप्यदिः दक्ष्यः
तदिह पश्चिमा । आसु विधिषु क्रमादेतासु विष्टु योगिनी वसति, यातुश्च समुप्री स्वात् । प्रति-
पन्नवस्यादित इति प्रतिपत्तोऽन्तकव्येकाऽऽवृत्तिः योगिण्याः । वसतीत्युक्तं तद्वति तु पश्चान्तं पावत्
द्वितीया । ननु वसतीत्यो गुणने पश्चतिवच सतीव स्तुर्विद्ययाद्यौ, उत्तरं युक्तिः ? दक्ष्यते—द्विती-
यादुपि वसतीत्येव निक्षेपित्वेन व्याख्येयं । तथाहि—पूर्वमार्गं वावभ्यां योगिनी वसति
अमावस्यायां तैरान्ता । एवं च द्वितीयादुपौ विधीनां समकवादिसामपि समकमेवति । पूर्वमन्त्रो-
ऽप्यवमेवाह—

‘पुनरुत्थायैवैषद १५६ ना ७६८ विसिप्तु पाद्विबद्धवर्धो उ जोहयिमा ।

वापवि पुन्रिमाए ईसाणे अमावसाइ सहा ॥१॥’

स्थापना वधा—(समीपस्थपत्रे निक्षेपया न)

विनेति, अयमर्थः—इय यातुः पृष्ठ वामवा वा मध्या । कश्चित् कृष्णप्रतिपदावितिभिच
मुत्ते पूर्वादिचतुर्विंशु योगिनी, पञ्चम्यां तूध्व । एवं पञ्चम्यदिपतुत्ते चतुर्विंशु, दशम्यां स्वयः । एका
दश्यादिचतुत्ते चतुर्विंशु अमावास्यायां तूध्व । एव ह्युत्पद्यतेऽपि, मकर तत्र पञ्चम्यामय, दशम्यां
तूध्व राकायां वाय इति वार्य । यद्वा च यद्विधि यागिनी तथा दक्षिणपञ्चम्यदिचिचिरे कर्त्तव्या
वामपञ्चम्यदिचिचिरे तु कर्परं, वार्लिसाऽपि च विष्टो युताशौ पृष्ठत एव तुमा इत्याहुः । वक्त
च व्यवहारप्रकाशे—

‘वागिनि (नी) देवी पृष्ठ दक्षिणवामे स्थिता विव्रपदात्री ।

संमुखसम्भा मुखे परामय नाममात्र ॥ १ ॥’

विसपस्तु—मकरचक्रतये वाममध्या दृगव समुद्री त्वाग्वा, सा चैव—

‘उर्ध्वे तिभि १५ नितनान्मो वृष चापा १० वाम १० दक्षिणे पार्श्व ।

पत्त्रिः पञ्चदशापि च १५ योगिन्याः समुद्री इति ॥ १ ॥’

इति वारचन्द्रे । तथा वत्सालवागिन्यवत्र त्वाग्वा, सा चैव—

‘विणवेति धुरि चउ वरिमा पुरमो पुष्पुचदिसिप्तु मणुक्रमस्ये ।

तदाह जोहवी सा वजेमग्वा पयसेण ॥ २ ॥’

इति विनयुद्धौ । अत्र विविचि धुरि चि वरा यद्वत्तमानरितं तस्य वा वा दिक् प्रोक्ष्य
तस्यां तस्यां विधि धुरि प्रमाते यागिनी वसति वारु यथाक्रमोक्तानु वापविभु अमति, ततोऽव
मात्र—प्रतिपदि प्राच्यां प्रथम वामार्धं वमति जेयामुत्तरामेष्वादिबयोर्ल कमाचैवाणि वामार्धानि ।
एवं द्वितीयायां प्रथम वामार्धमुत्तरस्यां, तेषाणां पञ्चविंशत्यवस्थमसुरिभु इत्यादि । एव बाहोय-
त्रेण दिगष्टकेऽप्या द्विप्राप्ति ॥

पाशकाकावाह—

पाशो मातस्येष्टस्तिथिरष्टहता वशिष्ठ ऐन्द्र्यादौ ।

तत्समुखस्तु काल स तु दक्षिण एव सौम्याय ॥ १३ ॥

व्याख्या—मातरव “व्याधुवगतो विधेवायप्रतिपत्तिरिति” न्यायात् कृष्णपञ्चमेरेर्विक्रमातस्य
विधिर्विसङ्गमनोऽप्रभिहृते हरणे सरपचमिष्ट ऐन्द्र्यादौ दिग्दृष्टाक पाश इष्ट इत्यन्वयः । मातव्यायं—
म्यसे तिबवस्मिन्, वासामष्टभिर्माग्न रूप पद् तथा कृष्णपञ्चमां प्राच्यां पाशः, सप्तम्यामाग्ने
य्यां, वाचस्तुतद्व्यामूय अमावास्यायां स्वयः । पुनः सप्तम्यतिपदि प्राच्यां, मातव् ह्युत्पद्यतेऽप्या
मयः । पुनरेकादस्यां प्राच्यां यावत् कृष्णपञ्चम्यां वाय इति त्रिभिः परिवर्त्तमासपुर्विः । तथा
च पासरवापनेर्न—

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००

राहुचरम्भापना—

६१६	५४	५१२
४२८	राहुचरम्भा	१२५
५०८	१५	१२५

एवमशेषात् राहुर्दिगृहस्थि ॥

चन्द्रचरमाह—

चन्द्रश्चरति पूर्वादौ क्रमाच्चिर्विक्रचतुष्टये ।

मेपादिष्वेव यात्रायां समुखस्वतिशो जन ॥ १५ ॥

व्याख्या—मेपादिचतुष्टयचन्द्रः क्रमान् पूर्वादिचतुर्विधं चरति । एव मिहृदिचतुष्टयचन्द्रा-
दिचतुष्टयोरपि । चन्द्रचरम्भापना—(समीपस्थपत्रे निष्ठोक्या)

दिनशुद्धौ तु चन्द्रस्यापि शुक्रबह्विषि संमुपत्य मासमूचे । तथाहि—

“उदयवसा १ अह्ना विधि २ चारमवसरो ३ हृष ४ सतीसमुदौ ।

सो अमिमुहो पहायो गमणे अमिमाई बरिसंते ॥ १ ॥”

अतिमात्रम इति, उक्तं च नारचन्त्रे—

“नयाम दक्षिणा राहुर्भागिनी वामतः स्थिता ।

पृथगतौ द्वयमप्येतच्चन्द्रमा समुखा पुनः ॥ १ ॥”

अतिशब्दन दक्षिणेऽपीन्द्रुः शुभ इत्युच्यते यदुक्तं नारचन्त्रदिप्यनके—

“संमुखीनोऽर्जकामाय दक्षिणं सर्वसंये ।

पश्चिमः कुरुते मृत्यु वामधन्त्रो वनश्रपम् ॥ १ ॥”

रविचरमाह—

रविर्दो द्रो तु पूर्वादौ यामो राभ्यन्त्ययामत ।

यात्रास्मिन् दक्षिणे वामे प्रवेश पृष्ठगे द्वयम् ॥ १६ ॥

व्याख्या—राभ्यन्त्येति रात्रेरन्त्य दिनस्य प्रथमं यामं पार्श्वं प्राच्यां निवृत्ति, दिनमप्यम-
यामौ तु दक्षिणार्धां, दिनमप्ययाम रात्र्याद्ययाम आपरार्धां, रात्र्यर्धं वसगामौ नृदार्धा । नारचन्त्र-
तु मन्महालामुदयममयादारभ्य ममणवगावहृदिचतुष्टयमूच । तथाहि—

“स्वस्वोदयस्य समयात्पूवयामादितः क्रमान् ।

संचरन्ति भद्राः सर्वे सर्वेकाले दिगष्टके ॥ १ ॥”

यामति दक्षिणेऽर्धे यात्रा कृता शुभा । पश्यतः—

“न तस्याज्ञारगे विविने दानधरत्वे मयम् ।

व्यतिपाता न दुप्येव यस्यार्धो दक्षिणस्थित ॥ १ ॥”

मन्त्रसमुच्चये—एव एकोक्तं—

“पूर्वादि चोत्तरां गच्छन् प्राच्यां पश्यति नृप ।

दक्षिणामपराध्णं तु रश्मिवावधेराधके ॥ १ ॥”

एव गमनेऽर्धो दक्षिण एव स्वादिनि भावः । उक्तः पुनरपि चन्द्राकवातनुचममममाह—

“रविगतिरपरीक्षां मकराद्युक्तानां च पूवा च । यावाच्च कच्छादीं वाम्यायां मर्त्रीषी च ॥ १ ॥

अवनानुकूलमार्गं हि समर्पेन्द्राङ्गिपारमं पथी । युनेष्टं ययुष मायाद्विपर्वये कठेरद्वयम् ॥२॥'

अनपार्षः—यथाऽर्धे मकराद्विषु उत्तरायणं स्यात् तदा पूषामुत्तरं च सर्वथा गच्छेत् । यथा च सौ कर्कादिपट्टं दक्षिणापत्ने स्मरता दक्षिणां पश्चिमां च सर्वथा गच्छेत् । सर्वदेति वाच्यः । दिवा रात्रौ चेति अर्धेन्द्राङ्गिपारमं सत्ये तु यथासर्वं दिशानि गच्छेत् । अथ यथा—यथाऽर्धे मकराद्विषु तदा दिनं उत्तरं पूर्वां च गच्छेत्, यथा कर्काद्विषु तदा दिने दक्षिणां पश्चिमां च गच्छेत् । एवं यत्र मकराद्विषु रात्रौ उत्तरं पूर्वां च गच्छेत्, कर्काद्विषु तु रात्रौ दक्षिणां पश्चिमां च गच्छेदिति । विष्वक्के स्मृत्यं वाऽयं । रबीन्द्रोर्मकराद्विषुर्दक्षिणापश्चिमे यदि गच्छन् कर्काद्विषुर्वासात्पूर्वं यदि गच्छेत् तदा पूर्वो मकराद्विषु दिवा दक्षिणापश्चिमे यदि गच्छेत्, चन्द्र वा कर्काद्विषु रात्रौ उत्तरपूर्वं यदि गच्छेत्तदा वातुचपरम्परादिदोषा ।
उपिचारमेव हंसपारमं विधिपथाद्—

हस्तेऽन्तरा विधाति दक्षिणतोऽप्य पृष्ठे,

कृत्वा रविं प्रवहनाद्विषु पुरम् ।

सिद्धये ध्वजेदथ विजेतुमना विपक्ष—

पथ स्वतस्तु विश्वीत विना न पक्षम् ॥१७॥

व्याख्या—अङ्गामशालित्वा इह मानरात्रौ शमिन् निवसति सति न तु नास्यति सति ।

यथाह्युपनिषाः—

“इदं याम्यपिहान्वाहुः सरसाण्यर्धेक्षतिम् ।

अङ्गारे नर इत्यथ प्राणवायवमागम ॥१८॥”

प्रवहा दक्षिणतस्तदा पूषा मादी नाम्बरम्पथा यम्य स्वात्तराद्विषु रविं दक्षिण बाङ्गि पुरः शूरा च सिद्धी काङ्क्षन्ति दाधः । उक्तं च विवेकादिनाम्—

‘दक्षिण यदि वा नाम यत्र वायुर्नमस्तः । तं पादवमनः कृत्वा निःसोपेक्षमन्दिरात् ॥१९॥

न दानिङ्गनगङ्गेयाः कट्फनादि भिषवे । निर्वर्तते मुत्तमश्च सुद्रोपद्रववर्जितः ॥ २ ॥

तूदस विषातम्य गवने त्रिदिनयुता । अष्टम्यदस बीस तु परमादिनि केचन ॥ ३ ॥’

अत्र मुदिनमि वामदक्षिणत इव क्रमाद्व्यङ्ग्यमर्थः । विष्वक्पथु—‘दक्षिणतस्तदा पूर्वां वा दिनमात्रः १-२-३-४-५ गच्छेत् प्रतीर्षाद्विषुर्वात्र न गच्छेत् । वामां वा पूषां समपरे २-४-६-८-१ गच्छेत्, पूर्वोत्तरात्र न गच्छेदिति । रवोदयपरि १ । प्रवर्तिते बलुतर्हमवादिगुहा गम्यां शिब प्रवर्तिते इत्यत्र प्रवृत्ता विहितं सर्ववायवदि रवात् । उक्तं च यद्विषमम्—

“यामरर्धे बरनादिनादं, इ वा पुन दक्षिणतद्विषु ।

मरुतिर्नृपत्रिं च याने विनाप्यह मुद्रिमुद्रन्नि मिदम् ॥२०॥

नरउग्रपथात्र अत्राम्यममव विधिः । बहुलं दिनगुह्यो—

‘पुलनादिदिनायात्र अत्र दिवा मवा वि उ ।

परमे गवने नृया पुष्या मायमर्ह ॥ १ ॥’

अत्र विवेकतुमना इति अरिं जिगीषुः सन् अर्थात्तमेव स्वतः सफाशान् आनो बाधुस्तस्य पक्षे पार्श्वं विना, पदावता शून्यपार्श्वे कुर्वीत । केचित् वितामपक्षे इति वेदुस्तत्र वितामशब्दः सून्यार्थः । काऽर्थः ? रिक्तेऽङ्गं रिपुं कार्ष्णे, न तु पूर्णे, यथा मुक्ताञ्जीयते अथविह्वलः पूर्णान्ति कार्यः । तर्हि न विवेकविहासे —

“अरिबौरागमयागा अन्येऽन्युरागतविग्रहाः । कृतञ्चा सन्तु रिक्तास्तत्र पक्षकाममुखाभिनि” ॥१॥
गुरुबन्धुनृपामात्मा अन्येऽपीप्सितवशाविनः । पूर्णान्ति सन्तु कर्तव्याः कार्मसिद्धिमर्माप्सतां ॥२॥”
दक्षिणतोऽत्र पृष्ठे ह्यन्वा रक्षिमितवतश्चापि योग्यं । यदुक्तं यद्विषयमे—

“बह्वादिगतो बाधो दक्षिणेऽर्धेऽवस्थाय ।
रिक्तनागगतः सन्तुर्वापिष्ठे पृष्ठये रक्षी ॥१॥”

शुक्रचारमाह—

शुक्रस्तु यत्रोदयति भ्रमन् वा, या याति यद्गृहारकमेति भ वा ।
इत्थं त्रिधा तद्विशि संमुखं स्यात्स्याज्यस्तु तत्रोदयसंमुखीन ॥१८॥

व्याख्या—शुक्रो यत्रति यत्नां द्विभि प्राच्यां प्रताप्यां वायेति तद्विभि पाठां संमुखः स्वादि स्वमे योग्यं । भ्रमन् वेति यथा रवेर्मण्यवसावतुर्विह्वलनमूचे तथा शुक्रोऽपि भ्रमन् यस्याः प्राच्याद्विदिशो यां दिक्षं याति यद्वा मेपाद्याश्चत्वारश्चत्वारः पूर्वाद्याश्चत्वारस्तो दिक्ष इति तेषु भ्रमन् प्राप्त इत्यर्थः । यद्गृहारकमिति परिपक्वोच्छरीया यद्गृहारक भ समेचीति त्रिधा संमुखत्वं सप्तमेऽपि शुक्रत्वोदयदिगेव प्राची मतीची वा समुपरी स्यात्वा । विषयस्तु—दक्षिणाऽपि शुक्र-
त्वायः । यदुक्तं मारकाम्ने—

अग्रतो भेषम एन्ति दक्षिणो सशुभमम् ।
पृष्ठतो वामममैव शुक्रः सर्वसुखाय ॥१९॥”

केचित्—

“पौष्पाभिनीपाददेक यथा बहति चन्द्रमाः ।
तथा शुके सवदन्त्यः समुत्तं गमय शुभम् ॥१॥”

इत्याहुः । अस्य पूर्वार्थः—‘अभिन्वा वक्षिणागम्यं वावचरति चन्द्रमाः’ इत्युक्ते पठन्ति । तथा काश्यपेयु वक्षिणेषु सप्तम्यात्रिणेषु च । मारकाम्नेषु वास्त्येषु प्रतिशुक्रं न विद्यते ॥१॥
एकग्रामे पुरे वारि दुर्मिले राज्यमिदमे । विवाहे तीर्थयात्रायां वसतुशुभे न चिन्तयेत् ॥२॥
स्वममनपुरमपेक्षे देष्टव्यं विग्रमे सजोद्वाह । नक्षत्रजागमने च प्रतिशुक्रविचारणा नास्ति ॥३॥”
इति छद्मः । अत्र स्वममनेति स्वममनेन गृह्यवेष्टमात्रे, न तु मण्यगृह्यमपेक्षोऽत्र माष्टः, तत्र प्रतिशुक्रं स्यान्नमिति बह्वभाषणत्वात् । तथा शुक्रस्य वास्त्यवार्थक्यवनीचत्वात्तमिच्छन्वक्षमादित्वा मण्यपमिच्छत्वादित्यपि सत्सु यात्रा दुष्टा, वामे शुक्रः सखलोऽप्येव्य’ इत्युक्तेः । तथा च रत्नमाकाशम्—

“नीचो ग्रहविष्टेऽथ विक्षोये, मार्ग्ये क्तुपितृऽस्तमिते वा ।
प्रस्थिते नरपतिः सखलोऽपि क्षिपमेव वक्षमेति रिपूनाम् ॥१॥”

शुक्रस्वोद्वास्तदिनर्धका नौत्सर्गिक्यर्धं नात्रप्रतिष्पन्ने—

“माघ्यां मृगश्र्विर्दत्तत् २५७ दिनानि तिष्ठेत्, तत्रास्मत्तु मन्मात्रि७२ दिनाम्बदृष्टम् ।

तिष्ठेत् च बौद्धस्तर्ति १५६ दिवसान् प्रतीक्ष्यामस्तंगतस्तिष्ठ सप्त १३ दिनाम्बदृष्टम् ॥ १३ ॥

तत्रा स्वन्नममधुप्रनाथेऽप्यस्तमिते चात्रा बुधेति वैद्यवह्मणे ॥

प्रतिशुक्रं त्यजन्त्येके यात्रायां त्रिविधं बुधः ।

तस्मात्प्रतिशुक्रं कष्टं ततोऽपि प्रतिसोमजम् ॥ १५ ॥

व्याख्या—संमुखोऽप्यनिष्ठत्वात् प्रतिशुक्रः, एवमप्येऽपि । त्रिविधमिति इदमपि
मय्यन्वयः समर्थं, तेन यस्यागुच्छं रक्षणस्यु तत्रोद्भवसंमुखीन इति तदैकान्तिककार्यविपर्यं सौ
ह्ये तु बबाधसि त्रिविधमपि संमुखस्यं जायमिति इत्यर्थः । तथा बोध वैद्यवह्मणे—

“बनिष्ठादिकमक्षेपापर्यन्तं मग्नं सुगुः । यदा चरति गोपीनी न मापी च तथा मजेत् ॥ १ ॥

मयादिब्रह्मन्तानि भानि शुक्रो यदा चरेत् । नापापी न प्रतीपी च तथा मण्डेऽत्रिणीपि ॥ २ ॥”

तस्मात् प्रतिशुक्रमिति शुक्रादपि औमा संमुखः कष्टरत्वात्कष्टः समपि त्रिविधं त्यजन्तीति
बोधाः । कस्मादपि सोमजो बुधः संमुखः कष्टः । उक्तं च वैद्यवह्मणे—

“प्रतिशुकेऽपि मिगण्डेऽनुकृते बुधा परि ।

गताः प्रतिशुकेऽप्यौ सप्तये रक्षितुं प्रीतिः ॥ १ ॥”

शुक्रवह्मण्युच्यतेऽपि संमुखस्यं दक्षिणमुखत्वं च जायमिति त्रिविधम् । बुधः संमुख
मय त्वाम्य इति तु रत्नमाकाशमाप्ते ॥

वस्तुचारमाह—

घरतः प्राच्याविपूवेति कन्यावित्रिग्रिगे रवौ ।

प्रवास्तवास्तुद्वाराचार्चाप्रवेक्षाः समुखेऽत्र न ॥ २० ॥

व्याख्या—मघासो दूरेक्षमात्रा, वास्तु गृहादि वस्त्व द्वारं न निवेशयत्, मण्डति इत्यर्चा
किनादिमदिना वत्साः प्रवेक्षा बनिष्ठागृहमपनं । अथेति वस्ते । नारचन्द्रतिष्पन्ने वस्तुव्यपनेर्षं प्रोक्ते—

‘वपुरस्त घटं वस्ताः शृङ्गयुगं बहिर्स्युता विजर्ता ।

पञ्चामिषुच्छिरसां भूय १ इम १ मि ३ शर ३ करमानम् ॥ ११ ॥”

रवायमा—

दस्ताः १	२६	१६	५	३	५
द्वेष्टा	अपि	वदा	ममि	मुच्छ	शोर्ष

विश्वस्तु—

“पञ्च १ दिक् २ तिभि ३ छर्भि ४ तिभि ५ दिक् ६ घरवापरागम् ।

वास्तुतिर्दिक्वापुके मत्वेकं सप्तमाविते ॥ १ ॥”

सदैव रवायमा—(समीपत्वपत्रे विद्योक्तम्)

इदं म्बोदिवमारे । अविह्वरसम्ब वायुर्नशामाह ॥

समुत्थोऽयं हरेवायु पृष्ठे स्याद्धननाशन ।

वामवक्षिणयोः किन्तु वस्तो घाञ्छितदायक ॥२१॥

व्याख्या—सुरासः । अन्येऽर्कोविषयवशात् । वस्तुवत्पृष्ठेणैवमाह—

“मीनादिप्रपमादित्यो वस्तः कन्याविक्रमये ।

धन्यावित्तये राहुः शेषाः सिद्धादिक्रमये ॥२१॥”

अत्र पूषादिभिस्तु वस्तुमीति शेषः । सर्वेषां स्थापना—(समीपस्थपत्र विमर्शना)

इह प्रसङ्गात् शिष्यक शिष्यते स्या—

मेदेऽर्कोवृत्तराशौ विधि विविधे सिधौ मासक तथा ईा,

संख्या संस्थितो विभिन्नमति मूलमहोरात्रमध्ये तु सप्तमः ।

अध्वर्ये माहिके हे विधि विविधे मदीपच्छके चैव विष्ठन् ,

अन्दादेः मातृकस्य हरति किरति सं दक्षिण प्रसङ्गो-॥२१॥

अत्र अन्दादेतिवादिस्मृत्ताचार्यामवस्थानां चतुष्टय । शिष्यागस्थापना—

(समीपस्थपत्रे विमर्शना)

इयं च स्थापना सूक्ष्मानेन । सूक्ष्मशिक्षा पुनरेवम्—

‘सक्रान्तेराध्वर्यसे स्वविधि शरत् पक्षा-ध्व मुक्त्वा अमास्या,

पक्षास्तृष्ट्या तन्मां विस्मयति दृष्टेर्ष पक्षा-ध्वपक्ष ।

दृष्टि- पक्षोत्तरेर्ष प्रतिदिनसमहो रात्रयेतस्य यावत् ,

संक्रान्तेरन्त्यपक्षे स्थितिपिङ्गुर्ष सार्वनाशीद्वयं स्यात् ॥२१॥”

अत्र अमाभ्यामिति अहारात्रेण तावत् निधौ विभिन्नमति । तत्र प्रथमप्रमणे सार्वपक्षद्वय स्वदिति विवृति, द्वितीयप्रमणेऽपि पुनरपरं सार्वपक्षद्वय एवं पक्षपक्षक संक्रान्त्या प्रथमदिने अमपक्षयेत स्वदिति सिद्धः स्थित्वा ततः सप्तमऽन्त्यपक्षे याति । एवं द्वितीयदिनेऽपर पक्षपक्षकमिति दृष्टं पक्षानि स्थितिः । एवमेव तृतीयदिने पक्षपक्ष पक्षानि । एवं प्रथमं पक्ष पक्ष पक्षानि तानहर्ष मीनानि पावत्संक्रान्तेऽह्वर्ये त्रिंशे दिने सायंशतपक्षः सार्वे घटं द्वय पूर्णं भिन्नस्य स्वदिति रिपतिः स्यात् । तद्वत् पुनः सहारेण द्वितीयदिनपक्षागतस्यावमस्य क्रमो भवः ।

“विषादे मनुहने रणे स्रगटके तथा । दृष्टे चैव पक्षास वा पृष्ठे मुष्टौ सिधे भयः ॥२॥

स्वपक्ष स्रकुना मुष्टा भद्रा महवर्ष तथा । दिभ्योवा यागिनीमुक्त्वा अमथाः स्युः पुमेतिवा ॥२॥”

तथा—

“सर्वराश्याहितं मध्यं कर्षं तत्क्रान्तसंमयम् ।

प्रथमशिक्षां कृत्वा अयेष्टे न संमयः ॥२॥

अस्वार्थः—अत्र राश्यार्कोऽस्ति तत्पक्षस्थां दृष्ट्वा तत आरभ्य सृष्ट्या गण्यत, तस्य तस्मिन् चतुर्वर्षं कर्षं स्थापनं पृष्ठो दक्षिणो वा कृत्वा मुद्रादि कर्षन् जयी स्वप्न ॥

पक्षा पात्राणां समवायादिर्विज्ञादिय, अत्र चेष्टाभिधायिनीनां मुद्रिमाह—

उत्सवमशनं स्नानं प्रगुणं चोपेक्ष्य मङ्गलमशेषम् ।

असमापिते च सूतकयुगेऽङ्गनर्त्तौ च नो यायात् ॥२२॥

व्याख्या-प्रगुणं सर्वेषु योग्यं । अशेषः कौमुद्यादिः । स्नानमुद्घातनस्य सामान्येन वा ।
मङ्गलं विवाहपुत्राभ्याहृत्यादि । सूतकयुगं जातपुत्रसूतकमेवान् ॥

अवमन्य माननीयाभिर्भस्त्र्य स्त्रीं च कमपि सताम्ब ।

बालमपि रोषयित्वा जिजीविषुर्नैव निर्गच्छेत् ॥२३॥

व्याख्या-अत्रैतदपि लघुर्लघुं च—

“नमसो व्यापितो भीतः ज्ञानः कृतो बुभुक्षितः । जघान न मपचेत् क्लीबमेवन्तवैव च ॥१॥
रात्रौ तु मैत्रुनं कृत्वा प्रवृत्ते योऽभिगच्छति । यात्राच्छेदना प्राप्ते मैत्रुनं वा निषेधते ॥२॥
वा वा मत्प्राप्तके मत्वा पुनर्गृहमुपागतः । इत्येवमादिबेद्याभिः सिद्धिर्नास्त्वभिगच्छतः ॥३॥”

क्षुतगृहकलहज्वलनोत्पुच्छतुर्वचनवसनसङ्गायम् ।

अशुभं यात्रावसरे शुभमपि शकुनागमादिन्यात् ॥२४॥

व्याख्या-क्षुतेति लघुं च—

“सर्वतः सुतमसोमममुक्तं श्रौतगोपकृतं स्तितं तु ।

केचिदाहुःफलं हि वराभङ्गद्वीपनिगिक्तयकृतं च ॥१॥”

पृथिवि पृथिव्यः कलहज्वलनाद्यो योग्यः । ओत्पुच्छेति मरिचाविपुलमपि । बुभुक्षं मा
याः मरिच्यसीत्याद्यमङ्गलवाच्यं । वसनमङ्गलस्य मङ्गलः कपाटारी विख्यातः । जायस्यारम्भे शिरःसर्प
हन्त्रिस्तद्वन्त्यादि । शुभमपीति शुभाशुभं कञ्चन ज्ञात्वा यात्रां कुर्वाण कुर्वाणेति भावः । विषेयस्तु—

“लिकेऽमुक्तः कुमोऽयम् पूज्याय प्रमोक्षितः ।

विद्यार्विचारविज्ञां प्रयत्नेऽतीव सिद्धिदः ॥२॥”

इति भारतप्रव्यवहारे । अस्याय भावः—यात्रायां यत् कश्चित् रिक्तपट्टस्त्यो जगार्थी भन्वगेन
पञ्च समेति तथा सोऽपि पट इव पूर्णमूय निवर्तते । तथा—

भाय विरुद्धं शत्रुने मतीरय, पाषाण्मुदः पञ्च च पट् च वायात् ।

अष्टौ द्वितीये द्विगुणोऽमूर्तये स्वाहृष नूनं शुद्धममुपेयात् ॥३॥”

इति रत्नमाहायः । यात्रं प्राणं पश्यतः पश्यामक्यः । पञ्च वट् चेत्येवावस । पटौ द्विगुणम्
बोद्धव्यम् । शत्रुनागमादिति वसन्तकालादिरचितशत्रुनशास्त्रात् । अथमभाषिसम्भवा—अभ्येताचार्यैः
स्वस्वमन्त्रेषु यात्राभिधरे तद्वैदिकानां अपि विस्तरणाद्यः—अस्माभिरितिहासस्तुतत्वाप्यनुनशास्त्रादि
तत्परिज्ञानसंभवाच्च न ते प्राक्ताः ॥

यागुर्ध्वसाधारणी यात्रामुक्त्याऽयं विपुविजयप्रवाजनां नृपादियात्रां पत्नारिंशत अष्टौ
कञ्चनारौ दुर्मेमित्तपट्टिहारमाह—

आफालिकीषु विद्युद्गर्जितवर्षासु वसुमतीनाथः ।

उत्पातेषु च भौमान्तरिक्षविद्येषु न प्रवसेत् ॥ २५ ॥

व्याख्या—आफालिकीषुऽफालिकाः गर्भे वर्षाकालं वा बिना समाप्ता इत्यर्थः । वसुमतीनाथ इति वषट्कारवास्तसम्पत्तिहेतुवाच्यं किं वा प्रहृष्यं । वरातेषु चेति वज्रवज्राहुर्वाग्निनाथपि चिन्तयेदिति रत्नमात्रेण । भौमेत्यादि भौमा भूमिश्चन्द्रब्रह्मादि । यच्च वराणां स्थिरत्वं स्थिराणां वा चरत्त्वं पुष्पक्यादिवैद्यं वा स सर्वोऽपि भौम इत्याद्यः । आन्तरिक्षा उल्कानिर्घातपवनगम्भर्षपुराणकथापरहितैराश्रयपरिवेषवृक्षपरिषादयः । दिव्याश्चन्द्रार्कौ परमादिमहर्ष्यैक्यकृत्युदर्शनादयः । सा काटं चतुरैश्च न क्षमकृत्स्न्यत्र सत्प्रफुल्लमिति तु कथं । न प्रवसेदिति वा सप्ताहादिति वैद्यक्यकथने । एकदा तु त्याग्यमनेति सीरंग । इष्टः कणुः योऽहसाह विहर्षयौ वैद्यक्ये च इष्टः क्षमोऽसौ इति तु वराहः ॥

अथ यात्रार्थे कथमाह—

यासक्य विमुक्ते लग्ने सिद्ध्यै शीघ्रोदये तथा ।

एतद्विलोमयोर्नातु यात्रा यातुर्न सिद्ध्ये ॥ २६ ॥

व्याख्या—मेषाद्यास्तारव्यतारव्यगुर्विगीता इति प्रागुक्तं, ते च तत्पदिगुला इति ज्योतिषाः । तथा चेवं चतुर्विंशत्युपक्रान्ते स्थापना —(ममीपस्वपत्रे_विज्ञोक्तवा)

विज्ञेयस्तु—यात्रायां कर्म प्रायश्चित्तमथ वा । एतद्विलोमयोरेति इतरपूर्वाभ्युपक्रमेण वचनमहस्यं वस्तिपक्षिमाह्वयकप्रेषणरूपनिमित्तं प्रोक्तव्यकथन इत्यर्थः । न सिद्ध्ये इति वक्तव्यं — ‘अतिद्वर्षं विद्वन्विज्ञोक्तमत्र प्रोक्तव्ये वाग्निउपकार्यनामः ॥

जन्मलग्ने शुभा यात्रा जन्मराश्युदये तु न ।

तयोभ्योपचयस्येषु राशिष्विष्टा परेषु न ॥ २७ ॥

व्याख्या—जन्मलग्न इति यात्रार्थोर्ध्वपार्श्वजन्मलग्नं तस्मिन् कर्म यात्रा शुभा, एवमग्रेऽपि भाग्यं । अग्रेण चर्चं सूचयति—आशी तावज्जन्मलग्नं ज्ञातं मनि यात्राकर्म देव, नाम्ना, यथा जन्मलग्नं ज्ञातं सति दशानुर्यवकान्यवलोकाश्च तत्तं यात्रादिमुद्गृह्य कर्मण् स्थापन ।

‘अत्रात्रजन्ममोऽप्यन्यैयान् भोग्यमिति स्मृतम् ।

ममज्जमानिभिचार्यैर्भिजाते सर्ववस्तुके ॥ १ ॥’

इति रत्नमात्रार्था । अत्र यात्रा योऽवमिति यात्राकर्म देवमित्यर्थः । जन्मराशीति जन्मनि यत्रेन्दुः स जन्मराशिः स एवाहो कर्म तत्र यात्रा न शुभा । रत्नमात्रार्था तु जन्मराशिमध्येऽपि शुभा यात्रासुखं । तयोरेति जन्मलग्नजन्मराश्यापेक्षया चे उपचयस्थाशिवद्वयैकादशा राशयश्चतुर्दशोत्पन्नचयस्यराशिषु यात्रा देष्टा । विशेषस्तु—रागर्भस्मराभिभ्यमलग्न वा तदधिपौ वा तत्काळप्रमाणतुर्ध्वं सप्तमे वा स्थानके भवतत्त्वाऽपि यात्राकृत्ययः । यदि च मनुष्यजन्मराशि जन्मलग्नयोर्द्वयवद्वाह्ये चतुर्थे सप्तमे वा स्थाने वा स्थाने वा यत्र येति रत्नमात्रार्था ॥

पापैरस्ताम्बुगेदृष्टे युते वा जन्मलभमे ।

सौम्यमदैस्तु नैव चेत्तदा यातुः परामवः ॥ २८ ॥

व्याख्या—अस्तेषु च तत्र भवमे रितो जन्मलभस्य राशिर्वात्राद्यमे सप्तमं तु रितैः पापमै र्यदि युते दृष्टो वा स्यात् । सौम्येति स एव चाभ्युदौ सौम्यैर्बर्हि न युते न दृष्टो वा तदा परा मवः पतैरिव सौम्यैरपि यदि युतदृष्टस्तदा न परामव इति भावः । विशेषस्तु—यात्रासमय जन्म कुंक्षितार्थवन्निवनी अष्टमपष्ठमवने मूलसौम्यमहापिष्ठिते अगुमे । यदुक्त वैजयन्तम्—“यद्य मया तुम्हस्मिन्निः प्रसूतो रज्ररिमे ऋगुभाषिते चेत्” ॥

अष्टम स्वेन्दुलमाभ्या ताम्बां पष्ठमय द्विप ।

तद्राशिनाथयुक्त वा लभ यातुरनर्थकम् ॥ २९ ॥

व्याख्या—जन्मकाळीयो व इत्युः स स्वेन्दुः, स्वकर्तृ च जन्मलभमेव, ताभ्यामष्टम वष्टमं तद्यात्रावां स्यात्, ताभ्यामेव यत् पष्ठं तदपि र्थात्वं । तथा द्विपस्याभ्यां बन् वष्टं कौश्वः । द्विपोऽभिषेकविशुद्धिस्त जन्मलभताजन्मपठेभ्य वष्टं वानत्वां वी रात्री तदपि कमे त्वागौ । तत्रा शिनाथेति ये स्वेन्दुलमाभ्यामष्टमे वष्टे च च वा (जे)तम्हस्व जन्मन्मुक्तमलभ्यां वष्टे पृथे तेषां पञ्चममपि राशीनां ये ईशास्तेर्मूर्तिस्त्विषुष वष्टमं तदपि स्वावर् । तथा च वैजयन्तमे—

जन्मलभ १ छमाष्टमराक्षिकमे २, वष्टमेव वष्टमलभता १ वा ।

तद्राशिनाथैरवशोदवन्तेः करतु यात्रा विषमसर्वं वा ॥ ११ ॥

कर्कटभिकमीनानामुवयेऽंशो च न वजेत् ।

मूर्तिस्थेऽह्यले रात्रौ रात्रिधीर्वेऽत्रि च ग्रहे ॥ ३० ॥

व्याख्या उक्ते छमऽंशे तथाच च तत्र कर्कटभिक्याः कर्कटस्व च यात्रावामलभत्वाद्भवेत् । मीनेषु प्रस्थितो कमेव तथा प्राप्तत्वा प्राप्तत्वाऽस्तिद्वयवः पञ्चात् वयेति । उक्तं च रत्नमाळ्यां ‘वज्रः पञ्चा मीनलभऽलभ वा, कर्कटसिद्धौ स्थापितुर्तिष्ठ तत्र’ । तथा कुम्भस्य रिक्तत्वात् कुम्भ कप्तकुम्भोत्तापयि स्वाभ्यामुक्तौ ग्लमाकाया । मूर्तिस्थ इति यात्रासम मितो महो वधहर्षी दशाऽहमेव यात्राऽंशो न निशि, निशावली चतुर्षा मित्रव च विहि । उक्तं हि—“वलिनोऽष्टि शुक् मितावर्ध” इत्यपि ॥

सिष्ये सौम्येशलभानि मीयामं जरमेष्वपि ।

जानीयाहोक्तश्चात्र राशीनां वश्यता मिश्रः ॥ ३१ ॥

व्याख्या—सिष्यै इति चार्थेति हि भवः । नीयानमिति जलचरं लभ, कर्कटभ्रतराजलचरं वीके वा मीयात्रासिद्धिः । ग्रहहन्तृपूये च निर्बिज्ञत्वाद्यगौ स्यात् । वश्यतामिति उक्तं हि वैजयन्तमे—

“चतुष्पदा द्वर्षद्विषा विविधा, सरीसृपश्चानुपरास्तु मक्षा” ।

सिंहस्य वक्ष्मा विसरीसृपाः स्युस्तत्र मनोकल्पवहारस्तोऽप्यम् ॥ १ ॥

स्पृष्टानुसृष्टसरीसृपाकृपा, मवन्ति वक्ष्मा यस्मिन् म्बकानाम् ।

समा दुर्गन्धमा विषमान् मज्जन्ते, वक्ष्मा रमन्त्यां विषमाः समानाम् ॥ २ ॥”

अनयोरर्थ — अत्रापि सिंह चतुष्पदार्थे मकरपदार्थे च चतुष्पदाः, विद्युतकम्पास्तुलाकुम्भा धनुः पदार्थे च अनुप्याः, कर्ममीनौ मकरपदार्थे च जलचरा, सरीसृपो धूमिक इति । ततश्च सिंह विनाऽप्ये मेघपृथङ्धूमिककुम्भा मानुषाणां वक्ष्माः, जलचरा ककमकरमीना मानुषाणां मक्षाः, सिंहस्य धूमिकं विना सरे वक्ष्मा । अग्यदिति धूमिकरस्य सिंहोऽपि वक्ष्माः । सर्वे पुंल्लघः कम्पाया वक्ष्माः, धनुयः सर्वोऽपि वक्ष्म इत्यपि । स्वच्छानुसृष्टमूतेति यदि द्वावपि रात्री म्बकजौ जलजौ सरीसृपौ वा तथा द्वयोर्मध्ये यो वल्लिष्ठस्त्वत्तयो वक्ष्माः, यथा वृषत्व मेघो वक्ष्मा, मकरस्य मीनकर्को वक्ष्मा, धूमिकत्वापरो धूमिको वल्लिष्ठस्त्वत्तयो वक्ष्माः इत्यन्, मेघद्वयवृषद्वयमीनौ सौम्येऽपि च धूमिकवक्ष्मे वल्लिष्ठवक्ष्मे विषाये वक्ष्मता भावनीया । समा सुसत्या इति इष्टकर्तृ किञ्च विषा स्वात्त्रात्रौ वा, तत्र विषा समवायस्यो विषमवासीनां वक्ष्माः, रात्रौ तु विषमरामयः समवासीनां वक्ष्मा इति । अस्य प्रयोजनं तु ‘वक्ष्मा वक्ष्म रश्मिरेन्द्रा’ इति श्लोके ज्ञेयम् ॥

जन्मकाले शुभैर्युक्ता द्वितीयारतरणेष्ट ये ।

निष्कूरा निर्विकाराश्च ते लभे राशय शुभा ॥ ३२ ॥

व्याख्या—द्वितीया इति येषां किञ्च ज्ञातक वगिसम्मा, ‘सुवाह्वितीयमृष्टं बेमि’ “सुकः । निष्कूरा इति जन्मकाले येषु मरमहो नाम् । निर्विकारा इति क्लृप्तमुक्तप्रायः स विकार, यन्मेषे सुकस्तु निर्विकार जन्मकाले ये राजाव ईशान्ये वात्राक्षत्र शुभाः ॥

यश्च वक्ष्यं स्वलभन्दोर्न च वक्ष्य छिपस्तयो ।

शत्रोरेवाष्टम ताज्या लग्न यातुर्जयावहम् ॥ ३३ ॥

व्याख्या—यथात्राक्षत्रं सौवर्गमष्टममष्टमरात्रयोर्वक्ष्यं न्याय द्विपो जलवक्ष्यं जन्मलभनम् रात्रयोर्वक्ष्यं च । तथा शत्रोरेव न तु स्वस्व ताज्यां जन्मलभनमष्टमरात्रिं वा वक्ष्यं न्यायलभनं यात्रावां लभम् ॥

इत्युक्तमष्टमः कर्कषात्राह कर्म । अथ ‘जन्मा लभ्यगस्तुदीर्घ’ इति वक्ष्यकासोक्त्यात्राह होराविमर्शकमाह—

विमुक्ताक्रान्तभोग्यानि राश्यर्षान्युण्णरश्मिना ।

ऊर्ध्वतिर्यग्गभोमुष्यो होरा स्युरुदयावधि ॥ ३४ ॥

व्याख्या—या हापार्ज्येय मुक्ता मुक्ता मा ऊर्ध्वमुग्नी, मुग्गमाना निर्वर्धमुग्नी भास्वमाना स्वर्धोमुग्नी, पुनस्तर्ज्येयगभित्तः क्रमादूर्ध्वतिर्यग्गभोमुग्नीः पुनस्तर्ज्येय तिस्र क्रमादूर्ध्वतिर्यग्गभोमुग्नीः पुनः पुनस्तर्ज्येयगभित्तः सूर्वावधि पातन् । यथा उद्गो सरे तत्राधिकृता वारत्तवः तत्रावधि एवं त्रि विधा होराः कम्पाः । एवं बाहोरात्रे अनुविमर्शितायाम्बक त्रिपिण्डागणामष्टाष्टाष्टय म्युः ॥

पञ्चमाह—

जयमूर्ध्वमुखी होरा विषयस्तिर्यगानना ।

अधोमुखी रणे यातु भङ्गं दिशति लभगा ॥ ३५ ॥

व्याख्या—जयमिति एवं कस्म्यमाने सत्यमीष्टा कप्रहोय यधूर्ध्वमुखी स्वात्तया जयरा ॥

त्रेष्काण फलरत्नाख्य शुभनाय शुभेक्षित ।

शुभोऽशुभस्तु सास्त्रादिपावकाः पापवीक्षित ॥ ३६ ॥

व्याख्या—एतौ राशौ त्रयश्चक्रमावात् बर्हिषत्त्रेष्काणाः स्तुः, तेषु यः फलेन रात्रैकपञ्च-
जरातुल्यैमात्रेणऽऽख्यः सौम्यस्वामिकाः सौम्येन पूर्वहारा दृष्ट एवं सौम्यकरो वा यः स्वात्त-
यात्रासप्त छमः । अशुभमिति यस्तु सप्तसर्पाभिमुखितु, केचिन् पावकस्वामे पावक पठन्ति, तेन
पार्श्वैर्ध्वनैवा युगः, तथा कुरहृष्टः उपकल्पयताम् कुरहृष्टः कुरेष्टः कुरहृष्टो वा सोऽशुभः ।
पठ य—

‘शङ्काभाकारबेदागुणसहस्रक योऽप्यष्टद्विरेता—

त्रयः सौम्यकरो कुमुदकपुते रत्नमाण्डाभिते य ।

सौम्यैर्ह जयः स्वात्तयग्नसहित पापहृष्ट य भङ्गः

साम्री द्वादश कन्धः समुद्यगनिगडे पापयुक्तेऽपि वाऽभी ॥ १४ ॥

हवां क्पाणि चैव हृज्जातक—अथे प्रथमत्रयानां नरोऽप्युद्यतपुष्टदभः कुर्यो रक्षाधो
रिष्ट १ । अथ इत्यादि मनुष्य एव विमवानभिधामान्, एवं येषु विमवा न वक्षते ते मनुष्या
एव जयाः । द्वितीयः श्री गणेश्वराऽप्यभवा रीर्ष्यमुरोऽप्यारी (परी) यन्मोक्षिणोपलक्षिता, यदु-
परोऽयं तनुम्वस्वत्वात् एवममपि यथायागं भावयत् । तृतीयो नरः कूरः कपिका रक्षाभ-
राऽप्युद्यतहृष्ट १।१। हृष्ट आग श्री बुद्धितमूनेशी शुभोदराऽभिदधरक्षा मुक्तानीच्छति ।
द्वितीया नरोऽस्याः यागयज्ञेयवान्मुद्रकस्तकर्मणि वक्ष्यन्तुपराऽर्च २ । तृतीया नरो बुद्धिभ-
वायः १।२। मिथमे आग श्री मुक्त्या रीनप्रजा क्षिप्रमुक्ता क्षतुमन्मामरजायै सारय १ ।
द्वितीया नरा गणेश्वर उगामस्या भावयवचधनुष्यान् रगोऽभ ३ । तृतीयो नरो रत्नमोक्षिणं यद्वि-
वदन्गजयथा धनुष्यान् १।३। कर्के आया नरा इत्यममाहोऽप्यर्चः सुदराय पत्रमूखमु-
क्तुपराय १ । द्वितीयः श्री रीनमन्वा समया वनमन्वा । तृतीया नरा सर्ववह्निता नीत्यः
मन्वामरजाम्बिनाः १।४। १०८ आयाः सायमिद्विधोपि युगः शगः यः यः प्रथम मन्विनासाः
अय नरा रगमनुप्यभ १ । द्वितीया नरा यद्विनिः कृत्वाजितहृष्टमून युधर्षो धनुष्यामनाय
मामः यनुपराऽर्च २ । तृतीया कृत्वाया वागरेष्टा नराः कर्षीबुधिरदेमा वक्ष्यन्मिषहस्तः
यनुपराय १।५। अथायामायाः श्री पुनगुलधटमुना मनिनाम्या गुराः पुन वागति १ ।
द्वितीया नरा मन्विनीहृष्ट इवामा कामजा यमाहिनदारा विन्विनीधयपतिः २ । तृतीया श्री
गीगाया गुपेनामकुक्काण्टा देवा कुमकपुनगुलहृष्टा ववाचय प्रहृष्टा १।६। मुमायामाया मरमुक-
हृष्टाधनु रक्षया मागामाचनरा माहे विविग्वति १ । द्वितीया नरा गृगम्या परागिष्टः बुधि

पशुपितः शगोऽर्चः । तृतीयो नरः । फडाभिषयते द्वैततुल्यवर्मशुद्धामररूपो रत्नचित्रितो धनुर्हस्तो
 बने भगान् मीययते चतुष्पदोऽयं ॥ १० ॥ शुद्धिके भाषः श्री मन्ना स्वानभ्युता सर्पनिबद्धपादा मनो
 रमाऽम्बितः कूष्मायातिः । द्वितीयः श्री भर्तृकृते सर्पावृताङ्गी कूर्मकुमाकृतिः स्वानमुक्ताति
 बाण्डविः । तृतीयो नरः सिंहरूपधिरपिठकूर्ममुत्साहः अर्ध कूर्मश्चतुष्पदश्च ॥ १८ ॥ प्रभुपि भाषो
 नरः व्यापतमन्वपाभिर्नृकोऽधकायः चतुष्पदोऽयं ॥ १९ ॥ द्वितीयः श्री मुरुपाऽभिषयन्नानि विषदृग्मन्वी
 गौराङ्गी ॥ तृतीयो नरो गौरे मिषण्यो वण्डहस्तः कूर्मीकीशेयकचर्मबाही ॥ १९ ॥ मकरे भाषो नरो
 रोमशः सूकरकृतिः स्पृक्षर्ष्यो बन्धनशून्यैरास्यः चतुष्पदोऽयं ॥ २० ॥ द्वितीयः श्री श्वामा सासहाय
 कोहामरणभूषितकर्मा ॥ २० ॥ तृतीयो नरः किमराजस्तूषी कबची धनुष्मान् सकम्बलः स्कन्धे रत्न-
 चित्रित कुर्वन् बहति ॥ २० ॥ कुम्भे भाषो नरश्चर्ममरुगुमास्यः सकम्बलः शगोऽयं ॥ २१ ॥ द्वितीयः
 श्री मणिनाम्बरः क्षीपे मांडवाहिनी अमिता वन्द्ये शफटे कोहानि गुहाति ॥ २१ ॥ तृतीयो नरः सिंह-
 रूपश्च श्वामः सरोमकर्माः किरीटी स्वकृपत्रनिर्वासककभूत् ॥ २१ ॥ मीने भाषो नरः सगमो-
 धिकम्बलपाणिः सागरयो नौसोऽस्मिन् तपति ॥ २२ ॥ द्वितीयः श्री गौराङ्गी नौत्वाऽम्बितः कूर्म
 पाति ॥ २२ ॥ तृतीयो नरो नरो मीकश्रीरभिष्यां स्वाङ्कितः सर्पावृताङ्गी गर्ताम्बिकत्वाः अथ व्या
 कुम्भेऽम्बितः ॥ २२ ॥ इति १२ । यथा चिन्तानाद्यादिपक्षे प्रबोधनं “त्रेष्काभैस्तरकरः स्मृता” इति ।
 योगिपक्षे “शुभकोभोरग्यसैकहिवै योगिणो मृतिरिति” । बन्धमोक्षपक्षे “ब्रह्मरो योगे सभूत
 आवासो बन्धः” इत्यादि । शास्त्राणां तु प्रबोधनयोगस्वयोक्तमेव । छमनाथ इति त्रेष्कमेष्टाः प्रागुक्त
 एव । छमेष्टित इति यो त्रेष्काणो छमेष्टिकृणोऽस्ति तन्नामा यस्मिन्नाङ्कितकृत्वां यत्र तत्र
 स्थितो यदि छममैर्दृष्टेत तदा स त्रेष्कायः शुभैर्दृष्ट इत्युच्यते । यथा स्थापना—

अत्र ह्ये द्वितीयस्य कम्पात्रेष्कमेष्टस्य स्वामी बुधः
 सौम्यस्त्वस्व मीनमूर्तित्वबोः शुक्रजीवबोश्च पूर्वा दक्षिण, एव
 पापत्वाधिकत्वं पापदृष्टत्वं च भाष्यं । एवं बन्धमामे उक्त
 यास्तद्वद्व्याप्यो न्नांछादीनामपि सौम्यकूरदृष्टत्वं च भाष्यम् ॥

क्षन्यर्केन्दुकुर्नोस्त्यक्त्या शुभोऽन्येषा नवांशक ।

छमयद्वावशांशस्तु त्रिंशांशस्तु नवांशवत् ॥ ३७ ॥

व्याख्या त्यक्तेति, यदुक्तं देवदत्तपञ्चमे—

“अत्राऽक्षस्य नवसि बहिननासः कुञ्जस्य बहिमयम् ।

इन्दोः प्रतापहाभिः समेर्नवांशे मरणमेव ॥ १ ॥”

अत्रवदिति “वाचस्यं विष्णुले क्षमे (२९)” इत्यत आरभ्य “यत्र वर्य स्वछमेष्टोः (३३)”
 इति वाचदप्रविषय यदुक्तं तत्सर्वं द्वावशांशेऽपि बोध्यं । नवांशवदिति अत्रवर्षः—शानिकुञ्जवर्जनां
 त्रिंशांशः शुभः अर्केन्दोऽक्षिणांशमावात् ॥

यथा चतुर्गुणः । अथ वात्रायं द्वावश भाषानाह—

पापोऽप्यमीष्टदो जन्मलग्नर्क्षस्वामिनोः सुहृद् ।

मूर्तिस्थित शुभोऽपि स्यादशुभोऽरातिरेतयो ॥४१॥

व्याख्या—अमलप्रभेति जन्मलग्नजन्मराष्ट्राद्ययोर्वै मित्रम् ॥

सुहृदशापते सद्यः सफलो जनने बली ।

कूरोऽपि विविधो भद्रस्तनो सौम्योऽपि नेतर ॥४२॥

व्याख्या—यात्राकारि यस्य ग्रहस्य दशाऽस्ति स दशापविस्वस्य सुहृदमित्रम् । विशेषस्तु—दमाय
तिरपि यात्रासमये सवसा विचारयते । यच्छ्रु —

“यात्रा नैव दशापतावुपहते नैवास्तगे नावले, —

नीचस्थे न च नैव वकिमि नृणां देवा कदाचिदुचैवः ।” इति

दशाक्रमवत्प्रमाणवद्विभागविस्वरूप च जायकादिष्वो ज्ञेय, इह स्वमस्तुवराद्विषित्स्वत्वाच्च
न प्रवन्वते, स्वनाशस्यार्थं तु वार्षिक दिनदशामार्गं स्पृष्टं हरयेते, तथाहि—

“मित्रनामराक्षिणः प्रभृति गण्यते वर्तमानसम्पन्तेः ।

गतद्विषसाश्चैवै दिवसदशाः स्युः क्मादताः ॥१॥

रवी १ नु २ मीम १ १४ मनी ५ म्ब १ राहु ७ सने ८ शुक्र ९ मला १० लबाणा ५० ।

जहान्नि २८ पदवाप ५१ रसाभि ११ र्द्विष १ देवा ११ विधीत्व १४ मद्य ७० दशाष्ट ॥२॥

सर्वे दिनाः पद्यनिका विचर्ता १६० ।

हानि १ वन २ रुद्र ३ खकी ४ दुर्ग ५ खमी ६ च वन्मन ७ ।

मये ८ त्रिष ९ चाकाशीनां दण्डिर्दिनदशा कमात् ॥३॥

अत्रायमान्नाय—स्वनामराष्टौ बहिनेऽङ्कः संक्रान्तस्वदिनादारम्भ वर्तमानदिनं यावद्दिना
गम्भ्ये इत्यन्यो दिना गता इति तत्राद्या विद्यविनिना रोर्दिनदशाः अमे पञ्चासदिना इन्द्रोदियादि,
मर्ष गण्यते यद्यप्य ग्रहस्य दिनदशा तथाही समेति स दशापविदिशि । सद्यः सफळ इति यस्त्वानां
गोचरेण प्रतिबुद्धमेवं च सुभः स सद्यः सफळः यस्तु गोचरेणानुबुद्धमेवेन वाऽष्टमः स सद्यो
ऽष्टकः । तथा जन्मपत्रिभवा यो बली रूपभागित्वाविषयविज्ञावमे मलबीबोऽर्षं वतो य सर्वोऽष्ट
ष्टक इत्यर्थः । इतर इति यो वर्तमानदशोऽस्त्वारि यो वा तथाहीमफळः यो वा जन्मकाळे
निर्बल इति । ननु यदि जनने बलीत्युक्तं तथा जन्मनि सर्वोऽष्टककोऽपि यो मृत्युत्वादिनाऽनिष्ट
वस्तरयापि मूर्तो प्राप्स्यत्यमलः । नैव, “जन्ममणिद्वयः सौम्योऽपि” इत्यनेनैव तत्र निवेपमवतान् ॥

जन्मकाळे विधोर्यद्वाऽन्योऽन्येनोपचयस्थिता ।

तानाख्याः सौम्यवक्रूरा जातफोकाश्च कारका ॥४३॥

व्याख्या—अमपत्रिकायां अत्रादिपद्मसीमादशाणां प्रहारां अत्रापभया वामदशा । तथा
जन्ममन्त्रे देऽन्योऽन्यस्मादुपचयस्थालोपामज्ज्योऽन्ये वामदशा । कोऽर्थः ? विपुत्रगुरुक्षिप्यादि
वचनसम्भार्य संज्ञिष्यमन्त्रेण विप्रत्यादिकमहस्य क्षेत्रास्वामसंज्ञया वदद्विषये मन्मोऽन्यस्य

वार्पं तन्वन्ति विस्तारवन्तीति कृत्वा । एवं कारकसंज्ञाया अपि द्विद्वयं साम्यवर्त्तं च भाव्यं । ते च कृत्वा अपि सौम्यवत् स्युः कृत्वापि वचनोक्तमात्रेषु ह्युमा इत्यर्थः । जातक्रेष्ठा इति जातके ये कारकसंज्ञोक्तस्तेऽपि कृत्वा अपि सौम्यवत्स्युः । ते वैर्ष-तत्रोक्तं च महाः स्वर्गं लोके स्वर्ग-
काये वा स्थिताः केन्द्रेषु स्युस्ते सर्वोऽप्यन्योऽप्यकारकसंज्ञाः, तेषां मध्ये दक्षमन्त्रस्तो महाः स्व-
महायां विस्तिष्ठ कारकः, सर्वेषां चैतेषां चन्द्रवृत्तिदृष्ट्या वक्ष्यत्वं यथा कर्के कर्म तत्त्वे चन्द्रोऽर्क-
रगुहमन्दाः स्वस्तोच्चराः सम्यो मिथः कारकाः स्युः । स्वापत्ता यथा—

तथा कर्मस्वजहस्व दक्षमन्त्रस्तो महा सर्वोऽपि स्वपृष्ठोक्त-
स्वधिकोत्प्रेक्षितोऽपि कारकाः स्युः । तथा कर्म केन्द्रं च
त्रिणाऽपि स्थितस्य प्रहस्व यत्किञ्चिद्दृष्टो दक्षमन्त्रान्ते स्वर्गोक्त-
त्रिकोणावामन्त्रतमस्तो निरर्गमैत्र्या वात्त्राधिकमैत्र्या च संपन्नः
स्यात्तथा सोऽपि तस्य कारकत्वः स्यात् । कर्के च—

‘स्वर्गोक्तं कर्तुं भामूलत्रिकोणम्, कर्केषु भावस्य आभितः ।

सह एव तेऽन्योऽन्यकारकाः, कर्मणस्तु तेषां विधेयः ॥१॥’

अत्रोक्तं यम्—

“कर्केटोदकगते यथोदके, स्वोक्ता कुम्भयामर्कसुरम् ।

कारका निगदिता परस्परं, कर्मणस्तु सकलान्यस्युगः ॥१॥”

अत्र सैक्य इति स्वपृष्ठोक्तत्रिकोत्प्रेक्षितोऽपीति भावः ।

स्वर्गोक्ताः चण्डः सेटस्व यदि कर्मणः ।

सहचरान्संपन्नः कारकाश्चपि संसृतः ॥१॥”

जन्मलक्ष्मेशयोस्तान् कारको वाऽपि लग्नगः ।

अन्योऽपि शुभाय स्याद्वस्तुतः सौम्योऽपि चान्यथा ॥४॥

व्याख्या—ईदृशसंज्ञस्य प्रत्येकं संवत्साज्ज्योतिषकप्रयोगेति बोधः । अथार्क-यात्रात्रिको
बौनवाद्भ्रमनि वनेभुक्तश्रासीको जन्मेशः तस्य तज्जन्मसंज्ञकप्रशयस्य वा यो महो जन्मपत्रि
कारां तातस्यः कारकस्यो वा स्यात् स कूरोऽपि यात्राक्रमं मूर्तिरवः ह्युप एव । अस्त इति
विदितः सौम्यमहाऽपि यो जन्मपत्रिकायां जन्मेशकप्रेक्षयोस्तान् कारको वा नास्ति ॥ यात्रा-
क्रमं मूर्तिं च शुभम् । तस्य भावः—यात्रायां तातस्य कारकस्य वा वर्यं गच्छयेत् । यथा—

“नायकाः स्युः मत्तो ये रक्षन् ये च वर्धकाः ।

ते चरा अपि यात्रायां व्रजन्ताः शुभया प्रदा ॥ १ ॥”

इति वैशम्पयनम् । एषां च स्वर्ग्यं वृत्तजातके ॥

वमी केन्द्रेऽप्य तद्वर्गो लभे यातुर्जयापदः ।

गतिप्रमाणवर्णैर्वा विकृतश्च नमश्चरः ॥ २५ ॥

व्याख्या—अर्धेन्द्रोर्ध्वाक्षमवाधौ माघम्यचरो यो ग्रहस्तदानीं वक्रगोऽस्ति स एकोऽपि यात्रा-
समे केन्द्रतो जयं हन्ति, किं पुनर्दिष्टाः ? अथेति तस्यैव वक्रिणो ग्रहस्य वर्गो होराया अर्धमवा
द्वयहोरेऽप्यनर्ध्वाक्षिरूपमेकमेवैति तथा सोऽप्यधुमः । वक्रमार्गविनसकया चैव ज्योतिषसारे—

“पयसद्वि५५ इक्ष्मीसा२१ वारस अर्धियं सयं ५११२ वावत्ता५९ ।

चतुर्थास सयं ५ ११४ कमा वक्रदिणा मंगलार्धं ॥ १ ॥

सग सव पणा७४५ विणव१९२ पुआळसय१४४ पंचसपचठम्पीसा५२४ ।

दो अ सया वाळीसा२४० मंगलमार्धं मंगदिणा ॥ २ ॥”

गतीत्यादि गत्याद्यैर्विकृतोऽपि ग्रहो यात्राक्रमे मूर्धो न धुमः, अविचरितो ग्रहो गतिविकृतः ।
अविचारस्वरूप चैव लघोऽधुमः—

“पञ्च१ दशाहं२ विपक्षी३ दशाहं४ मासपदस्य५ ।

जतिचारः कुशादीनामेव चारस्त्वितोऽपर ॥ १ ॥”

प्रमानेति पूर्वप्रमाणात् इत्यो महान् वा ले अस्वमात्रा प्रमाणविकृतः, एवं वर्णविकृतोऽपि
मात्रः । अहस्ताह—“यस्य ग्रहस्य अन्तर्ध्वं कूरप्रहोस्कायैः पीडितं स्वास्तोऽपि ग्रहो यात्राक्रमे
मूर्धो न धुमः प्रहजन्मर्धाणि चैव—

“विष्टास्ता१ कृत्तिका२ ध्यामि३ अवणो४ भास्व५ मिम्यममृ६ ।

रेवती७ व्याम८ मलेषा९ अन्मर्ध्वार्धकृतः कमात् ॥ १ ॥”

उत्तरान्तश्चरो भानो धुमो नाभ्यस्तनौ ग्रह ।

फलेम वर्गो धारश्च तनुगठयोमगोपमः ॥ ४६ ॥

व्याख्या—इष्टेऽदि यत्रार्कोदयास्ते स्वातां तत्त्वानं सम्प्रतिर्णीय विह्वलितव्यं, यत्र च विह
वितमहस्वोदयास्ते स्वातां तथापि । एव च योऽर्कोदुशीष्मासुदेत्यस्वमेति च स उत्तरचरः । यथा
कूरवान एवोदेत्यस्वमेति च सोऽन्तश्चरः । एतौ यात्राक्रमे मूर्धो धुमौ । अन्व इति अर्कोदुमिण
चरस्त्वधुमः । इह च मूर्धिमहस्वरूपमिह यद्यपि यात्रासुद्विगोक्तं तथापि विवाहादिसर्वकार्यक्रमे
एवमिह योग्यः । विशेषस्तु—

“क्रमेऽर्कोदौ शनेषाम्नि गुमावन्मत्र यत्रदौ ।

शीतोऽशुक्रयप्राप्तः सर्वकार्येषु नाशकः ॥१॥

बीजशुक्रशनिस्थाने स्थितो लग्ने अपार्यदः ।

स्थानेऽप्यर्कोदुभौमार्गां प्रसिप्तनुगर्भवः ॥२॥

मन्दाशुबसूर्वाणां स्थानेषु शुभयो गुरुः ।

शुक्रेऽनुस्वामयो लग्ने धनयोगविनाशकः ॥३॥

सौम्यस्थाने स्थितः शम्भो लग्नस्थोऽप्यत्र नेष्टवः ।

ध्यापुत्रो रविस्थाने प्रीतिश्रेष्ठोऽप्यत्र नाशकः ॥४॥

स्वस्थाने न धुमो मन्दो लग्नेऽप्यत्र गुमावहः ।

“स्वामित्रनीपगो२बक्रः३ स्वरायस्ता४रिषगः५ ।

अमावस्यायमः६ षष्ठ७ कुर्युच्छो८ऽत्र बीभित९-॥१॥

याम्बो१० राहास्य११ पुच्छस्त्रो१२ बालो१३ ह्यो१४ऽस्तगो१५ नित१६ ।

मुमुक्षि१७ मूसरिके पापे१८ त्विबको महः ॥२॥”

अत्र नीचग इति नीचगृहस्यो नीचांशस्योऽपि च प्रपञ्चः । बक्र इति बक्राभिमुखोऽपि बक्रबन् । स्वरायस्ताप्येति स्वगृहस्यैः सप्तमरासिम्बः । अरिषर्गः क्षत्रोपधिप्रभोर्ना मद्रस्य गृहोपधिप्रभुः । याम्बः कक्रादिप्रभुत्वरक्षिणावनवर्त्ता । राहास्यपुच्छेति ।

“अत्र अके त्वितो राहुर्ब्रह्म सन्निर्निर्दिष्टे ।

मुन्नात्यन्तद्वे अक्षे सम्य पुच्छं व्यवस्थितम् ॥१॥”

बाहः स्वस्वदिनोरेव । बुद्धाऽन्त्यामिभुगः । अनेन गृहस्वरूपविशेषो निर्दिष्टकक्षेत्वाधरि सं गृहीत । अत्रग उधियदिमपु प्रवसाद्वस्तमितः । तितो यो प्रवसुते वक्षिणगामी, द्युक्स्तरगामी सन् निष्ठः स्वारिषि बगदः । मुमुक्षिरे इत्यादि क्षीप्रो महो मन्त्रगतिमहस्यैर्वासे यत्र निष्ठितोऽप्यादि पञ्चात्सो वा तथा मुमुक्षिरे इति साक्षात्प्रवक्तव्यो योगः । यत्र तु क्षीप्रो महो मन्त्रगतिमहस्यैर्वासे निष्ठित्वा सर्वसप्तमदिक्प्रभापतो याति तथा मूसरिकेयोगो रायपर्व नाबन् । यत्र कस्त्रनया दृतीये त्रिंशोऽंश मन्त्रमनिगुह्यते वत्रागो रव्यादिः । कूर्यहो वाचचर्ममसिकम्ब न याति वाचमुमुक्षिः, यत्र तु चतुर्वीमे गजत्वश मूसरिकेन्त्यावद्यावत्राश्चन्म यातीति, एवौ च योगौ क्षीप्रो महो यदि कूर अतास्य कुर्वते तथा मन्त्रगतिर्महो निर्बल स्वारिषि । प्रवक्तव्यस्तु न यथैव निवर्त्तय सुक्तं वयादि—

“पापः शीम१ ह्यो वकी२ बाको३ बुद्धाऽऽरिमा५न्त्यम ६ ।

नीचा७ पापान्तरे८ऽऽस्त९ इत्युक्तो बक्रवर्जित ॥१॥”

एवमन्त्रादि यकारसंमर्षं कौरव्यं साम्यं । अग्निप्रेषवत् इति सेनयाऽमिमुक्तं प्रस्तावाद्गरिषो विषयाय गच्छतः ॥

विगीश केन्द्रगः धेयान् विग्वली भालगस्तु न ।

थलिनौ जन्मलभेशो केन्द्रोपचयगौ शुभौ ॥४८॥

वपाकपा-केन्द्रग इति “यत्रा सूरिग्री” त्पादिगोक्तो वाचस्पतिः पतिप्रहो बक्रबन् चात्राक्रे यत्र वत्रापि केन्द्रे स्थित द्युमः, पर विग्वलीति वाचस्पतिगीता महो क्रे विग्वली न धेयान् महान् विग्वलिरवमवजयकारस्तु अमापुलकमकेन्द्रेत्पादिना प्रसुक्त एव । तथा भाष्यस्तिवति वाचस्पतिगीतो महो क्रे वद्विद्वत्त्वेन पातां संयुज्जना म द्युम” । उक्त च देवदत्तने—

“विगीधरो कक्राटम्बो यदि वा विग्वलान्वितः ।

यवमन्त्रमहा पातुः केन्द्रगस्तु यवार्चवः ॥१॥”

कक्राटम्बमन्त्रमकारध्वार् पूर्वैरुत्थे—

१ क्रे । मातुर्व्यमः १२ यमः १३ गतः शुक्र भारी नमः १४ ग्यो,

राहुभयः १५ मः १६ गतः सप्तमस्योऽकपुत्रः ।

वात्रार्थं चन्द्रमाः सप्तो दिग्भेदेन विभक्तिः ॥५॥ "

इति देवद्वयम् ।

इत्युक्ता सार्वभट्टस्यैर्मूर्तिस्त्वमहम्भवत्वा । अथ यात्राकाले यद्गर्गं वारं च निबन्धयति-कञ्जेनेति वार्गः यद्गुणं यात्रादिने वारम् तनुगो मूर्तिस्त्वो यो वधोमगो महत्त्वयुक्त्वकञ्जो ज्ञेयः । अथ भावः-जन्मम्यनिष्ठ इत्यथ आरम्भितच्छोकपूर्वार्थं 'चावहुक्त्वा रीत्या वाहको प्रहो मूर्त्तिं ह्रमोऽह्रमो वा निर्धारितस्याहसरैव महत्त्वं यद्गुणं महत्त्वोपदिष्टीं ह्रमोऽह्रमो वा ज्ञेयः । यात्रादिने वारोऽप्येवमेव निर्धारः । विशेषस्तु—

"उपवयकरस्य वार्गः कूरत्वापि प्रवृत्त्यै कञ्जे ।

चन्द्रो वा तपुको न तु विपरीतस्य सौम्यस्य ॥१॥

उपवयकरमहदिने सिद्धिः क्लेशपि यापिनां भवति ।

सौम्येऽप्यनुपवयकरे न भवति यात्रा ह्रमा वाह्रा ॥२॥"

इति कञ्जः । तथा—

"सौम्येऽपि न ह्रमं वृत्ते रिवाधारे विरुध्य ।

वार मित्रस्य पापोऽपि मन्त्रेषुमन्त्रमदः ॥१॥"

इति देवद्वयम् । तथा चेत् वारं ह्रमोऽह्रमो वा चेत् काञ्जोऽपि वदैव । परस्मै चैव—

"इत्येव महत्त्वं वर्गे स्थितिं विमुक्तं स्वकाञ्जोपवात् ।

त्रिगुणपरिवर्गयोगे कञ्जस्य मात्स्वत्युत्तीर्णाधः ॥ १ ॥"

इति धौनकः । तथा—

"वक्तिन कंडकसंज्ञा वर्षाविपमाद्यदिवसद्वारेताः ।

विमुक्तश्रमाश्रमकञ्जा वचोचरं ते परिशेषाः ॥१॥ "

इति कञ्जः ॥

अथ मूर्त्तिं महत्त्वगुणादिभ्यवत्त्वा । अथ ज्ञेयकेन्द्राधामित्याह—

केन्द्रेषु ग्रहगून्धेषु लभे वीर्येण वर्जिते ।

क्लृप्तनैश्च सौम्यैः स्थावमिषेणयतो भयम् ॥३॥

उपाकृता-महत्त्वमेषैरिति प्रथमं व्याख्येयस्मिन्नपि केन्द्रे यदि कश्चिदसौम्यमहः स्थावरैव वा-
श्रानामन्ध्रयैषु च शुभं, न तद्वत्त्वा । सौम्यग्रहामात्रे वतेकमपि केन्द्रमुत्पन्नकरोम कूर्यात्पि
सिद्धे स्थावरापि शुभं । सर्वकेन्द्राणां शब्दत्वं तु सर्वथाऽभिहितम् । यदुच्यम्—

"पापोऽपि कार्यं वक्त्रमिषोऽप्यः, केन्द्रेषु शब्दं न विद्याव केन्द्रम् । "

इति रत्नमाहावा । विशेषस्तु-सौम्यग्रहाभ्येकेन्द्रेषु वाप्यमहत्तवाः त्युत्पद्य महदा कष्टेन यात्रा
दिभ्यः । यद्वत्तः—

सौम्यैश्च पापैश्च यदुत्पद्यते, कष्टेनैव सिद्धिर्निर्दिष्टा यात्रा । "

वीर्येति स्थावमिषोऽप्यमहत्तवित्पन्नमात्रेण श्रानां उत्पन्नत्वेन च कार्यं निर्दिष्टं रत्नम् । यद्वत्त-
मिति महात्तवा किञ्च महात्तवमवत्त्वा युक्तमपीत्युक्तायाः, तथाहि—

“स्व१ मित्रनीयगो२ वक्रः३ स्वरायस्ता४ रिवर्गमाः५ ।

रुमात्वावधमाः६ वध७ कुरैयुक्तोऽयं नीमित११॥

बाम्यो१० राहात्म११ पुच्छत्सो१२ बाहो१३ वृद्धो१४ अस्तगो१५ नित१६ ।

मुमुक्षिके१७ मूक्षरिके पापे१८ स्त्रियवगो महः॥२॥”

अत्र नीयग इति नीयगृहस्यो नीयान्तस्योऽपि च प्रत्ययः । वक्र इति वक्रामिमुक्तोऽपि वक्रवत् ।
स्वरायस्तावेति स्वगृहस्थोः सप्तमराशिभ्यः । अरिवर्गः शत्रोरपि शत्रोर्वा महस्य गृहोपरिपद्वयः ।
बाम्यः कर्कादिबद्धरूपरक्षिणावनवर्था । राहात्मपुच्छेति ।

“अत्र ऋते स्थितो राहुर्ब्रह्म तद्विनिर्विशेत् ।

मुत्तात्पञ्चदशे ऋते सम्य पुच्छं व्यवस्थितम् ॥१॥”

वाक्यः स्वस्तिनोदित । वृद्धोऽन्तामिमुक्तः । अनेन गृहस्वरूपविशेषो निर्णीतकथेरवाचयि सं
गृहीत । अन्तग राविशिमपु प्रवेष्टाद्वस्तिमितः । शिवो यो मद्रपुत्रे इक्षिणगामी, ध्रुवस्तूरगामी
सम् शिवः स्वादिपि वराहः । मुमुक्षिके इत्यादि शीघ्रो महो मन्वगतिमहत्त्वैक्ये वदा मिक्षितोऽप्यापि
पश्चात्सो वा तथा मुमुक्षिक इक्षिणाऽपरावशो योग । यथा तु शीघ्रो महो मन्वगतिमहत्त्वैक्ये
निष्ठित्वा तत्सप्तमविक्रमाप्रयो काति तथा मूमरिकवोयो राहस्य पावत् । यथा कल्पनया वृणीते
त्रिंशति मन्वगतिगुह्यसि वरागनो रज्ज्वादिः क्रूरमहो वायव्यमर्शमतिक्रम्य न प्यति वायव्यमुमुक्षिकः,
यथा तु चतुर्विंशे गतस्तदा मूक्षरिकस्तावदावशस्ये वापीति, एतौ च योगौ शीघ्रो महो यदि
क्रूर अन्तस्य वृद्धे तथा मन्वगतिमहो निर्बल स्यादिति । मद्रपुत्रे तु नवमैव निर्बलस्य
सुक्तं तथादि—

“पापः शीघ्र१ शुभो वकी२ बाहो३ वृद्धाऽरिमा५ त्वयः ६ ।

नीवाः७ पापान्तरेऽस्त्य९ इत्युक्तो वक्रवर्धित ॥१॥”

प्रथमम्बत्रापि ब्यासमर्शं शीघ्रमर्शं आर्यं । अमिषेयवत् इति सेनबाऽमिषुरा प्रस्तावाद्द्विरिष्यो
विशेषाय गच्छत ॥

दिगीश केन्द्रगः श्रेयान् दिग्बली मालगस्तु न ।

वलिनौ जन्मलभेदो केन्द्रोपपद्यगो शुभो ॥४८॥

वपाकपा—केन्द्रग इति ‘महा सूरिम्नी’ इत्यादिनोक्तो यावत्पक्षितः पक्षिमहो वक्रवाम्
पात्राक्रमे पत्र तथापि केन्द्रे स्थित शुभः, परं दिग्बल्येति यावत्पक्षिणीसो महो अप्र दिग्बली न
येषान् महापां दिग्बलित्वमवनमकारस्तु अप्रत्युक्तमकेन्द्रेस्थादिना प्रायुक्त एव । तथा भाष्यमस्तिवति
यावत्पक्षिणीसो महा क्रमे तद्विकृत्तत्वेन यातां समुक्तानो न शुभः । वक्त च देवसप्तम्ये—

“दिगीशरो कडाटस्यो यदि वा दिग्बलान्वितः ।

वक्रवन्महो यातुः केन्द्रगस्तु अवार्धम् ॥१॥”

कडाटवक्रवन्महोपार्ध पूर्वस्वे—

‘करो १ मासुर्मय १२ यव ११ गतः शुक्र भारो मय १० म्ना,

राहुर्मर्मा ९ मय ८ गतः सप्तमम्बोऽर्कपुत्रः ।

गीवाराधु रिपुश्चतमपरागो कन्धुः ५॥ सोमपुत्रा,
बीवक्षिद्विस्वित इति छटाटस्विताः पूर्वतः स्युः ॥१४॥

स्थापनम्—यात्राक्रमे कर्मप्रारम्भप्रारम्भम्— (समीपस्थ पत्रे विद्योक्त्या)
छटाटप्रारम्भं वैद्यम्—

“छटाधिमर्षः १ व्याधिरर्धनक्षत्रोऽपि कन्धुः ५ मृतिः ५ व्याधिः ६ ।

हारिः ७ सैन्यविमर्शोऽपि माक्यादिगणपिपक्षं कर्मस्थः ॥१॥ ”

विद्योक्तस्तु केतुद्विषयं सन् यावत्प्राक्कृतसंयुक्तताम्रे यात्रायां शुभः । तथा कपयकस्व ग्रहस्य
विद्योक्तस्तु न स्वपञ्चमस्वेति छटाः । बहिर्लो कर्मक्रमेणाविधि क्रम्येच्छाम्रेषामेर्गदन्तरवत् १
गन्धः ॥ दिमादिभूम्भ २ गतिप्रमाणवर्णवैभूत्यः ३ सूर्यो बहिर्लोकारित्वमात्राच्छात्रादविद्योक्तस्तु ५
ममात्मेन पञ्चमस्तु २ गतिप्रमाणवर्णवैभूत्यः ३ सूर्यो बहिर्लोकारित्वमात्राच्छात्रादविद्योक्तस्तु ५
सप्तमवर्गे एव केन्द्रे क्रमेणः शुभ इति छटा । विद्योक्तस्तु—“कूपरि कर्मक्रमेण सौम्यवदेव व्यवह
रन्त्यो पर्वकर्मेषु सवस्तुनिधानेनेति छटाः ॥

छटा केन्द्रादिषु ग्रहव्यवस्था । अथ यात्रायाः कुशलितायां वैद्यैः कथितैर्पात्राणां गतस्य
५ तपायो जवः स्वातिवाह—

सितेज्याः विन्दुः २ राकिस्तमोऽन्या ३ सूर्यमङ्गलौ ४ ।

सामाविसाधकाः केन्द्रोपचयेषु षलोस्कटाः ॥ ४९ ॥

व्याख्या—राजा सामः १ सामः २ मेवः ३ ब्रह्मा ४ अन्तरा तपायाः । ततश्च यात्राक्रमेण विद्योक्तस्तु
शुभं यत्किञ्चिन् केन्द्रोपचयस्वी स्वातां तथा सामापायेन जवः स्वात् सन्निविधितेवर्गः । अत्र यथा
सन्निः कृतो निम्नः स्वात्तयोच्यते—

“माये मैत्रे धीतरस्मौ तपुष्ये, ब्रह्मर्षा वा सुकृद्वे न छटा ।

अष्टम्या वा तैत्तिरिक्ते मदिह्य पृथोर्वायैरत्र सन्धानसिद्धिः ॥ १ ॥ ”

इति एतन्मात्राणां । एवं इन्द्रो वारान्ते दानेनेत्यादि । अन्तरः केतुः । विद्योक्तस्तु—एषां क्रमेण
नक्षत्रेषु वा वारान्तेत्यादि न क्रमाद्यथोक्त्याः सर्वकार्येषु सिद्धिः स्वात् ५

अथ यात्राक्रमेण विद्योक्तस्तुः प्रथमं पञ्चाङ्गप्रतिवेक्षणं विषयार्णं सप्तमं स्वात्तयाह—

पौरा ज्ञजीवमम्याः स्युरपरे यायिनो मद्या ।

सफला यायिमिर्यात्रा षलिभिः स्थितिरन्यथा ॥५०॥

व्याख्या—पौरा इति स्थापित इत्यर्थः । यायिनां सप्तमस्तु सति रिपुः प्रथममभिषेकं
सप्तमं । अन्यथेति पौराणां तु सप्तमस्तु सत्त्वानस्थितिरत्र सप्तमं । कोऽर्थः । तथा सति रिपुः
प्रथममप्रमना यात्रा न कार्या । विद्योक्तस्तु—पौराणां यायिनां न सिद्धत्वां सप्तमस्तु द्वैधीमात्रं
कुर्वान् । कोऽर्थः । सैवार्थेन स्थितिं सैवार्थेन यात्रा न कुर्वान् । तथा धीमेधु बहिषु सन्निः
कार्यः क्रमेण बहिषु विषयेन जवः, सर्वैर्यवकैर्यं सप्तमं नृपमात्रेणैति विद्यावाक्यम् ।
इत्युक्तं सप्तमं पञ्चविंशत्या श्लोकेर्वात्राक्रमं बहिषु सत्त्वान् । एवं न सामान्येन यात्रादिनिमित्तं
जवः, यतो एतान्तेऽपि नृपमात्रयोग्यादौ केवळप्रारम्भेनापि यात्रां कुर्वान् । ब्रह्मः—

‘येकान्तिक्रान्तस्यैवैव निपीडिते च मातस्ये ।

केचनविषययोगादपि यावा सिद्धिमाप्नोति ॥ १ ॥’

अथ शुभविधिनस्यत्रसमाधिबन्धं विनापि वैर्महयोगे यक्षा यात्रा सफला स्यात्पान् यक्षामेव
योगान्म्यासापारण्यन् यात्राविषयमहयोगानमिधिसुराह—

चौराणां शकुनैर्यात्रा नक्षत्रैश्च द्विजन्मनाम् ।

मुहूर्ते सिद्धयेऽन्येषा राज्ञां योगैश्च ते स्वमी ॥ ५१ ॥

व्याख्या—शकुनैरिति शान्तप्रदीपविधिमागानुरूपफलैर्महदेहीयक्षद्वानामनुभवसिद्धैरगन्तुक्य
कुनैः नक्षत्रैरिति नक्षत्राणां गुणैरित्यर्थः । मुहूर्तेरिति शिष्यशुक्रमित्रेत्वापुच्छे मुद्रादिमण्डिकैरित्यर्थः ।
अन्येषामिति वैदवशूद्राकप्रमतीनां । योगैश्चेति अर्थ आह—विधिभारमकप्रादिनुद्दिनिरपेक्षमपि
यक्षामेवैर्महयोगैर्धात्रा फलति । यदुक्त वैवस्वतमे—

“विधिः कृष्णश्मश्वाराणां च सार्धं योगेन सिध्यति ।

सन्मासर्गेषु कश्चैप महयोगान् सुचिन्तयेत् ॥ १ ॥”

मन्वत्त्वेनं, पर कलकति क्रमेऽपि ग्रहाणां सौम्यकृत्वा धत्तेन विचार्यते, इह तु उद्दिष्टारक्षे-
छोऽपि नेत्यत्र के हेतुः । उच्यते—इह योगस्यैव बलं प्रधानं । तथाहि—यद्यप्यन्तरसंयोगाह
स्सन्मागादिविषयमपि रसायनीयस्य जम्बुजीवातुः स्यात् तथा कृतोऽपि प्रहो योगाङ्गुमाहः स्यात् ।
यथा च घृतमजुनी सममेव कपविषं मत्स्यमिति चरकश्च यथा क्षुमप्रज्ञा अपि योगादुद्यमाः स्युः ।
तथैतैर्मौगैर्मौसः । विधिश्च बारश्च भद्र योगश्च कृष्णश्च चन्द्रश्च ताराश्च क्षमाणां च विरुद्धस्यऽपि यात्रा
सफला स्यादिति प्रत्येय । बलं च रत्नमाहायां—

“विधीं कृते मे करणे च वारे, योगे विद्यते हिमगौ नृपाणाम् । पापेऽपि यात्रा सफलाऽत्र मार्गः”

इति । यद्यैकान्तिककर्मविषय । तस्यैव तु मासविधिनस्यत्राविषय योगबलं च विद्येयम् । यद्वा-
स्कर—“मन्मायिमासबोर्न प्रतिष्ठयेऽमीहसिद्ध्यर्थाति” । तथा—“पहि कुसुमजगि” इत्यादि ॥

योगानेवाह—

अर्कार्किशक्षिन सिद्ध्यै राज्ञां लभ्याश्चिद्विषयः १० गा (१) ।

सितेज्यमन्त्रहाराश्च लभ्यास्तत्रात्रिसुखाश्चिद्विषयः (२) ॥ ५२ ॥

व्याख्या—अर्थद्वयेऽपि यथासंभवं योजनम् ॥

शुभकलाकारश्च लभः १ स्वस्वभ्रातृपुत्रकमश धिये (३) ।

लभ्याश्चिद्विषयौ च जीवार्कौ जयदौ व्यष्टमे विधौ (४) ॥ ५३ ॥

व्याख्या—क्रमश्च इत्युच्यतेऽपि योग्य । व्यष्टमे इति यदीन्द्रियमप्यह न स्यात् ॥

मन्वारो ज्याश्च ११ पदसु ह्यसितेज्याभोत्कटाः धिये (५) ।

केन्द्रे च धलिनीं ह्येज्याविन्दौ स्वापोक्लिमेऽप्यले (६) ॥ ५४ ॥

व्याख्या—उक्तं इति यत्र उक्तं वाच्यं नञि इत्यर्थः । अत्रे व्यापकिकमस्ये निश्चिं न उच्यते ॥

ध्रिये विधुः सुखेऽस्ते तु ७ सित्तु (७) व्यस्येन वा (८) ।

योने त्रिकोणकेन्द्रस्था सौम्याः पद आयगाः परे (९) ॥५५॥

व्याख्या—सित्तु मुखे चन्द्रोऽस्ये इति व्यस्यः । याने इति यात्रायां ध्रिये स्वरिति बोधः ।

परे दूराः ॥

जयाय मूर्धौ १ मार्तण्ड सौम्य स्वे २ सप्तमो विधु (१०) ।

वृहस्पतिर्वा केन्द्रस्थ होपेपु स्वा १ य ११ वतियु (११) ॥५६॥

व्याख्या—स्व द्वितीयः । होपेपु दूरसौम्येषु सर्वेषु । एव यागा एकवृत्तः ॥

यासु प्राक्षिणयोर्ध्वसितान्तर्जयकरः सुखे चेन्दु (१२) ।

गुरुकेकान्तर आर्के (१३) ह्यो वा शुक्राब्ध (१४) भौमाद्वा (१५) ॥५७॥

व्याख्या—य च्छां इक्षिणस्था वा वेधात्रा उदा कृष्णयोर्मध्येऽन्तराके विध्वजिधुः सुखः । परं यदि सुखं पूर्वस्थाने स्वापरीं सुखः, मान्यवा । प्रतीत्युत्पत्तिषु यात्रासाम्य बोधे नापे ह्यः । तथा गुरुकेकान्तर इति अन्तरे गुरुकेकान्तरपदे स्थित इत्येवमै योगः । वा यदि शुक्राब्धय एकान्तरपदे स्थित इति द्वितीयः । भौमाद्वा एकाग्रान्तरपदे स्थित इति तृतीयः । दैवसकलमेऽनुष्म-

“गुरुशब्दवा महीसुखाद्गुरु एकाग्रान्तरे स्थितो पद्य ।

शब्दादववा गुरुस्थः, नञो मान्यरथा अयं रथे ॥ १ ॥”

तदेवमत्र अके बोधायनात् ।

गुरुर्जयाय लग्न १ स्थः क्रूरर्लाभ १ नमो १ ० गतै (१६) ।

तथा चन्द्रेऽष्टमे पद्ये शुके लग्नगतो गुरुः (१७) ॥ ५८ ॥

व्याख्या—एते सर्वे प्रत्यक्षयोगाः सप्तवृत्तः ॥

अथ यागविष्टमाह—

सिद्ध्यै धी ५ धर्म ९ केन्द्रेषु शुभवाक्यपतिमार्गवै ।

योगो १ ऽभियोगो २ योगाभियोग ३ श्वेक १ द्विक १ त्रिके ३ ॥५९॥

व्याख्या—युपगुगुत्ताण्यमम्बतम एक ५ धी ५ धर्म ९ केन्द्राण्यमम्बतमस्वान्त्यः स्वात्तया योगः १ । हो वेत्तया उदाऽभियोग २ । नञोऽपि यत्तया उदा योगाभियोगः ३ । यत्ता चन्द्रमयेन दैवद्वयमे-

“योगेन यो वाति गृहोऽप्रिरेत, मुनेन होऽभ्येत्त १ भिभागवात् ।

प्रमाति धीर्ति विजयं धनं च २, योगाभियोगं महीमयेवाप् १ ॥ १ ॥”

अत्रात्राह—यद्यप्ये यात्रायोगो छम्बत वा न छम्बत वा पलुमयवाऽपि यात्रा तदेव अर्थः । यदि युपगुगुत्ताण्यमम्बतम एक ५ धी ५ धर्म ९ केन्द्राण्यमम्बतमे स्थाने स्थितः स्वान् द्विप्रतीनां नृ विमुक्तये । इह च स्पृष्टरथा यागविष्टः गुरुमधिकानां नृ द्विचत्वारिंशत्पिका विजयी १४२ योगप्रताप

पते । कथमिति वदुःकते—एककथागाथावष्टादश । कथं ? धीधर्मकेन्द्रेत्याजन् पदं स्वानानि
सन्ति तत्रादि ५-९-१-४-७-१० । एषु षट्सु प्रत्येकं पुनः पदैकः स्थित इति छम्पा उपेन
वदुःकाः । एव गुरुमुक्ताभ्यामपि प्रत्येकं पदं पदं प्रथमष्टादश १८ ।

अथ द्विकयोगा अष्टोत्तरं शतं । कथं ? अगुरुमुक्ताः प्रहार्णां तावद्गीषि द्विकानि स्युः ।
तत्रादि—अगुरुः १ अगुरुः १ गुरुगुः १ इति । तत्र अगुरुः समुदितौ प्रत्येकं षट्सुस्थानेषु स्थितमिति
छम्पा प्रकृतं द्विकं पञ्च भगाः । एवं द्वेद्विकाम्यामपि षट् षट् छम्प्यते, प्रथमष्टादश
१८ । एते समस्तद्विकयोगाः । । अथ व्यस्तद्विकयोगाः, तत्रादि—धियां पुनं धर्मे च
गुरुं न्यस्य, गुरुः पुनः पुनरुत्थाप्य पदं पदं यावत्तावत्, अनेनाक्षपारयिकाभ्युपगमेन छम्पा
पञ्च भगाः । पुनर्वर्धे धर्मं प्रथमे गुरु च न्यस्य पुनः पुनर्मुदरुत्थाप्य पुरा पुरो मञ्ज्यते, एव
छम्पाप्रत्यष्टा ४ । एवमेव पुनश्च १ । पुनर्द्वौ २ । पुनरेकमेति मीळने सर्वे पञ्चदश १५ । एते
अगुरुः क्रमस्थापनया छम्पा । यदा त्वेवौ विपर्ययेण स्थाप्येते, कथं ? धियां गुरुर्वर्धे गुरुः इति
न्यस्य पुनः पुनः पुनरुत्थाप्य पुरा पुरो मञ्ज्यते, एवं छम्प्यते पञ्च । पुनर्वर्धे गुरुं प्रथमे पुनः च
न्यस्य पुनस्त्य पुनः पुनरुत्थापनया छम्प्यते चत्वारः । तत्रैव पुनश्च १, पुनर्द्वौ, पुनरेकमेति मीळने
एतेऽपि पञ्चदश । तमयोः पञ्चदशकयोर्भोजनं त्रिंशत् ३० । एते प्रथमद्विकेन क्रमोत्क्रमस्थापनाभ्यां
छम्पाः । एवमेव द्वितीयद्विकेऽपि क्रमोत्क्रमस्थापनां त्रिंशत् ३० । तृतीयद्विकेऽपि तत्रैव त्रिंशत् ३० ।
तिसृषां त्रिंशत् योगे नवतिः ९० । पाश्चात्याष्टादशयोगेन अष्टोत्तरशतं द्विकयोगाः १०८ । अथ
त्रिकयोगा षोडशादिका द्विषष्टी ११६ । कथं ? त्रयाणां त्रिकयोगस्यापदैक एव । तदौ अगुरु
गुरुमर्थं त्रिकं समुदितमेव षट्सु स्थानेषु तिष्ठतीति ज्ञाताः पदमङ्गाः । अथ धियां पुनं धर्मे गुरु-
गुः च न्यस्य समुदितमेव तौ पुनः पुनरुत्थाप्य पुरा पुरो मञ्ज्यते, एवं छम्पा पञ्च । धर्मे छं
प्रथमे गुरुमुक्ता च न्यस्य प्राग्गत् तपुगमस्य पुनः पुनरुत्थापनया छम्प्यते चत्वारः, तत्रैव पुनश्च १ ।
पुनर्द्वौ, पुनरेकमेति मीळने सर्वे पञ्चदश १५ । एते द्वयं धुरि स्थापने छम्पाः । यदा तु गुरुधुरि
स्थाप्यते शरीरं चापे तदाप्यनेनैव करणेन पञ्चदश छम्प्यते । यदा च द्वौ धुरि स्थाप्यते द्वेवौ
चापे तदापि तत्रैव पञ्चदश । पञ्चदशकत्रयमीळने पञ्चचत्वारिंशत् ४५ । अथ धियां समुदितौ
मुपगुरु धर्मे गुरु च न्यस्य द्विकस्य पुनः पुनरुत्थाप्य पुरा पुरा मञ्ज्यते छम्पाः पञ्च । तदौ
धर्मे समुदितौ मुपगुरु प्रथमे छन्ने न्यस्य द्विकस्य पुनः पुनरुत्थापनेन छम्प्यते चत्वारः, तत्रैव
पुनश्च १ । पुनर्द्वौ, पुनरेकमेति मीळने सर्वे पञ्चदश । एते अगुरुमुपगमस्य धुरि स्थापने छम्पाः ।
यदा तु अगुरुमुपगम धुरि स्थाप्यते गुरुध्यापि तदाप्यनेनैव करणेन पञ्चदश छम्प्यते । यदा च गुरु-
द्विकमुपगम धुरि स्थाप्यते मुपगम्यापि तदापि तत्रैव । पञ्चदशकत्रयमीळने च पुनरपि पञ्चचत्वारिंशत्
४५ । पञ्चचत्वारिंशत्तद्विषयस्य मीळने नवतिः ९० । अथ धियां पुनं धर्मे गुरुं प्रथमे गुरु च
न्यस्य गुरुः पुनः पुनरुत्थाप्यते यदा चत्वारो छम्प्यते, यदा च गुरुरुत्थाप्य प्रथमे मञ्ज्यते गुरुस्य
चतुर्थे तदापि द्विकस्य पुनः पुनरुत्थापने त्रयो छम्प्यते । एवं गुरोः पुरा पुरा मञ्ज्यते द्विकस्य पुनः
पुनरुत्थापनया च पुनर्द्वौ २ । पुनस्तथैकैक १ । सर्वेऽप्येते दश १ । एतं पुनं धुरि स्थिते छम्पाः ।
यदा च पुनोऽप्युत्थाप्य धर्मे मञ्ज्यते शरीरं चापे तदाप्यनेनैव करणेन पञ्चदश छम्प्यते पदं १ ।
यदा पुनः पुनः पुनरुत्थाप्य प्रथमं मञ्ज्यते शरीरं चापे तदाप्यनेनैव करणेन पञ्चदश छम्प्यते त्रयो छम्प्य

भ्यामुक्तस्थानां तयोरेव वैकैकस्मिन् छन्दो यन्त्रे कर्कसे द्वावृत्तः । एषां मध्यावैकस्मिन्मुक्तस्थे तस्मिन्नेव पञ्चमो कर्कसे यन्त्रे चत्वारः, एवमपि बोद्धव्यः । सर्वे द्वाविंशत् । तथाहि—मेघेऽर्कः कर्कं जीवस्तुळे क्षनिर्मकरे मौमः शेषा यथेच्छ, ईदृश्यां गृह्यतिथौ मेघे छन्दे एको योगः १ कर्कं द्वितीयः २, तुळे तृतीयः ३, मकरे चतुर्थः ४, एवं चत्वारः । अथ त्रिभिः मघेऽर्कः कर्कं जीवस्तुळे क्षनिः शेषा यथेच्छ, एव मघे छन्दे एकः १, कर्कं द्वितीयः २, तुळे तु तृतीयः ३ । सर्वे सप्त ७ अथ मेघेऽर्कः कर्कं जीवः मकरे मौमः शेषा यथेच्छ, एव मघ छन्दे एकः १ कर्कं द्वितीयः २, मकरे तृतीयः ३ । सर्वे वृत्तः १ । अथ मेघेऽर्कस्तुळे क्षनिर्मकरे मौमः शेषा यथेच्छ, एव मेघे छन्दे एकः १, तुळे द्वितीयः २, मकरे तृतीयः ३, एवं त्रय वृत्तः १३ । अथ कर्कं जीवस्तुळे क्षनिर्मकरे मौमः शेषा यथेच्छ, एवं कर्कं छन्दे एकः १, तुळे द्वितीयः २ मकरे तृतीयः ३, एवं सर्वे पञ्च वृत्तः १६ । एते पूर्वार्थोक्ताः । अथ ह्यध्यासितेषूपचम्ये—कर्कं यन्त्रः मेघेऽर्कः कर्कं जीवः शेषा यथेच्छ । एव मेघे छन्दे एकः १, कर्कं द्वितीयः २ । अथ मेघेऽर्कः कर्कं चन्द्रस्तुळे क्षनिः एवं मेघे छन्दे तृतीयः ३, तुळे चतुर्थः ४, अथ मघेऽर्कः कर्कं यन्त्रो मकरे मौमः एवं मेघे छन्दे पञ्चमः ५, मकरे पञ्च १ । अथ कर्कं चन्द्रजीवौ तुळ क्षनिः एव कर्कं छन्दे सप्तमः ७, तुळेऽष्टमः ८ । अथ कर्कस्यौ जीवेन्दू मकरे मौमः । एव कर्कं छन्दे नवमः ९, मकरे दशमः १० । अथ कर्कं चन्द्रस्तुळे क्षनिर्मकरे मौमः एवं तुळे छन्दे एकदशः ११, मकरे द्वादशः १२ । अथैकस्मिन्नेषु कर्कं यन्त्रे मेघमस्त्येऽर्कः एकः १, कर्कं छन्दे यन्त्रजीवौ द्वितीयः २, कर्कं यन्त्रे तुळछन्दे क्षनी तृतीयः ३, कर्कं यन्त्रे मकरछन्दस्ये मौमे चतुर्थः ४, एते पूर्वः सह पञ्चमः १६ । सर्वे द्वाविंशत् ३२ रासपेताः ।

अथ पञ्चदशान्यष्टाविंशत्यधिकानि रासयोगानामाह—

“वर्गोत्तमगतं छन्दे यन्त्रे वा यन्त्रवर्धितैः ।

चतुरार्षैर्हृदि गृणा द्वाविंशति स्मृता ॥ २ ॥”

छन्दे वर्गोत्तमगते राक्षिसमाननामकनवांशस्ये इत्यर्थः । अथ साधः—यो राक्षिर्छन्दोऽस्ति तस्य यो नवांशो राक्षिसमनामाऽस्ति स वर्गोत्तमावयवः स एव नवांशो छन्देऽधिकृतोऽस्ति एषा छन्दः वर्गोत्तमावयवमते एवं यन्त्रेऽपि वाक्यं तस्मिन् यन्त्रवर्धितेति यन्त्रस्य नापेक्षा, तदन्वयेऽपि व्युत्पत्तिः पञ्चभिः पञ्चिंशे ह्ये प्रतिपन्नं द्वाविंशतिरासयोगाः, एव यन्त्रेऽपि वर्गोत्तमगते राक्षिं राक्षिं प्रति द्वाविंशति । कथं ? छन्दे व्युत्पत्तिरिति पञ्चदश १५ मेधाः, पञ्चविंशते वद ६, पञ्चिरेकः १ । तथाहि—छन्दे रविमौमयुग्मगुह्यमिदं एको योगः १, रविमौमयुग्मगुह्यमिदं द्वितीयः २, रविमौमयुग्मगुह्यमिदं त्रिस्तुतीयः ३, रविमौमयुग्मगुह्यमिदं चतुर्थः ४, रविमौमयुग्मगुह्यमिदं पञ्चमः ५, रविमौमयुग्मगुह्यमिदं पञ्चमः ५, रविपुष्यजीवगुह्यैः सप्तमः ७, रविपुष्यजीवगुह्यमिदं अष्टमः ८, रविपुष्यगुह्यमिदं नवमः ९, रविजीवगुह्यमिदं दशमः १०, मौमयुग्मजीवगुह्यैरेकादशः ११, मौमयुग्मजीवगुह्यमिदं द्वादशः १२ मौमयुग्मगुह्यमिदं त्रयोदशः १३, मौमयुग्मगुह्यमिदं चतुर्दशः १४ युपजीवगुह्यमिदं पञ्चदशः १५ । अथ पञ्चानां दृष्टिः—रविमौमयुग्मजीवगुह्यैरेकः १, रविमौमयुग्मजीवगुह्यमिदं द्वितीयः २, रविमौमयुग्मगुह्यमिदं त्रिस्तुतीयः ३ रविमौमयुग्मगुह्यमिदं चतुर्थः ४ रविपुष्यजीवगुह्यमिदं पञ्चमः ५, मौमयुग्मजीवगुह्यमिदं पञ्चमः ५ । अथ पञ्चां दृष्टिः—रविमौमयुग्मगुह्यमिदं त्रिस्तुतीयः ३ ।

सर्वेऽप्येत द्वारिस्ततिः २२ । एते मेघछत्रे वर्गोत्तमगत सति स्फुटः, परं द्वावृत्तसमन्वयि वर्गोत्तम
 गतेषु मात्राद्द्वारिस्तत्तद्वावृत्तमिर्गुणने जाते द्वे सप्त चतु पटपथिक १६४ । एवं चन्द्रस्याज्येकैकपक्षौ
 वर्गोत्तमसप्तसप्तस्य द्वारिस्तनेर्द्वावृत्तसप्तसप्तस्य जाते चतु पटपथिक २६४ । मीठने पञ्च सप्तान्य
 द्वारिस्तानि ५२८ ।

अथ पञ्च योगानाह—

“हमे कुंभेऽर्केऽमे यधि शशिभि तरव तमुयि
 मृगुस्सिद्धास्मिन् शशिग्रुस्सिद्धास्मिन् पतमा ।
 यमेन्व तुंगेऽह सविगुस्तसिन्नी पटपथने,
 तुलावेन्तुलनेः सप्तितुलनार्थेव नरपौ ॥ ३ ॥”

कुंभे क्षान्तिर्मेऽर्कः इत्ये चन्द्रः मृगुगिति मिथुनं तत्र बुधः सिद्धि जीवः बुधिक भौम ईहर्षा
 मरुस्त्वौ तैरेव तमुगैरित्युक्तेः कुंभे छत्र णमे योगः १, मये द्वितीयः २, इत्ये तृतीयः ३ । तथा
 यमेन्व इति क्षान्तिन्व स्वोच्च कनकरथौ, तत्तत्तुलने क्षान्तिः, इत्ये चन्द्रः पटपथनं पटपथिः कन्येस्त्वौ
 तत्तार्थे बुधौ तुलं तुलं, मये भौमः, कर्के जीवः, एवं तुलने क्षान्ति एको क्षमाः १, इत्ये द्वितीयः ।
 सर्वेऽप्येत पञ्च ।

अथ त्रीनाह—

“कुम्भ तुंगेऽर्केऽहोर्ध्वनि यमकने च नृपतिः
 पतिर्भूमेभ्यान्मः क्षितिमुत्तमिन्मे सप्तक्षिति ।
 सचन्द्र सरेऽस्त्ये सप्तपतिगुरौ चापचरते,
 स्वगुप्तमे मानाभुवमपुष्पाते क्षितिपतिः ॥ ४ ॥”

मकरे भौम चतुषि सर्वेन्व यमकन इति यत्र तत्र राक्षी क्षान्तिर्कन्यः इत्येको योगः १ ।
 पतिर्भूमेभ्याम् इति क्षरितमेव चाग भौम सप्तौ क्षान्तेऽर्केऽहोर्ध्वनि चतुःस्वे द्वितीयो योगः २ ।
 सचन्द्रे सरेऽस्त्ये इति मेघकननेऽर्के चतुषि बुधः तुलने क्षान्तिन्व एवं तृतीयः ३ ।

पुनर्द्वाह—

“इत्ये सेन्द्री क्षान्ते सविगुस्तसिद्धास्तुतयै,
 सुहृद्व्यायाऽस्त १ स्वैर्भवति निवमानान्नपति ।
 भुगे मन्द कक्षे सप्तचरिपुष्पमन्मपतिः
 शशाङ्कायः म्यातः पुष्पगुप्तयक्षाः पुंराणपतिः ॥ ५ ॥”

इत्ये क्षान्ते चन्द्रः सिद्धिऽर्कः बुधिके जीवः कुंभे क्षान्तिः इत्येको योगः १ । भुगे मन्दे इति मकरे
 कक्षे क्षान्तिः मीने चन्द्रः मिथुने भौमः कन्येचां बुधः चतुषि जीवः शुक्रार्थे यमेण्ड इति द्वितीयः २ ।

पुनर्द्वाह—

“इत्ये सेन्द्री जीवे मृगगुलगाते मृगितमये,
 स्वगुप्तस्त्री कक्षे मृगगुलगातिमात्र नृपती ।
 सुतम्बो वचार्थी शुक्रक्षितिगताद्यापि शिबुके

बुधे कन्या कसे भवति द्वि नृपोऽन्याऽपि गुणवान् ॥ ६ ॥ ”

इये इति चन्द्रमण्डपार्थक इत्युक्तेष्वनुपि जीवेन् मकरे भौमः पर्व सति मीनकसे सशुभे एको योगः १, कन्यालग्ने सशुभे द्वितीयः २ सुनस्यामिति कन्यालग्ने शुभः मकरे भौमसनी चतुर्थः पञ्चमीवस्तु इति तृतीयः ३ ।

पुनस्तीनाह—

“क्षणे सेन्द्री कसे चन्द्रमण्डगेन्द्रेषु सहिते
यैमारार्थैर्बोऽमृत्त सनु मनुजः प्राप्तिव वसुधाम् ।

जने सारे मूर्त्तौ क्षणित्वगतौ चामरगुरी

सुरे ये वा कसे परमिपतिरन्योऽपि गुणवान् ॥ ७ ॥”

मीने कसे चन्द्र कुंभे शनिः मकरे भौमः सिंहऽर्क इत्येको योगः १ । ज्ञान सारे इति मेये कसे आये मीनः कर्कः जीव इति द्वितीयः २ । पञ्चा कर्कः कसे जीव मेये भौमः इति तृतीयः ३ ।

“क्षर्कणि कसे सस्त्रे जीवे चन्द्रसित्तैरायमासि ।

मेयगतेऽर्के जात विधात्रिकमयुक्तं प्रविचीनायम् ॥ ८ ॥”

कर्कः कसे जीवः बुधे चन्द्रमण्डपुषाः मेयऽर्कः एव योगः १ ।

‘मृगसुखऽर्कतमे सनुसस्त्रे, लग्नकुक्षीरहरयोऽधिपयुक्ताः ।

मिपुनर्द्विक्कसहितौ मुषष्टकौ, यदि ततः ह्युपस्थाः प्रविचीनाः ॥ ९ ॥

मकरे कसे शनिः मेये भौमः कर्कः चन्द्रः सिंहऽर्क मिपुने शुभः तुळे शुक्र एव योगः १ ।

‘स्त्रोचसस्त्रे बुधे कसे मृगी मेपूरणाभिते ।

सनीवेऽस्ते निष्ठानामे राधा मन् रवामगे ॥ १० ॥”

कन्याकसे शुभः मिपुने शुक्रः मीने जीवेन् मकरे शनिमौरी एव योगः १ । सर्वेऽप्येते राज योगाः पञ्च द्वाताम्येकोनासीत्यधिकानि ५७९ ।

प्रथममगे धर्मा पञ्चमाह—

‘अपि ससकुलबावा मानवा राम्यमात्रः स्मृत नूरकुडेरवाः प्रोक्तमृपाख्यागीः ।

नृपतिक्कुलसमुखाः पार्ष्णिवा बद्धमाजैर्मवति नृपतिनृपमन्त्रमृपाउपुत्रः ॥ ११ ॥”

पूर्वोक्तप्राप्तयोगैः सामान्यकुलजा अपि नराः स्मृः, नपकुलजानां तु किं वाच्यं ? बह्वमानी

स्तु नृपकुलजा नृपाः स्मृः, अम्यकुलजास्तु मृपकुलजाः । ते चामी—

“स्त्रोचार्थत्रिज्येणगीर्बिष्टिष्वाचौनृपतिर्बन्धमा मरेन्द्रा ।

पञ्चात्रिमिरन्यराना हीनार्थितपुना न भूमिधाना ॥ १२ ॥”

स्त्रोचस्त्रगृह्णत्रिज्येणगीर्बिष्टिष्वाचौनृपतिर्बन्धमा नराः पञ्चमिः पतिः मनुमिर्बोऽन्यर्बन्धमा अपि । हीनैरिति ध्याव्यम्यन स्त्रोचात्रिमिषा अपि जपहीनास्तथा मन्मुता पतिन स्तुर्न तु नृपाः । अत्र त्रिपुत्रादिभिः सामान्यैः पञ्च योगाः । तथा—

‘सिहस्त्रेऽर्केऽदिन्द्री कसे भाये स्वाच कुंभ मन्त्रे ।

पार्थ मति जीवे राजः, पुत्रं विधात्र्मृगमायम् ॥ १३ ॥”

अनेन्द्राविति मेमे छमे चन्द्रे इत्यर्थः । इति योगः १ ।

पुनर्वाह—

‘स्वर्धे शुके पाठाकस्वे चर्मस्वान्न मास चन्द्रे ।

दुश्चिन्तांगमासिपातेः, धर्मेजातः स्वामी भूमे ॥१४॥’

स्वर्धे शुके इति मया कुंभो कथं तथा पाठाकस्वे स्वर्धे इमे शुक्रः शुके चन्द्रः सेपा रविपुत्र-
पुत्रगुरुस्तनवस्तुदीपछमैनापस्तथा मयकुंभपक्षे स्वा इत्यर्थः, इत्येको योगः १ । तथा तु कर्धे छर्मे
तथा पाठाकस्वे स्वर्धे शुक्रः शुक्रः श्रीने चन्द्रः सेपाः चम्पाकर्धमपस्तथा इति द्वितीयः २ । सर्वे योगा
कष्टौ ८ । तथा—

‘‘सौम्य बीर्धपुते तनुमन्थे बीर्धोन्ने च शुमे सुखस्वये ।

धमार्धोपपयेन्वध शर्धर्ममात्मा नृपजः पृथिवीतः ॥१५॥’’

छमे कर्धी शुभः नयमे कर्धी शुभमहाः शुक्रो शुभर्वा सेपा नयमद्वितीयत्रिचन्द्रसैकादशस्वाः,
एवं योगा नव ।

अथ द्वावाह—

‘‘वृषेन्द्र्य मूर्धितमारिभ्रमनः, छर्धार्कबीर्धार्कसुठापरनृप ।

सुते गुरी से छर्धिदीपनधीविती बमोदये अमगतैर्नृपोऽरिः ॥१६॥’’

इमे छमे चन्द्रः मिथुनं बीर्धः शुक्रः दानिः मीनेऽर्कपुत्रपुत्रका इत्येको योगः १ । सुते
शुभमिति क्षनिछमे तुर्धे बीर्धः बममऽर्कपुत्रकादम बीमपुत्रपुत्रका इति द्वितीयः २ । सर्वे योगा
एकादश ११ ।

पुनर्वाह—

‘‘दिग्गजाः यः ११तनुः गा छधिमन्वजावा, ज्ञारी धने चितरबी द्विपुके नरेन्द्रम् ।

चक्रासितौ त्रधितुरेन्द्रसिठाः सौम्या होय ११पुत्रास्तु ७ शुभ ११ ० सि ११ गताः मनेसम् ॥१७॥’’

वसमे चन्द्रः एकादशे क्षनिः छम बीर्धः द्वितीये शुभमीमौ तुर्धे शुक्रार्क इत्येको योगः १ ।
चक्रासिताविति द्वारेति कर्म शुभं धममधर्म आसिर्धम ततोऽप्यधर्मः—भौमधनी छम तुर्धे चन्द्रः
सप्तमे बीर्धः नयमे शुक्रः वसमेऽर्कः एकादशे शुभः इति द्वितीयः २ । सर्वज्येदे द्वितीये नवे द-
धवागासैकादश ११ ।

अथ मार्तगिम्माह—

‘‘गुरसिधपुत्रतमं सप्तमस्वऽर्कपुत्र विवति विवसनाये भोगिनां अन्य निपात् ।

शुभमन्वपुत्रकेन्द्रः क्रूरमस्वैध पाथैत्रप्रति स्रवरदस्युग्माभितामर्धमाह च ॥१८॥’’

शुभः शुक्रपुत्रानामपत्तमां छम चक्रा गुरार्थीनां छमेपु सप्तमं धनिर्धमीनृपपुत्रमिधुनकम्पाकस्वे-
धित्यर्थः । सप्तमे क्षनिः वसमेऽर्कः एवं योगे अत्ता भागिनः एव । शुभेति शुभमहात्मा पत्तवः
सप्तमा चन्द्रेपु क्रूरमहाः क्रूरपक्षिन्वाः एव योगे जातः पुच्छिन्वातां बीर्धार्क च स्वामी स्वान् वमी च ।

॥ इति क्रूरजातके रात्रपागाध्यायः ॥

अन्वेऽपि राजयोगाः सन्ति, तथाहि—

“रामे सौरिस्तथा चन्द्रशिखणे जीवभास्करौ । कर्मस्थाने भवेद्भौमो राजयोगस्तथा भवेत् ॥१॥
यने चन्द्रशमी मेवे जीवः खे राहुमार्गशौर । यवया दक्षम जीवबुधशुक्रास्तथा शशी ॥२॥
अथवा दक्षमे शार्ङ्गौ भौमराहू च पशुगौ । राजयोगेऽपि आशा राजानः सूर्यरोचमा ॥३॥
आशौ जीवः सितः प्राप्ते यथा मध्ये निरन्तरम् । राजयोगं विजानीयाः कुटुम्बवत्कर्मणम् ॥४॥”

विधिस्य च—

“सहस्रसो यदा जीवो मृत्युस्थाने यदा सितः । निरन्तरं ग्रहा मध्ये राजा भवति निश्चिन्त ॥५॥
आशौ जीवः पञ्चमे वा दक्षमे चन्द्रमा भवेत् । राजयवान् स्थान्महानुद्विस्तपस्वी वा कितेन्द्रियः ॥६॥
स्वच्छेऽस्या यदा जीवबुधसूर्यसुतास्तथा । आतकस्य सुवीर्यायुः संपरश्च पदे पदे ॥७॥
द्वितीये सुते धर्मे कर्मण्यपि यदा ग्रहाः । राजयोगं विजानीयात् आतकशोरक्ये भवेत् ॥८॥
यने म्ये यदा कमे सप्तमे भवने ग्रहाः । छत्रयोगस्तथा नीचकुक्षौऽपि नृपतिर्भवेत् ॥९॥
सिंहे जीवस्तथा शुकः कन्यायां मिथुने सति । स्वच्छेने हिबुके भौमः स पुमात्तायको भवेत् ॥१०॥
कन्यायां शौरिचन्द्रौ च सुगे भौमो षटे समः । सिंहे जीवो म्बेज्जातो राजा यानुसर्गकरः ॥११॥
शुक्रो जीवो रविर्भौमो यने मकरकुम्भयोः । मीने च बरहरे प्रिति आतः स्वात्सर्गकर्मशुद्ध ॥१२॥
छमे सौरिस्तथा चन्द्रबाधमे भवने सितः । राजमान्यो मद्यकामी योगपरनीरवस्तथा ॥१३॥
मिथुने च यदा राहुः सिंहस्यो भूमिभन्धनः । बुधिके च यदा जीवः स पुमान् नृपतिर्मवत् ॥१४॥
स्वराहू च यने जीवः शुक्रायां च भवेत् सितः । शौरिमकरे मिथुने चन्द्रः स्याद्राजयोगस्तथा ॥१५॥
पुष्मे शशी ह्ये जीवः सिंहे सौरिर्द्विगे कुजः । शुक्रस्तुक्रायां कन्यायां बुधार्कौ राजयोगस्तथा ॥१६॥
यने शूरस्य मीमक्ष मीने जीवराहुः बुधः । नीचस्यग्नौ रवेर्बुको राजयोगोऽभिधीयते ॥१७॥
मीने ह्युष्मे बुधस्थान्ते रम्भे सूर्यो यने शशी । सहजे च भवेद्भौमो राजयोगः पचसते ॥१८॥
आतृस्थाने यदा जीवो कामस्थाने शशी भवेत् । उच्चपु वा शुभः केन्द्रे छमे वा जीव एककः ॥१९॥
बद्धा—सिंहे जीवस्तुक्राकीटयनुर्मकरकेपु च । ग्रहाः स्थाने तदा जातो वेष्टयोगी भवेन्नरः ॥२०॥
विधास्थाने यदा सौम्याः कर्मस्थाने च चन्द्रमाः । कर्मस्थाने पुनः सौम्यास्तथा राम्यं विधीयते ॥२१॥
सुग्मे ह्ये मेघमाने कुम्भे च मकरे ग्रहाः । बद्धा शुकशुक्रेन्दुराहवः स्वच्छदृष्टये ॥२२॥
बद्धा ह्ये सितरेन्दुगुर्बर्धनयः स्थिताः । योगेऽपि तेपु ये आशास्तेषां स्याद्राजयोगिता ॥२३॥
जन्मचतुर्मे भवने मार्गशरद्विराहुचन्द्रभौमेषु । आशौ बुधयुक्तेषु च प्रविधीयाको भवेत् पुरुषः ॥२४॥
जन्मचतुर्मे भवने मार्गशरद्विराहुचन्द्रभौमशनिषुक्तः । आतं विदधाति रविः प्रथमीपात्रं न संदेह ॥२५॥
यने म्येऽष्टमे पष्ठे सौम्यभूरा बुधा यदि । मृत्लास्त पुरुषो रसार्धरः कुम्भवर्धनः ॥२६॥
तृतीये वैष्णवसे वा त्रिकोणे वा भवेद्यदि । सप्तमे वा भवेद्भीषः शुक्रपो राजमानितः ॥२७॥
गुरुर्लक्ष्मणे यने मूरो म्ये मूरो भवेत् पुनः । सप्तमे भवने मूरो यन्सीमाम्यआतकम् ॥२८॥”

एत मन्थान्दोषा एकत्रिंशत्तन्मन्थानाः । तथा—

‘यदि सप्तग्रहादृष्टिर्मे परिपतति देवतवसेन । सप्तवति नृपतिर्योगः कस्याणपरंपरादेष्टु ॥२९॥
अन्मोऽन्यस्योचराक्षिम्भौ यदि स्मातां ग्रही तदा । राजयोगं विमाः माहुर्यधमः स मद्यकस्तथा ॥३०॥’

अमेत्यादि मेमे अमे अमे इत्यर्थः । इति योगः १ ।

पुनर्वाह—

“स्वर्गे शुक्रं पाठास्तथ धर्मस्वान्नं प्राप्ते चन्द्रे ।

शुक्रिन्वांगमाधिपासैः, सेवेर्मातः स्वामी मूमे ॥१४॥”

स्वर्गे शुक्रे इति अथा कुम्भो कर्म तथा पाठास्तथे स्वर्गे भवे शुक्रः शुक्रे चन्द्रः सेवा रविपुत्र
शुभगुणसन्पत्तवीयस्यैरात्मान्या मेवकुम्भपुत्र स्या इत्यर्थः, इत्येको योगः १ । अथा तु कर्मो कर्म
तथा पाठास्तथे स्वर्गे शुक्रे शुक्रः मीम चन्द्रः सपा चन्द्याकर्कटपत्न्या इति द्वितीयः २ । सर्वे योग
अष्टौ ८ । तथा—

“शिवे धीर्भुक्ते तनुर्मत्से, शीर्षादे च शुभे सुष्ठुत्से ।

अमावोपचयेष्वथ शपैर्धर्मात्मा नृपमः पुनिषीष्टः ॥१५॥”

अम चर्षी कुम्भः नभमे चर्षी कुम्भमहः शुक्रो शुक्रार्थ सेवा नभमद्वितीयत्रिपदस्यैकादशत्वात्,
एवं धागा नर ।

अथ वाक्य—

“वृषादे मृषिचकारिकामगः, सन्तारिणीर्वास्तुतापरैर्नृप ।

सुखे शुभे ले पाणिनीयनवीविती यनोदने साम्पादेर्नृपेऽपरे ॥१६॥”

भवे कर्म चन्द्र मिथुन जीव शुक्र शनिः मीमेऽङ्कुवपुत्रशुक्रा इत्येको योगः १ । शुक्रे
शुभविदि शनिसिमे तुर्व जीव इत्येऽङ्गेष्ट् एकादश मीमपुत्रशुक्रा, इति द्वितीयः २ । सर्वे योग
एकादश ११ ।

पुनर्वाह—

“मिथुनाः वः १२तनुःगा अक्षिमन्त्रजावा, शारी भने सितरथं हिशुके भरेन्त्र ।

चक्रासितौ सधिसुरेभ्यसिताः शीम्बा रोरा १ सुखाऽन्तःशुभ १२ता १ सि ११गदाः मनेष्ट् ॥१७॥”

इत्ये चन्द्र एकादसे शनिः कर्मे जीव द्वितीये पुष्यमीमो तुर्वे शुक्रार्थ इत्येको योगः १ ।
चक्रासिताविदि शरति अम ह्युर्ध्वममनन आसिर्धर्म ततोऽयमर्थः—मीमसनी अम तुर्वे चन्द्रः
सप्तमे जीवः मयम गुहः इत्येऽङ्काः एकादशे पुष्यः इति द्वितीयः २ । सर्वेऽप्येते द्वितीये मने र-
जवागास्योऽस १३ ।

अथ प्रार्थनिकमाह—

‘गुप्तितपुत्रस्तम् सप्तगम्भऽपुत्र विवति दिवसनामे योगिनां अय विधात् ।

शुभरक्तपुत्रकेन्द्रीः क्रूरभस्मीय पावः ३ इति शबरदत्तमुद्राभितानमभमात् ॥१८॥”

॥ शुक्रपुत्रानामवतथा अम चक्रा शुक्रार्थीनां अमपु सप्तु अक्षिमनीनृपशुक्रमिथुनचन्द्यास्तथे-
द्विरावधः । सप्तमे शनिः इत्येऽङ्काः एवं भागे जावा यागिनः एषु । इत्येति कुम्भमहत्वा रासम्भः
सप्तमा चन्द्रपु नृपप्रदाः क्रूरपुत्रिन्वाः एवं भाग जातः पुष्टिम्बानी नीराभा च स्वामी स्यात् पत्नी च ।

॥ इति शूरज्यातक राजयागाध्यायः ॥

पतौ पूर्वमद्रूपोदिते । तथा—

रविर्बर्ज इत्यस्यैरमुष्माभ्यामद्रुपितीययैः सुतुष्य ।

समयस्मिन्तैर्दुर्धरा केमहुगमन्वयेतेभ्यः ॥ ३१ ॥”

अत्र रविर्बर्जमिति रविर्बर्जो मीमादिमहा इत्यर्थः । पतौर्ध्वं भावः—जन्मपत्रिकायां चन्द्रादृष्टा दृष्टे स्थाने मीमादिभ्योऽभ्युदयः स्वात्तयाऽनुष्माभोगः । चन्द्रादृष्टीये स्थाने चेद्मीमादि कश्चिद्दृष्टत्वा सुतुष्यभोगः । अयं चन्द्रादृष्टीयश्चावसरूपं तबोर्ध्वोरपि चेद्मीमादि कश्चिद्दृष्टत्वा दुर्धरा भोगः । जन्मवेति यदि चन्द्रादृष्टावसृष्टितीयपरवानबोर्ध्वोर्मादीनां मध्ये कश्चिद्दृष्टो नास्ति तदा केमहुमयागाः ।

“पूर्वाग्रहवर्गोऽपि द्वितीयगैश्चन्द्रवर्जितेष्वपि ।

समयस्वेकमन्वयी रावभोगाः वक्ष्यमी ॥ ३२ ॥”

बोधिबागेऽपि चन्द्रवर्जितैरपि योगं चन्द्रवर्जितैर्मौमादिमैरिति भावः वक्ष्यतीति पूर्वस्यैक-
स्वैश्चिन्मि सङ्घटे प्रव इति पदं । अतपि च सूर्येऽपि कदात्रापि योगमगा बहोऽप्युपपन्ने तत्रापि
सूर्यपुष्टिरेवात्र विवक्षिता वैविध्यार्थं ग्रन्थनाऽपि वक्ष्यमी इत्येव संक्षोभेन, सप्तमं केमहुन
सप्तमम् । अत्रैव सर्वमङ्गद्वये तु स एव समयकेमहुमात्रो रावभोगः एवान् । पते सप्तमि रावभोगा
जावकोक्षाः । अस्तस्य—“अत्रैव शीतकटेऽपि वा महपुते केमहुमो मेरुपते” । एवमेते विज्ञेयैः एव
योगाभ्यन्तरारिस्तत् ४० । सर्वमौक्त्ये पात्राभोगा नव क्षतानि पञ्चशीतविकानि ९८६ ॥

अथ चित्तसुखिः सर्वनिमित्तेभ्यो वक्षिनीत्याह—

सकलेष्वपि कार्येषु यात्रायां च विशेषतः ।

निमित्तान्यप्यतिक्रम्य चित्तोरस्ताद् प्रगल्भते ॥ ३३ ॥

व्याख्या—निमित्तानीपि अथपि निमित्तं किञ्च शैरिक्तं वामपक्षिवाहस्तृत्पादि । एवं हि
वैश्वरूपमे—

“स्वन्दनं दक्षिणे पार्श्वे विपुलद्वारे हितम् ।

वामपार्श्वे तु शीतानां मगधमामुद्रक्या ॥ १ ॥”

अत्र स्वर्गादि स्थितित्तं दुर्गादिश्च सङ्गन्तं कर्माणि तु शरीरिणं तत्तत्पत्रानेदं स्मरन्वा सर्वेषां
विमिक्तस्वभेदोच्ये । चित्तोरस्ताद् इति माहिरा मनोरस्ताद्” इत्युक्ते प्रागपि संवादिचन्द्रादृष्टमूर्तं प्राप्ति
भङ्गानं कर्मादिभ्यामपि वक्ष्यवित्त्वर्थः ॥

आत्राया विविमागविमिमाह—

ऐन्याविधिविष्णु मातङ्गः रथाश्चान्नरवाहनैः ४ ।

वजेत्क्रमेण भूपालो विष्णुपालोऽस्मात्तिमानसः ॥ ५ ॥

व्याख्या—नरवाहनं विविधमिति । विष्णुपालेति वाङ्मनसि पविमिन्ना १ पिरपम १ मैरुत ४
वरम ५ वापु १ कुन्दे ७ सान ८ रूपं । तथा ‘महाः स्युरेन्ने’ इत्यादिवाङ्मनोक्तं स्वर्गमिमां च सर्वं व्यापन्
वक्षिन्मर्थः । एतद् च रत्नमात्रयाम्—

“आवाजासापीधरं हृदयेनाः, शोलीपाको विविधमर्थं प्रयापान्”

॥ इति गमग्रन्थम् ॥ ८

॥ अथ वास्तुद्वारम् ॥

अथ वास्तुद्वारम्—

वास्तु नव्यं विभूत्यायु कीर्तिकामो निवेशयेत् ।

ज्ञात्वाऽऽय१क्ष२व्ययां३शौस्तु४चन्द्र५तारावले६ अपि ॥६५॥

व्याख्या—वास्तु मन्त्रद्वाराणां विभूतीनां अनेनेदमस्तु—

‘कार्यसिद्धिमुत्साहं विभित्तस्तुनाविभि’ ।

ज्ञात्वा मन्त्रद्वारम् कीर्तयेत् समर्थं सुधीः ॥ १ ॥”

अत्रादिसप्तदशस्वराणि गृह्यते । मनु कथमस्तुस्वराणि निर्णयः । कथ्यते—

‘शीघ्र१मुग२बाहु३हृत्पयो४वराणि५ कृ६ति७वस्ति८गुप्त९संज्ञानि ।

ऊ११आ२३०अ१११रणा२३रिति राक्षसोऽज्ञायाः ॥११॥”

इति लघुजातके । अत्राज्ञाया इत्युक्तं तथापि पञ्चरात्रादि स्मृतं तदेव शिरः, वताऽन्तं गानि । तदर्थ—

“कालपुंसो यद्वत् सत्यं(२)द्या सृष्टावि चक्षुमै ।

पुक्तं विष्णुकिं वापि सप्तनिमाषमादिष्वेत् ॥१॥”

इति वैष्णवकर्म ॥

आयाहीन्येनाह—

ध्वजो१धूमो२हरि ३श्या४गौ ५खरो६इस्ती७द्विकः८ क्रमात् ।

पूर्वादि८वलिनोऽष्टाया विपमास्तेषु शोभना ॥ ६६ ॥

व्याख्या—२जन्ममाघाता अष्टौ आयाः क्रमात्प्राप्तव्याद्यष्टदिषु वजिनः, सर्वदाप्यवदिमिश्रित्वात् । इत्थं च—

“ईगामान्तं च दिग्भागे पूर्वादिकमतः स्थिताः ।

अन्मोऽन्याभिमुगा सेते विप्रया वास्तुकर्मणि ॥ २ ॥”

स्थापना—

दिक् ८	पक्ष १	पक्ष २
पु	मी	मी
मृग ९	५ ३३	आ ४

विपमा इति सर्वेष्वपि गृहेषु प्रायो विपमा एव भवति, न तु समा विद्वत्संज्ञाकलत्वात्, साम्बपनामानो ह्यतः । यथा स्थापनकथनत्वात् भेषम्—

‘भूपं सिंहं गजं चैव सत्कर्तव्यो ह्येष । शिरः पुनः मणिकर्तव्यो वार्यापुनस्तम्ब ॥ १ ॥

मुभन्द्रमासने दद्याच्छमनेषु गजं पुनः । इव भोजनपात्रेषु यथाशक्ति पुनर्त्तव्यम् ॥ २ ॥

अभिदेदमसु सर्वेषु गृहे चन्द्रपुरमीश्वरम् । भूमं विभोजयेत् त्रिभुवनं स्तेष्ठादिजातिषु ॥ ३ ॥

उरा वेदपागृहे हस्तो ध्याय्य उपकुटीषु च । इवः सिंहो गजश्चापि मासादपुरन्दमसु ॥४॥”

एतौ पूर्णमद्रम्योत्तिरे । तथा—

“यदि वर्जं वाप्यक्षमैलक्ष्यमन्त्राद्विज्ञेयः सततम् ।

उभयस्थितेर्द्वयरा केमहूममन्वयेतेभ्यः ॥ २१ ॥^{११}

अत्र रविर्जर्मिति रविर्जर्मो भौमादिपहा इत्यर्थः । एतौर्ज्यं भावः—जम्भपत्रिभ्यां चन्द्राद्वा
 एते स्थान भौमादिभ्योत्पन्नद्वयः स्यात्तदाऽऽनुष्ठापयोगः । चन्द्राद्वितीये स्थाने चन्द्रौमादिः कश्चिद्भव
 त्वात्तुगुच्छयोगः । तदर्थं चन्द्राद्वितीयवर्षावस्य एते द्वौवैराद्ये चन्द्रौमादिः कश्चिद्भवत्वात्तुगुच्छ
 योगः । अथवेति यदि चन्द्राद्वितीयवर्षावस्य एते द्वौवैराद्ये चन्द्रौमादिः कश्चिद्भवत्वात्तुगुच्छ
 योगः ।

॥सूर्याद्वयगैर्बोधि द्वितीयगैश्चन्द्रवर्जितैर्बोधि ।

उभयस्त्रेहमवचरी रासयोगाः वदन्त्यमी ॥ ३२ ॥”

[illegible]

अथ पिच्छादिः सगमिमिच्छम्ब। बलिनीत्याह—

सकलेष्वपि कार्येषु यात्राया च विशेषत ।

निमित्तान्यप्यतिक्रम्य चित्तोत्साहः प्रगल्भते ॥ ६३ ॥

व्याख्या-निमित्तानीति यद्यपि निमित्तं किञ्च दैहिकं नामहृदिवाग्रस्युत्पत्तिः । उक्तं हि
वक्ष्यमाणं—

¹स्यन्दनं दक्षिण पार्श्व विपुलजनये दितम् ।

बालपार्थे ॥ गारीजं ममसंस्थानुहस्ता ॥ १ ॥

अत्ररससादि रिशितं गुणादिव्य सङ्गुनं सप्रति तु उद्यतिं तवाभ्यामेवप्ररतवा सगै
निमित्तगमेवावे । यिचारसाह इति “अद्विरा मनासाह” इत्युक्ते प्राग्वैतवादिताश्रुमृतं प्रादि
भसानं रसादिम्बाप्रि बभनविरच्य ॥

याभावाः विग्निकागविनिमाह—

ऐन्द्र्यादि विष्णु मातङ्गः रघुशब्दनरवाहने ४ ।

यजेत्क्रमेण भूपालो दिक्पालोद्धासिमानसः ॥६४॥

एवाग्या—सरसादमं विविधदि । दिग्पञ्चमि वाक्चरिणः पतिमिन्द्राश्चिन्मयश्चेत्तु
 वस्तुन्यामुदुवचरन्मान्त्वम् । तथा 'महा सुरीन्द्र' एवादिवाक्चरिणः सूचयिष्ये च सर्वे वाचन्
 गतिरथः । उक्तं च राजयाज्ञायाम्—

॥ "सायमाशापीधरे हृदयनाः धानीपाका निर्विसर्गं प्रयावाः" ॥

॥ इति गमनारम्भः ॥ ८

‘क्षत्रक्षमान्तर्मिमीर्षवगृहऽपि प्रकारवेष्टिद्वान् ।

आजम्प्य वाद्यमूर्ध्नि क्षेत्राद्विनीर्तुणां मेदे ॥ १ ॥’

इति व्यवहारप्रकाशे । इत्युक्ता आयाः । अथ जन्मभ, तत्र सामान्येन वास्तुनस्वावजन्मभ
रुचिना । यदुक्तं व्यवहारप्रकाशे—

“माद्रपद्रुगीयायां शान्तिवित्ते कृषिकाप्रथमपादे ।

व्यतिपाते राम्यादौ विष्टयां वास्तोः समुत्पत्तिः ॥ १ ॥”

इष्टवास्तुमस्तु जन्ममानयनमेव—कञ्जमप्रगुणमिति अधिकृष्टगृहोऽयं सद्यत्र सद्यभवत्, पञ्चाङ्गोऽष्ट
शुणो भात इति भैः सद्यर्विस्तृता भाने यद्यधिक क्षेत्र विष्टेतिविष्टवास्तुना जन्मभ । अस्मादेव भाव
गृहणां श्रामिना सह पञ्चमकादि विन्त्यते । तत्राष्टेति तस्मिन् माद्रेऽष्टभिर्भक्तं क्षेत्राङ्गेन स्वयः
स्यात्, अष्टमिर्भागाभासौ तु भाङ्ग एव व्याख्याः, व्यवहृत्य क्षेत्रा पैशाचश्चक्षुर्यस्यसंभेदात् ।
वस्तुतयाः—

‘वैद्यान्तु समात्र स्वाङ्गाक्षसम्पाधिके व्यये ।

आवाप्तुमत्तरो यक्षो व्ययः भेदोऽष्टया स्वयम् ॥ १ ॥

शान्तः१ क्रूरः२ प्रचोक्तश्च३ भेषामप्य मनोरमः५ ।

र्मावास्तो६ विमर्शश्च७ विन्तात्मकोऽव्ययोऽष्टयः ॥ २ ॥”

अत्रैकशेषे शान्तोः व्ययः, द्विशेषे क्रूरः । आवाप्तुमत्तरो विन्तात्मक इति भावना ॥

अद्यानयनमाह—

फले व्ययेन येश्माकपाक्षरैश्चाख्ये त्रिमानिते ।

अंशा शक्राऽन्तकऽक्षमापाऽस्तेषु स्यादधमो यम ॥६९॥

व्याख्या—क्षत्रकञ्जादे स्ववाङ्ग वदृगृहनामाभरसङ्गा य क्षित्वा त्रिमिर्मति यक्षेणं यशः ।
यथादि—पञ्चमे दृष्टांशः द्विषे यमांशः स्युष्येये यमांशः ॥

यशमाक्षरैस्तुल्यं तनस्ताः प्राह—

ध्रुवः१ धन्यः२ जयः३ नन्वः४ खरः५ शान्तः६ मनोरमः७ ।

सुमुखः८ दुर्मुखः९ क्रूरः१० सुपर्शः११ धनर्षः१२ क्षयम्१३ ॥७०॥

आक्रन्वः१४ विपुलः१५ चैव विजयः१६ चेति षोडश ।

संप्रत्यमीषां पम्प्यानां प्रस्तार प्रतिपाद्यते ॥७१॥ युग्मम् ॥

व्याख्या—पञ्चाः षष्ठः प्रुवादिषष्टा सान्ध्याः, तेन यशः१ दुर्मुखः२ क्रूरः३ क्षयः४ यशः५
यशः६ अष्टमादि । यदुक्तं वास्तुतया—

“एवमेव धनं२ जयः३ युगाश्च शारिर्षं५ सर्वसङ्गं६ ।

यमाङ्गाद० भिषाऽ युर्दं९ यशः१० सान्ध्या११ यनम्१२ ॥१॥

ययश्च१३ यलु१४ यगायं१५ यशः१६ इति क्रमात् ।

इत्यादि विवेकविच्छासे ॥

भावेषु विनियमं निश्चययति—

एवजः पवे तु सिंहस्य तौ गजस्य वृषस्य ते ।

एष निवेशमर्हन्ति स्वतोऽन्यत्र वृषस्तु न ॥ ६७ ॥

व्याख्या—अत्र सिंहायः प्राप्तस्तत्र सोऽपि न शीघ्रते, न शीघ्रः, एवमेवेति । तौ गजस्यति गजाये गच्छे सोऽपि अत्रसिंहानपि न श्येयौ । वृषस्य के इति वृषाये प्राप्ते सोऽपि अत्रगज-सिंहाभ्यापि देवाः । वृषस्तु नेति वृषस्ये वचनं प्राप्ते वृषावो वयोऽन्येपावेषु प्राप्तुषु तु वृषावो न देव इत्येव ॥

अस्माद्यनघने करणमाह—

आयो वैर्ष्यान्वयोर्घात फलमष्टद्वतेऽधिकः ।

फलमष्टगुणे भावते भं तत्राष्टद्वते व्यय ॥ ६८ ॥

व्याख्या—वैर्ष्यान्वयोर्घातः फलं स्वान् । स एवाष्टद्वानधिक भाव इत्यादिकथनः । भाव-
भ्रमं—वैर्ष्यान्वयो विस्तारः, पाथो मिश्रतात्वं संगुणनमिति यावत् । एवमेष्टान्मुनो वैर्ष्यं विस्तरेण
गुणितं योऽष्टं स्वान् स फलमष्टः, क्षेत्रफलमित्यपि तस्य नाम । अष्टेति स पर पञ्चाष्टेऽष्टभिर्मन्त्रे
पञ्चउपमार्जितं विद्यति स द्रष्टव्यस्तुन भावः, पञ्चमेवेत्यत्रः, द्विमेवेत्यत्र इत्यादि सूत्रमेवे तु यान्-
भाव इति । अथमत्रास्तथा—यद्विर्ष्यैवैवावहगुणं यद्विर्ष्यैवैवावहगुणं यद्विर्ष्यैवैवावहगुणं यद्विर्ष्यैवैवावहगुणं
तथा अत्र दृष्टंस्वार्थं मित्रं क्षेत्रं तत्र सर्वत्राष्टगुणानि दत्त्वा विरहा वाऽमीष्टावः प्रसाधः, यदि
अष्टगुणानि न दीयन्ते तत्रान्ये वा किं तु निष्ठा रक्षा इत्यादि एव वा स्थापयन्ते तत्र तेन दद्यान्
इत्यादि वाऽष्टगुणसंख्याकरणाद्व्याप्तमिति सूत्रस्यैव क्षेत्रमन्त्रेण यान्भाव एव समेति, स चोच
मानां एतेष्वनुक्तः । अथ वाचनम्—अष्टगुणरूपमार्जितं विस्तारस्य बन्ति क्षेत्रफलं स्वादिति कोऽर्थः ?
तस्मिन् क्षेत्रे सर्वसंख्या वाचन्येनाष्टगुणानि स्युः आवाद्याष्टैव, ततोऽष्टमन्त्रे क्षेत्रफले सेवाष्टमो
पञ्चाष्टावः स्वान्, स च विरहा एव अष्टो न तु समः । तत्रापि इत्यादिमुपवर्धगुणानि दत्त्वा विरहा
वा तत्रा न्यादिर्द्वैर्ष्यपुत्रं करणेन यथाऽष्टमन्त्रे क्षेत्रफले विपमाष्ट एवावशिष्यते । उक्तं च
वैरस्यकथम्—

“न इत्यन्तमेव गुणाभिर्घतं स्वाध्यासं तत्राष्टमन्त्रोक्तपुत्रता ।

प्रदाय विरहा यदि बाहुलानि, प्रसाधयेत्क्षेत्रफलं गुमायम् ॥ १ ॥”

अत्र गुमादमित्युपपन्नं, तेन अष्टमन्त्राद्यपि यथा तस्मिन् गृहेऽष्टगुणमुत्पद्यते तत्र अष्टमन्त्रे
रा ५ । नष्टमन्त्रादुत्पन्नप्रकारभावे वक्ष्यते—“प्रारब्धं संगुण्ये चम्ब्र” इत्यादिना । यिरेत्यु—

“गृहेषु कर्मिहस्तेन यानं तत्राधिकरणे वा ।

व्यवसायां तु विप्येषु कर्मिहस्तन कथम् ॥ १ ॥”

अत्र कर्मिहस्तः कारिक (कार्मिक) इत्येव इत्यर्थः । तथा व्यवसाये विप्येषु कर्मिहस्तं अष्टमन्त्रमध्ये
अप्य, अन्त्यं तु मिश्रः क्षेत्रफलान् प्रचगम्य ॥ । उक्तं च—

• क्षेत्रफलान्तर्मित्तीर्णवृद्धऽपि प्रकारयेविद्वान् ।

वाक्य्य बाह्यमूर्ति क्षेत्राद्वितीर्णानां गेहे ॥ १ ॥”

इति व्यवहारप्रकाशे । इत्युक्ता भाषाः । अथ जगममं, तत्र सामान्येन वास्तुनस्वावजगममं कृत्विता । यदुक्तं व्यवहारप्रकाशे—

“मादपदवृत्तीयायां शान्तिविषये कृत्विताप्रथमपादे ।

व्यतिपाते राम्यादौ विष्टयां वास्तोः समुत्पत्तिः ॥ १ ॥”

इष्टवास्तुनस्तु जगममानयनमेव—कञ्जमण्डगुणमिवि अधिकमण्डोऽप्ये सर्वत्र सबभ्यते, फलमण्डोऽष्ट गुणो माष्ट इति भैः सप्तविंशत्वा भागे पञ्चमिक् क्षेत्र विष्टेत्विष्टवास्तुनो जगमम । अस्मादेव माद्व गृहाणां स्वामिना सह पञ्चममकावि चिन्त्यते । तत्राष्टेति सतिमन् माष्टोऽष्टमिर्मर्के क्षेत्रादेन कथं । स्यात्, अष्टमिर्मागायादौ तु माष्ट एव व्यवहारः, व्यवहार ज्ञेया वैद्यावैद्यमन्त्रयमन्त्रयमेवान् । वास्तारगः—

‘पैताचमन्तु समाव स्यात्त्राससम्पत्तिके व्यये ।

भावास्तुनतरो यक्षो व्यय ज्ञेयोऽष्टया त्वयम् ॥ १ ॥

छान्तः१ क्रूरः२ यद्योतयः३ ज्ञेयानपुत्र मनोरमः५ ।

जीवास्तो६ विमलमैव७ चिन्तात्मको८ व्ययोऽष्टयः ॥ २ ॥”

अत्रैकज्ञेये छान्तो व्ययः, द्विज्ञेये क्रूरः त्रयान् धृत्यज्ञेये चिन्तात्मक इति भावना ॥

अज्ञानयनमाह—

फले व्ययेन वेदमाखपाक्षरैश्चाढ्ये त्रिमानिते ।

अंशा हाक्रान्तफरक्षमापास्त्येषु स्यादधमो यमः ॥६९॥

व्याख्या—क्षेत्रफलाद् व्यवाहारे तद्वृत्तनामाक्षरसंख्यां च क्षित्वा त्रिभिर्मर्ते पञ्चमेयं भाऽष्ट ।

यथादि—एकज्ञेये इन्द्राक्षः द्विज्ञेये यमाक्षः त्र्यक्षेये राजाक्षः ॥

वेदमाकपेत्युक्तं ततस्ताः प्राह—

ध्रुवं१ धन्य२ जय३ नन्व४ खरं५ क्रान्त६ मनोरममृ७ ।

सुमुखं८ दुर्मुखं९ क्रूर१० सुपर्श११ चनव१२ क्षपम्१३ ॥७०॥

आक्रान्तं१४ विपुलं१५ चैव विजयं१६ चेति षोडश ।

संप्रत्यमीषां पस्त्याना प्रस्तार प्रतिपाद्यते ॥७१॥ युग्मम् ॥

व्याख्या—पञ्चाः किञ्च भुवादिषष्टौ सान्त्वर्णाः, तेन क्रूर१ दुर्मुख२ क्रूर३ क्षपा४ क्रान्त५ क्रान्तानि गृहाणि अनुमानि । यदुक्तं वास्तुशास्त्रे—

“स्वेयं१ वर्ग२ जयः३ भुवा४ पारिष्यं५ सर्वसंपन्नः६ ।

मनोहावः७ भियो८ युद्धं९ वैपश्यं१० सान्त्वया११ वनम्१२ ॥१॥

वयम्१३ यत्पु१४ यद्योम्पे१५ सर्वसंपदि१६ इति क्रमात् ।

मुवादीनां कसं शर्ष " इति

अभिस्तुपस्रस्वान विपक्षनामाहुः । पस्रस्वानि गृह्याणि ॥

प्रस्तारप्रकारमाह—

गुरोरधो लघुं म्यस्येत् पृष्ठे स्वस्य पुनर्गुक्न् ।

अप्रतस्तूर्ध्वयद्वेयाद्यावत्सर्वलघुर्भवेत् ॥७२॥

व्याख्या—आद्यपंक्तौ अत्वाद्ये गुरव स्वाध्याः सेषपक्षिध्यापगुर्भो छपुः, अये पूर्वतमं । यत्र तु पृष्ठे रिक्तं स्थानं सिद्धिं वेपु स्थानेषु गुरवो वेयाः, एवं व्याख्यावत्सर्वलघुरभ्यो भगः स्थान् । अतस्तूर्ध्वयद्वेयाद्यावत्सर्वलघुर्भवेत् ॥ व्याख्या—

१ ३ ३ ३ ३	५ ३ ३ ३ ३	९ ३ ३ ३ ३	१३ ३ ३ ३ ३
२ १ ३ ३ ३	६ १ ३ ३ ३	१० १ ३ ३ ३	१४ १ ३ ३ ३
३ २ १ ३ ३	७ २ १ ३ ३	११ २ १ ३ ३	१५ २ १ ३ ३
४ ३ ३ ३ ३	८ ३ ३ ३ ३	१२ ३ ३ ३ ३	१६ ३ ३ ३ ३

अत्र प्रस्तारप्रकारादिद्विप्रत्ययपञ्चमपि मुख्यमेव, परं प्रत्यगौरवमवाप्तुमर्हति स्वाद्य मोक्षवत् ॥

अथमि' बोद्धव्यं गौमुगादिनामोत्पत्तिमाह—

पूर्वादिता गृहद्वारादिक्ष्वलिन्वेल्घुवित्ते ।

प्रवक्षिणस्थेर्वैश्मानि स्युर्मुवादीनि षोडश ॥७३॥

व्याख्या—गृहद्वारादिनि अन्तो दिशि गृहद्वारे वा पूर्वा तथा प्रवक्षिर्न क्षत्रिणाद्या दिशः । उक्तं च विवेकविज्ञात—

“पूर्वादिदिग्भिर्वैद्वेद्या गृहद्वारान्वयेऽथा ।

अथकारादयिर्गु पूर्वा न दिक्वा यथा ह्यने ॥ १ ॥”

दैवशास्त्रमेऽमुक्तं—

“गृहस्य मुग्नः बायीं प्रवक्ष्य तामराणिम् ।

पर्वटद्विरभिन्दे । पु' प्रस्तागद्वेश्मनां भिरा ॥ १ ॥”

तथा बायाधो अमुर्भिर्गुर्भिर्गुर्दक्ष पूर्वाग्वाधनयाऽपि दिशाऽनाहता वेयाः । दिशसिन्वेल्घु दिशेति च सुभिन्नदिताः अथिना द्यापिता इति वाच्यं तः । तथा पमयः—यत्र सपुम्नतपामय दिशि अतिन्दः प्रतिगातागतायादिः तत्र च वेदिकाऽपि न सपुम्नतपामयवत्तमात्रं गृहं भुजानरं । यत्र तु प्राग्वाधोऽतिन्दः अथ तु दक्षिणार्धो तत्र च भित्तिनादि । एवं यत्र यत्र सपुम्नतपामय तत्र तत्र दिशि सपुम्नतपामयवत्तमाः द्वौ त्रयो वाऽपि दिशः । वेदिका तु अत्वाद्येऽपि दिशः । आद्यगृहे तु अत्यमात्रा ज्ञानवत्तिन्दः । एवं तं गृहपञ्चाकारवाचना यथा—

(तयोत्तरतत्र दिग्भिरा)

इह किञ्च द्विभ्याद्यपरकाणां गृहणामयेके प्रकाराः स्युः । एकापचरकाणामपि चतुष्टयर घट
प्रकाराः संभवतुः । इह तु द्विभ्यामात्रार्थं षोडशमयूष्ये । चर्कं च खलमाकाशमाध्वे—

‘वेदमनामेकक्षाणानां घट स्याच्चतुष्टयरम् ।

‘द्विपञ्चाशद्विष्टाणानां विष्टाणानां त्रिस्तसति ॥ १ ॥’

वास्तुनि चन्द्रबलमाह—

प्रारब्धं समुखे चन्द्रे न वस्तुं वास्तु कल्प्यते ।

पृष्ठस्ये खात (त्र) पाताय द्वयोस्तेन त्यजेद्गृही ॥७४॥

व्यङ्ग्या—परिषत्कवन् कृत्तिकादीनि सप्त सप्त मानि चतुर्विंशत्यस्य ऋतू गृहस्योत्पत्तमान
मस्ति तद्विवाववे, यदि तद्गृहस्य द्वारविधिं समष्टिं तथा तस्य गृहस्य समुत्पत्तमानं स्यात् स
चाहुम, पतोऽप्रत रवे चन्द्र चतुष्टय न निवासः । यदि तु पाश्चात्यमिति विधिं समेष्टिं तदेन्दुः
पृष्ठस्य स्यात् सोऽप्रतमानः । यत पृष्ठस्येत्वां चौरकृतानि व्याघ्राणि वहुसः पतन्ति । यदि तुम
क्षार्थमिति विधिः समेष्टिं तथा भव्यं । प्रासादेषु तु समुत्प्रेतुः शुभाय । एक च वास्तुभास्त्रे
प्रासादनृपसौचनीयूरेषु पुत्रव सती” । अत एवात्र गृहीत्युक्तं । इति चन्द्रबलम् ।

प्रीतिवद्व्यस्यकारिकं राक्षसकमपि तत्पठनचन्द्रबलमव । ताराचर्कं पृथग् स्थितं मोक्ष परं नष्ट
प्रकृतं तदपि मुद्रावरतात्पुष्टिं श्रेय । तथाहि—गुण्यक्षिप्यादिवद्व्यापि त्रिपञ्चसप्तमी वायव्याया,
केचनं एक मिथा गण्यत इह तु गुरेममाह गृहम आचर्याण्यं, गुरेद्यत्वेन प्रीतिरिष्ट्वान् । आह
न सारणः—

‘गण्यत् स्वामिनश्चक्रावावद्विष्यं गृहस्य च ।

मन्मिस्तु हंक्रान्ते शेष सारा मकीर्तिता ॥ १ ॥

छान्दाः १ मनोरमा २ क्रूरा ३ विनया ४ कृशरोडवा ५ ।

पथिनी १ राक्षसी २ बीरा ८ आनन्द्या ९ वेति सारकाः ॥२॥

नवायाद्या कनद्विष्यते—यथा कस्यचिद्गृहस्य ईर्ष्यं सप्त हस्ता मन्मिस्तुछानि च हस्त ७ अंगुल
९ । विस्तारश्च पञ्च हस्ता सप्तान्छानि हस्त ६ अं ७ । इत्यपि हस्ताङ्गी चतुर्विंशत्या सगुण्णाङ्गुलानि
मस्य वायव्ये आवा वैर्षाङ्गः सप्तसप्तत्यधिकं क्षतमङ्गुलानि १०७ । विस्ताराङ्गुस्तु सप्तविंशं
हस्तं १२७ । इत्योरप्यङ्गुयोर्मिथो पाते आर्षं द्विष्यति स हस्ताः चतुःसत्येकोनासीतिर्धं २२४७९,
इह भवत्यर्थः । अत्रपाद्यमिर्भागे द्वयं सप्त ७ । सप्तमो गणायस्यस्य गृहस्येत्यागर्त
१ । अथ धं—अत्रपक्ष २०४७९ मष्टमिगुधितं आर्षं छद्मयेकोनासीति सप्तमो
द्विष्यति १०९८१२ । अत्र सप्तविंशत्या २७ मासे देव द्वापरा १२ अश्विनीतो द्वापरा भमुत्तर
कस्तुनी वरय गृहस्येत्तागत । तच्च गृहं कल्पनया पूर्वमिगुधितं, वेमोत्तरकस्तुनी धं इति धमिती
समागतवराङ्गुधं २ । अथ ध्यय—आहो द्वापरा, तस्याष्टमिर्भागे शेष चत्वारः ४, चतुषः मेवाङ्ग
ध्ययः १ । अर्वाङ्गः—वरय गृहस्य कल्पनया भुवसेता, तद्वर्णाङ्गी द्वौ, वषयाङ्गुय चत्वारः, आम्वा
पायित अत्रपक्षे आत २०४८५ । अथ विमिर्भागे शून्यशेषवराङ्गांस्तन्मद्गृहस्य ४ । चन्द्रबलम्

नक्षत्रोक्तवचने उक्तं ५ । राशिबर्धं त्वमे वक्ष्यते । कथं बर्धं त्वेवम्—गृहेभ्यः जन्मम कल्पना
भविष्यति तयो गणने उत्तरकृत्स्नस्यैव साधनं ॥

अथ वास्तुप्रारंभे साधनाह—

वेदाख्ये धावणे मार्गे पौषे कास्मिन् एव च ।

कुर्वीत वास्तुप्रारंभ न तु शेषेषु सप्तसु ॥ ७५ ॥

व्याख्या—वास्तुप्रारंभमिति सूत्रपाठत्वात्तादिकर्मकरोत्तरेत्यर्थः । न त्विति, यदुक्तं—

‘पौषे १ चार्द्रा १ सुमुख १ यवतां १४, स्वाति ५ वैश्वदेव १ सुमर ७ विजया ८ ।

स्व २ जीमाति १० बहिमीति ११ च कर्दमी १२, कुम्भेशाया गृहार्मकाले ॥ १ ४’

इति वैश्वदेवस्य । नक्षत्रमेते गृहप्रतिपदायाश्चान्तरमासा एव साध्याः ॥

अथ सङ्क्रान्तिविहिताम् सौरमासानाह—

धामारमेष्टोत्तरवक्षिणास्य, तुलालिमेपर्पमभाजि मानो ।

प्राक्पश्चिमास्यं मृगकुम्भकर्कसिदस्थिते द्वयंगगते न किञ्चित् ॥ ७६ ॥

व्याख्या—दुष्मन्तीत्वापुच्छेऽपि पूर्वोक्तचान्तरमासपञ्चके एव न संप्रमास्यति स्वं ह्य ।
हयंगा द्विस्वभावा राश्या । न किञ्चित् इति चतुर्विंशत्युक्तमपि नारमेष्टेत्यर्थः । ‘मेपर्पमसिदस्थितेऽर्के
पूर्वांशुय गेहे कृते राजमर्च । वृषकर्मामकरस्येऽर्के वक्षिणास्ये गेहे कृते पुत्रादिपुत्राः । मिथुनस्य
कर्मस्येऽर्के पश्चिमास्ये गेहे कृते संवापारि । कर्कशसिदस्थितेऽर्के उत्तरास्ये गेहे कृते कुलप्रभ’
इति तु नारचन्द्रहिम्नके ॥

नस्वां विधिं प्रथमं सननारमं कार्यं इत्याह—

भाद्रादित्रिभिर्मासेषु पूर्वोद्विषु चतुर्विंशम् ।

मवेद्रास्तो शिर पृष्ठं पुच्छं कुक्षिरिति क्रमात् ॥ ७७ ॥

व्याख्या—अथ वास्तुना दक्षिणपार्श्वोपरीक सुष्ठस्य नागस्थानेनैव स्थापना यथा—

(सयौप्यं चने विस्मयवा)

एवो भाद्रपदादिमासत्रिके मास्यो वास्तोः शिरः दक्षिणपार्श्वे पृष्ठं पश्चिमपार्श्वे पुच्छं उत्तरपार्श्वे
कुक्षिः । मार्गशिर्षमासत्रिके दक्षिणपार्श्वे पूर्वोद्विषु शीर्षोऽङ्गुलिः । अस्तुनात्रिके पश्चिमपार्श्वे पूर्वोद्विषु
उत्तरपार्श्वे पूर्वोद्विषु । अर्चं भाग—दृष्ट्वावेकं प्रथमं सननारमं कार्यं । प्रत्येकं ।
यदुक्तं—

‘‘शिरः कनेन्मातृपितृनिहन्नात्, सनेच पृष्ठे नखरोगपीडम् ।

पुच्छं कनेन्नीशुमगोत्रहानि, शीर्षरत्नालवधुभि कुक्षी ॥ १ ४’’

इति वैश्वदेवस्य । वेपिहास्तोर्वस्तनामाहुः । अनेकं च वास्तोऽहं विद्वज्जनेन कथयौ विधि-
यम उक्तः । निविधियमः पुनरेव—

‘‘ईशानादिषु कोमेषु वृषादीनां त्रिके त्रिके ।

वेपदेराननं त्वार्चं विद्योमेन प्रसक्तः ॥ १ ॥’’

अस्यार्थः—संहारेण शेषशिशिरेषामिर्थातिर्भवति, तयो यथा मासत्रयं तन्मुद्रमीशानं तथा आ-
ग्नेये मासत्रयं नामिः, नैर्ऋत मासत्रयं पुच्छ, वायव्यं मुच्छलं, मेघः । यथा वायव्ये मुरं तदेताने
नाभिः, आग्नेये पुच्छं, नैऋते मुच्छलं एवं संहारेण शेषो भ्रमति । वृषादित्रिके ईशाने मुच्छं, सिंहा-
दित्रिके वायव्ये, इन्द्रिकादित्रिकं नैर्ऋते, कुमादित्रिके त्वात्रये मुच्छ । स्वापना चर्य—

(समीपस्थपत्रे विद्योक्त्या)

एवं च—

“विदिद्भ्यं स्पृष्टोन्तिवेत् स्ववक्त्रं १ नामि २ पुच्छः ३ । शेषस्तद्वितर्कं त्यक्त्वा भूसातकार्यमाचरेत् ॥ १ ॥
नामो च त्रियते मार्थो धनं पुच्छे मुच्छे पतिः । इति मत्वा शिष्यान्वासे भूसाते तद्वर्गं त्यजेत् ॥ २ ॥”
इति बालुशाले ॥

अथानुष्ठेयस्वार्थमाह—

समाधिकठयय कर्तुं समनामयमाशकम् ।

विच्छ्वराशितारं च विनाऽन्यद्वेश्म शोभनम् ॥ ७८ ॥

व्याख्या—यत्रावेन समोऽधिको वा अथराशुगृहं त्याग्यमिति सर्वत्र भाष्य । एतेन व्यापा-
दिकं भाष्यं श्रेष्ठं, सोऽपि विषमोऽतिशेष्ठं स्थिरं शास्त्रं । यच्छतः—

“ह्योन्तु स्थिराधिकाय स्वयोनिम् ह्युच्छ्वराशाम्” । इति

यस्य गृहस्य नाम कर्तुर्नाना समं । यत्र यमांशोत्पत्तिः । यस्य राशिना सह स्वामिपक्षेः
अनुपपन्नमर्कं द्विद्वारादिकमुत्पद्यते । यस्य च राशे स्वामिपक्षेऽपि पञ्चममी त्याग्य । अकारा-
यस्य मं यद्वोग्रे स्वामिमयोन्त्या सह विद्वद्वादिप्रयोगिकं वा तद्गृहं त्याग्यं । यच्छतः—
“आयविरुद्धे मन्ते न मुक्षं वदष्टके स्थितं मरणम् । न धनं द्विद्वारादिके नक्षत्रमर्के स्वपत्यवृत्तिः ॥ १ ॥
निचर्तं सप्तमसारे पञ्चमसारे च वेजसो हानिः । विपश्चतुर्विधसारे यमांशके गृहपतेर्वृत्तः ॥ २ ॥”

नाहंविचस्तत्र श्रेष्ठं यत्र, तद्व्याये योनिविपक्षे विरोधात्प्राप्तमनुष्ठेयत्वसंभवात् । मन्त्रस्त्वेवं, परं
यत्र गृहे द्विपाद् त्रिपाद् वा मं स्वात्तत्र कच गृहस्य राशिः कल्प्यते, तत्कल्पनां च विना कर्म वद
ष्टमकादिर्विचार्यते । अथवा—तथा भयाद् आनीयते । तथाहि—

‘क्षेत्रकृते रवः १२ मुणिते मर्के बन्धनमृत्तिमि १०८ शेपात् ।

श्लेषाक्षवमि शेष पादो अथ्य वृषाग्रगणः ॥ १ ॥”

इति अथनक्षत्रमन्त्रात् । अथाहुतगृहस्य मनुत्तराकम्पुगीति त्रिपादं, तत्तत्तरीवास्वार्थो भाष्यते—
प्रगानीर्षं क्षेत्रकृत् २२४७९, इदं द्वित्रिपदा मुणितं जातं सप्त कक्षा एकोनविंशति सहस्राक्षमस्य
ष्टाविंशति ७१९१२८ । एवमष्टयतेन ममे शेषमष्टयस्य १२८ । अथेकं ४७ । तस्य मन्त्र
मिमर्गे सप्त पञ्च । वृषात् पञ्चमो राक्षः कम्पा । दोर च द्वी । अथरकम्पुगीमस्य द्वितीयः
पादः तस्य गृहस्वेत्यागतं । तत्तत्र धनिकस्य धनियोत्तरार्धमन्त्रा कम्पराक्षिः कुंभः, स च विषमः
तस्यात्तमस्य कम्पराक्षेः प्रीतिपञ्चमर्कं ‘जीमात्सपार्श्वे प्रीतिः’ इत्युक्ते ॥

वर्जानो वसाद्गृहेष्वानुष्ठेयमनुष्ठेयमन्त्रमाह—

क्रमाद्विप्राविशर्णानां विपमार्थैर्ध्वजाविमिः ।

धीमन्निर्भाम निर्विघ्नं प्रतीच्याविमुखं क्रमात् ॥ ७९ ॥

व्याख्या—विप्राणां ध्वजेषु पश्चिमायुतं गृहद्वारं कुर्वन् ध्वजो हि प्राच्यां तिष्ठति, प्रती-
चीमुखे च द्वारे स विप्राणां प्रवेशे संमुखां स्थितः शुभाय इत्यम् । एवं निहाये उत्तममुतं द्वारं
पश्चां गृहेषु दक्षिणदिक्कृतत्वास्तिहस्य । एवं क्षेत्रेणैव माध्याम् ॥

व्याप्यपवादमाह—

ये गृहेऽलिन्यनिर्युद्धनिर्गमाद्याभ्यतुर्विशम् ।

न तेऽप्रायादिकं योग्यं ब्राह्ममूपास्तु वास्तुन ॥ ८० ॥

व्याख्या—अस्मिन् प्रागुक्तार्थः । निर्युद्धो निरवतरेर्द्विर्निर्गतो द्वाविधेरो सर्वनाम्भविः ।
अन्तेः प्रतीच्यादिमहः ॥

गृहे सूत्रपात्यामाह—

सूत्रस्य सिद्धिर्वसुनामदस्तमैत्रस्थिरस्वातिशतर्क्षपुण्यै ।

न्यासः शिलायाः करपुण्यमार्गपौष्णध्रुवेषु अक्षणे च शस्तः ॥ ८१ ॥

व्याख्या—वसुनां वनिष्ठा । मैत्राणि सुदुमानि । सिध्दिविधर्मान् स्युर्देव ।
उत्तं च ब्रह्मसंयुटीक्यमाह—

॥ द्वादशी द्वितीया पञ्चमी सप्तमी तृतीया च । प्रतिपद्वितीया चैवा वयोदशी चैवमासी च ॥ ८२ ॥
सर्वेन्दुबीजान्माणां मार्गवस्य च वासरे । सूत्रपात्यादिकं कार्यं निष्पत्तिमभिवान्छता ॥ ८३ ॥

गृहनिवेशो कर्मकमाह—

चरादन्यत्र लघ्नेन्द्रोः शुभे संयुक्तदृष्टयोः ।

कर्मोऽस्थितेषु सौम्येषु गेहार्भः शुभावह ॥ ८४ ॥

व्याख्या—चरादन्वयेति स्थिरे हित्वभावे वा कर्मे, चन्द्रेऽपि च स्थिरास्त्वभावरहितस्ते ॥

केन्द्रत्रिकोणगैः सौम्यैः क्रूरैः सशुभ्रिलामगैः ।

शुभाय भवनार्भोऽष्टम क्रूरस्तु मृष्यवे ॥ ८५ ॥

व्याख्या—मृष्यवे इति गृहस्वामिन इति शयः । विद्येयस्तु—

“गुरुर्धमे कले शुक्रः स्यरे श” सप्तमे कुजः । रिषी मानुर्वशा वरश्चरायुः स्यादगुरुं तथा ॥ १ ॥

मिथौ कमे गुरुः केन्द्रे से कुबो रविवागः । निवेशे यम्ब तस्यापुर्वेस्मरः धारदा शतम् ॥ २ ॥

विद्युत्पुनरुक्तस्थेः सूत्रैरभ्यसितैर्मन्त्रैः । प्रारंभः सप्तमो यस्य तन्मापुर्वं सपापते ॥ ३ ॥

प्योमि चन्द्रः सूर्ये बीजो कर्मे मीमदायैधरी । यस्य चाम्भः समासीति स्थितिसम्ब त्रिषा पुता ॥ ४ ॥

सोचम्बे कर्मगे गुरुः १ दिगुक्तम्बेऽपवा गुरी २ । सोचम्बे मन्देऽपवा रामे १ चाम्भः सत्रीः स्थितिभिरम् ॥ ५ ॥

चिरमिति क्षमितायुस्त्वर्थः । येऽपि गृह्यारम्भे विधेया उच्यमानाः सन्ति त त्रिनालपादि-
मारम्भस्तत्रैव चोच्यते । तथा—

“स्वर्गे यत्रे विलसत्ये खेने कञ्चनर्तिनि । मनेत्तस्मिन्ने घाम्नि गुरिकात्मवत्स्थितिः ॥९॥
स्वमित्रोऽपि गृह्यारम्भेऽपि स्वद्विष्याभिरमासते । स्वैरन्मगतैरन्ये नीचगैश्चापि निषणाः ॥१०॥
अनन्तरं सितेऽप्येन्दुन मरासिचिलमपि । न्योचस्वमेतन्मागन्धमवेष्टीर्षागम् ॥११॥
गृहिणीन्दो गृहस्थोऽर्के गुरौ सौम्यं सिते वनम् । निबले नाक्षमापाति नीचगः स्मृतगतेऽपि च ॥१२॥”
इति देवप्रवचने । तथा—

‘गृहेषु यो विधिः कार्यो निवेदनपदेष्टयोः ।

स एव विदुषा कार्यो देवतावतनेऽपि ॥१॥’

इति व्यवहारप्रकारे ।

उभे दोषमाह—

वर्णेशो दुर्बलः कुर्यादावर्पावन्त्यहस्तगम् ।

एकोऽपि धूनः कर्म १०स्य परांशे स्यात्पदि ग्रह ॥८४॥

व्याख्या—कुर्यादिति गृह्यमिति शेषः । परंशे इति परकीयनर्वासे उत्तरार्धोक्तयोग केवलमा-
चनेकान्तः । पूर्वार्धोक्तयोगमिदमेवेकान्त एव, द्वार्या परनर्वाधगाम्यां तु रात्रौऽपि गृह-
माहः स्यात् ॥

यात्रानिरुक्तमृषादेः सामान्येन मन्त्रगृहे वा प्रवेष्टविधिमाह—

गृहप्रवेशं सुविनितवेपः, सौम्येऽयने वासरपूर्वभागे ।

कुर्याद्विधायालयदेवतार्चा, कल्याणधीभूतबलिक्रिया च ॥८५॥

व्याख्या—सुविनीतोऽन्यत्पुद्गलः पञ्चिन्नोचितः । सौम्ये इति उत्तरायणे । पुरुषः—

“सौम्येऽयने कर्म शुभं विषयं, यद्गर्हितं तत्पुत्र दक्षिण च ।”

अत्र शुभमिति, मन्त्र—

“मासादिसंख्यानिवर्तं सीमन्ताभयनादिकम् ।

धाम्नायनाद्यौ तत्सर्वं क्रियमाणं न दुष्पति ॥१॥’

इति त्रिविक्रमः । अत्रादिशब्दात्त्रिविक्रमाद्ययमासावपि तत्र न दुष्पातित्वम् । पूर्वभागे इति
चतुर्थे इति भावः । आद्येति वास्तुशास्त्रोपरिष्ठं वास्तुपूजनं भूतार्चं च दिक्षु विरिष्ठ विषय ।
कल्याणपीठिनि तदार्चं सङ्गृहीतमेवेति भावः ॥

वाचपाह—

प्रविशेद्रेक्ष्य वारेषु हित्वा कक्षितिनन्दनौ ।

भैक्ष पुष्पघृवस्वातिघनिष्ठामृदुवारुणी ॥ ८६ ॥

विधाय वामत सूर्य पूर्णकुम्भपुरस्तर ।

गृह परिष्कृमुक्ष तदिग्वारधिष्यये विशेषतः ॥ ८७ ॥ युग्मम् ।

व्याख्या—प्रविशेदिति चित्रे गोचराद्वर्णाविधिनाऽमुद्भूतेऽरिषतिषी विष्कम्भादिभूमौगाप्तये चेति स्ववगृहं । यदुक्तं—‘वारेण्योभङ्गाके विधापरिकेऽहि शुभहस्तेति’ व्यवहारप्रकाशे । इति स्तेति दक्षिणया रोगरक्तप्रकाशकालिनात् । यैमेति यदुक्तं—

‘विधासाह रात्री सुतो दास्येयु, मणार्थं मणालुमनेषु वितीक्षः ।

गृह दक्षते बहिना बहिषिष्ये, वरैः क्षिप्रधिष्येक्ष गृहोऽपि यात्रा ॥ १ ॥’

इति दैवद्वयसूत्रे । पूर्णकुम्भेति काकककशान्तप्रतः कृत्स्नेत्यर्थः । गृहं परिष्कृमुक्षमिति कर्षं धत्वा—पूर्वामिक्षे गृहे पूर्वद्वारेषु कृत्स्नकक्षिप्तमेतु मवेष्टुमधिकारः, तेन पूर्वोक्तगुणबुद्धमपि मवेष्टुम यदि पृथामिमुखादिग्वारं स्यात्तदाऽऽहं ह्यर्चं । विशेषस्तु—

‘सर्वप्रहैर्बिमुक्तं मवेष्टुमं सत्सते प्रबलेन ।

कैमित्तीयसमेतं शुभमर्चं कीर्तितं मुनिभिः ॥ १ ॥’

इति कक्षः । तथा मण्यगृहमवेष्टे शुभ संमुद्राप्यन्त्यः । यत् त्रिविक्रमः—

‘स्वयेत् कुतारां मणाने शुक्लौ गृहवेष्टके ।

यात्रासु च मणोऽन्वीयै संमुत्तदक्षिणी ॥ १ ॥’

अत्र गृहवेष्टके इति मण्यगृहमवेष्टे ॥

कक्षप्रकाशः—

जन्मराशिबिलम्बाभ्यां प्रथमोपचयस्थितम् ।

लभं स्थिरं तद्वशाच्च प्रवेशे सन्निरिष्यते ॥ ८८ ॥

व्याख्या—प्रथम जन्मराशिजन्मलक्षणमेव कर्तुं प्रवेशे भेषः । यदुक्तः—

स्वनक्षत्रे स्वकर्म वा स्वमुहूर्ते स्वके विधौ ।

गृहप्रवेशमत्रस्य सर्वनिष्ठेषु कृतवत् ॥ १ ॥’

सुरक्षं विना न यात्रा नैव न कारयेत् ॥’

ताभ्यामुपचयबोधोऽपि दाक्षिण्ये सत्य । वस्तुस्थितिः—

‘व्याघ्रम्या १ घनहो १ नक्षत्रं १ सुलग्नं ४ पुत्रान्तको ५ अग्निपरा ६ ७ निशित्प्रीतिः ७ ।

मानान्तको ८ विष्कम्भा ९ १० नक्षत्रं ११ नक्षत्रं १२ न मर्त्यतस्तदुपवाच विष्कम्भादिः ॥ १ ॥’

स्थिरमिति सामान्योक्तेऽपि साम्यं स्थिरं मास, न त्वारण्यं । अनेन वृषकुम्भबोध्यवत्तमे (२)

कक्ष तत्प्रवेशे न प्रवेशः भेषः तथारं मण्यत्वादिति भावः । तद्वशाच्चेति अस्माद्विशिष्टभावादि छान्दासी प्रवेशे दुष्टे न चराचामेव कर्माधानां बोधः । तथाहि—

‘पुनः प्रपार्णं मेवे स्नान्मुसुः कर्त्तुं शुभे कक्षः ।

चान्यनाशो मृग कर्त्तव्यश्च फल्गुदशम् ॥ १ ॥’

इति छन्दः । ग्रहसंस्था तु या गृहनिवेशने यथा सैव गृहप्रवेशोऽपीति प्रथम् नाका ।

प्रज्ञाणमुत्तमादित्रियेणी श्वेते चोत्तिपसारे चक्षा—

॥ कृता विष्णुगारुडा सोमा क्रिदे विष्णोणगे सुहृदा ॥ कृर कुम अइ असुहा सेसा मम्मिम गिहारमे ॥१॥
क्रिदुमति१२ कृय असुहा सिङ्गारुडा सुहा समे । कृता बीमा असुहा सेस समा गिहपमेसे न ॥२॥ ॥

स्थापना—

	प्राथम्य	मध्यम	अध्वन
पवि	१-१-११	१-१	८-१-१-१-१ १-११-१
बन्ध	१-१-१-१ १-१-१-१-११	८-१-१-१-११	
मर्मस	१-१-११	१-१	८-१-१-१-१ १-१-१-१
मुच	१-१-१-१ १-१-१-१-११	८-१-१-१-११	
मुच	१-१-१-१ १-१-१-१-११	८-१-१-१-११	
मुच	१-१-१-१ १-१-१-१-११	८-१-१-१-११	
समि	१ १-११	१-१	८-१-१-१-१ १-१-१-१
पुष्ट	१-१-११	१-१	८-१-१-१-१ १-१-१-१

विमेषस्तु—

“रात्रौ विवाहमे शुद्धः सम्पुष्टं तिरोक्ष्य ।

बभ्रूपवेशा नीवात्र प्रतिगुणद्वयं विदुः ॥ १ ॥ ॥ ॥

इति मासकण्ड । तथा—

¹पुनर्वसो न सुविस्मयगदस्य निर्मितः स्मृतः ।

विद्यविष्णुमान्तरं प्रवेशनं च सत्रं तु ॥ १०१

इति एतमाहासः । अत्र पुनर्नृणां विषयः तस्य देवमातृस्वामिभ्यस्तान् । विरचयति अभिजिह्व
बन्धोऽन्तर्गते, सुविशालान्तर्यामिभ्यस्तान् । अत्यन्तमुच्च तनयोरुत्तमान्तरे तत्र प्रवेष्टः कार्यः ॥

॥ इति बाष्पादाय ॥ ९

॥ इति श्रीमति भार्गवसिद्धिर्वातिक गमः कारुण्यनिरेमप्रवक्ष्यपेक्षात्मकश्चतुर्थो विमर्शः संपूर्णः ॥ ४

‘श्रीसूरीभरसांममुन्दरगुगर्भिःशबक्षिप्यामणी

गञ्जोम्रः प्रभुत्वात्प्रेमादनुसृत्यैव साधनम् ।

तद्विज्यामहोमहसरित्पारमसिद्धे सुधी

शृङ्गारामिषवार्तिकस्य समभूतयो विमर्शोऽर्चनः ॥ १ ॥”

पञ्चमो विमर्श ॥ ५

॥ विलम्बहारम् ॥ १०

सप्त विंशत्यध्यायः—

लभं विवादे वीक्षायां प्रतिष्ठायां च शस्यते ।

रखौ मकरकृमस्ते मेपाविश्रयगेऽपि च ॥ १ ॥

व्याख्या—दीक्षावामिति वपस्वापनाऽपि दीक्षेव प्रविष्टा त्रिगविम्बप्रोक्षतादीनां । पो.स्तु
 संस्तुतवार्थाः, तेन राववामिनेषु रिपवामिनेषुकोरपि ग्रहणं । छस्पते इति भवद्वाररूपपठनं
 बहु मन्वते । एतानि कार्वाणि दृष्टकप्रपञ्चेनैव कार्वाणि, नान्यथा । क्षेत्रकार्वाणि तु दिनमक्षग्रहयो
 र्दत्तां मुमुर्ह्वमात्रेऽपि कार्वाणीति भावः । ननु यदि अन्मरुप्रान्मुमाशुम् स्वाधरा विवाहादि
 कप्रमातव्यविचारयैः किं प्रबोद्धेन ? अत्र येतेषामेव प्रामाण्यं तथा कावमदिक्षावामामावर्षक-
 मसन्नः । मैत्रं, पतो वज्रतकारौ ध्रुवाधुमपक्षमुक्तं सत्यं विवाहादिकप्रपञ्चेनाधिक्यं म्यूनता वा
 स्वान् नवा फिक कन्मपक्षं ध्रुममपि द्वाप्रापेक्षमक्षीवतात्काधिक्यमे द्वापतिवस्मिन्नादीनां
 कप्रपिस्वत्वेनेनोर्मिप्रोषोपपन्निकेयतिस्वामवस्थाव ध्रुमंरमुक्तं बुद्धानांके, तथाहि—

“प्रास्तवामिनि कमो सुहृदि वा कर्मस्य सौम्येऽपि वा
मार्त्त्या क्षुम्बा वशा विद्वत्पदकामेषु वा पाप्मे ।
विश्वेकोपचयविशोणमदने वाकेभारस्य स्थित

मन्त्रः 'सप्तश्लोकानि कुर्वते पापानि चातोऽन्वया ॥ १ ॥'

अथ पाकस्वामिनीति इमापत्तौ । अपि च माजिनां जन्मकर्ममनुमपि तत्कर्मविशेषाणि
संप्रवक्ष्याममननीति सर्वमनघम् ॥

‘विद्याहारी स्मृत्य सौख्य’ इति एतन्मात्रमात्रोक्तं प्रसिद्धं भविष्यत्तत्त्वानां सौख्यसाधनं
मित्रम उक्तः । अथ यन्त्रमात्राभिधमवति—

माघंफाल्गुनयो राघज्येष्ठयोश्चापि मासयोः ।

लभं भेष परे स्वाहुस्तद्वस्वार्तिक्मार्गयोः ॥ २ ॥

व्याख्या—एतौ वैराग्यम् । एते मूढप्रतिपत्त्यामान्मासा एव मासा । भेदबोधिते, तन्म
 भेदे तावन्मिथुनसंक्रान्तिः स्वान् सा च प्रायसि प्राप्नोष्या, तथा किमिति पुनर्भेदोपपत्त्याम् ।
 बभूवे—आवाप्तमासे मिथुनसंक्रान्त्यामपि सत्यां धर्षणा निषेधार्थम् । वैमिथिमुनसंक्रान्तौ सत्त्वामा
 वाहत्वं मूढप्रपञ्ची पावसापक्षिमाम् आहतोऽपि । तथा च त्रिविधम्—“वैमिथिद्वलम्बसाः सुपेर
 वेति” । कार्यवेति कार्यक्रमार्गशीर्षबोर्भयमत्त्वान् दीनजातिविषाद् स्वातिवि मावः, परं कार्यक
 र्मकालादपरवन्त्यरमेवेत्युक्तं । वदुक्तम्—

अतिष्ठमासे शुद्धिर्गुरोर्विलोचना रवेद्य चन्द्रमकम् ।

नमस्तस्मै विष्णवे देवोत्तमानामसाहं स्वार्थे ॥ १ ॥

इति व्यवहारप्रकाशे । एतेन शेषेषु पदेषु चाम्प्रमासेषु छर्म न माह्वमवेत्यर्थः । पाकमीकार
स्वाह— “चतुर्थे कार्तिकादिमास त्रिकेषु क्रमाच्चत्वारि स्थिराशितमन्त्रमुत्सवभाषानि,
तथाहि—कार्तिकादिमासत्रये श्रृगलमे छर्म, माषादिमासत्रये सिंहलम, वैशाखदिनये
शुक्रिलम, भाद्रपदित्रिके कुम्भलम च । एषां वर्गोत्पत्त्येव मन्त्रमाह्वमोदये सप्तकार्यसिद्धिः ॥

अथ येषु सप्त छर्म न गृह्यत तानाह—

जीवे सिंहस्थे धन्वमीनस्थितेऽर्केविष्णौ निद्राणे चाधिमासे च लग्नम् ।
मीचेऽस्त वासे लग्ननार्थेऽशपे वा, जीवे शुके वास्तंगते वापि नेष्टम् ॥३॥

व्याख्या—सिंहस्थे इति यथाहुः सप्तर्षयः—

“गुरुमेषां पुरुष इति नाम्ने स्थित क्षिप्रम् । उत्तरास्तुनीपादे ह्येव इति न संक्षयः ॥१॥

गोदावर्षपरतो बावद्वागीरबीतटं बाम्यम् । तत्र विवाहो नेष्टः सिंहस्थे देवपतिपूज्ये ॥ २ ॥”

केऽप्याहुः—बावदुर्मेषो मोक्षये वावद् सिंहस्थरोपो गरीयान् । मन्थानकः—

“पितृमे यदि सुरपूजा नीचर्षे वाऽथवाऽरिसंयुक्तः ।

कन्धोन्नयैषम्ये मयापि संवत्सरे वक्षिः ॥ १ ॥”

यदि तु मेषानुत्तीर्णस्त्वान न ताह्वरोषः । तेन कन्धाधिकारकमणाद्वरखेमादेशविभ्रमाविरेक्षुना
वा संपूर्णसिंहस्थस्य त्वक्तुमशक्यत्वे ते मेषास्थमेव जीव त्यज्यति । आहुय—

“बहवोऽप्येवं जगतुः सिंहाकटाऽपि वृत्रशयगुरुः ।

समतिक्रान्तमपह्नी न विकृद्गर्भकार्येषु ॥१॥”

परासरस्वनाह—

— सिंहस्थे ज्येन यथापाः पञ्च मर्षाणां सिंहस्थ मुक्तास्तथा वसविशेषान सिंहस्थरात्रौ न
कर्मति । तथाहि—

“सिंहस्थे ज्योऽनुसिंहांशाज्जाह्वीतीरयाह्वयोः ।

न दुष्टो गम्योमप्यवशापु तु स दुःखत्रः ॥ १ ॥”

सप्तर्षयस्त्वाहुः—“वैश्विद्येवाह् सिंहस्थे एव भाषितोऽप्युष्ट एव । तथाहि—

“भागीरथ्युचरे तीरे गोदावयाव्य दक्षिणे ।

विवाहो मत्तवन्धो वा सिंहस्थे न न दुष्यति ॥१॥”

अग्रे त्वाहुः—“मेवस्थेऽर्के भेदमे गृह्यते तथा मुक्तमपरस्य सिंहस्थे उपस्य न क्षेपः । प
रन्ति च—

“सिंहस्थे नर जीवा महभुतं होह अट रवि मेसे ।

ता मुण्ड मित्रिर्मर्कः पाणिग्राह्याहृताप्य ॥१॥”

इह च मन्त्रांतरसंवाहो विवाहकलमाश्रित्य वार्त्तितः । मविद्यादीभानिमोक्षकार्येभ्येवतनुमारेण
चक्रमुष्ट । एवमनेऽपि । धन्वमीनेति, अत्र विहायः—

“क्षेपे न मिथ्यो यदि ध्वजगुणे स्वाद्वजस्तु वैशाखगता न विन्यः ।

मध्याह्निती ज्ञाचरि वर्धनीयी, मृगश्रु पावऽपि गता न विन्यः ॥१॥”

महागो सामान्यतः कदास्तद्विनसंभवा अथ उपातिवसारे—

‘प्रस्तुपमद्व १९० छठीसा १९ तिभित्तुत्तर ३० २ दुष्पगमासा २५१ ।

तिभित्तुत्तरा २४२ अंगारयमाह उदयदिवस कमी ॥ ११॥

सुमरी १२० सां १९ दसना २२ र्नव ९ वयालीस ४२ पच्छिमव्यादिना ।

मोमाई सह पुजे बुद्धसिअ छठीसा १९ सगसमरी ७७ ॥ १२॥”

महागमुदयास्तमचनप्रकारस्वर्य—

‘सूयाः १२ सप्तदश १७ मिश्रपरिमिता ११०३ ११ नवा ९३ नीन्द्रवः १४,

काळांशः लघिनोऽनुशङ्कगुरुणः काव्यम्य मन्व्य ५ ॥”

अब भाव—अत्रादिमहागो रवेरेतावर्द्धिशांशमप्यागमनप्रत्ययः स्वान् अन्यथा त्वय एवेति
गृह्यमाणमापाह । अस्तं वाते इत्युपलक्षण, तत्र छमनोऽमनो वा यदि कूप्यहपुतः क्रूरद्वय वा
स्वात्तदाऽप्यशुभं छम । जीवे पुके वाऽप्यमिति, पछः—

‘अस्तमितं शुभगमय नारी मिषटे बृहस्पते पुरुषः” इति

कऽप्यहः—

‘अभिजिद्वाल्मीकिदिव्यरेवतीसंगते लटि ।

तदा स्नेहाते जीवे विवाहादि विषयेषु ॥ १ ॥”

अस्याये क्षयण्य—मामा किछ खर्चयेक्यवरं नक्षत्रनामांकिताः । तथाहि—मदिन्या आधिनः,
कृतिक्षयाः कार्मिकः, शुभभीक्ष्ण मार्गगीर्षः पुष्पराय पौषः इत्यादि । एवं चान्तिरान्तरा यानि यानि
भार्यपिअनि मन्व्यमिअनि १ शनभित्तु १२ रवती १ पुनर्वसु ४ रूपाणि तेषागवो शुभर्क्षोत्तव इत्युच्यते,
अदिमन् सति अस्तं न प्रादमिति । तथा—

‘अस्तं गते शुभगुणे अवेद्यदि कुषोदयः ।

पुत्राहकस्य अनती तदोश कन्यका भवेत् ॥ १ ॥”

इति मारग ।

‘‘तशोऽन्यो यदा इति गुरारस्तमय यदि ।

पुत्राहकस्य अनती तदोश कन्यका भवेत् ॥ १ ॥”

इति मारगः । इति गुरारस्तमय म कुहनि शु दिनमुद्रियये । विरोधस्तु—तथा जीवेऽप्य गम
समे मद्य तथा तस्य मीच स्ना (स्ना, दावपि) बपुरु विवाहपटके—

‘‘वाक्वती मकररातिमुपदे, पाविनीजनविभिन्न विषेयः ।

तत्र दृषणमुद्रानि मुनीन्द्राः, कर्षकं परमभीजनवति ॥ १ ॥” इति

‘‘दित्वा पञ्चैव भीषांशम्” इति तु मन्वास्तरे । तत्र सोऽन्यत्तया आया पञ्च परमनीषां-
शागतः । पञ्च भीषांशाभिशांशोऽप्यमप्यप्यमायाः सन्ति । मकर राते पञ्चमत्रिणांशपञ्च परम-
नीचत्वेऽपि च यद्वै विषये तटीकम्पनपुरापाविनि उपातिर्भिद्वयः । इदं पृते जीवे मिदम्य इत
मन वचस्य, धग्दमीनभित्तुऽहं इत्यादिना च मामस्य छुदी इत । काश्चित्नामशुद्धे दिननक्षत्र-

दृष्टी च 'अवेष्टापरवत् न अवेष्टे' (मिश्रद्वार श्लो० ३) इत्यादिना 'अवेष्टे मृगवैश्वे' (मिश्रद्वार श्लो० ९) इत्यादिना च कल्पति । अत्र बह्विस्तत्वेर्ब-निष्ठावयवविनयोः सन्निष्कासः खप्र न प्राप्तः । बह्ववयवः—

“मिवसति मूर्ध्वर्कलो महानिघायां च दिनदृष्टं वस्मात् ।

इत्त पूर्वं इत्त परतस्तस्माद्भूर्वावरपङ्कभिः ॥ १ ॥”

अथ केऽप्याहुः—दिनस्यापराधे प्रतिष्ठाविवादाधिक्यं न स्यात् अथ एवोक्तं गृहप्रवेशाभि कारे—‘सौम्येऽवने वासरपूर्वभागे’ (वास्तुद्वार श्लो० ८५) इत्यादि तदनुष्ठानविधौ विना परार्थकमस्य अत्रापरेष्वेवानुशासकमायत्नः । तथा च कल्पति—“विवाहे त्वर्काधीं त्रिदिननिघनादेपु द्धमरी” (मिश्रद्वारश्लो० ३६) न हि अत्र विवाहकालेऽर्कस्याहमस्तमपराधं विना संभरतीति परमपराधे प्रतिष्ठाविधौ अत्रापरेष्वेवानुशासकमायत्नः प्रायो न दृश्यते विवाहकाले त्वपराधे पुद्गलः कपिर् इत्येतेऽपि, तत्र प्रज्ञाः प्रमादम् ॥

जीर्णं शुक्रोद्धानि पञ्च प्रतीच्या, प्राच्यां बालस्त्रीप्यदानीह हेय ।

त्रिघ्नान्येवं तानि त्रिघ्नैपरीत्ये, पक्षं जीवोऽप्ये तु सप्तादमाहुः ॥ ४ ॥

व्याख्या—जीर्णं इत्येतेन तत्सूत्रा ज्ञेयम् । सन्निवर्तः । बाह इत्येतेनोदयसूत्रा तथेति वा सन्निवर्तः । त्रिघ्नापीति त्रिघ्नानि पञ्चदश दिनानि न च केचनैव । एवमिति जीर्णं बाह्यं कमात् । त्रिघ्नैपरीत्य इति यदि प्राच्यापस्तेषुः प्रतीच्यां चोदृत इति तदर्थं विचार्यः—प्राच्यामुदितं दृष्टे बाह्याः इति स्वावयः, प्रतीच्यां तु न च दिनानि । प्राच्यापस्तेषु सन् स दृष्टत्वात् पक्षं स्वावयः, प्रतीच्यां तु पञ्चाहं । पक्षं जीव इति । शुक्रस्तु निबोधितत्वे बाह्योऽशमिमुक्तत्वे दृष्टम् पक्षमेव स्वावयः । ‘शुक्ररपि पञ्चाहं बाह्यं पञ्चाहं दृष्टं’ इत्येके । शुक्रस्तु पूर्वस्त्वपि मोक्षो न सः । अन्ये तु (तिथिः) सप्तर्ष्याया उदयोर्गुरुशुक्रबुधमनोदयोऽपि विद्योदयेऽप्ये च बन्धे चार्थके च सप्ताहं सेवाहुः । जनमोर्वास्ये चार्थके च सति कर्म न प्राप्नोति तात्पर्यं । “इह च वास्यवार्थककरना विरक्तत्वहपदसम्पन्नार्थमेव कृत्वा न तु तात्त्विकीति एतन्मात्रमाप्ये” । विरोधस्तु—

“अग्निमनीयं बन्धे अन्धमिदं कमरासि भित्तिवादे ।

अन्ये रविगुरुबुधे सानि नदिर्हं चयह कर्म ॥ १ ॥”

एते सर्वत्र भद्रा समयोपाः ॥

॥ इति स्पष्टद्वारम् ॥ १०

॥ अथ मिश्रद्वारम् ॥ ११

अथ मिश्रद्वारं बहमासी तावन्नमहमे मङ्गलोचरमुद्रिमाह—

लभे गुरोर्वरस्याथ प्राह्य चान्द्रवलं मुधैः ।

दिप्यस्यापककन्यानां जीवेन्दर्कमलानि च ॥ ५ ॥

व्याख्या सप्त इति छप्रसमये । गुरोरेति वीक्षाप्रतिष्ठाप्रयोगोऽर्थः विवाहसमये तु वरस्य ।
अग्रवृत्तमिति प्रागुक्तविधिना रात्रिगोचरं नक्षत्रगोचरं दृष्टव्यं शुभमवाहं शुभावस्थां
वामने २६ शुक्लारव्यमार्गं ७ मित्राभिभिन्नपृष्ठदिशि ८ सौम्यगृहस्थिति ९ मित्राभिभिन्नां
स्थिति १० सौम्याश्विनि ११ मित्राभिभिन्नपृष्ठदिशि १२ सौम्यमहयुति १३ मित्राभिभिन्नपृष्ठदिशि १४
सौम्यमहदिशि १५ प्रकाशप्रामाण्यवरे (मे) यापि प्रभवेण अग्रानुस्यूतं प्राहमेव । यदुक्त—

‘सर्वत्रामृतं देवैर्न च कुरुन्यान्त्यसेन पश्चात् ।

चिन्तयन्तः सञ्जाते बह्विनि समस्ता प्रहः सवका ॥ १ ॥’

शिष्येति शिष्यो वीक्षणीयाः परे व्याप्यमाना वा, स्वापको यः आह्वयित्वा व्यपति । जी
वेन्द्रैरेति पदान्यवश्यमाह्वयि । यदुक्त—

‘यविलक्षितैः सवकैः क्षुभन् रक्षागोचर’ इति

प्रहानां बलवत्तन्मात्रेणैवागम्यम्—

‘पूज १० संदाहकबलमूर्तं पादेन १५ गोचरं मोक्षम् ।

वेपथ्वमर्चमानं १० पादबलं ५ दृष्टितं सवर् ॥ १ ॥’

इदं सामान्येन सप्तमहानामिस्थोक्तं । अग्रस्य तु विशिष्टाह—

‘एषादि गोचरवत् १ मष्टकं २ तारोत् ३ वेपथ्वमर्चमानं ५ ।

क्रमस्तारा १ वेपथ्वमर्चमानं ३६ गौणानि ॥ २ ॥

क्रमस इति पद्यानि बलानि यथोक्तं न्यूनं न्यूनवरं न्यूनतमानि ३ । आद्यवत्सोऽस्तु
स्वरूपमाह—

‘महगोचरा १ दृष्टव्यं २ सुस्वर्णा शुद्धिस्तत्प्राप्तयोः ।

एकेनापि बलेन प्राप्तेन भवेत्सुशुद्धिरिति ॥ ३ ॥

अत्राचरादि भवेत्तदाऽष्टवर्गाद्विषयोपपत्ते शुद्धिः ।

गोचरतोऽष्टवर्गो बलवानुद्वाहीकाद्यौ ॥ ४ ॥

तन्मात्रं शुद्धिर्गुणोर्विषयोऽथैव अग्रस्य ।

निपना ८ न्या १ न्यु ८ गतेष्वपि रेखाभिस्त्वस्तु शुद्धिः स्यात् ॥ ५ ॥

सप्तशुद्धिरपि अष्टा शुद्धिपतेष्वपि भवेत्सुमा रेखा ।

शुद्धिस्तु न रेखा यदा तदा तद्विषयविषयवत् ॥ ६ ॥

मित्रप्रहस्य रेखा समरेखां शुद्धिमुत्तमां कुरुते ।

सामन्तरेण शुनिभिर्न कपिषाऽपि मष्टस्यते रेखा ॥ ७ ॥

सप्तशुद्धिस्तु मष्टकतः शुद्धिपते रेखास्तु मष्टे वेपथ्व ।

शुभे महे सति शुभा शुद्धिः स्यात् मोक्ष्यते विदुषिः ॥ ८ ॥

तथा—

मष्टमष्टिपञ्चमगतः समरेखाऽन्वयिकानुमङ्गलं सूर्य ।

संक्रमकास्तेषु चक्रान् सप्तापि सर्वत्र शुभतोऽर्क ॥ ९ ॥

तथा—

ब्रह्ममाहूर्त्तं केवलसमर्पकेन शिवा विवाहः स्वीत ।

सुविर्वाकोक्या रवीश्वराः पूजयादाहः ॥ १० ॥”

अत्र ब्रह्ममिति वर्षमिति शेषः । इतीह सप्त व्यवहाररूपाः ।

“जन्मद्विषयनवमपुनराः कर्तव्यः, पूर्वा च वाञ्छति न पादचतुर्थवत्तः ।

जीवन्निजमवस्थमारिगतस्तु पूजामिच्छेत्कथानिश्चि माहन्तुर्भवम्भः ॥ १ ॥”

इति तु व्यवहारसारे । अत्र न चेति वचनम् । पूर्वा मेच्छति तत्रात्यन्तममुमन्वान् पूजयन्त्य-
मुत्सव न स्वीरिति भावः । तस्मात्—“गोचरविक्रमे जीव वैपश्यन् पूजा ररप्रमाणे” ॥

अथोक्तशेषं मातृमुक्तिं विनतसंग्रही वैकल्याणेनाह—

ज्येष्ठापत्यस्य न ज्येष्ठे मासि स्थास्याणिपीडनम् ।

न पुनस्तपमप्येतस्मात्सादभ्यु जन्मन ॥ ६ ॥

व्याख्या—ज्येष्ठापत्यस्य पुत्रस्य पुत्र्या वा पाणिपीडनमिति व्यक्तस्यमिव शेषकार्त्तः । यदुक्तं
इत्यत्राह—‘सुहृद्वत्ते वत्ते सम्बन्धि वि विदुस्तु विदुति’ । सप्तमस्तथाह—

‘ज्येष्ठे न ज्येष्ठयोः कार्यं नृवार्यो पाणिपीडनम् ।

तत्प्रेरकपदे (रे) ज्येष्ठे ज्येष्ठेऽपि न विकल्पते ॥ १ ॥’

अस्मिन्नि विद्याविद्यादाहर्त्तः । मासाहर्त्तमिति जन्ममर्चमिति सप्त दिने न पादादादि
रपादे । इह योदाह वरकल्याणार्थं शिष्टरप प्रतिपाद्यं च शिष्टवस्थापकपातिरिति रपमुक्तं ।
कल्याणः—यद्यो यद्यपस्तथा जन्ममासोऽपि न विदुः । जन्मसिद्धिरिति दिनपत्रिभागपरवर्तना-
विदुः । जन्मममपि राक्षिपार्थक्ये धर्म्यमेव । वक्तव्यं—

“जन्ममासि विप्रीताङ्ग्यामस्तवे दिनविशोर्भुस्तथौ ।

जन्ममपि विदुः राक्षिमेव, पाणिपीडनविधिं नुप्यति ॥१०॥”

इति व्यवहारसारे । एकपक्षेऽपि वाज्ज्या रीत्या जन्ममस्तमपि न विदुः । तथाहि—
सुखदयवत्तया कावचिन्नीर्षास्ति सुखकाशमी च जन्ममिच्छित्वे न वाक्, यतस्तत्त पुंसा दिक्
सुखादमीत एव जन्ममासमर्चम् । सुखकाशमी तत्रज्योत्स्नरामस्तवैवति, विरर्चय तु जन्ममास
वापा स्यात्वेति भोतिर्त्ताः । व्यवहारमप्यसौ लूक—‘वसिष्ठे सुप्रमदे कम्पूस्ते सति जन्मममपि
न दुर्ह । तथाहि—नो जन्ममं च कार्यं वक्तिनं सुमं केन्द्रा सायक ।

दिनमुक्तिं प्रवगाह—

सादिमं ग्रहणस्याह सप्ताहं च तदग्रतः

रपजेर्षिशांशमेकैक प्राक् पश्चाद्यापि संक्रमात् ॥ ७ ॥

व्याख्या—सादिममिति चतुर्गुणीकृतं । केचिद्वाच्यमपि वर्जयति । वदति च—

‘अथार्यास द्वादहं पूर्वमुग्रहमे स्वयत्’ ।

सप्ताहं यदि सामान्योक्तंऽप्ययं विशेषो दृश्य —

“सर्वप्रसूतेषु सप्ताहं पञ्चाहं स्याद्वृत्तगते ।

त्रिभक्त्यर्थाद्भुक्त्यासे विमर्शं विवर्धयेत् ॥ १ ॥”

इत्यङ्गिराः । विशेषस्तु—

“प्राचीं दृष्टं क्षुभं कर्म बर्धयेद्विषयाष्टकम् ।

त्यक्त्वा वेत्ताकसंसिद्धिं पौपदममयं तथा ॥ १ ॥”

इति वैशम्पयणे । त्रिंशत्सप्तति संक्रान्तिमासस्य त्रिंशत्तमं मार्गं सामान्येन विमर्शित्वं ।
संक्रान्तिदिनात् पुरः पृष्ठे चैकैकं दिनं संक्रान्तिदिनं चेति दिनत्रयमित्त्वर्थः । हरिमित्रसुप्रभिरप्युक्तं—

‘संक्रांतीय पुन्यं संक्रांतिविर्णं तपमिदं च दिव । बभ्रिर्जतिः०”

मारचन्नेऽपि—

“त्यक् संक्रमवासरं पुनः, सह पूर्वैव च पश्चिमेन च” ॥ इति

यकान्तिककारेण तु दिनत्रयस्य त्यक्तुमशक्यत्वे प्राक्, पश्चात् पौष्ठाश्वयुज्यं त्याज्यां नाभ्योऽहं
संक्रमान् इत्यपि बहुलां मतम् ॥

भद्रार्घ्यामर्गहान्तकुलिकोत्पातवृषितम् ।

दिनं तपसि राकां च स्यापने च कुर्जं त्यजेत् ॥ ८ ॥

व्याख्या—मन्त्रेणादि भद्रार्घ्यैः किञ्चासांभदोपैकैर्ममपि इत्यन्ते बहुलं—

“गङ्गान्तेषु सवैष्टातुमवत संक्रान्तिवामद्वये, पामार्घ्यवतिपाशविष्टिकुम्भिकैर्ममं विभ्रमं वगुः”

इति विवाहवृत्तगते । अस्यास्य मीमांसिनेषां प्राग्वर्षिताः । सारंगस्त्वृत्पातेषु पञ्चाहं त्याज्य-
माह, समाहि—

“निर्घातोऽस्त्रमहीरूपमहमेदाविदधने ।

अम पञ्चवासरवृत्ता नाष्टमाप्नोति कन्यका ॥ १ ॥”

तथा—“वैपत्तोः सह मरणं पाणिप्रहजोदिति केतो ।”

तपसि दीक्षायां एकं त्याज्या, न तु प्रविष्टायां । वज्राचम्यः—

“भ्येकद्वितीयपञ्चमदिनानि पञ्चद्वयेऽपि स्रस्ताणि ।

स्रष्टेऽन्तिमत्रयोदशवत्तमान्यपि च प्रतिष्ठाप्याम् ॥ १ ॥”

तेजस्विनी श्लेमकरवमित्राहविषायनी १ स्याद्वृत्ताष्टवत् ५५ ।

जागन्दकवत्कल्पनिवासिनी ७ च, सूर्यादिष्वारेषु भवेत्प्रतिष्ठा ॥ १ ॥”

इति रत्नमाध्यायः । अत्र तेजस्विनीसि रविषारे कृता प्रविष्टा प्रतिमायाम्नेत्रो बर्धयति कार
पितृभ्यः । कल्पनिवासिनीति जगन्मार्कर्यायिनी । रम्यारीनां कलेषु पद्मैर्ऽपि च प्रविष्टायामेवमेव
कल्पमूषमिति रत्नमाध्यायमात्रे । स्वापने चेति चक्रवादीषोऽहोरात्र्याभियेकप्रतिष्ठापि कुम्भवारसयागः ।
बहुलं बतित्वमे—

“रात्राभिषेके बीबाहे सत्क्रियासु च दीक्षणे ।

अर्घ्यार्चनकार्ये च शुभा कारः कुरुं विना ॥१०”

बीबाहिना सुद्धादे रविशुक्लमिन्द्राय हरिश्चन्द्रोद्योतकः, सोमवारस्तु सप्तमीपर इत्युक्तं ।
विशेषस्तु—

“हृष्यपक्षे निषिद्धेषु कारविष्यवर्ण्यादिषु ।

संप्रीर्णानां मर्षसन्ति वारकर्म न संभवः ॥११”

इति रेवत्यष्टमे ॥

अदिवमयाह—

उद्धाहे मृगपैत्रक्षे प्रतिष्ठायां तु ते उभे ।

आदिस्पृष्यध्वजध्वजनिष्ठामिः समं शुभे ॥१२

आह्वय—मतिष्ठावामिति मत्वावात्मैर्नविष्णवेः, ऐवतन्वरादीनां मतिष्ठासु तु आत्मैर्न
इत्यनाह्वयामूचिरे—

‘तेहिष्पुसरपौष्यैष्यवर्ण्यारिस्त्राधिबीबासवान्नापैन्वचबीबसेषु गरितं विष्वीः मतिष्ठापनम् ।

पुष्यसुत्यधिस्त्रिष्यैष्यरकयोर्विष्ठाधिपस्त्रयोर्मेवै दिग्मकथेः करे निर्धसिमे दुर्वाधिकानां शुभम् ॥१३”

ईश्वरकथोपदि को ज्ञात्वा । दिग्मकथेः करे इति संक्षेपोऽयं, विस्तरस्त्वेषं भीमपराक्रम
मन्वे चकः—

“अगविष्यकपुष्केन वैत्राहिर्दुर्गपूरवेः ।

सपुनर्षद्विभिः कुर्वात् मतिष्ठापुष्यरोचिषः ॥१४”

दुर्गपूष्यवामिति जातेर्नूतयज्ञगम्यसर्पादिमह्यं । तथा—

‘गमपरिस्तरधोयज्ञमूढासुराणां, यज्ञयफणिस्तरत्स्वादिश्रवां च जीप्ने ।

अवसि मृगतनालो बाधने कोकपानां निगदिवमविद्यानां स्थापनं च स्थिरेषु ॥१५”

अत्रादिकानामिति वज्रसेवाप्यामित्रादीनां स्थिरेषु मृगमेषु । तथा—

“सप्तर्षयो यत्र भरन्ति विष्णवे, कर्वा मतिष्ठा ऋतु सव देवाय ।

बीष्वासवाकमीकिचयोद्भवानां, तथा स्पृष्टा वाक्पतिने महापाम् ॥१६”

अत्र सप्तर्षयो अत्रैवस्वार्थं आत्मा—

“आसम्पन्नासु शुभकं साधति रात्रौ बुधिष्ठिरे मयी ।

वर्द्धिकपञ्चद्वि२५२५मितः सकृद्व्यक्तस्त्वय रात्रौ ॥१७

एकैकस्मिन् विष्णवे सप्तं ततं ते भरन्ति नर्वाणाम् ।

मातुसरतयैते सर्वोदयगते सप्ताष्टीषः ॥१८”

अत्र आसम्पन्नास्तिबुधिष्ठिरात्रयज्ञमये सप्तर्षयो महावाममूचन् । वस्तु बुधिसत्त्वधिक्य
अविष्ठातिवर्षादौर्ध्वैः सकृद्व्यक्तो ह्यसः एकैकथे च नर्वाणामेतां स्थितिः, अतः रात्रौ ते पुष्ये
उद्भवन्तिवागतं । पराशुरयम्यवस्था नैर्ब—

“ पूर्वे भागे भगवान् मरीचिरपरे श्वितो बशिष्ठीऽस्यात् ।

तस्याङ्गिरास्ततोऽङ्गिस्तस्यासन्नः पुनस्तप्य ॥ १ ॥

पुनहः कनुरिति भगवानासन्नामुकमेण पूर्वायाः ।

तत्र बशिष्ठे मुनिवर्युपस्थिताऽन्वती चाप्ती ॥ १ ॥ ”

इदं सप्तविम्बरूप बाराहसंहितायां । श्रीम्यासेति यत्र ये सप्तर्वयम्बरन्ति तत्रैव ये श्रीम्यासादी
नामपि प्रावेद्या कार्या । बाहूपस्थिते इति महार्था स्वस्वकारेषु पुण्यमे प्रविष्टा कार्या । तथा—

“ स्वतिथिश्चपनकश्चक्रेणेषु न्यस्तसुतान् । बायीकूपतडागार्थं न्यस्वीकृत्यदेवते ॥ १ ॥

बाहिर्दुर्गाधिरे क्षिप्त्वाप्रातामाम सवाप्रवेदे । गृहस्थापनयोमा ये सानप्यत्र विविन्तवेत् ॥ २ ॥ ”

इति देवहृदये । इदं देवहृदयविधिप्रतिष्ठाद्विस्तरूप श्रुतिविद्वांसं संमतमिति प्रसंगादुक्तं ॥

दीक्षायां स्वाश्विनावित्यमारुणश्रुतयः शुभाः ।

त्रिपु मैत्र करः स्वातिर्मूल पौष्णपुषाणि ख ॥ १० ॥

इत्याख्या—विनष्टास्त्राविमन्त्रेषु तु पूर्वपक्षपक्षपुण्ययोरपि दीक्षोक्ता । तथाहि—

“ त्रयष्टोदिधिहस्तानुग्राहसयमित्यपुण्यमद्बध्ना ।

मूलं पुष्यवसुदेव्यं पुष्पासिनि सवजसाह नप ॥ ११ ॥ ”

तथा—

“ दूगवित्रापनिष्ठान्मृदुक्षिमन्त्रयुषैः ।

क्षिप्यस्य दीक्षणे कार्यं तथा मूकानपाह्वयो ॥ १२ ॥ ”

क्षिप्यमिति प्रतिष्ठादीक्षोक्ताहेतुः । तत्रैकैवं मान्यं स्थापना—

अनप्रतिष्ठाया	रो	च	पु	पु	म	क	वा	ह	स्वा	पुष	मू	उ	वा	भ	प	व	मा	रे
दीक्षाया	बाहि	रो	पुन	उ	वा	ह	स्वा	पुष	मू	उ	वा	भ	प	व	मा	रे		
विवाहे	रो	मू	न	क	वा	ह	स्वा	पुष	मू	उ	वा	भ	प	व	मा	रे		

विवाहमेतु विधिप्रमाण—

क्षिप्य प्रियत्वमुदाहे मूलादिर्बुधर्वैश्वमेः ।

पौष्णपुषाह्ममृगो पुंसां मिथः श्रोयेस्तु पञ्चमि ॥ ११ ॥ ”

अपाह्वयो—विबलमिति न तथा पुमान् क्षियो पञ्चमो यथा पुंसः क्षी पञ्चमा इति सियाः
सौभाग्यमित्यर्थः । मृगम् माधिकारे एषां मूकवित्रवात्रामिन्नुना तद पञ्चार्थयोगित्वेनोक्ते । पुंसा
मिति क्षिया पुमान् पञ्चमो न तु पुस क्षी तथा इति सिया न तादृक् सौभाग्यमित्यर्थः, पौष्मा
वित्रवाण्यं पूर्वैर्बोधोगिपूठेः । मिथ इति अम्बोऽप्य प्रियत्वं । पञ्चमिरिति सपोऽपरकस्तुमी
हस्तऽहस्तमप्यधुरावाभिः ५ एषां पञ्चमासां मध्ययोगित्यान् । एषामेवैकादशमानां वैवाहिक्या
वृत्तपमानां ॥ परिमाणं । अथि न—

‘ वृत्तमः स्वानरो माया कलिभिः पुरुषप्रदेः ।

क्षीमहिः पुरुषस्य क्षी सौः प्रेमोमयोरपि ॥ १ ॥ ’

इति देवस्यसमे । अत्र कश्चिन्मरिचि उद्गाहकमे इति केचन ॥

वर्णकायां विवाहर्क्षे कुमार्या वरणं पुनः ।

स्वातिपूर्वाश्च नुराधाभिषेक्षेत्रयदुताशमे ॥ १२ ॥

व्याख्या—कर्कशे मिर्यादी नित्रर्म्मे वक्षुरयोर्वर्णकायां महत्कर्म्म वा अग्राह्याहस्वमात्र
श्लोकेन कुमुदायपि विवाहकर्म सर्वं देवादिर्कमेवेव कर्म्म ॥

लघावर्षाश्च कुर्वीत त्रिपष्ठनयमे दिने ।

कुतुम्भमण्डपारंभवेवीषण्यवारकान् ॥ १३ ॥

व्याख्या—लघावर्षे लघादिनात् । मकरचरानि कल्पसुतरान् कल्पवर्षाद्यपि लघावर्षे
त्रिपष्ठनयदिनेषु न कुर्यात् ॥

मान्ये प्रतिष्ठा जन्मर्क्षे दशमे पौडशे च मे ।

अष्टादशे त्रयोविंशे पञ्चविंशे च मन्वते ॥ १४ ॥

व्याख्या—जन्मर्क्षे इति प्रतिष्ठावत्स्य प्रतिष्ठाकारयितुश्च जन्ममे तत्परिहृते नाममे वा,
तस्मादल्लमानेषु च मेषु प्रतिष्ठा न कर्मा । श्रीहरिमन्त्रस्यमित्तेभ्यः—

“अष्टावत्स जन्मस्य रिक्तं वस सोम्यं तद्द्वारं ।

तेवीस पंचवीसं किंपदद्वयं वज्रिजम् ॥ १ ॥”

विश्वरवस्तु पर्यां मर्मां संज्ञा इमाः—

“जन्माद्य वक्ष्य कर्म संवातं पौडशं पुनः । अष्टावर्षं समुत्सवं त्रयोविंशं विनासकम् ॥ १ ॥

मानसं पञ्चविंशं भूमिपि वज्रोऽस्त्रिजः पुमान् । ज्योतिषेष्टाभिषेकेन न च विज्यानि मूरतेः ॥ २ ॥”

तत्र जातिविष्याम्भेयम्—

“विषायां द्विपि । पूर्वां राक्षीं पुन्वस्तपोत्तरां । संवत्सार्तां ज्योतिष्यविषायां मक्षरातिं च ॥ १ ॥

समायां मानिं वायव्यमूर्त्तां शततारकां । कर्षकां मवाः पौष्पमनुषां किंशिमम् ॥ २ ॥

वाणिशमभिनीं हस्तप्रभितारां तिलमेव च । चन्द्राकानां भुतिः सायं समवेर्षं द्विदेवत् ॥ ३ ॥”

देवमाति तु यथा पञ्चवक्त्रे । राक्षसाभिषेकं स्वभिषेकम् । तनुं जन्मसर्वादीनां स्वमाः कम्पान्
त्रिवक्त्रे ! जन्मते माको मानिं मूर्त्तमाद्यैः पीडयन्ते यदि वेदपुंसो जन्मसर्वादीति मतिप्राविष्टपि
त्रिवक्त्रे तथा तेषु मूर्त्तमाद्यैः पीडितेषु ससु तस्य पुंसोऽभिष्ट स्वान् यदि तु नाभिश्चिन्मते तथा
तामि पीडितान्मपि मतिप्राविष्टं वातुमष्ट । कम्पमेवमिति नेतुम्यते यथा—

‘विक्रमस्योऽहमो राक्षिर्न्यमकमात् सकम्पमात् ।

न ह्यमं सर्वकार्येषु कमाचन्रत्तनाऽहम् ॥ १ ॥”

इत्यादि देवस्यसमे । पर्यभिवाद्य लघादिभोगा वज्रोऽपि मिश्रति न च विम्वन्तिपुत्रं
दृष्ट्वा । यदि तु वाचादिष्वभिषेकान्ते नवाऽभिष्टपञ्चराः प्रायः स्युरेव, तथाऽत्रापि जन्मसर्वादीनां
पीडा तदर्थं येन—

“केलर्ककिमिराकान्तं भौमकर्मिदाहृतम् ।
उत्कामहजदग्धं च नवधाऽपि न भं शुभम् ॥१॥”

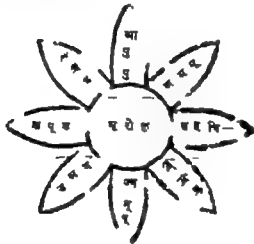
ततश्च—

देहविनाशो जन्मसंपीडने कर्मजस्य कर्मसं ।
उरस्रबन्धनबनासौ समुद्रवर्षपातयोर्दृश्योः ॥ २ ॥
स्वतनुविनाशो नैनाशिके हते मानसे मयस्तापः ।
कुम्भेसस्रनीनाशो जातिमवेष्टामिषेकेषु ॥ ३ ॥
रुम्भामिषेकविषसेऽभिषेकपिप्पवं च देशमष्टत्रम् ।
पद्मविभागे क्षेत्रं पादविष्णवेन भूमध्यात् ॥ ४ ॥”

पद्मचक्रस्थापना चैवम्—

“कर्मिक्राहृद्वैराग्ये पदे नामौ वृत्तेषु च ।
प्राच्यादिस्थेषु मानीह म्यस्यामियत्रादित् ॥५॥”

तत्रादि—

ततश्च—

“भित्तपैराग्नेयायैः क्रूरप्रहरीवितैः क्लेशेन नृपाः ।
पाश्चात्तेः मागविक्रैः कर्मिभ्यश्चैव धर्मं यान्ति ॥६॥
आनन्त्योऽप्यानर्तोऽप्यसुं चायाति सिन्धुसीवीरः ६ ।
राजा च दारुहोऽप्येष्टोऽप्यस्य कर्मिभ्यः ९ ॥७॥”

अत्र धर्मं पान्तीति परां देशानां कर्मिभ्यश्चैव पाश्चात्त्याद्यष्टदिक्षुप्रेषु च स्थितत्वादिति यावत् ।
विश्वमात्रं चेहं देशेष्टानां नामपरिगणनं तेन मन्त्रवैदिकान्तिगोमर्मा यत्र रक्षिते ये ये देशाः स्थिताः
स्युस्ते ते देशास्तत्प्रेषु वीक्षितेषु वीक्ष्यन्ते द्रष्टव्या । नरपतिअथर्थाणां तु पद्मस्थाने कूर्मस्थापन
पाऽप्येष्टानां वर्णितः । अन्ये जन्ममन्त्रेकोनविंशत्यामानमपि क्रूरप्रहरीवितैरेव सति प्रवासवादि
त्वाहर्चनवन्ति । धर्ममिहं कृतकृते राजकोशे ॥

एकं तथाऽभिमुखसंस्थितमध्वनासापयन्तमागन्तुविष्ण्वगतमहेण ॥ ७ ॥”

इति नरपतिवचनार्था । तदाहरणं यथा—मृगशीर्षे कार्यविनीर्षा, चित्रायां च कश्चिद्गोमादि सप्तक्रान्त्यवसो वक्ती महाः स्वात्तश्च तस्य बभ्रगदित्येन वक्षिणा इत्यमृगशीर्षे पठिता । ऐतस्यां चाका दिप्रसूयन्त्यतम कश्चिद्विचारी प्रहः स्वात्तश्च तस्य शीघ्रगतिस्त्वेन वामा दगिसुमवसो महदृक्षाया चश्च मृगशीर्षे महमिमां स्वान् । उच्चरापादायां च भौमादिपद्धानां मध्ये कश्चिन्मध्यगतिर्महाः एता तदा सम्मुखइहा सुवीयस्त्वहेषोऽपि । एवमन्यत्रापि भाव्य । परमेव सुवीयो वेपो वषेनैर्कार्गसरत् स्मिन् श्लोकेऽधिकरिष्यते, शेचाम्यां तत्राभिज्ञातः ॥

अमुद्रमानां सुदृशुपायमाह—

धिष्यथ कार्याय पर्याप्त चन्द्रभोगाहहादतम् ।

शुद्धं पद्मिर्भवेन्मासेरुपरागपरादतम् ॥ १३ ॥

व्याख्या—पर्याप्तमिति योग्यं भवेदिति सटंक । महाहवमिति कृत्यहेष विमुक्ताक्रान्तभोग सैन महेन्द्रयास्त्वकरणेन बक्षिप्रहाक्रान्त्यत्वादिना वा रूपितं । चन्द्रभोगादिति म्हाहववशोपापगमादनु बदि चन्द्रेण मुक्तं स्वात्तश्चऽऽदरणीयमित्यर्थः । यथाह चराह—

“लोपेद्रुक्तं वत्रा विष्यं पश्चाच्चन्द्रेण संयुतम् ।

ततः पश्चाद्विशुद्धं स्थानान्मया शुभं भवेत् ॥ १ ॥”

तद्वत्साह—

‘तत्सूर्येन्द्रोर्मोगात्कर्मव्याप्तं प्रवाति भूबोऽपि ।

विष्यं कर्मसु शुद्धं तापनिषक्तसुखवर्षिष ॥ १ ॥”

अत्र सूर्येन्द्रोर्मोगादिति सूर्येन ताप्यते पश्चाच्चन्द्रेण निर्वाच्यते इत्यर्थः । उपरागोऽर्केंद्रोर्महज (तेन) पराहव रूपितं मह्यमभिलषः, तन् पन्मासौत्सवायं । पात्रनामो मुंके तावत्सागरमित्यन्ये । विधेयस्तु—

‘वज्रान्तेन मह्यमहवं स्वात्तश्च तदाप्रमहणीयवो भव ।

पत्नादिशुद्धं मवति द्वितीयमहोर्मं शुष्यति मासपङ्कात् ॥ १ ॥”

इति स्मर्तव्यः । यत्र मे केनोदरवः स्वात्तश्चैव वज्रमास्तार केतुरिति तद्वदि वज्रमासौत्सवायं । वस्मिन् दिनमे तापमहवीर्मोमादिपञ्चक्रान्त्यतरबोर्षिबो भेदुर्न स्वात्तद्वि स वज्रमासौत्सवाय । तर्कं च विवाहपुण्यावने—

“वस्मिन् पिष्ये वीक्षिती राहुकेनू, मेदन्तारासेऽयोर्षम च स्वात् ।

वाज्रमासौत्सव ऋतेऽनुमानि, भाविष्यु स्थानो शुभं कम विधिः ॥ १ ॥”

यत्र दिनमेऽर्केंद्रोर्महज स्वात्तश्च राहुवीक्षित इत्युच्यते, यत्र मे केनोदरवः स्वात्तश्च वज्र वीक्षितः कप्यते । मनु कर्म केनूवर्षमं श्रायते इति चेदुच्यते—

‘मेवैऽहं सति रेवत्यां यदि याति विभुनुदः । मात्रमासोत्तरार्धे स्थान् पुन्ये मेनूद्वयस्तदा ॥१॥

सूर्ये वृषाभितेऽभिष्यां यदि याति विभुनुदः । आधिनस्योत्तरार्धे तद्गोद्विष्यां केनूरीयत ॥२॥

मलीमिपुनस्वऽर्कं यदि याति विभुत्तुः । अर्तिरस्योत्तरार्धे तत्रार्द्धां केतुर्धनम् ॥१॥
 कर्मस्वऽर्कं कृतिरार्द्धां यदि याति विभुत्तुः । मार्गशीर्षपराधे तत्केतुः पुनर्धनो ॥२॥
 सिंहऽर्कं सति रोहिण्यां यदि याति विभुत्तुः । पौषमासपराधे तदक्षेपां धिसौम्यते ॥३॥
 कन्यास्वऽर्कं मृगशीर्षे यदि याति विभुत्तुः । माघमासोत्तरार्धे चविभावां हस्यते धिसौ ॥४॥
 तुल्यऽर्कं सति आर्द्रायां यदि याति विभुत्तुः । फल्गुमासोत्तरार्धे स्वाम्भूते केतुर्मल्लया ॥५॥
 बुधिरऽर्कं पुनर्वसुर्धनं यदि याति विभुत्तुः । वैशमासोत्तरार्धे स्वात् स्वाती केतुर्मल्लया ॥६॥
 मनुःस्थिते रक्षौ पुन्यं यदि याति विभुत्तुः । वैशाखमासपराधे स्वाम्भूते केतुर्मल्लया ॥७॥
 अश्लेषां मकरस्वऽर्कं यदि याति विभुत्तुः । ज्येष्ठमासोत्तरार्धे तज्ज्येष्ठार्धे हस्यते धिसौ ॥८॥
 कुम्भस्वऽर्कं मघा विज्यं यदि याति विभुत्तुः । आषाढमासोत्तरार्धे भुवो केतुर्मल्लया ॥९॥
 मीनेऽर्कं उत्तराश्विनां यदि याति विभुत्तुः । आश्विमासोत्तरार्धे तत्राश्विने हस्यते धिसौ ॥१०॥
 इदं त्रिभिन्मसतत्त्वोपायां । अन्त्यपातपरिषेधतमपि न वज्रासौत्सवावधारितेके ॥

वेधेनैकार्गलोत्पातपातलक्षभिधैरपि ।

वोपेक्ष्यमदापेक्ष नक्षत्रं बुधमुत्सृजेत् ॥ १७ ॥

ध्यास्या-वेधेन सप्तरेखचरेखचक्राणां वर्धितेन । असाता मौमापातस्ते पस्मिन् दिनमेऽ-
 ऽमूर्त्तस्तत्रमुत्पातवृत्तिः । अविष्यन्तान्धबुधपदैरपि एतद्वेषबुधान्वयि च भग्निं वक्षोपागम्यतु
 वग्नमुक्त्वा बुधमि स्थितिं रजमाये ॥

वेधशुद्धिमाह—

अर्कन्दोर्मुकांशकराशिपुतौ क्रान्तिसाम्यनामायम् ।

चक्रदले व्यतिपातः पातधके च वैधृतस्पाज्यः ॥ १८ ॥

ध्यास्या-अर्कन्दोः सावनसोमुकांशपक्षिमिच्छेने शरद्वर्षस्थाने चटर्कं द्वादशकं वा यदि
 स्वात्तु क्रान्तिसाम्यसंभवः, तद्वेधेन च स्पार्ज्य, स च क्रान्तिसाम्यनामा शोचो यदि चक्रदले
 चकार्धे चटर्के स्वात्तुऽप्य व्यतिपात इत्याह । यदि च चके द्वादशरूपे स्वात्तुऽप्य पात इति
 वैधृत इति आह । अत्रार्धं तत्त्व-क्रान्तिसाम्यवच्च सावजिचय वक्तुं न पार्यते, मतिर्न
 तत्परातममन्तम् । तदुक्तं विनाहृन्वाचने—

‘ दिमागलावे बुधनाग्निं येनूत्सृज्यते गत संपति संमनोऽप्य ’ । इति

एतत् च वैधिरूप-“ पूर्वार्धे पुनरेन्द्रम्य पक्षिगार्धे मुखस्य च ” इति

उपपत्तं तु-“ मरणव्याजे राधे मुखस्य जले गते ।

तत्संभव इत्याहुर्काः ॥ ”

कोऽत्र प्रत्यय इति चेत् कथ्यते-वग्नोऽप्यव्यवहारेण चटर्कमादिरूपतया स्फुटीकृत्य तद्वर्षा
 सावनोर्गोलाभ्यन्तरे स्थित्या पश्चात्तर्धोर्ध्वो मीक्ष्यते चेत्तद्वर्षां चटर्कं द्वादशकं वा स्वात्तु क्रान्ति
 साम्यमभवाऽपीति शब्ध । तत्रापि विधाय-यदि विषद्वेधेन चटर्कं द्वादशकं वा स्वात्तु तत्रार्धं
 क्रान्तिसाम्यं । यदि तु विषद्वेधेन तत्राश्विनां क्रान्तिसाम्यमतीतं । यदि तु विषद्वेधेन तत्राश्विनां पर

मात्रे । कियता काष्ठेन प्राग् भूत भविष्यति चेति ज्ञानुमिच्छा चेत्सायनाऽर्कन्दुमीक्षते
 कृताधिकारमके स्थीकृत्य मिथः समीक्ष्य विकृष्टारूपे कार्ये । तदनु सायनार्कन्दुमीक्षते
 पत्किञ्चिदधिकपट्टादृशरूपे राशयश्चाविजातमस्ति तन्मभ्याह स्वर्गं त्यक्त्वा शेषस्य वि
 कृष्टाः कृत्वा तस्याहस्य विकृष्टारूपेण गत्सङ्गन भागो देवाः, पञ्चम्य तदिह, सप्त पञ्चपा
 समुपय पुनस्तदैव भागो पञ्चम्य वा पञ्चम्यः, तदैव पुनर्भागे अष्टम्ये तानि पञ्चमि ।
 इमाम्यपीतानि इषदिनर्षदायकेभ्यः प्राक् क्रान्तिसाम्यमतीवमित्यर्थः । यदि च पट्टं द्वादशक वा
 किञ्चिद्वत् तदा तत्सर्वं पट्टाद्व्यक्तमभ्यात् पातयित्वा शेषस्य विकृष्टाः कार्यः, तस्याहस्य प्राग्
 द्वादशविकृष्टाह्न भागो पञ्चम्यं तदिह, पुनः प्राग्पञ्चम्ये भजने च अष्टम्यं पटीपञ्चानि, एतानि
 पञ्चानि इषदिर्दिनपटीपटीरैव क्रान्तिसाम्यं भविष्यतीत्यर्थः । यदि च प्रथमभारभजने भागो न
 प्राप्नोति तदा नित्यत्वेन सूर्य्य क्रान्तिसाम्यवर्षाविवर्त्तनं गतमेव वा नास्ति, किन्तु पटीपञ्चमेव
 किमिति सन्ति । यदि च द्वितीयभारभजनपि भागो नाप्यत तदा पटीस्थानेऽपि सूर्य्य, कोऽर्थः ?
 क्रान्तिसाम्यवर्षाद् पञ्चाऽपि गता पञ्चा वा न सन्ति, किं तु पञ्चान्यत्र किमस्ति सन्तीत्यर्थः ॥

तत्र पट्टेद्वादशक यथा—सप्त १५१२ वर्षे वैशाखशुक्लदशम्यां १० शुभे मघायां प्रातःपटी १
 पञ्चानि ४५ समये मृगशिरायादे गते सति क्रान्तिसाम्यं विचार्यते । तथाहि—तदानीं राशयश्चक्र
 विकृष्टारूपः स्युःकोऽर्थः ०-१८-५ -२९, तद्वर्षे सायनाऽर्कः १५ कक्षा ३४ पुत्रा सन्ति, तथा
 जने सायनाऽर्कः १-४-२४ २६ । एवमेति स्युः कक्षा ५७ विकृष्टाः ५८ । तथा च स्युः
 स्युः ४-११-२-१० । भवनाऽर्कः १५ (विकृष्टा) ३४, योजने सायनेषुः ४-२६-३१-
 ३० । चन्द्रगति स्युः कक्षा ७५० । सायनार्कन्दुमीक्षते जात ९-१-०-१९ । अत्र क्रान्ति
 साम्यमतीव, कियता काष्ठेनेति ज्ञानुमया (गः) बारहस्य पञ्चपा समुपय विकृष्टारूप कृत्वा ५९
 विकृष्टाक्षेपे (च) जात १९५९ । सर्वेन्दुगती अपि मीक्षयित्वा पञ्चपा ९० शुभे विकृष्टाः कृताः,
 ५८ (विकृष्टा) क्षेपे जात ४८४७८ । अनेन प्राक्तनाहस्य ३६५९ भजनं भागो न अष्टम्यं इत्य
 वो दिनस्थाने शून्य । ततः साऽहः ३६८९ पञ्चपा शुभे जात २१९३६०, पञ्चावेनाह्नेन ४८४७८
 भागो अष्टम्यं पटी ४ । शेषं पञ्चपा समुपय पुनस्तदैव भागो अष्टम्यं ३१ पञ्चानि, एतन्पटी ४ पक्षे ३१
 क्रान्तिसाम्यं प्रागतीवम् ॥

द्वादशशोदाहरण यथा—सप्त १५१३ वर्षे और्किर्कैसायनहृन्गाहृन्गा ८ मीमे पतिष्ठायां ५०
 १८ ५० ५८ समये मृगशिरायादे गते सति क्रान्तिसाम्यं विचार्यते । तथाहि—तदानीं राशया
 दित्युः स्युःकोऽर्थः १-०-४१-१३ । भवनाऽर्कः (१५-३४) क्षेपे सायनाऽर्कः १-१६-१५-
 १३ । एवमेति स्युः कक्षा ५७ विकृष्टाः ५८ । तथा च स्युः स्युः ९-१९-१०-५३ सायन (१५-३४)
 स्युः १-१८-४४-५३ । चन्द्रगति स्युः कक्षा ८४२ विकृष्टा ६ । सायनार्कन्दुमीक्षते जात
 ०-१-०-१९ । अत्रपि क्रान्तिसाम्यमतीव, कियता काष्ठेनेति ज्ञानुमयापि प्राग्भक्तं करोते । अत्र
 पञ्चपा ४, पटी ४, प्राक् क्रान्तिसाम्यमतीव । एवं किञ्चिन्मूलपट्टादृशरूपे पञ्चपापि क्रान्ति
 साम्यस्य पूर्वोक्तपुस्तका पञ्चदिनपञ्चायादेव । महाभां तद्वर्षायां च स्युः करणविधिरत्र भजने ।
 इदं च स्युःमानेन क्रान्तिसाम्यसमभरणामेव सूत्रहोत्रं । अत्राभिहितं तदनुभवमया तदेव विदुः ।
 यन्तु सूत्रेक्षिकार्थं एषां तथाहि—क्रान्तिसाम्यं कदा भविष्यति मघस्य ? कियती देवां भूया कदा

“अत्र पञ्चमस्तुर्गं दूषयति कूरहोत्या ।

अपि नृद्वर्गसमुद्रं कुञ्चिकेन विह्वल्यते ॥१८”

इति रत्नमहाभाष्ये । अत्र काञ्चिकेन कुञ्चिकेन अपि सत्त्वाः, तेन यथाशक्ति तेषु
स्पर्शः । सत्त्वोऽपि बुद्धयविवेका अप्यत्र सत्त्वाः । काञ्चिकेन अक्षय्यकामिः कान्तिसाम्यं च ।
अत्रत्या बुद्ध्या हन्तोः प्रपिपासाः । कर्कोत्पातादीति आदिष्वप्युच्यते योगास्तिविषयवृत्तसंभवत्वात्प्रामा-
ण्यत्वात् सत्त्वकायसर्वत्रकवत्प्रपातादवस्थेऽत्र सर्वेऽपि प्राणाः । कुंटो यमवर्धः सत्त्वमात्रं भागेविषय ।
अस्य दूषणप्रलयविरोधप्रसङ्गः । यत्तु—

“यमकुटे गते सत्त्वो कुञ्चिकेन कटप्रदे ।

कटसत्त्वः प्रतिप्राप्तो विमुक्तो न कीदृशे ॥१९”

विगतवत्तम्येति अत्र प्राचरशिविकुञ्चिकेन, दूष्यपक्षे विह्वल्यार बोद्धा । बुद्धयोगा
विर्त्तमाद्याः । अर्गक एकवर्गकः, स च विह्वल्यारिभोगानाम्परीयकत्वात्तत्समिच्छि पक्षे पठे ।
गङ्गाम् इति अत्र विप्यादिसन्निवेशोऽपि विवाहहन्दावनाशुको सत्त्वः । प्रमुदत्यनेन पञ्चमस्तु
कूरविषयवत्तम्यविषयः । परस्परम् —

“सर्वोदये यथा तारा विनस्पन्ति सर्वतत ।

यथाऽग्निरम्बुना कर्म तथा नृद्विषयं त्रिभि ॥२०”

क्षेत्रं स्पष्ट । एतेऽप्यत्र शेषाः सुखसुखवत्त्वेन व्यापारकप्राप्ते यथा प्रतिप्राप्तीकारिकार्यं किञ्च
तदाव्यवस्थं स्वाम्या एव, इतिप्रसङ्गमु ह किं वाच्यं । एषु च कर्माविशेषाणां भेदविधिः पूरा
वाक्येनमूच, तथाहि—

‘कस्मै मुखा सौम्ययुतोक्षितो वा, कथाविषो कर्मगतस्तथा वा ।

कलाकर्महोरा च यत्र शुभा स्वाङ्गवेधवोपस्य कदा हि मयः ॥ २१ ”

इति बहिर्यः । अत्र अनेनेति नक्षत्रवेधस्त्वेव भेदो न तु तत्प्राप्तवेधस्त्वेति भावः । यद्वद्वार
प्रकाशे त्वनवा रीत्या यथा प्रत्युत ह्यनेनोप्युक्तः तथाहि—“सौम्यैश्वर्यान्तरिकाः शुभः शुभे केन्द्र
गिर्वेदाः” । इति वेधवोधमगः १ ।

“मृद्वर्गसोपमहृष्टातकलायाविषकर्तृयुद्धादिदायाः ।

कर्मैकचन्नेभ्यश्चे विनस्पन्त्यर्कोदये यद्वद्वो समाप्ति ॥ २२”

इति चक्षुर्धयः । तथा—

“मगेषु वीगेषु बहन्ति पात्रं, सीराप्याम्ने सञ्चरत्य कथाम् ।

उपमह माकवसेभ्येषु गङ्गास्तपुकिं सङ्कले श्रमिण्याम् ॥ २३”

इति केचिन् । आमवेधस्ताह—

‘कला रङ्गावधेरो च पात्रं कीदृशिके स्येत् ।

उपमह गीहवेदे केर्षं सर्वत्र बर्धयेत् ॥ २४”

इति पात्रवत्तम्यवैकारिकानां भेदाः ५ ।

सा युतिबुद्धा । यदि तु कासार्यविभागप्राप्ता अतीता वा स्मर्यहास्तदा यत्रोक्तरोपा इत्यप्यन्ते पर
मिबर्तन्ते । यच्छौनकः—

‘योगो यत्रोक्तफलार्थः काजापविभ्रमगमिषानां तु ।

अप्राप्तातीतानामिच्छामात्रं कर्तुं तेषाम् ॥१॥’

विवाहदीक्षयोः साधारणमाह—

विवाहदीक्षयोर्लभे धूनेन्दुं प्रद्वर्नितां ।

शुभो केचित्तु जीवन्मुक्तमिन्दुं शुभं विदुः ॥२६॥

ध्याख्या—स्ववर्तितविति सप्तमं गृहं महासूर्यं धूमः, यदाहुः सप्तमः—

‘वैषम्यं साफल्यं च वृत्त्यात्वं निष्पन्नत्वं चौमाश्रयम् ५ ।

वेत्यात्वं च गमय्यति ७ रक्षायाः सप्तमोऽस्तगाः कुर्युः ॥१॥’

अन्तर्भावेति धूमः । कश्चित्ति ते दीप्तोर्ध्वगुरुवर्जमहयुतेः फलमेवमाहुः, तच्चादि—

‘रविष्याऽसिधरे भोमेहिऽसुहृद्वेत्तिऽराहुणा ६ । एग्रासिगए यदि नुरदोसो पवुबह ॥१॥

दीदिह । समपीऽवेव भरएऽसर्वेवसिमाह । क्वासिणी अऽहुस्तीकाऽकमा गरी विवादिमा ॥२॥’

शुक्लेन्दुर्मुक्तिर्विशेषे सर्वथा त्यागेति व्यवहारसारे । सत्यसुरिस्त्वाह—

‘अन्येऽप्यगुहे वा कुत्रचपुगुहसुहृद्वीरिभिः सार्वम् ।

न भवति दीपाय सखी मवक्षिणं याति यदि वैषाम् ॥१॥’

विशेषस्तु—

‘हृष्यायैः कृतैर्दुते चन्द्रे व्यस्य प्रनक्षितः धूमैः ।’

इति वैशम्पयणे ॥

अथ शुक्लपक्षमिषगुनाविषयस्य मरान्तरेणापवादमाह—

पञ्चपञ्चाशमेर्वाङ्गा जामित्रं परमं परे ।

अशाशुष्कान्ति लमेन्द्रोर्गेहितमहद्वपितम् ॥२७॥

ध्याख्या—भक्षविति छत्रेन्द्रोः सत्काव्यिकृतावशात् पञ्चपञ्चाशमेर्वाङ्गं । गहितमहद्वपित
सम्यं तत् एव हेतोः परमजामित्राण्य तं दोषं परे कञ्चन्तीत्यन्वयः । भावना त्वेवं—यत्संक्षयो न
कातो छत्रेऽधिकृतस्तत्संक्षयः सप्तमस्यानश्चयार्थः पञ्चपञ्चाशः स्वात्, इन्दुरपि राशौ यत्र
कवेऽरोऽस्ति तत्सप्तमरासेस्तावत्संक्षयोऽस्यमश्राकावर्तार्थान् पञ्चपञ्चाशः स्वात् ततो छत्रासाद्य
म्रांशाद्या पञ्चपञ्चाशोऽस्ति चेत्त्रयस्रोऽस्ति शुभे वा तथा वरम जामित्रं । यथा—मपस्याद्यांसे छत्रं
चन्द्रो वा तुकायाद्यायेऽस्ति क्रूरग्रहः शुक्रो वेति, मेवस्य द्वितीये चेत्तदा तुलाया अपि द्वितीये, एवं
इत्येवमपि तृतीये शुभं चेत्त्यादि । एतद्व्याख्यमेव । यदुक्तम्—

‘छत्रेन्दुर्लघुत्वात् पञ्चपञ्चाशद्वसके ।

महोऽन्यो यद्यसौ दोषो न मुनेरपि ह्यवत ॥२॥’

इति वैशम्पयणे । यदि तु पञ्चपञ्चाशान्मूलोऽधिक्ये वा श्यासदा स जामित्राभ्य एव दोषो

न तु परममादिप्राकप । यथा मेवस्य तृतीयेऽपि अग्रमिन्द्रुर्वा पुनराप्याये द्वितीये वा कूप्यह ।
 छुको वा स्थितत्वा साऽप्राक्षिपन्नास्यतुःपन्नासो वा स्यात् । यथा च मेवस्यायेऽपि अग्रमि
 न्द्रुर्वा पुनराप्याये द्वितीये तृतीये पुनं वद्वि कूप्यह* छुको वा यथा च तस्यात् पट्पन्नासः सप्तपन्ना
 सोऽप्राक्षिपन्नासो वा स्वाधिश्वादि । अत्र च दोषो नातिमुक्त इति तन्मतं । बहुमतं येतन् ॥

प्रतिष्ठानां मद्रमुदिहप्रयोगः कथमाह—

स्थापने स्तुर्विधौ युक्ते ह्ये वाऽऽराविभिः क्रमात् ।

अग्निमी१ आदि२ सिद्धार्चा३ धी४ पञ्चत्वा५ मिमीतयः६ ॥२८॥

व्याख्या—स्थापने प्रतिष्ठानां आरेख पुटे छे वा चन्द्रेऽग्निमीः १ । युवेन आदिः २ । युवना
 विद्वार्चा कोऽर्चः । अग्निमा सावित्रायिना स्यात् “युवना सर्वपूजिता” इति तु वैवस्वतप्रमे ३ ।
 युक्तेन श्रीः ४ । सतिग्य मृत्युः ५ । रविष्य त्वमिमीः ६ । अत्र वृद्धिः सामान्योक्तेऽपि पुहा केवा ॥
 अथ सर्वकार्यक्रमानां साधारण्यमिति त्वाम्बानि वद्विः स्पष्टैराह—

अम्मराशिं जनेर्लघं ताभ्यामन्यं तथाष्टमम् ।

लमलमांशयोद्धेदौ लमात् पठाष्टमो रयजेत् ॥२९॥

व्याख्या—अम्मराशिं मूर्तीं अनेन, च च दीक्षायां सिधस्य प्रतिष्ठानां स्थापकादीसर्वविधिनामे
 वाऽन्यवोमेत्वृष्टं, एवमेवमिति । जनेर्लघमिति हर्षं नारचने वरिजं वासित । तथाऽष्टममिति चेचि
 तुर्वमपि त्याम्बमाहुः, वचादि—

‘दम्पत्योऽन्यवर्मं अम्मर्कामुदकस्य लमकमम् ।

निपनं व्ययं च विपुर्ल नेष्टे शेपाणि मज्जाणि ॥१०॥’

इति व्यवहारप्रकाशे । तथा—

“चतुर्विधपक्षे कर्त्तुं कप्रे बहुगुणे वदि ।

अहमं तु न कर्त्तव्यं यदि सर्वगुणाम्भितम् ॥११॥”

इति गगः । विसेवस्तु—

“अहमर्कौदयोऽहमर्कौ न सति वाचतः ।

अमेवाहमरासीदौ मित्रो मित्रे यथा कदा ॥१२॥”

इति वृहस्पतिः ।

“तथा चतुर्वै रिणं वा मित्रत्वेन ह्यमं स्तुतम् ।

गुरुणा भुगुणा केन्द्रमिन्द्रोणत्वेन वेष्टितम् ॥१३॥”

इति नारदाः । तथा—

‘होराष्टमं वन्मृदाष्टमं वा, कर्म ह्यमं केन्द्रमित्येष्टितं येत्” ।

इति वेदवः । तथा—

“अम्बगृह्णन्ममाग्यायष्टममर्चनं मृतिपर्षं कप्रे ।

अवद्विमुक्तकेन्द्रसंस्तैः ह्यमर्चैः शोभनं वदिमि ॥१४॥

इति ध्वजहारमकाशे । समकक्षाप्रयोगेति चकाराद्रेष्काणस्यापि समान् वृष्टाष्टमौ त्यजेदिति ।
मकशः—

“समस्त्रिजिपि गुरौ तुष्ट पष्ठसो समनाबर्कः” । इति

कक्षीपरोऽप्याह—

“विष्काण्डिपटी पठे वैद्यन्व स्वाचर्यान्त्रे ।

त्रेष्काण्डिपटी मस्युर्विजमे वसवत्यपि ॥ १ ॥”

अहमस्तु समेष्टत्वावब्रह्म एव । ततोऽपि यदि समेष्टोऽष्टममचने समन्त्रेष्काणाद् द्वारिणे
त्रेष्काने स्वाचरा मृष्टमष्टम । यदि च समनविमृष्टगुरौ एकत्रेष्काणस्यै स्वातां तदा मृष्टवरम
सुम् । अथ पञ्चाष्टमान् समनोसत्रेष्काणेशानाभिरय रत्नमाकाशान्धे स्तोकोऽष्टम्—

“अर्धमासदिनेर्गोह्रेष्काणनवमांशपाः ।

द्यस्तिमानेन वात्सन्ति कक्षमित्याह खीनकः ॥ १ ॥”

वृष्टाष्टमावित्युपक्रमणवाद् द्वारसोऽपि समेष्टो न शुभः । विशेषरतु “समनसनाक्षरोक्षेसौ”
मृष्टरपापबाहोऽय । इतिष्ठे समेष्टे वा मृष्टमाने वरीक्षे मौमे मेवरथे सति, तथा हुने सम-
ना मृष्टमाने वरीक्षे धुके पुष्काले सति, तथा कुंभे समेष्टे वा मृष्टमाने वरीक्षे शनौ मकरस्ये
सति च कश्चिद् वै, एकत्राभिस्तत्वात् । कर्क च—

“न शुभिकं हन्ति कुम्भोऽनवर्ती, पूर्वं न शुभेऽपि पुष्कालस्यः ।

तदैव कुंभं रविर्भो न हन्ति, सगस्त्रितो वा सतुर्ग भवत्स्यः ॥ १ ॥”

तथाऽन्येव बुध्वा मेवे पुष्काला वा समकक्षे सति जन्मराशौ वा सति वाग्मानष्टमावपि वृ
क्षिकरपौ समत्वेन मृष्टमानौ न बोधाय । तदुक्तं विवाहवृत्ताचने—

“अधिकृष्टं जननर्क्षविज्जनपोर्जनमहममम्युदितं त्यजेत्” । इति

तथा—“जन्मराशिजन्मकक्षायां द्वारशमष्टमे च समेष्टं त्यजेदित्यपि” रत्नमाकाशान्धे ॥

इन्दुकूरयुत लभं तथा लभोवितांशकात् ।

अधिकंशमर्हं दृष्टपगृहादवर्गागपि त्यजेत् ॥ १७ ॥

बवारुपा—इन्दुकूरैति, वसतः—

‘सौम्यप्रयुक्तमपि प्रायः क्षतिर्न विवर्त्येच्छते ।

मूरमर्हं च समे कुर्यात्तपपणमचने वा ॥ १ ॥’

तथा—

“समस्ये सपने व्याजीः रसातकमुलः कुबेर ।

स्यो मन्देः समो राक्षी च कैद्यान्तकसंश्रितः ॥ १ ॥

योगेष्टेषु कृतं कार्यं मृत्युदारिद्र्यजोकरम् ।”

इति वैद्यकक्षमे । समोदितसंक्रान्तिरिति समे तद्विद्याः अधिवाः कम्यादया च नवांशान्ग-
मृष्टयुगा दयाः, कोऽर्थः ? यस्मिन् यज्ञादिभ्यो मृत्युमहो वा स्वाचर्यामा समस्तस्य मवांशाऽपि
त्याग्याः । पदद्वयपरः—

“ सर्वेषां तु कुयोगानां बर्जयेत्प्रतिकाङ्क्षम् ।

उत्तातस्त्युत्थिषीनां सप्त बर्ध पार्ध मादिकाः ॥११॥”

इति नारदस्मृतिव्यवहारे । केचिन्मृत्युयोगे द्वादश धन्यस्याम्ना इत्याहुः । तथा—

‘ यमघटे नवाही च काष्ठमुत्प्लां विवर्जयेत् ।

दन्वि तिवौ कुवारे च मादिकानां चतुष्टयम् ॥११॥”

इत्याख्यम् । तथा—

“ कुटिहि कुवारकुयोगा विही नि अ जम्परिस्तं बहुतिही ।

मस्तप्रादिणामो परं सत्त्वं पिं सुमं भवेज्जस्तं ॥ १ ॥”

इति हर्षप्रकाशे । उक्तोऽप्याह—

“ विद्यामंगारके चैव व्यतीपातेऽप्य वैकुल ।

प्रस्थेरे जन्ममलत्रे मध्याह्नात् परत क्षुमम् ॥११॥”

अत्र प्रस्थेरे इति सप्तमशारवा । उपलब्धं चेद् वृषीयपञ्चमाषानशारवाणां, तेन वास्तवि मध्याह्नात् परतः क्षुममेव इति सामान्येन प्रतिष्ठायां बहुशेषमगाः ।

अथ प्रतिष्ठायां छमांशनिबन्धमाह—

छर्म श्रेष्ठ प्रतिष्ठाया क्रमान्मध्यमथावरम् ।

द्वयंगं स्थिरं च भूयोभिर्गुणैराढ्य चरं तथा ॥१२॥

व्याख्या—तैत्तिरीयप्रतिष्ठायां द्विजनामस्तके जेष्ठं स्थिरं तु मध्यमं, चरं स्वचरमिति अथन, तथा ईशसबकनदुष्टमप्रहृषित चेन् स्याच्च वृषीयमर्हं माद्यमपि । स्थापना यथा—

३	९	१	१२	वराय
१	५	८	११	मन्त्राय
५	४	७	१०	अथय

देवन्दरप्रतिष्ठायां तु छत्राम्बेय—

“सिंहोदये दिनकरा घटये विषाठा, नारीमणस्तु पुर्वतो मिथुने मर्हस्य ।

वेद्यो द्विमुत्तिमन्वेतु निवेशनीयाः, क्षुत्राख्ये शिवरघुदे निस्तिस्राश्च दवाः ॥१३॥”

इति रत्नमात्म्या । अत्र क्षुत्रा इति मध्यरायाः । मिथिषा इति चक्रसेवा इत्याद्याः ।

उक्तस्त्याह—

“तैत्तिरीयैवाऽ स्थाप्या चरैर्यन्मर्षयद्भरसांसि ।

गणपतिगणौश्च नियतं कुर्वास्तापारजे छत्रे ॥१४॥”

अंशास्तु मिथुन कन्या धन्याद्यार्धं च शोभना ।

प्रतिष्ठायां वृषः सिंहो षणिर्मीनश्च मध्यमा ॥२०॥

व्याख्या—यन्वाद्यार्धमिति वसुंशस्मय प्रथमार्धे तत्प्रत्यक्षाश्चान्तरार्धे । मन्त्रमा इति देवराय सुपूरयत्वमवनेऽपि कर्तव्यतापकाशीनां शान्तिकरताम् । सामर्थ्याभिरु छत्र्यते शीघ्रा मेवककटभिक्रमभर कुंभांश वसुंशान्त्यार्धे चापमाख्येव । उक्तं च नारदस्मृतिव्यवहारे—

विषाठे स्थापितो देवो बहिर्वाहमभाहः१ ।

वृषांसे भिषते कर्ता स्वापकस्य जगत्पुत्रे ॥

मिथुनांश शुभो विष्यं भोगः सर्वसिद्धिर् ॥ ४१७ ॥ इत्यम् ॥

कुमारं तु हन्ति कर्कः कुलनाशं जगत्पुत्रे । विनश्यति ततो देवः बहिराग्निर्न संस्रवः ॥ १॥

सिंहांसे शोकस्तथाप कर्तृस्वापकसिन्धिवाम् । संवायते भुवः क्वात्प कोऽर्था सर्वदेव हि ॥ १॥

मोमः सदैव कन्यांसे देवदेवस्य जामते । जननान्यमुतः कर्ता भोदते सुषिरं मुनि ॥ ४॥

उच्चाटनं मकेत्कर्तुर्वैषम्येन सदा मनेत् । स्वापकस्य मनेन्मुख्यस्तुल्यसि वस्तरद्वये ॥ ५ ॥

बुद्धिके च महाकोपं राजपीडासमुद्भवम् । अभिषाहं महाभोरं विनश्ये विनिर्विषत् ॥ ६ ॥

मन्त्रसि वनद्विः स्वात् सज्जो न सदा सूरिः । मतिष्ठापककर्तारो नश्यतः सुषिरं मुनि ॥ ७ ॥

मकरादे मनेन्मुख्यः कर्तृस्वापकसिन्धिवाम् । कन्याच्छब्दाद्वा विनाशमिमिरद्वैतं संस्रवः ॥ ८ ॥

मृदांसे भिषते देवो जगत्पुत्रेन वस्तरात् । बभेदेरेण कर्ता च विमिराग्निर्नश्यति ॥ ९ ॥

मीनांसे त्वर्चते देवो वासवापैः सुगच्छैः । मनुष्येभ्य सदा पूज्यो विना कारापकेन तु १२ ॥ १० ॥ ११

रत्नमाकाशो तु मौमवर्जसर्वकणायाम् चतुर्थाः प्रविष्टानामनुकाशः ॥

अथ शीघ्राणां क्षमाणां—

व्रताय राशयो इष्यमा स्थिराश्चापि कुर्य विना ।

मकरश्च प्रदास्याः स्पुर्लमांशाविषु नेतरे ॥ २१ ॥

व्याख्या—मसस्या इति एवं मिथुनः सिद्धिः कन्याः बुद्धिकः मनुष्यमकरः कुंभः नीलाः ८ एतज्ज्यौ राश्याः । इतरे इति नेत्रः बुधः कर्कः तुलाः एते चत्वारो ज्येषु मसिन्धिवारि संध्याद्वापराशिमपि च हेवाः । कथं च नारचन्ने—

‘संग्रेस्वदः १ इति १४३ मने ४ कथं ५ पञ्चके ।

चन्द्रासो १ अथ चारे च ३ इति च ४ न दीक्षवत् ॥ ११ ॥’

अत्र सुगोदरनेति तुल्यस्वोदरस्वत्वं कथ्यस्वमित्यर्थः १ । तथा तुल्यमप्यत्र २ । कमे तुल्यमप्यत्र ३ । तुल्यमप्यत्र योर्वैपुल्ययोः ४ । चन्दि सचकद्वया मुक्तो भूति सप्तमपृष्ठं वा पश्यतीति ५ पञ्चके । तथा चन्द्रांसे १ । चन्द्रस्वोदरस्वत्वे कोऽर्थः ? कथ्यस्वत्वे २ । तथा चन्द्रचारे ३ । चन्द्र इमेने च ४ । शीघ्राक्षं न वेयमिति चतुर्गुणद्विः । तथा—

‘जीवमण्डलार्काणां चतुर्गो वारचरिने ।

शुभावहामि दीक्षायां च लघाणां कथाचन ॥ १॥’

इत्येतासु तु वृषांशः मुक्तसत्कोऽपि वर्गोत्तमत्वात्पुत्रातः तथाहि—

‘भेसविषायां तुल्य सितराक्षीं पंचने चंसे ।

न च विष्णिञ्ज ज्यो सो विषस्य तद तद पञ्चोगामो ॥ १॥’

अथ विवाहे क्षमाणां—

विवाहे नाग्रदुः कीऽपि लभानामिह केवसम् ।

नर्वांशा चतुराणार्थयुग्मकन्यातुला शुभा ॥ २१ ॥

आश्रया—नामह इति एतानि सप्तानि आश्रयाणि एतानि द्वेयानीति यो नियमः स आश्रयः ।
य किञ्च यथा प्रतिपत्तिर्योग्यकलाया विवाहे कोऽपि स्यात्ति । कश्चमिहेति विवाहः पक्षवन्नरस्तु
परमंसा एत एव मनुष्यत्वाद्वा नान्ये, “मनुष्यांसिभ्योऽवशासती इति वा स्यादिति” रत
माकाभायोकेः । “यनुपि परमवयुक्तौ” इति केऽप्याहुः । यश्चकृन्मत्त तु यनुन्त्सार्धमेव विवर्त
युर्वास्व मनुष्यत्वात् । रतमाकायां तु सप्तान्यपि निप्रमितानि—

“कृन्दा मृगम च वि(च विगिरुसमे, स्थितो विवाहः सुममापयति” । इति
पर तत्त्वस्यनियमो यथोक्त एव । यद्वात्करः—

“निप्रपुऽपि सप्ते द्विर्वाच इष्टः, कन्वाविक्रमेऽपि नाश्वमागः” । इति
व्यवहारः सप्ते स्वेवमुचे—

“कृन्दासा न कुवास्ते भीमान् नो तुर्जाक काय ।

न तुर्जास्यरुमे देवस्तुलनरुमेन्विन् ॥ १ ॥”

अथ सवत्स्रमाचार्यमाह—

त्रिप्रपि कूरमध्यस्थौ शुक्रकूराभितथुनौ ।

नेष्टो लम्बविधू केन्द्रस्थितसौम्यौ सु तौ मतो ॥ २३ ॥

कृन्दासा—त्रिर्वाचति प्रतिपत्तिर्योग्यकलाया विवाहे कोऽपि स्यात्ति । कश्चमिहेति विवाहः पक्षवन्नरस्तु
परमंसा एत एव मनुष्यत्वाद्वा नान्ये, “मनुष्यांसिभ्योऽवशासती इति वा स्यादिति” रत
माकाभायोकेः । “यनुपि परमवयुक्तौ” इति केऽप्याहुः । यश्चकृन्मत्त तु यनुन्त्सार्धमेव विवर्त
युर्वास्व मनुष्यत्वात् । रतमाकायां तु सप्तान्यपि निप्रमितानि—

यदा तु कथयस्यः कृतोऽविचरितम्वरा विक्षिप्वातिबुद्धा
भीममेव सपटमानत्वात् १ । यदा घनव्यवहारिण मन्त्रगती
कृतौ, यदा ह्यवोरपि तर्हीः बह्वगती कृतौ तदा मन्त्रदुष्टा
ता, यदा एव सपटमानत्वात् १ । यदा तु घने मन्त्रगति

कृतौ कथये च बह्वी तदाऽन्यदुष्टा, कथंवा नमवोऽपि विषटमानत्वात्, यत्रापि घनम्यवेदनिवार
बौलदा तु विक्षिप्य स्वस्त्युष्टा, भीममेव विषटमानत्वात् १ । आश्रया स्थापनायां कथं । एवं
मन्त्ररपाणि पार्थिवमयप्रभः कूरकर्तृवाक्षिविषया भाष्या । विग्रहस्तु—

“कूरमहम्यान्तरगा सनुर्मयेत्युतिप्रया दीतकरश्च रोगः ।

मुनेषुधिरवचान्तगो गुरी, न कर्तरी स्याद्विह मार्गवा विदुः ॥ १ ॥

त्रिकोणकेन्द्रगो गुसुसिखाम्ना रनिभश्च ।

तदा न कतरी भवेत्ताद वादरायण ॥ २ ॥”

अपि वाग्वसप्रामाद्यन यदि कूरकर्तरी स्वर्गु म दक्षयत् तत्र सप्तममयवाधरा प्रत्यक्ष
पञ्चदशानां प्रितीक्षानां कथं यदि कूरमदी रवाता तदा सा कूरकनवनरय रवाता । एवं वा
रवापि । यदुक्त व्यवहारप्रधाने—

“पूर्वं पश्चात् प्रपादित्येता १५ पाटमध्यगच्छन्तः ।

वर्जयित्वा योगे यस्माद्राश्वस्ररश्मिमुत्तिः ॥ १ ॥”

सुखद्वैतीति छमाचन्द्राच्च सप्तमे सुकः कूरजहो वा केत्स्यात्तदा जमित्राचको दातः । अतः च—

“उद्यत्सप्तमसंस्थे सुके सर्वेऽथवा शनी राशौ ।

वैषम्यं क्षितितनये सप्तमगे कथ्यन्त इत्येते ॥ १ ॥”

इति सारंम् । तथा —

“सुखः गारयर्गमश्च १ सप्तमे सप्तहरे गह्विर्द्विस्तो ।

पीडितश्च नवस्तं सप्तः कुसीकतः पाहीर्दि ॥ १ ॥”

इति छमाचन्द्रौ । तथा—

“शुक्रार्कानिगौमायां सप्तमेन्द्री विवाहिता ।

सप्तमस्या १ च विषवा १ निपुत्रा १ त्वेतिपीडकमात् ॥ १ ॥”

इति वैषम्यक्रमे । राहुस्तु विरोधाशुलौ सर्वत्र शक्तिवत् । विरोधस्तु—

“अं प्रहो यदि जातिने कृतौ सौम्यौ च सत्स्थितौ ।

अन्यत्रेव जातिने कथ्या माम्येति वारुणम् ॥ १ ॥”

इति वैषम्यक्रमे । अत्र सुखद्वैतेत्वात्पादमाह—केन्द्रस्वितेत्यादि छमाचन्द्राच्चतुर्थवि
कल्पेण सौम्यमात्रेण सुखस्य सुखद्वैताभितुनामपि छन्देन मयाविधिः । कोऽर्थः ? नवविनावर
वीचावपि । साणस्तु चन्द्राचन्द्रत्वाद्भव्य बोधमेवमाह—

“कमाः शुभसप्तः सप्तोयधत्सो म्येत्सूरमहो विषोः ।

जामिहाः वैष संपीडाः शुभायाः वर्तिताः १ कमात् ॥ १ ॥

ज्यत्मानो १ वन्धुवर्गन्व १ यावावाः १ कर्मणः १ कमात् ।

विनाशो जाते मूर्तं तद्वेकचर्चकारिणः ॥ २ ॥”

तनु विमिश्रत्र कर्मेन्द्रेणुप्ररोपकोः सप्तकस्यतवाऽऽख्याय १ कथ्यते—

“कमवकाचकीरं चन्द्रकमज्जानतं प्रहाः सर्वे ।

वपुर्मावाचवर्चं सुममाधुर्म वा कर्चं निवमात् ॥ १ ॥”

इति व्यवहारप्रकाशे ॥

अत्र चन्द्रास्तसमकूरमवजामित्रादवहोवत्प र्जगमाह—

गुरुर्बुधश्च शीतांशुसप्तमकूरबोपहत् ।

पुष्टयेन्तुं दृशा पश्यन् लभःस्ता १ ० म्बुध्रिकोण १ ५ गः ॥ २ ॥

अथास्या—शीतांशुपि चन्द्रास्तसमकूरमवहत्प बोधे दृश्यते । पुष्टयेति पूर्णया पादोभया वा ॥

अत्र शीतायां चन्द्रस्य पुष्टेः प्रकाशाह—

श्रीक्षार्पां कुरुते चन्द्रः क्रमाज्ञोमादिभिर्युतः ।

कलिः १ भियं २ मृतिः ३ नैः स्वर्यं ४ विषवं ५ भूमिमुत्थयम् ६ ॥ २ ॥

अथास्या—कलिमिति यौगाक्षरभ्याश्च बाधकमेणासूनि कळामि । विरोधस्तु मीनेऽर्थं बाधे
इत्यत्र वे महाणामस्तमयविषये बाधोऽस्या कला सम्पत्तेरामर्षविभागो बहिः प्रहायां योगः स्यात्तदा

तथा—

“प्रत्यारत्येवः पाक्षिकोऽपीह शेषः सम्यग्भाषी यो गुणः सोऽनुगम्यः ।

यस्मादर्थवैहङ्गादिभिः सप्त स्वाहूयैर्भाष्यैः पञ्चमोऽपि ॥ १ ॥”

॥ विवाहमाश्रित्य विवाहपुत्रावभाषा ॥

भवेज्जन्मनि जन्मक्षान्मृत्युधामनि यो ग्रहः ।

शुभोऽपि लग्नवर्त्यप सर्वकार्येषु नो शुभः ॥३१॥

व्याख्या—जन्मनि जन्मकाले । जन्मभाषिणि जन्मक्षयस्योपपाद्यत्वेन जन्मसाञ्जमपह्निवो जन्मकालाद्वा सुभाऽर्थाति करम्ब तु किं वाच्यं ? । भारद्वाजसाह—

“जन्मक्षयमकालान्मो यी रज्ज्वेदावभाषणे ।

काले शेषे सदैवोद्य सद्भाषावपि य त्वये ॥१॥”

शान्तिस्त्रिकोणकेन्द्रस्थो पलीयान् सुहृदीक्षितः ।

कुज केन्द्रान्त्यधर्माष्टस्थितो वा भद्रमज्जन ॥३२॥

व्याख्या—मविद्यत्वेन बली बलीयान् । बलीयान् सुहृदीक्षित इति कुजेऽपि योग्यं । भद्र स्थित इति मङ्गलार्गं—

“लग्नाद्रीमेऽण्मग दग्गयोर्बहिना धृतिः समकम् ।

जन्मानि यो वाऽहमगम्यन्मिहमे गत वाऽपि ॥१॥”

मङ्गमज्जन इति अस्य कुजोत्पत्त्य सन्निधेयं लक्ष्यं ॥

रवि कुजोऽर्कजो राहु शुक्रो वा सप्तमस्थितः ।

हन्ति स्थापककृत्तरीं स्थाप्यमप्यविलम्बितम् ॥३३॥

व्याख्या—कृता प्रविष्टाया गुणारि । मय स्थापः प्रविष्टायाभिरव शपः ॥

लग्नाऽभ्युदयसरङ्गो राहु सर्वकार्येषु वर्जितः ।

त्रिपदेकादश शस्तो मध्यम शेषराशिषु ॥३४॥

व्याख्या—सर्वकार्येष्विति दीर्घाप्रविष्टाविषु । कृतानु जन्मसप्तमत्वाः शान्तिपुत्रस्य स्वागवः, त्रिपदेकादश मध्यमः, सप्तम्यात्रेण मध्यम इति तारपण्यशक्तिः । अनया य राहुनयमहादशाऽपि भद्र इत्यागत । अन्यथा केवासिद्धकृतसप्तम्यसंभवात् । इत्युक्तं सामान्येन घटिकोटिङ्गनेषु स्वागवः शेषा ॥

मय सर्वकार्येषु घटिकात्रनेषु साधारणी मङ्गला महत्संख्या वाच्यं—शान्तिराही दुर्मौमा अन्त रथाः, पञ्चमौमपुण्यदशाया अहमरथाः, पञ्चगुणकृष्णमज्जिज्ञा पदगाः, सर्वे सप्तमगामागुमा । अत्रिपिकम्—

“स्वागवः कृष्णऽप्यथोऽभ्युदयान् पदे गुहेन्दुहमनाः ।

रभेटपन्द्रादयः पण सर्वेऽप्येऽप्यगुण समी ॥१॥”

अथ मन्त्रादिति साङ्करि मन्त्रबन्धेयः । सप्ताधिति सर्वेऽप्यस्तेऽप्युक्ताः, केनाभिमते तु च-
न्द्रगुरु सप्तमे व्याप्तानादित्यर्थः । सर्वकार्येषु शुभमहस्तत्त्वा त्वेवं—

“अन्तामुपचयस्व ३-६-११ ज्येष्ठ्या १२ सा ७ कर्मा १० व ११ गो विषी ।

शोषीपुत्रेर्ज्यपुत्रे च दुश्चिक्व ३ रिपु ६ काम ११ गो ॥ ११ ॥

स्वकरिप्या १२ सप्तमेऽसीम्ये जीवेऽष्टाऽरि ६ म्यो १२ किते ।

सर्वकार्याणि सिध्यन्ति स्वकृत्सप्तमे किते ॥ ११ ॥”

इति वैयस्यसम । एतत्प्रकारेणोचीर्णा तु मन्त्रमा महस्तत्त्वा । त्रिविधानामप्यासां स्थापना—

	कथम्	अथवा	अथवा
रवि	१-१-१०-११	१-४-४-८-१-११	१-४
बुध	११-४-१०-११	१-१-४-४-१	१-८-१
शुक्र	१-१-११	१-४-४-१-१-१०-११	१-४-८
गुरु	१-१-१-४-४-१-११	११	४
शनि	१-१-१-४-४-१-११	१ ११	
रवि	१-१-१-४-४-१-११ ११		६-४
बुध	१-१-११	१-४-४-८-१-१-११	१-
शुक्र	१-१-११	१-४-८-१-१-११ ११	१-४-४-४
गुरु	१-१ ११	१-४-८-१-१-११ ११	१-४-४

मर्ष सत्त्वपि दीक्षाक्रमेऽप्याधारणी शुभमहस्तत्त्वमाह—

दीक्षायां तरणिर्वर्मशत्रिस्तनयापरिषस्यः हाशी द्विरत्रिषद्वद्व,

व्योम १० स्यः क्षितिभूक्षिपद्वद्वशमगो द्वेभ्यो व्यया १२ षोऽणिस्तौ १

२ ३-४ ५ ६-७-९ १० ११

शुक्रोऽप्या १२ रिद्वसुतपुत्रिद्वर्म १ धन २ गो मन्दो धन २ प्रातृद्वद्व,

पुत्रपुच्छिद्रऽगतश्च शोभनतम सर्वे च लग्नमस्थिताः ॥ ३५ ॥

व्याख्या—एते षोडश्यामस्ता दीक्षाक्रमे ऋष्यश्रेष्ठामहः । सर्वकार्याणि तु महानक्ष-
त्रादिभिर्नक्षत्रेषु—

“तु पल ८ रवि ति तु ८ ससी कुत्र ति ८ वर बुध ति ८ ८ पलवसो ।

किं विज्ञेये य गुरु सुको ति अ ८ य वारसो ॥ १ ॥

मन्दो तु पल ८ नक्षत्रो सुक्त विना सन्धिगारसहा सुहया ।

केशव कूर सप्तम नक्षत्रसहा विस्तृतममग्नि ॥ २ ॥

रवि ति १ सति सप्त वसो नुहेग नक्ष सप्त नक्ष गुरु ॥ ३ ॥

सुको तु पल सति विज मन्त्रिम सेसा नसुह सप्ते ॥ १ ॥”

स्थापना—

	कथम्	अथवा	अथवा
रवि	१-४-१-११	१	१ ४ ४-४-१-१-११
बुध	१-१-१-११	४-१	१-४-४-४-१-११
शुक्र	१-१-१०-११		१-१-४-४-४-४-१ ११

सुख	१ २-६-५-१ -११	१-४-७-१	८-११
सुख	१-४-७-१ -१-५-११	१-६-१	८-११
सुख	१-६-९-१२	१-५	१-४-४-८-१०-११
सुख	१-५-६-८-११	१	१-४-७-९-१०-११
सुख-११	१-६-११	१-५-६-९-१०-११	१-४-

इष्टानिह सख्यं—

“अहं वा वि मक्षिमवर्कं काठ्ण सणिं गुहं च वसवर्त ।

अनर्क सुख समो सो दिक्क दिअ सीसस्स ॥ १ ॥”

[illegible]

“रूपान्तरं यं पादपदीयां स्युः केन्द्रादिस्था नमस्तथाः” ।

तेनैते वत्तममहे न्यस्ता । शेषमहास्तु यत्रस्थाः सर्वसम्मथत्वेन देवाप्रदानेऽप्युत्तममहे । येषां तु देवाप्रदाने प्रत्यान्तरविषयवशेन मध्यममहे । यत्रस्तु सप्तमः प्रस्तुतगाथातुसरम्यामिष मध्यम महेऽपि । एतद्वज्रहोपीणांसवचनमहे । शुक्रहरेकाग्रसा ह्ये देवाप्रदानेनोप्येऽपि मारणम् । अग्नमहभ्यादिषु निविष्टत्वात्तममहेऽपि ॥

विवाहमनरेप्राप्तां महसंख्यामाह—

विवाहे स्वर्गार्थं त्रिऋषिपुत्रनिधनाऽयेषु११ शुभदौ,

विष्णु स्वःश्रयाऽपेपुः११ क्षितितनय आयः११ त्रिऽरिपुद्गः ।

सुषेण्यौ सत्ता७८व्ययः २विरदितायास्फुजिदरि६-

स्मराञ्छादन्त्याश्चन्मुखस्वा वितनुःसुखश्चकामेऽप्यथ तम ॥३६॥

अप्याख्या-स्वभ्यावेष्टपि, यत्तु-—

“यत्रेन्दुनाथगतो न वृत्तीयो न द्वितीयगव्यापि ।

अनुकूलैऽपि क्षेपैस्तत्तन्मं बर्भयेन्मदियान् ॥१॥”

सहायेति पञ्चमः—

“सप्तमगते बुधे सति सप्तशब्दान्मारवेत् पतिं कन्या । मासत्रयेण कन्या निधनगते पञ्चदां याति ॥१॥

आयुःसौमाम्ययोर्भेदं पुंसां षम्यगते गुरो । मृगौ तु योषितामाह विवाहे देवलो ह्यनिः ॥२७॥

आशुविन पुनः । अरिभ्रातेति, यदुक्तं वैशम्पयणे—

“अनस्येऽपि गुणै हृष्टे सगुः पक्षोऽयमा कुतः ।” इति

विद्यन्विति यच्छैलः—

“अग्नस्तपो वरमरुतं यदुर्विस्तति शुभे पृथ्वीवरजम् ।” इति

गुप	१-१-१-१-१-११	१-४-०-९	८-११
गुप	१-४-०-१० १-१-११	१-१-१	८-११
गुप	१-१-१-११	१-५	१-४-४-८-१-११
गुपि	१-४-१-८-११	१	१-४-४-१-१-११
गुप-गुप	१-१-११	१-५-८-१-१-११	१-४-०

इतिहासं तत्त्वं—

“अहं वि भविस्यमवर्तं काळम सणिं गुहं च बलवर्तं ।

अवर्तं मुक्तं लगे तो दिवसं दिव्यं सीतस्य ॥ १ ॥”

इति श्रीहरिभट्टसूरिचरणं । एते च कर्मात्म्यमोक्षद्वन्द्वीनवन्ता एवमेव स्युः, तथाहि—सन्निधिं पञ्चाहोकरस्यः पञ्चपरस्परान्तरात्म्यमवर्तः । पञ्चसु आपोकिञ्चमस्थत्वेऽपि दिव्यताद्वयत्वान्तरात्म्यमवर्तः । गुहसु केन्द्राभिन्नोपेयु बलिष्ठ इति स्तुत्यमेव । एकरस्य तु गुहोर्हर्षस्थानं बद्धयते तेन तत्रापि बलिष्ठः । मुक्तसु त्रिवर्तवद्वाहोप्यापोकिञ्चमस्थत्वाद्दीनवर्तः । तर्तं च त्रैलोक्यप्रकाशम्—

“रूपा२०००१०पाव५०००” स्यु केन्द्रादिस्था नममराः ।”

तेनैते वस्तुमन्त्रे न्यस्ताः । क्षेत्रमहास्तु यत्रस्थाः सर्वसम्पत्तयेन देवाप्रदानेऽमुत्तममन्त्रे । येषां तु देवाप्रवृत्त्यं प्रत्यान्तरविषयवृत्ते अभ्यसमन्त्रे । यत्रस्तु सप्तमः प्रस्तुतगान्धानुसरणाद्येव मध्यम मन्त्रेऽप्येति । एतद्भट्टसूर्योपीर्जास्त्वप्रममन्त्रे । शुक्रसंकेतमः सूत्रे देवाप्रवृत्त्येनोप्येऽपि नारयन्त्रं कर्मसुहृत्प्रापिषु निषिद्धत्वाद्यप्रममन्त्रेऽप्यति ॥

विवाहकर्मदेवाप्रवां मन्त्रसंस्थानाह—

विवाहे स्वर्कार्की त्रिहरिपुद्गनिपनाऽपेयु११ शुभधौ,

विष्णु स्वरश्यापेयु११ क्षितितनय आय११त्रिहरिपुद्ग ।

बुधेज्यौ तत्ता७८व्यय१२विरहितावास्फुजिवरिह—

स्मरा७८८न्त्या१२न्मुक्त्वा वितनु१सुख७कामे७व्यय तम ॥३६॥

व्याख्या—स्वध्यायेष्वपि, यच्छा—

“यत्रेऽनुर्जाकणो न वृत्तीवो न द्वितीयगम्यापि ।

अनुकूलैरपि सपैस्तत्तर्त्तं वर्षयेन्महिमान् ॥१॥”

सप्तश्रेणि पञ्चोत्तमः—

“सप्तमगते बुधे सति सप्ताष्टान्तरायेव पतिं कन्या । मासत्रयेण कन्या शिष्यगते पञ्चतां याति ॥१॥

आशुसीमात्म्यमोर्त्तं पुंसां यन्गते गुरौ । भूगौ तु योषितामाह विवाहे देवको मुनिः ॥२॥”

आस्तुभितं ह्युक्तं । अरिस्मराद्येति, यदुक्तं वैष्णवकर्म—

“छगत्वेऽपि गुरौ तुते सगः यद्योऽप्ययः कुत्रः ।” इति

विचित्रिणि वच्छोक्तम्—

“छगत्तो वरमरणं राहृदिसति पुने घनीमरणम् ।” इति

निर्वीर्यं चापि जामित्रेऽ युवस्था निरपत्यता ॥३९॥

व्याख्या—जामित्र सप्तमं स्वामिद्यौम्यमहयुतिदृष्टमवधूरतज्ञाविना निर्वीर्यत्व ।
त्रिमिः पारैश्वर्यो योगः ॥

तथा—

जामित्रेश पतिः स्त्रीणां श्वशुरौ शृगुमास्करौ ।

तेरुच्चाविस्थितेस्तेषां भेष स्यादन्यदन्यथा ॥४०॥

व्याख्या—श्वशुरमिति शृगु श्वशुरः, रवि श्वशुरः, एकशेषे श्वशुरौ । तैरिति जामित्रेशपतिः ।
श्वशुरीति स्वाधे दीप्त १ । स्वर्गे स्वस्थाः २ । सुहृद्वरुषे भुविताः ३ । स्ववर्गगः शान्तः ४ । रुद्र-
किरणमृगं शतं ५ । स्व नीचमतिष्ठान्तः स्वोच्चाभिमुखः प्रहृष्टवीर्यः ६ । स्वांसत्वः पौम्यैहोऽपि
वीर्यं ७ । सुवैद्यो विच्छः ८ । सत्रुघरे शतः ९ । प्रहविभितः पीडितः १० । नीचर्षे दीन ११ ।
इति छन्दोक्तान्तेकादशसु प्रहाराख्याः शृगुमावस्थैः तेषां पत्यादीनां । अन्यदन्वयेति आत्मेवावस्था
स्वशृमावस्थैर्जामित्रेशश्वशुरैः क्रमात्तेषां पत्यादीनामन्वयः ॥

तथा—

लभोविताशः स्वैकेन युतो दृष्टोऽथवा नृणाम् ।

तद्रज्जामित्रग स्त्रीणामिष्टोऽनिष्टो विपर्यये ॥ ४१ ॥

व्याख्या—लभोऽविष्टश्च कश्चि यो नर्वाह स लभोविताशः कश्चापि यस्मिन् यत्र स्थिताऽपि
बेस्त्रस्वामिमा युतो दृष्टो वा स्वात्तश्च लभोविताशः स्वैशमुतदृष्टश्च कश्चि । स नृणामिति बलस्य
इति लभस्त्वो यत्तद्व्योऽहं कश्चि तत्तत्त्वः सप्तमगृहस्थांशो यदि पूर्ववत् स्वैशमुतदृष्टस्वरा
स्त्रीणामिति कथायाः शुभः । विपर्यय इति कश्चि लभोविताशे स्वैशमुतदृष्टो न स्वात्तश्च पत्यु
र्हेत्यु । शूनस्य तत्तद्व्यय एवाहमेव स्वैशमुतदृष्टो न स्वात्तश्च कथा मृत्युः । तद्वयं भावः—यः
स्वैशमुतदृष्टश्च लभोविताशः स लभोविताशः । यद्वक्तुं यतिवक्तुमे—

“लभोविते लभमुणा नवधि दृष्टे युते शोचयन्तिरुका ।

लभमुणाधि तु कश्चिज्जामित्र, स्वस्वामिर्नैव कश्चिज्जामित्रोऽतिरुदिः ॥ १ ॥”

अत्र लभमुणाधि स्थिति कोऽर्थः ? लभे पावतिथोऽहं कश्चि सप्तममावस्थ कश्चिज्जामित्रस्य
तावतिथोऽहं लभोविताशश्चात्रजनया सप्तम एव स्यात्, इत्येकोऽयमुक्तास्तद्व्यक्तोः प्रकारः । अन्य
आधे दृष्टवत् । जमापि शोचयन्तिरुकादौ विवाहलभेऽप्यवश्यं पादो । मास्करस्तु पञ्चमश्रे
तावतिथि पुत्रनर्वाहकमपि स्वैशमुतदृष्टमिच्छति । आह च—

‘नामापुच्छिता लभमायापुत्रनर्वाहकाः ।

अमात् पुञ्जीक्षणात् अन्ति न अन्ति युवर्षाधिताः ॥१॥”

अथ नवभिः श्रेष्ठैः सर्वकार्यसाधारणान् महर्षिस्थात्मकान् शृगुमाहमयोगानाह—

लभोऽर्कारौ शृमा धर्मे श्रीयस्तो यद्यरोऽ रवि १ ।

अर्धेन्दुर्विक्रमे मन्वो रविर्लभे रिपो कुज २ ॥४२॥

व्याख्या—यद्यपि विवेक प्रकाशः स्यात्तु नियमितास्तु तं तथा विज्ञेयम्, तपारतु
व्यवर्त । एवं सबभागतु यथासंभवम् केवम् ॥

शंख शुभग्रहेर्धुधर्मकर्मस्थितैर्मवेतु १ ।

वृजः सौम्यैर्विलम्बस्यै क्रूरैश्च निघनाश्रिते ४ ॥४३॥

गुरुधर्मं व्यपे शुक्रो लभे हृष्येत्तदा गज ५ ।

कन्यालभेऽल्लिगे चन्द्रे हर्षं शुक्लेऽपयोर्भृगेव ॥४४॥

व्याख्या—यन्मति हृष्योणे कन्याकर्म नियमयन् कृत्यति अरथोऽनु सप्रतिवमः कोऽपि
प्राप्तीति । हर्षयोगस्तथापना—

धनुरष्टमगेः सौम्यैः पापैर्धर्मगतैर्मवेतु ७ ।

कुटारो भागवे पष्टे धर्मस्येऽक शनी व्यपे ८ ॥ ४५ ॥

मुशालो (ल) यन्धुगे भीमे शनाखन्त्येऽष्टमे विद्यो ९ ।

घर्कं च प्राचि घर्काघ चन्द्रात् पापशुभैः कमात् १० ॥४६॥

व्याख्या—प्राचि यकारे इति कप्ररथ वास्तव्याऽया करिषा। दृष्टमरथ वास्तव्याऽष्टमेऽष्टमाऽप
प्रशिक्षं गमन तुपय वास्तव्याऽष्टमे वास्तव्याऽष्टमे वास्तव्याऽष्टमे वास्तव्याऽष्टमे वास्तव्याऽष्टमे वास्तव्याऽष्टमे
शुभधमि प्रशिक्षाया यकाराणां । स्थापना—

कृमि पुत्राधर्मरत्नात्त्येऽष्टमरमवेदुभास्करेः ११ ।

यापी पापस्तु येऽष्टम्येऽष्टमगा स्युहादशोऽष्टमी ॥४७॥

—यन्मति हृष्योणे कन्याकर्म नियमयन् कृत्यति अरथोऽनु सप्रतिवमः कोऽपि प्राप्तीति ।

“अत्र मधेस्येकादश रुद्रा इत्येकादशं गृहं स्रव्यते ।

व्ययिपुरिषुकेषु वक्रयुक्तपुमणियुतेः क्रमस्यः कुठार एव ॥ १ ॥

रषिकषिरविनेन्दुमि क्रमण, व्ययधनपद्मनिधनेषु कर्म एव ।

व्ययनिधनतनुषु मन्दचन्द्रारणकिरीटसुतं वयुर्मेनीम्नाः ॥ २ ॥”

एभ्य श्रीवत्सपूर्वा पट पूर्वे सर्वेषु कर्मसु ।

धेयस्तमा धनुर्मुम्यास्त्वन्यथा स्यु पटुसरे ॥ ४८ ॥

व्याख्या—धीवत्सपूर्वा इति श्रीवत्समायाः पट पूर्वे प्रथमाः । अन्यदेति अत्यन्तमनुमाः

विज्ञपत्य—

“उदयदृग्मगे मर्म्यः नवपक्षिनि क्रूरकृत्य भाषिणः ।

दसमचक्रस्य स्रष्टु कृता उदयस्थित छिद्रं ॥ १ ॥

मम्मदोसण मरणं कृत्यदोसेण कुञ्जकनो होह ।

संक्षेप रावसचु छिद्रं पुनं विष्णाध ॥ २ ॥”

इति पौ (५) अमडाः ॥

आनन्दः १ जीवः २ नन्दनः ३ जीमूतः ४ जयः ५ स्थिराः ६ सृताः ७ योगाः ।

ब्रह्मरुसिते प्रत्येक द्विकत्रिकेभ्योऽपि लभ्यते ॥ ४९ ॥

व्याख्या—रुते स्थितैः प्रत्येकं भाष्ये कमेजानम्भारि जयः ३, ब्रह्मरुसिता जीमूतः ४, कृशका
अर्थाः ५, सुब्रह्मकाः ६, स्थिराः ७, त्रिभिर्विषयैः समस्तैः सृताः ७ । द्विकत्रिकेभ्योऽपि द्विका द्वय
रूपाः, त्रिकास्तयरूपाः ॥

योगा यथार्थनामान सर्वपूतसकर्मसु ।

ऐश्वर्यराज्यसाम्राज्यविधातारः क्रमावसी ॥ ५० ॥

व्याख्या—साम्राज्येति “सम्राट् तु शास्ति यो नृपाम्” । असी इति क्रमावसितकर्मिणा
एकत्रिकत्रिकयोगाः । एवमेवे सर्वमाणाः अयोर्विधाति ॥

प्रतिष्ठाकमे रक्षाभयमहसत्त्वामाह—

प्रतिष्ठायां श्रेष्ठो रविरुपचये ३ ॥ १० ॥ ११ शीतकिरण ,

स्वधर्माज्ये तत्र १ ॥ १० ॥ ११ क्षितिजरविजो ज्ञायपरिपुगो ३ ॥ ११ ॥ ६ ।

बुधस्वर्ग्याचार्यो व्ययनिधनवर्जो १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ९ १० ११ सृगुस्तुतः ,

सुत यावल्लभाप्रवमवशमायेष्वपि तथा १ २ ३ ४ ५ ९ १० ११ ॥ ५१ ॥

व्याख्या—भगवत्सर्वं त्रिकत्रिकेणोक्ताः—

“अमृषुसुतास्तेषु पापा रत्रे शुभाः स्थिताः ।

स्याज्वा देवप्रतिष्ठायां अप्रप्रसादगः साही ॥ ११ ॥”

अत्र पापा इति रम्भारणमिराहो नात्ये, तत एकस्मिन्नपि भगवत्स्थानस्ये मदे सति रम्भारि
केऽपि मदे प्रतिष्ठा ग फार्पा, भगवत्सर्वं सिना नेषुषिषिषेपु केपुष्यनिष्यु न सत्यपि रेखाभिक

कमे मतिष्ठान् कार्वा । ययु कैमित् पत्तसली मतिष्ठान् रेयामत् इत्युक्तं तद्योगवसारेण नापरमेत्युक्त-
मिति त्रिविक्रमसप्तकटीकाया । मारकत्रे तुल्यम १ मध्यमम् विमध्यमा ३ कमः ५ चतुर्थी महाज-
मूले । तथाहि—

“विरिषा १ बासुतस्त २ त्वात्रिषोणकेत्रे ३ विरैस्मरेऽप्या ४ म्यर्थे ५ ।

कामे ६ मूर ७ पुषा ८ भित ९ मयु १० सति ११ सर्वे १२ कमेण सुमाः ॥ ११ ”

भासुतेति आद्यात् पञ्चमं पाचयामि स्थानानि सेषु । विरैस्मरेऽप्येति त्वात्रिषोणकेत्रैर्वा नि
सप्त स्थानानि तन्मप्यात् रैस्मरेति द्वितीयसप्तमे साम्ये सेषपञ्चस्थानेष्वप्यर्थः । अत्रितुतीयं अर्थो
द्वितीयं । आभितो गुरुः । अपि च—

“वेऽर्जः केन्द्रारिषर्षेणु सखी क्षोऽग्निवास्तमाः । कपेज्य* स्वत्रिग सुक्रो मध्यमाः स्थापयत्त्रये ॥ १२
कारेऽर्जः सुतेऽस्तारिष्ये सुत्रक्षिण्ये युक्तः । विमध्यमाः शनिर्वसि सर्वे सेषेषु निन्दिताः ॥ १३ ”

स्थापयत्—

		प्रविष्टानां पुरतस्त्वैवम्			
		मध्यम	विमध्यम		
रवि	१-१-११	१	५	१	१-१-१-१-१-१२
बुध	१-१-११	१-४-१-४-१-१	५		-१२
मङ्ग	१-१-११		५	१-१-४-४-१-१-१-१-१२	
शुक्र	१-१-१-४-५-१-१-११	१-४-१			४-१२
गुरु	१-४-५-१-१-१-११	१	१		४-१२
शुक्र	१-४-५-१-१-११	१-१	१-४-१२		
शनि	१-१-११		५-१	१-१-४-४-१-१-१२	
र के	१-१-११	१-४-५-१-१-१-१-१२			१-४

पूर्णमद्रस्तु महर्षस्वाकश्यामेवमाह—

‘मासावर्गः १ हानी २ वर्ग ३ स्वजनः ४ पुत्रपीड ५ रिपुपाताः ।

जीमूति ६ मृति ८ वर्गमात्र ९ सुख १० द्वि ११ छेका १२ स्त्रियोः प्रमृति सूर्यत् ॥ १॥

कर्तृविनाश १ जनाममरसौम्याम् १२ मूर्ख १३ न्य १४ रिपुविनाश १५ ।

सप्तमोऽमुस १६ मृति ८ विनाश १७ वृषपूजा १८ विषय १९ वसुहानी १२ ॥ २ ॥

बहर्षः १३ वृषहर्षो १४ मूर्खो १५ रोग १६ पुत्रशस्त्रमृती १७ ।

पिष्ट १८ नारी १९ स्वजन २० गुणमर्शा २१ रोगा २२ र्भ २३ हानवो २४ मीमा ॥ ३ ॥

पिरमहिम १५ मर १६ रिपुवृक्ष १७ सुख १८ वृषपूजा १९ विषय २० वरकम्पाः २१ ।

शास्त्रेण मृतिस्तु ८ नयु ९ कर्मा १० मरण ११ रैनासाः १२ ॥ ४ ॥

कीर्ति १३ द्विः १४ सौप्य १५ रिपुनाशः १६ सुखमुन्म १७ स्वजनपीड १८ ।

सौम्य १९ गुरुमृति ८ वन ९ काम १० मयु ११ रैनासाः १२ ॥ ५ ॥

विदि १३ वनमान १४ वज्र १५ जीमूत १६ वृषपूजा १७ सुखमृति १८ ।

विद्वान् १९ सर्वदा १० व्यासस्तु ८ विद्वान् १९ — ११ — १२ पूषता सुक्रात् ॥ ६ ॥

पूना १ कर्तृविनाश २ मृतिविनाश ३ मासावर्गमुक्तः ४

पुषा ५ म १६ विषय १७ विद्वान् १८ व्यासविनाश १९ ॥

गौत्रप्राणिविपरीतं पातकपरिवर्गौ च ९ कार्यकृतिः १०,

कान्ताकाशनरत्नजीवितपनं ११ मन्वेन मान्योदयः १२ ॥ ७ ॥

“संकसकुम्भिकास्तु विपुलवर्गः, सानितमानफलो हि विनामताम् ।”

उदत्तार्ह—

“वक्ष्यति सूर्यस्य सुते वक्ष्यतिऽङ्गारकं बुधे चैव ।

मेघवृषस्ये सूर्ये क्षपाकरेऽर्जुनार्द्धी स्याप्या ॥ १ ॥”

‘मिषयुगस्ये सूर्ये’ इति कश्चित् पठन्ति ।

“वत्सहीनं त्रिदशगुरौ वक्ष्यति मौमे त्रिकोणसंस्थे वा । जसुरगुरौ भावस्ये मदेध्वरापां प्रतिष्ठाप्या ॥ १ ॥

वक्ष्यति त्वसुरगुरौ वक्ष्यति चन्द्रात्मने विक्षमे वा । त्रिदशगुरुभाषमस्ये स्याप्या प्राप्ती तथा प्रतिष्ठा ॥ २ ॥

छक्रोदये नवम्या वक्ष्यति चन्द्रे कुजे गगनसंस्थे । त्रिदशगुरौ वक्ष्यते देवीनां स्थापयेद्वर्षाम् ॥ ३ ॥

बुधतमं भेदि वा चतुष्टयस्ये भूगौ दिनुकर्तृस्ये । वासवकुमारयज्ञेऽनुभास्कराणां प्रतिष्ठा न्यात् ॥ ४ ॥

यस्य मरुस्य यो वर्गस्तेन युक्ते विष्ठाकरे । प्रतिष्ठा सम्य कर्तव्या स्वस्ववर्गोदयप्रति वा ॥ ५ ॥

अस्मात्काञ्चन्यास्तं कारकसूत्रमारकतुणाम् । क्षयमरणवन्धनामयविशद्वर्षादिकर्तारः ॥ ७ ॥”

विशेषस्तु सर्वमहै रेद्यामयैः सर्वकार्येषु विंशतिविशेषकं कर्म स्यात् । तथाहि—

“अष्टपुह विंश रविणो षण सप्तिणो तिमि इति तह गुण्यो ।

यो यो ब्रह्मकार्यं सृष्टा सप्तमोमगहण ॥ १ ॥”

एव मीछमे विंशतिविंशोपाः ॥

प्रतिष्ठाकमे विशेषान्याह—

बलहीनाः प्रतिष्ठायां रवीन्दुगुरुमार्गवा ।

गुदेशः १ गृहिणी २ सौख्य ३ स्वानि ४ इन्दुर्ययाक्रमम् ॥ ५२ ॥

व्यासपा—वक्ष्यतीति अष्टवक्ष्या नववा वाऽवक्ष्या मागुका यज्ञ मीचः कृत्युयोऽस्त-
मिथो वा महो विषय एव ॥

तथा—

तनु १ यन्धु ४ सुत ५ धून ७ धर्मे ९ तिमिरान्तक ।

सकर्मसु १० कुजार्की च सहरन्ति सुरालयम् ॥ ५३ ॥

व्यासपा—तिमिरान्तकोऽर्कः । सकर्मस्त्विति कुजार्की तथाविधरक्षमस्यावधि । सुरालयं
मासाश्च ॥

अथ सर्वकार्ये शुभमहार्णां शक्तिफलमाह—

सौम्यवाक्पतिशुक्राणां य एकोऽपि यलोत्कट ।

क्रूररयुक्तः केन्द्रस्य सथोऽरिर्हं पिनष्टि स ॥ ५४ ॥

म्यास्या—कडीलकट इति मादे फिल्ल वलं विंशतिना, तथादि—

^१स्व १ मित्र २ धर्मो ३ वध ४ मार्गस्य ५ स्व ६ मित्रवर्गगो ७ दित ८ ।

अथैव चोत्तरपाटी न० सुहृत् ११ सौम्यावकाशितः १२ ॥ १ ॥

त्रिकोणा १३ बगवतो ऊमात् १४ दर्पो १५ बर्गोत्तमास्य १८ ।

सप्तमिर्ब ११ मूषरिफं २० यदि सौम्यैर्प्रहेः सद् ॥ २ ॥

सुखयोगे मन्त्रदेवं वस्मना विंशतिमिह ।

यावदुत्थुताः सेव्यस्तावद्विशेषकाः कृण्वन् ॥ ३ ॥”

इतीति कौर्ण्यः ? महात्मा तावद्युक्तौ ह्यस्त्यनं, तथादि—

^१ गो० अथ शतैः इत्यादि यत् १ बीधरिप्य २ स्वानानि भास्करादिषु ।

हृष्यन्नाममिदं पूर्वं १ सर्वेषु स्वोन्नतं परम् ॥१॥

निधि साध १ दिने ९ बोधित् १ पुमदैश्च २ परं क्रमात् ३ ।

द्वर्गं म्योन्नस्तनुं पावत्पुर्वापावत् सप्तमम् ॥२॥

पुं प्रहेषु सनायोऽप्युमै सप्तमस्यो नमः ।

सौमित्रेण मुदः स्वामि ७ फले सवजुमानतः ॥१॥ "

एषं प्रायस्कृतान् गणितमिति शिष्या हर्षितः । पूर्वोक्तैश्चन्द्रिकावस्थासु शुभावस्थाः पञ्चविधा
 विनश्यत्स्वो वा बली । एवमन्वजापि सख्यता माभ्या । सप्तो रिष्टमिति वारकाठिकं रिष्टवर्गं ।
 कीर्त्तय । कच्छके पानि कप्रतिविधारादीनि स्तुत्यं भोगेने त्वनो रिष्टवर्गो मनुसापिपेः । ममसमा
 मोगन विषयोगवत् तं । स वैश्व—

“अथवास्तुतश्चमिति(ति)संख्यन्तेमुंरुतश्चिसमितिमुक्तम् ।

पैरां च विषाय कुपः पूषन् पूषक पयसा न्यसेन् ॥१॥

श्रित्वा तत्र कपयः त्रिभिः ५२५६१२५४१ वमुः मुनीन् ७० महेन्द्रवभिः ।

श्रेयाद्वाः सरसप्या यदि मयति तत्रा नरेसिपुनः ॥२॥

कर्मह १ ह्युद्यानुमीति २ भूपमये ३ नीरविद्रो ४ सुसु ५ ।

॥मयो भवेत् प्रविष्टा परिणमनायै तत्रा रिहम् ॥२॥

इति म्मविपक्षराशौ । यद्वा —

⁴⁴ तिष्ठितारमल्लपाहन् संमत्स्य न्यस्य पथस्ता ।

एसा ६४मा ६मही १मागा ८वेदा ४म्येषु क्रमात्सुवा ॥१॥

येनामन्तो ग्रहे ९ मुनि पश्यन्ते पदं कमलम् ।

कृत्वा १।मि२।मितिमु३।गीर्ग्य४।स्युमर्ब ५।तथा ॥२॥

शशिपञ्चरुक्षेपाणां यन्त्रो तु मन्त्रमिति ।

पञ्चसप्त भवन्तागमीतिर्कृते भिन्नागत ॥३॥

। इति पुनपञ्चकशेषः ।

प्रिनष्टीति आतकृत्ताप्ययमुक्त यदुप बुनयुख्युकाणां बहैरकृत्तेन योगकृतमहापति तप
मुष्टमुवा च सत्पां रिष्टयागानां निबद्धमितीहापि तथवाच ॥

अपामेन शुक्लये क्षणितफळमाह—

घालिष्व स्पोष्यगो दोषानशीतिं शीतरश्मिजः ।

वाक्पतिस्तु शत हन्ति सदस्रं चासुरार्धित ॥५५॥

व्याख्या-अभिधयेन ब्रह्मण्य पक्षिष्ठः रक्षिषिन्नायुतस्त्राविना इहं स्वाभग इति च गुरुशुक्र
 श्रावि यावर्ध । इत्येति पादगतवेधेऽन्तिसान्ध्यायसाम्बहोपवजानि स्वयम्भू । अर्धवत्त
 सान्ध्यायः बहुवचनवत्पुण्यमन्त्रमात्रस्यकाः, न पुण्यवत्तस्यरयानिष्ठा । एवमिहोप सत्यु अविष्ट
 दि अन्तमित्याद्ययः । एवममेव ॥

एवमेव कन्त्रस्थस्य शक्तिमाह—

वृद्धो विनाकेण चतुष्टयेषु, स्थित शस हन्ति विलम्बदोषान् ।

शुक्र तद्वत् विमनोमवेपु सर्वत्र गीर्वाणगुरुस्तु लक्ष्म ॥ ५६ ॥

इयासुमा—विनारैवेति त्रिष्वपि षोडशं । विमनोमवेष्टिति सप्तमवर्जकेन्द्रेषु । सर्वत्रेति षड्
 द्वपि केन्द्रेषु । एतन्मात्रमाप्ये तु विमनोमवेष्टिति त्रिष्वपि षोडशं । एव विवाहरीये मथिष्ठया
 त्रापि सम्बन्धः—यं विवाहरीयस्यार्द्धे भूनेष्टुम्वद्विजौ” इत्युक्ते । सप्तमिति वक्तुं च—

“विभिवः सरनक्षत्रयोगकर्मज्ञादिभान् । सखसान् हरतो बोधान् गुरुशुक्रौ निरुपगौ ॥ १ ॥

त्रिका।नन्दगा वाऽपि मत्त दोषस्य नुबते । वरुनीपारिगा वाऽपि भृशीवमृगव शुभा ॥२॥

धुमा इत्वस्यार्यं मावः—

¹ बह्वारिनीपराशित्थः शुभहृत्पोष्यते गुरुः ।

स्वीकृतस्यः स्वर्गस्य मृगणा येन वा मुनः ॥ १ ॥

इति व्यवहारप्रमाणम् । निरूपणम्—दोषाः किञ्च द्विधा—पञ्चाक्षराऽन्त्येके छन्दसुप्राश्रितः, केचिदु द्विधा मिश्रितैरेव प्रवृत्तिं न त्वेकाकिनः । ते धैर्य—

दीक्षायां पूर्वमा विधिः १ । प्रतिष्ठायां संग्रहवार २ । प्रतिष्ठौ गुरोर्मन्त्रनठं न ३ । शिष्यस्यापक्रान्तौ अतिशुद्धकृच्छ्रानि समुत्तिष्ठानि विच्छेदकपन्थे तानि न सन्ति ४ । रिषाद् वरम्ब मन्त्रनठं न ५ । कन्यायाम् औषेम्बन्त्रनठानि समुत्तिष्ठानि विच्छेदकपन्थे तानि न स्युः ६ । शिष्यस्यापक्रान्त्यानां सम्मराक्षिप्तानि १ जमस्रप्रक्षिप्तानि १४ ताम्रामबाष्टमानि २० द्वाद शानि २४ क्षमानि ३० । तेषामेव शिष्यान्तिनां सम्मराक्षितो ३४ जमस्रप्रक्षिप्तमन्त्रस्थप्रमाणं ताम्रामाक्षिप्तम मूलाग्रस्थान ३८ । तेषामेव जममानि ४२ । प्रतिष्ठादिस्वर्वाथक्षत्रपु २४ मन्त्र- ४३ मोम्या ४४ कान्तमानि ४५ । महाभिर्दं वा ४६, महाभिर्न वा ४७ प्रदेहया ४८ स्मर्यतं पुरितं वा ४९, मन्त्रप्रदान्तं वा ५०, वरदागुत्यातपूरितं वा भे ५१ । सप्त ५० विधि ५१ नम्र गीगन्ताः ५४ । मन्त्राग ५५ विधि ५६ मन्त्रिपात्र ५७ वैश्व ५८ काशितमास्यानि ५९ । सम्मन्त्रमन्त्र

पार्श्वोः पौष्टा पौष्टा पश्यः ६० । अर्धयाम ६१ कुडिकी ६२ । प्रहयम ६३ । महणदृष्टिरिमाः
६४ । उमाहा ६५ चन्द्राहा ६६ उमाहा का परमजामिन्त्रस्य । कूरपहा ६७, हुको वा ७८ । अ
हुम बाह्यारे युगाय ७९ । अमुमस्वामेपु महाः ७९ । भावरीरवापि निविद्यम्पामेवापयन्ता महाः ७९ ।
उमस्य ७४ चन्द्रस्य ७५ उमावापि वा प्रत्यङ्मुमयतः पञ्चदशत्रिंशत्तमस्य कूरमहासिद्धि कूरकर्मा
७६ । उमेशः ७७ अश्विहा ७८ उमावापि भावपट्टी ७९, तत्रैव मागहयो वा ८२ । अनुको न
नायः ८१ । चन्द्रेण ८४ कूरेण वाऽऽभितलेनाह्वयं उर्म ८५, मर्वालो वा ८७ । उवा ८८ स्वयोर
हुके ८९ अवि ॥

“ एषा मन्वावेर्केनापि हि दापेय दृष्यते कर्मम् ।
हिमैर्होर्मिर्मिहैर्मेर्मि हुम तानवो वस्य ॥ १ ॥
चन्द्रस्य मृतावरवा १ उमाहिरहोऽमिप ७५ वा २ ।
अवमे विदिनस्युवा ३ अवेत्तवा कर्ममहुमाय ॥ २ ॥
पापमहच्छा १ चेहुपमहः १ स्वाह्वायुषः पाता ३ ।
ज्ञात्वेव त्रिभिरेतेर्मेत्तवा कर्ममहुमाय ॥ ३ ॥
हिम्यगगाकेन कूरः १ सौम्यानां केन्द्रसंस्थितिर्मे अवेत् २ ।
अनपसिर्हुहयुवो १ अवेत्तवा कर्ममहुमाय ॥ ४ ॥
हुमहगृहीनं उर्म १ प्रसृष्टिभ नो हुमेर्हुत्त दृष्टम् २ ।
केन्द्रस्वामेभ हुमा ३ अवेत्तवा कर्ममहुमाय ॥ ५ ॥ ”

अत्र प्रसृष्टिभमिति शिक्षात्पापकन्यायन्त्रवरस्य अग्रमहः शिर्षैर्पुवदृष्टो न स्वार्थितर्कः ।

‘ एवित्रीवी समरेली हुक्का १ अनेऽपि मन्वावकाय्यी २ ।
केन्द्रगती मो सौम्यी ३ अवेत्तवा कर्ममहुमाय ॥ ६ ॥
अवगाः सौरो १ नवमे पापयन्ताः स्रष्ट्वैर्विपुकाः स्वात् २ ।
सृष्टुवपुष्यमग्नो ३ अवेत्तवा कर्ममहुमाय ॥ ७ ॥ ’

प्रतिष्ठायां हुमेर्हुयुविः कैष्ठा । तेन विवाहावाक्ययोगो योगः ।

“ अन्त्यवपुर्मे कर्म अन्त्यविदिर्मास एव अन्त्याक्या ३ ।
अस्तुनमीगार्भुतिर्मेत्तवा कर्ममहुमाय ॥ ८ ॥ ’

इत्येते सप्तवापिनो दोषा पुष्यगुह्येः केन्द्रादित्यैर्ह्यन्यन्ते, पशुर्हं व्यथारमकासं—

‘ ह्यति हाटं दोषणां सशिक्षः सप्तवापिर्ना हि केन्द्रत्वा ।
हुक्को ह्यति स्रष्ट्वं नक्षी गुह्यसमेर्हं हि ॥ १ ॥

अत्र ये पञ्चाङ्गिनो दोषास्ते शिक्षा—साध्या असाध्याम् । एत गङ्गावदिन्द्रियरमजामिन्त्रेण
हो साध्या, तेन सप्तु सर्वप्रह्वकादिनानागुणस्रष्ट्वेऽपि कर्म न माह्यं । पशुर्हं—

“ पशुर्हं व्यथेहोवः प्रह्वं गुणसंभवम् ।
संपूर्णं पञ्चाङ्ग्येन मयाविशुद्धं वथा ॥ १ ॥ ”

ये तु साम्यवोपास्तेषां प्रतीकारं श्लोकद्वयेनाह—

लभजातास्रवाशोत्थान् क्रूरदृष्टिकृतानपि ।

हम्याज्जीवस्तनौ वोपान् व्याधीन् धन्वन्तरिर्यथा ॥ ५७ ॥

व्याख्या—तनाविति भूतिस्त्वोऽविनशिष्टो युक्तेष्वान् वोपान् इति । लभजातानिति “जन्म राशिं जनेर्लभं” इत्याद्युत्पत्तिः । नवोऽशोत्थानिति जनभिक्षुतनवोऽसम्वादिना जातान् । क्रूरदृष्टिकृता इति उक्तं हि “रक्षापने स्मृतिर्बौ दृष्टे युक्ते च” इत्यादि । यथा सति—

“वर्धने यदि स्यादेकद्वारक्षकमध्यग क्रूरः ।

इन्दोर्लभस्य स्या न शुभः सर्वेषु कार्येषु ॥ १ ॥”

अन्वार्थः—कर्म च दोऽप्येऽपि च प्रज्ञाः स्वस्वजिज्ञासुः स्यास्तात्कालिका स्पर्शान्वर्था । ततो वैर्महर्षमेव ददपेते तेषां कर्मन्तोऽपि मुक्तजिज्ञासार्था विद्येते कृते च न ह्यदश यावदुदयन्ति तावन् क्रूरमहो न शुभः, सौम्यपक्षस्तु शुभः । यथा क्षतिर्बिज्ञासरवो कर्म चर्गं वाऽहमांशत्वं पश्यति, अन्तरे कृते द्वारक्ष, एवमेकद्वारक्षकारोऽपि चर्मा ह्यदशम्योऽप्येव्य अपरिस्थस्य तु क्रूरस्य दृष्टिर्न दुष्टेति भावः । कृतानपीत्यपि सप्तान् क्रूरदृष्टिकृता अपि वोपा इह उक्ताः । उक्तं हि—“दीक्षायां कुर्वते चन्द्रः” इत्यादि । व्याधीनिमिति यथा तनौ मर्धते धन्वन्तरिर्न्याधीन् इति ॥

शुभमदृष्टां दृष्टेः शक्तिः—॥६—

लभ्यात् क्रूरो न वोपाय निन्ध्यस्यानस्थितोऽपि सन् ।

दृष्टः केन्द्रत्रिकोणस्थे सौम्यजीवसितैर्यदि ॥ ५८ ॥

व्याख्या—निन्ध्यति उक्तं हि—“निन्ध्यति क्रूरमध्यस्थी” इत्यादि । “मवेज्जन्मनि जन्ममार्त” इत्यादि । “क्षतित्रिकोणकेन्द्रस्य” इत्यादि । दृष्टिः कुमोऽर्जुना शङ्खः” इत्यादि । “तनुवन्तु सुवपून्” इत्यादि च, तेषां तेषां वोपाणामपवातोऽयं । दृष्ट इति च सामान्योक्तेऽप्यत्र दृष्टिः पुष्टाऽन्वृष्टा । यदि च तस्य क्रूरस्य सौम्यजीवसितैः सह मैत्री मैत्राणि की तात्कालिकी वा स्वात्तया दृष्टेऽपि कृतो विक्षेपः । केन्द्रत्रिकोणस्थैरेति अपक्षमपत्तवान् स्वोक्तमपत्तानिना वक्षिष्यतेति भावः । जीवेति उक्तं च—

‘क्रूर इत्येति साया सोमा युपुण फलं पश्यन्ति ।

अथ पासद किं दृष्टिभ्यो त्रिकोणपरिचिन्तिभ्यो वि शुरु ॥ १३ ॥”

शुभमदृष्टां सप्तम्यपत्तान्—

त्रिकोणकेन्द्रायगतैः शुभमद्वे

र्विसप्तमेनासुरपूजितेन च ।

स्युः क्रूरचन्द्रे रिपुद्विक्रमाश्च ११ गै ,

वर्तुः भ्रियः सन्निहिताश्च देवता ॥ ५९ ॥

व्याख्या—सप्तमवर्गकेनेषु त्रिकोणे वा स्थितः शुक्रः । मूलवर्गैरिति मूलमन्त्रमेव स मूल
मन्त्रः प्रविष्टिवाचिकमे त्रिपञ्चाशत् एव शुभा इत्यत्रापचाशोऽर्थः—

‘ पापोऽपि कर्तुमन्तेष्टः केन्द्रस्थ सप्तमे मन्त्रः ।

अष्टम्यानि च केन्द्राणि पूर्वो विवक्ष्यमार्गवाः ॥१॥’

अन्वार्थः—कन्द्रः प्रविष्टकणवित्तुः जावकस्थ वीरुणीयस्थ वीरुणाशुर्गुणोर्णा जन्मनि नाभि वा
वो राक्षितस्त्वामी पापोऽपि केन्द्रस्थोऽपि शास्त्रे, केन्द्राणि च शुभमहैराधिष्ठितानि श्रेयांसि न
नु शुभ्यानीति भावः । समिहितान्येति श्रेयवामविमायामवस्थितत्वे इत्यत्र एवत्ये कमे प्रविष्ट क
मेति भावः । इह प्रविष्टोरेखनेकं परमीदृशी महत्तत्त्वा सर्वकार्येषु सिद्धिरिति शेषम् ॥

अथोक्त्यास्तद्वृत्ती माह—

पद्मपञ्चशाधिपो लभं भवेदुदयशुद्धये ।

अशास्तेऽशास्तु लभस्तमस्तशुद्धये विलोकपन् ॥ ६० ॥

व्याख्या—अंशाधिप इति अंशस्थेनात्र सप्तमं नवांश एव माहः, तत्रैव मूलपञ्चशाधिपो
अन्तेष्टे, “ प्रमुदि नवांश ” इत्युक्तेः, न तु द्वावशांशवित्तुषु । उदयशुद्धये इत्यत्र तादृश्ये
चतुर्थां पद्मपञ्च, तत्र उदयिनराशिः स्वस्वामस्तो कर्म परवेत्तरोदयशुद्धिं स्यात् कर्मवीर्ये
स्तत्त्वत्वं नवांशत्वापि उदयपञ्चमूलेन बीजपञ्चमनादित्त्वं । अंशाधिप इत्युपलक्षणं, तेन दृष्ट्या
विष्टेषु मन्त्रेष्ट एव कर्म परवन् विलोक्यत, “ शिरः शिर्यं तदा कर्म कदा स्वामी न परवति ”
इत्युक्तः । अंशालेष्ट “ वि अर्त्तं सप्तमं ततो कमे पञ्चाशितमात्रा नवांशस्त्वस्माद्राशिर्वो परवत् सप्तमं
स्वानं तदीशमेष्ट्रापेक्षयाऽर्त्तं सप्तमं शुद्धं परवेत्तरोदयशुद्धिः । इत्यत्र भाषना—किञ्च कर्मकर्मस्य
नृदीने कर्मनवांशे शुभमात्रे नैवशांशपञ्चमस्तत्त्वात्तत्त्वसप्तमस्यावस्थस्य मीनराशेः स्वामी शुद्ध
मेपद्विषयपञ्चम्यानुक्रममिमुनकर्त्तव्यामवस्थस्य कर्मकर्मसप्तममकरराशिं परवेत्तरो कर्मकमे क-
स्वानराशिऽस्तुदि । एकमव्यत्राधि भाष्या (व्य) । अन्ते त्वाहः— ‘ कर्मनवांशसप्तमात्रा रा
शिर्वात्रवत्तत्त्वः स्वसदृष्टः स्वाद्योदयशुद्धिः स्यात् ” । श्रीहरिमन्त्रसूत्राऽप्याहुः—

उदयरात्रमुद्विगिर्हि मज्जामि उदया नवांशगा इव ।

तस्मि अ कमादिहण्ये सगाहविष्टे उदयशुद्धी ॥१॥’

व्याख्या—यथा—मिमुनकमे मीननवांशे गृहमात्रे तदीशजीवेन मीनराशौ दृष्ट सत्पुदयशुद्धिः,
एव सर्वत्र । स्थापना यथा—

व्यवहारप्रक्रमे श्वेत्यकारव्यवस्थायि चतु मने । तदादि—

‘ अंशाधिपराशिर्वांशः अशास्तपस्व भगवान् १ ।

भागपतर्कं वाप्येष्टास्तपतर्कमात्रे १ ॥१॥

उदयास्तस्य च वदि दृष्टेः शुद्धिमवद्विक्रमः १ ।

वाग्वाया मन्त्रस्यान्वत्तुनि तना मन्त्राम्ने ॥२॥’

पठित्वमे स्वेष्टमप्यसि—

“उदयास्तांस्तुत्यास्मरादधोरपि विभोक्न ।

योगेऽथवा परे मातुस्तुत्यास्तविमुदसाम् ॥ १ ॥”

विभोक्ने इति स्वस्वामिण्यामिति श्रवः । योग इति उदयास्तांश्चांशराशयोः सस्वाम्यामिति तयोः सत्वोरित्यर्थः । इह चोदयास्तद्व्याप्त्यधिकारे दृष्टिमानेनैव कार्यं, तेन पुष्टाऽपुष्टा वा दृष्टिरिति विशेषो मात्सेव्यः ॥

विवाहेषु द्वयोर्माता विशुद्धिस्तुत्यास्तयो ।

प्रतिष्ठादीक्षयोस्तावानस्तदुद्धौ तु नामदः ॥६१॥

व्याख्या—मातेस्त्वावश्यमेव पश्यन् अवश्यमास्तेत्यर्थः । नामद इति उदयशुद्धिस्तु सर्वकार्यक्रमेषु विभोक्तव्य एवेत्याश्रयः । श्रीहरिमन्त्रसूत्रप्रमाणः—

“वयमहमपराह्णानु उदयस्तविमुदविज्जिर्म पि सुद ।

ममैति केदं कथा त च मयं बहुमयं मेव ॥१॥”

अथ माते छन्दे तन्मातावावौ च गुणशोषचिन्तां कृत्वा निर्णयेऽपि तत्समय कथा ममतीति क्षमात्काष्ठानपनं वक्ष्यते, तत्रागौ क्षमातां मानमाह—

मध्ये मेपद्मपौ तैर्मनयने२२७मातगतस्वैर५८वृष ,

कुम्भो वा मिथुन पुनर्मकरवत्तर्काघ्नमध्वजैः३०६ ।

कर्को घन्विषवम्भराम्बुधिगुणैः३४०रक्षावधिरामैरलि ३४०,

सिंहध्वाय कनीघटौ म्दरवैः३२९रुधन्त्यमी राशयः ॥६२॥

व्याख्या—मध्य इति द्विमश्विगण्यबोर्मध्य ” मित्रादिनिर्पटून् मध्यवशे एते एते राशय वृषाणि उदयं यान्ति इमद्विरिषद्विः पठेत्पठ्याः पठिमागस्त्यैः पठमानं च पठिगुर्वभरे, तथाहि—

“द्वयः श्रीतत्रो विष्वमीष्टः सिद्धिर्माकान्तः, कामहृद्दोहाभिर्गोवाशपाभाम्बार्जीराग ।

चन्द्रधेतुलोकः स्याद्वादारामाष्टो काकाव्या, भीतापावः शान्ता छोरुम्बाऽस्त्यं सौम्यं दयान् ॥१॥”

कामजीव्याञ्जः । ईदृशस्य पठप्रमाणवृत्तस्य पठिवाचनं पठने घटी स्यात् । ननु वृत्तं हुनतरं मन्दरं मन्दरतरं वा पठप्रमाणवृत्तस्य पठनसंभवात् कथमिदं पठमानं न विभेदयन् ? मेवं, अत्रुव मन्दरं मध्यमगत्या पठनसंभवाद्देहत्वात्, सर्वम्यत्रहाराणां मध्यममानेनैव छाके प्रयुते । सूरमक्षिभ पिनां स्वेवं वा वाच्यं—संगीतशास्त्रमसिद्धस्य पञ्चमातृकान्ध्याविच्छेदनं चतुर्विधमिवाचनं हस्तमु खान्धो सन्धगुणपटनं सर्वथाऽप्यवितर्कादि जडप्रसमेकं स्यात् इति । वाच्यस्य स्वरूपं वदुत्पटनवि विध संगीतशास्त्रवेदितां मुग्याम्यः । अनयनैरिति, अत्रायं सप्रशयः—

‘छन्दोदया नामगुणदस्ता७८, गोऽष्टाभिना२९९ राशयः ३२३ विनायः ।

क्रमोक्तमप्याधरसंज्ञके स्वाः, क्रमोक्तमप्येव विहीनयुक्ता ॥ १ ॥

मेवादिव्यास्तुदयाः स्वदेवे, तुमादिव्याञ्जी च बहुकमम्याः ।”

मेव	२३५	मीन
बुब	२५६	कुंम
मिबुन	३५	यफर
कडं	३४१	धन
सिंह	३४२	बुधिय
कन्या	३३१	दुख

अथ कृत्तानां धर्तृमानं होरादीनां च पलमानुसृत्यसत्क प्रसंगाच्च
विषयते, तथाहि—

कपासी मार्ग	होरानी मार्ग	रेष्मानी मार्ग	बबीरानी मार्ग	हाइसीरानी मार्ग	श्रीरानी मार्ग
पक्ष-अक्षर	पक्ष-अक्षर	पक्ष-अक्षर	पक्ष-अक्षर	पक्ष-अक्षर	पक्ष-अक्षर
मेघ १-४५	११२-३	४५	२५	१८-४५	४-३
इष्ट ४-१६	११८	८-२	१८-१६-४	२१-	८-१२
विष्णु ५-१५	१५२-३	१ १-४	१३-३-२	२६-१५	१-१
कर्क ५-४१	१-२	११३-४	१७ ५३-२	२८-२५	११-१२
सिंह ५-४२	१ १	११४	१८	२८-३	११-२४
कन्या ५-३१	१६-३	११-२	१६-४६-४	२७-३५	११-१
तुल २-१	१६५-३	११-२	१६-४६-४	४ ३५	११-२
शुक्र ४-२	१७१	११४	१८	२८-३	११-२४
घन ४-१	१७-३	११३-४	१७-३-२	२८-२५	११-२२
मकर ४-५	१ २-३	१ १-४	१३-५३-२	२-५	१-१
कुंभ ४-१६	१	५ २	२८-२६-४	२१-२	८-१२
मीन ३-४५	११३-३	५	२७	१८-४५	४-३

विशेषतः —

^१ 'रवसुदमादग्म्यादीन्सुखं भवति ब्रह्मपदः कमल' ।

चित्रान्तान्युत्तुनन्ती १५ विंशत्यै १०२ राक्षसावनिभिः १०८ ॥ १ ॥

मल्लकुमिः ११५ सवित्रुमिः २० सुगणपत्तयैः ३४ बसुदधिसुगांफैः १४८ ।

शशिपञ्चमुनिः ५१ निम्बराक्षनाभिः ५२ करविषयसुखाभिः ५३ ॥ २ ॥

श्रीपुत्रमि१५१२४५गुगुमि१४८२गगचतुरैकै १४७५४५मि१४६२रेवम् ।

इत्तादेः मखिलान् म्वास्यापुवय क्रमान्मानम् ।। ३ ।।

अभिनिष्य वसुधैव कुटुम्बकम् । ॥

स्वाध्याय—		
२	१६	अ
३	१२	अ
४	१	इ
५	११५	ऐ
६	१२	उ
७	१२४	उ
८	१४६	यु
९	१५३	अ
१०	१५९	अ
११	१३	यु
१२	१४६	इ
१३	१४६	इ
१४	१४६	मि
अभिहित २४६		

एष्वभिशिद्धं सपाद्भद्रबमानमीकन पञ्चैक सधिमानं स्यात् ॥

राशिषु संक्रादिशेषास्तत्त्वमानानि चाह—

भावद्वाराशिर्भगणो राशिस्तु त्रिंशत्ता मधति मागै ।

भागे षष्टिलिप्ता लिप्ता षष्ठ्या विलिप्ताभिः ॥६४॥

अथाख्या-भागस्य त्रिंशत्त इति नामान्तर । तस्मान्नैव—

“सप्तानां सर्वत्रिसेषु यन्मार्गं षटिकादिकम् ।

तच्च त्रिंश पञ्चार्थं स्यान्माम त्रिंशत्सकस्य हि ॥ १ p''

विष्णुविष्णुवोः कलाविकलेति नामान्तरं । विरोधस्तु—विशेषात्
पाष्टिः परमविकलास्तासामक्षरेणाकामान्तरं । अक्षरेऽपि षष्टिभ्यस्तु
स्वत्वानि आसिद्धकृत्यादस्यवहायार्थे ।

मञ्जर ४६ अर्धार्धिकात्रयप्रमाणे पञ्च ७६ मीढने पञ्च ७४२, पञ्चमा भाग छम्प १२, एवा
छम्पदिनस्य पञ्चः, (शेष पञ्च) २९ । मेघसञ्चालिदिनोपपञ्चयः २२ । संक्रान्तिदिनछम्पदिनयो
रन्तराद्ये दिन १६ सञ्चयः ९६० सर्वमीलन जातं गतपञ्चः ९९४, पञ्चानि २२, गतपञ्च
३० गुणिताः, आर्त १९८२०, आसां मेघट्टपञ्चकात्पञ्चनवरपुत्रस्या १८५७ षटीस्तरा भाग छ १
१६ भागा भंशा इत्याद्युच्यन्ते (ते) । मेघ १०८, तन् ६० गुणेने २२ क्षेपे च मात ६५०२
पुनः १८५७ भाग छम्प ३ कक्षाः, शेष ९३१, तत्रापि ६० गुणेने जात ५५८६०, तस्यापि
१८५७ भागे छम्प ३० विक्रमाः, सर्व १५००त्यक्त, इति भागकक्षाविक्रमाभिरुत्सादिकाऽर्कं स्फु १५५२ ।
गतपञ्चमुत्तरिस्तुर्द्धाराविसंक्रान्तिषु गतराशयः पूर्व क्षिरपञ्चे तथा राश्याविक्रोऽपि स्यात्, इह
ह्युक्तपञ्चिकोऽपि नारिष, तेन राशिस्थाने शुन्य दवं, जात कार्ष्णिक्कावां स्फुटाऽऽः राशि ०,
भक्षा १६, कक्षा ३, विक्रमाः ३० ॥

कथं स्फुटार्कस्थायनोद्धारकस्य भोग्यमानवति—

गणितत्रिदशपदेशात्तत्र वत्त्वाऽयनांशान्,
पुनरपि भगणार्धं ६ रात्रिलभे ह्यु वधात् ।
अथ इत उवयस्त्रिमुक्तशेषैर्लवाथै—

रूपरि च खगुणाऽप्यस्यात्पल्लातमार्कभोग्यम् ॥ ७॥

कथाख्या—तत्रेति स्फुटार्कऽयनांशान् पुनरपि भगणस्तद्वर्षावाः क्षिप्यन्ते, अयनांशान्तिरवशो
क्षेऽपि कक्षायापि छम्पते, तासां तद्वशात्पल्लात्, एव सर्वत्र । पुनरपि अथ चत्रात्रिदश एवात्तत्रा
पुनर्मगनार्धं पट्टस्य राशिमध्ये क्षेप्यं । अथ इत इति एवं कृते रूपरि चो राशिपगताः स मुक्तः,
पञ्च तद्विशेषना राशि स कथं वक्ष्यते तन्मानं पञ्चरूप मिः स्थाप्यत अथवा वा भंमरका
विक्रमा सन्ति ता मुक्ता ता २ मेघा वा भंमरकाविक्रमा सन्ति तामिस्तद्विशेषमान त्रिन्वय
च कक्षावृत्तवत्, अथोऽङ्गयोः पञ्चमा भग वरणा वरणा उपर्युपरि क्षेपे योऽङ्ग ऊच्य एवात्तत्र
यगुनेति त्रिगता भागे यङ्गवत्ते तत्पञ्चमकममममोयं स्यात्, कद्वरिवाङ्गस्य पञ्चमा सगुण त्रिगता
भागेऽथोऽमरावप्यायाति ।

अथोद्धारणमनुक्तिवते—अयनांशानयने तावत्रणितविशालुपपञ्चोऽर्क—वैकमाष्टाभवाणा ५७ एता
शाकाणु अक्षय्ययन्त्रि ४४४ वर्षाद्धारम्य अक्षय्ययमन् ११४ इत्युक्ति तावत् मतिरपमेरा कटेका
विषसा विंशतिः परमविक्रमाद्य वर्धयते, पञ्चमा कक्षामिरथनांशः । एवं १४०६ वर्षः २३ भंशा
५५ कक्षाः १२ विक्रमाद्य वर्धयते इत्ययनांशानुद्विरिष्टा, पुनस्तमैव कक्षम ईयसामान्य तावद्विरा
१४०४ वर्षेनिर्देशमविषयति एव पुन पुनस्तद्विशिष्टाणी भाव्ये, एतां च छत्र कावित्ताम्य
वरानयने चोपपाताः । उक्तं च —

“ अयनांशाः सत्रा देवा क्रमे कान्ठौ परावने । ”

इष्टपञ्चे चायनांशानयनाय करणमिरम्—

¹ भाषाड विक्रमं मन्दससेहू ५७९न त्रिषा ६९ भुं१ ।

मन्त्रे २० निर्ममं मन्त्रेत् नष्टया कल्पे स्युरयनाशकः ॥१॥'

ध्यातृणां-चैत्रादिः किञ्च साकान्तः। स पञ्चत्रिंशोत्तरसप्तशतैकैकैः स्थानं, स
 चाप इतिः सविष्णुमात्रं स्थाप्यते, स चात्र १५१२ रूपः, अस्मान् ५७९ कश्चि जायं ११३, इति
 त्रिगुणस्य क्रमान् १-१-२० अङ्गैर्गुण्यते, यद्यपि यद्यपि मक्त्वा मक्त्वा कर्मपरि यद्यपि यद्यपि
 मङ्गाः १५, कङ्काः ५३, रिक्काः ४४। इति १५१२ वर्षेऽपमानापरिमाणं सुस्मेष्टिक्रवाऽऽवादि,
 परं प्रत्यक्षमप्यैव कङ्का विविधविधैव वर्धते इति त्पुण्यमानमेव वाङ्मयादिभिर्वा सङ्गतं, एतेऽप्यत्र
 भिरपि तदेवात्राहृतं। तथा च १५१२ वर्षे १५ मङ्गाः ३४ कङ्कायाश्च, इह सुस्मेष्टे शिष्टं
 ज्ञानं भागा एतद्विहृतं ३१ कङ्काः ३७ रिक्काः ३०। एते राशिभिर्वाऽपि सप्तमानत्वाद्भवतांमपि
 सप्तमङ्कादिभिर्वाऽपि मेघराशिर्मुक्तः वृक्षस्य चैत्रेऽप्यत्र ३७ कङ्काः १ रिक्काश्च मुक्ता इत्यामरं,
 स्वपता-१-१-३७ ३०, नवै सायनाऽर्कः।

अत्रात्रोद्भवो हृष्यस्तत्त्वस्मान्न २५६ विः स्थाप्यते यथा-२५६ २५६, २५६ ततः सूर्य
मुक्ताङ्गः शिवदेवस्यैव सैवमङ्गानुत्पाद्यते, यथेह-अङ्गाः २८, कक्षा २२, विक्रमाः १० । एतै
कानां त्रय इति राक्षसो गृह्यन्ते, जात ७१६८-५६१२-७६८ । कानां ६ मस्तथा ऊपर
सूर्यं ह्यत्र जातमुपरि ७२६४, अथ ३० आगे ऊपरं यजानि ०४२, हृष्यमर्कभोग्यमेव यवोदयते
इत्यतः स्थाप्यम् ॥

अथ ह्यहममुक्त्वा नयननेत्रसमयं स्फुटीवर्तुमाह—

इष्टान्मुक्तनवाशकेर्वशगुणैस्तथाप्यैर्लवार्थं फल,

लभं सायनमूर्ध्वराशिसदितं सैकप्रवृत्त्यंशकम् ।

तद्भुक्तेन लवाविना तदुदयः क्षुण्णो हस्तस्त्रिशता,

भास्वन्नोग्यवदान्तरोद्वयुतः कालः पलास्मा भवेत् ॥६८॥

इयं ह्यस्या-छन्दो बो मन्वांस इन्द्रास्ति वरमाववाग् चन्द्रास्ते वरगुणीहरण निमिर्मन्वन्ते बन्ध
मन्वास्ति कन्मरूपं तिरव कर्तृ त्वान् । कन्मिति तदेव कम् छेवं । तव सावनमूर्ध्वमतीतवसिष्ठ
व हरता पक्षः प्रवृत्त्यङ्कोऽधिकृतनवांससत्त्वमिमामात्मनो मध्ये देवः । अनुग्रह तु प्रविष्टविवाह
वार्त्त्यमात्रे नवांसमिमामरावर्त्ति धियेन्, तत्र अनुग्रहापूर्वापर्यदेष्टव्यम् । ततः एवं कृते यस्मात्तेन
मुत्तन छन्दोमात्रिकम्पारूपपदेष्टव्यमयम् पक्षरूपं त्रिभुवस्य कम्पारूपवत् । मागवन् वरुणा कर्ष्यं छेवं
उपरि बो-द्वःस्थावराय त्रिंशता मागं वरुणं पञ्चाक्षरस्य पदेष्टव्यमुक्तमुच्यते । तन्मन्त्रं पूजनी
बर्मभामयं सिध्यते । तत्राष्टाकाम्तराजोऽरिहममरप पाश्वराय पाश्वरि छन्दानि म्युमेपां मानानि
पञ्चरात्रानि तन्मन्त्रे सिध्यन्ते । एवं कृतं यो-द्वः स्थापयतिः पदेष्टव्यं वरुण इष्टव्यम् इन्द्राऽन्
समन्ति ।

समाप्त कर्कशप्रभ सुनिवे कल्याणवति गृहमाले द्वापराभासात्पूर्वनमस्ते नो वसुधै
२ कृता मिथिमेनो सखात्रिकायाः यद् वाचं ई । आऽयः ? वादरीभिर्भिक्षायाः रणादास्तौ
१ कुमुदीगिति समा ? इत्यम् ।

ह्यर्थाः । एतावतांशाः पदं कदाच नवारिष्ठमिति स्यात्, एकैकस्य विंशतिस्तस्य पश्चिच्छान्तिपत्र
 आत् श्रम्यां त्रिमशान्यां स्थितायां चत्वारिंशत्कर्मः स्मृतिरिति भावः । एतच्च सप्त सायमं क्रियते,
 अयनांशाः १५ कदाच ३४ मीत्यन्ते । तथाऽपीता राशयो ये स्तुतेषामहो राक्षित्याने दीयते,
 स चात्र त्रिक पद, कर्क कप्रस्य गृहमाप्तरात् । तर्थाभाङ्गमध्ये एकः प्रहस्यक्षो दीयते कदासप्तक
 च, यत् एकैकस्मिन्नांशं त्रयस्त्रिंशदांशाः कदाविंशतिश्च स्तुः, तन्निभागे कृते यथोक्तमेवास्तीति,
 ततो जात त्रयो राशयोऽपीताः, वर्तमानकर्ककप्रस्य नांशाः २१ कदा २१ एतावत्कुर्त, गतरा
 क्षिप्तस्य नास्त्यत्रोपयोगः, ततस्तमुक्तेन वर्तमानकर्ककप्रस्यमुक्तेन २३ भाग २१ कदाहूपेन तदु
 ह्योऽत्र प्रस्तावन् कर्ककस्याः ३४१ पञ्चरूपो द्विर्नस्य गुणितः, यदि विकलाः स्तुतवा त्रिर्नस्य
 तृतीयस्थाने विकलाभिरपि शुष्यते, इह तु ता न सम्पीति द्विरेव न्यास ऊचे, आर्तं कमात्
 ७८४३-७१६१, अयः ६० भागे कर्म ११९, अतोपरि क्षेत्रे जातमुपरि ७९६२, अस्य ३०
 भागे कर्म पञ्चानि २६५ क्षेत्रे १२, तस्य ६० गुणने ३० भागे च कर्म अस्यपि ७७, ॥
 २६५ पञ्च २४ अक्षररूपं कर्ककप्रमुक्तं । रविमोग्यमुत्तमन्तराक्षे उत्तमपञ्चमाणरूपान्तराक्षेयमुत्त च
 क्रियते, यथाऽत्र रविमोग्यं पञ्चानि २४२, आन्तराक्षेयस्तु मिथुनमेव, तस्मान्न ६०९, प्रयाजा
 मीक्षने आर्तं ८१२ सूर्योदयावित्यन्तैः, क्षेत्र्याः ११३ पटीभिः ३२ पक्षेय गते कर्कस्य
 कर्म्याः समेतीति । विशेषस्तु—

“ह्योर्नवांशयोः ह्यदि प्रतिष्ठायां विशेष्यते । आक्षेपविवासनाविषे द्वितीये च सजाफिका ॥१॥
 संस्थाप्य उत्तमानं गुणयेन्ममनवांशकैः । नवमिस्तु ह्यते भागे कर्मन्तरपञ्चमागः ॥ २ ॥”

अत्र कल्पितमुदाहरणमात्रं यथा—अत्रैव कर्ककमे प्रतिष्ठायां तृतीयः कन्यानवांशोऽष्टमः कुंभ
 नवांशश्च गृहमागौ स्तः । तत्रैव कुम्भनवांशावर्वाह् कन्याहवो नवांशाः पञ्च सन्ति, अतः कर्क-
 कानं ३४१ पञ्चभिर्गुणयन् जात १७ ५, अस्य नवमिमीगे कर्म १८९, इत् च तृतीयकन्या
 नवांशप्रहणाय त्यष्टीकृते १३ पटी ३२ पञ्चरूपे काले क्षिप्यते, आर्तं यदयः १६ पञ्चानि ४१,
 ह्यपि काले गते कुम्भनवांशपेक्ष ॥

अथ कर्मांशसप्तमसप्तमनापायमोक्षनिरपेक्ष प्रश्नरमाह यथा—

संक्रान्तिराशेर्गतनाडिकाग्ने, माने विवा निश्चयः सप्तमस्य ।

संक्रान्तिमोगेन ह्यते तदीयऽपक्षान्विते दोषमिहार्कमोग्यम् ॥६९॥

व्याख्या—दिनसमे सूर्याकान्तराशेर्मानं संक्रान्तिसप्तमात् प्रभुवि कप्रसप्तमाह्वाग् या घटयो
 गतास्वामिर्गुण्यते । रात्रिकमे तु सति सूर्यान्तराशः सप्तमो राक्षित्यमानं तामिर्गुण्यते । ततः
 स्वान्तरमुक्त्या भव्यते । यत्कर्म तन्मध्ये प्रस्तुतराक्षेक्षिमागः पृथक्कृत्य क्षिप्यते । तदस्तथा कृते
 यदि यस्यात्कर्कमुक्तं सूर्याकान्तराक्षिमभ्याग् पश्यते, यन्त्रेय तर्कमोग्यं ।

यथाऽत्रैव दिनसमे संक्रान्तिराशेस्तदानीं सूर्याकान्तराशेर्नपक्ष मान २३५, तत्संक्रान्तिसप्त
 माह्वा कप्रतोऽर्वाग् या गता यद्य ९९४, तामिर्गुणितं आर्तं २९३६५० । अस्य स्वान्तरमुक्त्या

आन्तराश्रममेतानि पञ्चरूपाणि कृत्वा नि वाचन्ति शुष्यन्ति वाचन्ति संक्षोभ्य तावन्नाशीनाम्
होऽर्कं देव ॥

शेषादथ खगुणः३० गुणावविशुद्धोवयवद्वताद्वामेन ।

भागादिना सनाथो विननाथो निरयनांशको लभम् ॥७३॥

व्याख्या—यत्र क्षये सति क्षम प्रोचयितु न पार्यते तस्माच्छयात्, खगुणेति त्रिंशद्गुणीकृतं
वाचस्पत्यश्रममानेन भागे यत्तन्मयेऽष्टककविच्छास्वरूपं तत्सूर्यं वक्ष्या ततोऽप्यनांशं कथ्यन्ते, शेष
स्तुदमिच्छाके क्षम नवींशम् ॥

इहमाद्यप्रकारे भाष्ये—यथा यन्त्राः १३ पञ्चानि १२, गतो घृष्ठा पक्षीकृतो जात ८१२
पञ्चानि, यन्त्रोऽर्कमोवयवद्वताद्वता २४२ रूपस्य क्षेपने स्थित ५७० । अथ साधनस्तुटार्क
१-१-१७-१० रूपे वृत्तस्यः शेष २८ मात २२ कक्ष ३० विच्छास्वरूपं भागादिभोग्य क्षिप्त,
जातोऽर्क २-०-०-०-० । तद्वत् पक्षीकृतकाष्ठान् ५५७ रूपान् अकाकस्तुत्पराश्रयप्रवतनस्य मिथुनस्य
मानः १०५ रूपं शुद्धमित्येकपक्षिमेवे जातोऽर्कः ३-०-०-० । शेषस्य २६५ रूपस्य मभ्यान् कर्कस्य
मानं ३४१ रूपं न क्षुब्धतीत्यतः क्षेपं ३० गुणेन जात ७०५० । अष्टादस्य कर्कस्य मानं ३४१
भागे क्षमं त्रित्व कक्षं भागाः २३ कक्षाः १८ विच्छाः ४९ । इत्यर्के योजितं जात १ २३ १८ ४९
अस्माद्वयनांशाः भागः १५ कक्षा ३४ रूपाः शोष्यन्ते, जात कर्क ३ ७-४४ ४९ । अत्र कक्षस्य सप्त ७
भागाः ४४ कक्षाः ४९ विच्छास्य मुक्ता इत्यागत । एकैकस्मिन् नवींशे त्रिंशदंशस्यं सूर्यत्रिंशदंशस्य
विंशतिकक्षस्य स्फुरिति पञ्चिमांशः ४ कक्षमित्य नवींशद्वयगत, उपरि चैका भागः कक्षासप्तकं च
महत्सर्वं इत्ये नमूर्ता ये स इति क्षेत्रं । द्वित्रिकक्षाविधेये च न शेषः, क्षमकक्षानामविमूस्मत्वान् ।
विधेयस्तु स्वरूपस्याऽहि काकास्तुम्राधानयनमेव—

अर्द्धांशं प्रति बीकराः ४५ स्रक्तान्तेर्गवतासराः । तदैकशत्रुमरमा ३०र्धं क्षममाकान्तराक्षितः ॥१॥
क्षेपे पक्षिहते मर्के द्विस्तत्वा क्षममस्रकः । शोराण्काहमकऽत्र शोराधमपि क्षमते ॥२॥

व्याख्या—अर्द्धांशो यामस्त प्रति ४५ पञ्चानि भुवकः । तत जाय याम पूर्वं ४५ द्वितीयं
९०, एवं भुवकोत्पत्तिः । यथा च वाचदिनमानं तदा तत्र च भुवमस्त्वमकृत्वायाममानं । ततो याम
यानपटीविमन्त ४५ भुवकापस्तन्मये तदैव पटी पटी प्रति भुवको क्षेत्रः । यथाऽत्र मयर्क-
मन्तदिनास्तु सप्तदशोऽहि धिमागोनाष्टपटीकपामेपु पटी पटी प्रति त्रिंशद्भूतपट्टकानि भुवक-
क्षेत्राक्षिकेन मनेति । कथं ? तद्विमस्रकं ७ यत्रयाः ४२ पञ्चानि क्षेत्रतथायाममानं पक्षीकृतं जात
४६२ । ततो यदि ४६२ पक्षे ४५ पञ्चानि भुवकः स्यात्तदा १ पटीमरक ३० पक्षे किं स्या
सिद्धि राशिचक्रमापना-४६२-४५-३० मन्तरामिरत्येन गुणितः, जल ७७०० । भाष्यरा
क्षिता भागे क्षमं पक्ष ५ अक्षर ५०, यद्यपि चैवमपि तथापि त्रिंशद्भूतान् २२ पञ्चानि पूर्णा-
म्येव विवक्ष्यन्ते, ततोऽत्र १३ पक्ष पक्षगुमाः, जल ७७ । उपरिस्थ ३२ पक्षावेमया पक्षत्रये

क्षिमे जार्त ८१, संक्रमतेर्गतविता १६ मीछन ९७, यस्य ३० भागे खर्च्य ३ क्षेप ७, छत्रद्वय गतं, पुर्वस्व कर्कछमस्व त्रिंशोसप्तसकं चेत्तर्यः । नवांशानिनीपायां गु ७ पञ्चया इत्य जार्त ४२०, त्रिसन्ना ३०० भागे खर्च्य द्वा क्षेप २०, नवांशद्वयं गतं तृतीयस्य २० कक्षाश्च गता इत्यर्थः । होयरीति पष्टि-
इत्यत्राप्य होयराष्ट्रैः ९००-६००-१५०-६० भागे क्रमान् होयरेष्वाप्तान्द्वयशोऽष्टात्रिंशोऽष्टा अपि
छन्दन्ते । नवांशस्य तु प्रमुखाया मुरयस्तात् पूजयुक्तिः । अनेन विविता कक्षाव्यशेव व्यवहारपान्दु
विकक्षाः, जत एव स्फुरोऽत्र विधिरित्यूचे । ननु च सर्वत्र नवांशस्यैव चेत् प्रमुखा तथा किमर्थं कर्माणां
प्रहायां च त्रिंशोऽष्टा व्यवहृतिरन्ते ? उच्यते—' त्रिष्यपि क्रूरमध्यस्तौ ' इत्यत्र छन्दन्तोः पञ्च
इत्यत्रिंशोऽष्टमध्यस्तौ क्रूरमध्यस्तौ विचारः । तथा सति " दृष्टेन यदि स्वादृष्टादृष्टकर्ममयाः क्रूरः "
इत्यत्र छन्दन्तोः क्रूरमध्यस्तौ विचार इत्याद्युक्त एव त्रिंशोऽष्टानामुपपादः । तथा छान्ते यद्गर्गः क्रूर
मध्यस्तः सौम्यमध्यस्तो वा, अयं मध्यः स्वर्गस्तोऽन्वर्गस्तो वा इत्यादिचिन्तायामपि । ननु न
वति तर्हि कक्षादिष्वप्येवमिति कथोपबोद्धवते ? उच्यते—अत्र कक्षराशिः बह्वपेक्षयाऽर्थाधिकः स्वा-
त्तया रूपं गृहीत्वा त्रिंशोऽष्टि तु वीर्यते । एवं विकक्षाणामर्थाधिके कक्षास्तु कर्षं देयमित्यादि, जातकपटी
त्रांशानुः—विहातुर्नृणांस्वर्गद्वयाद्यायवने कक्षादिष्वप्येवमिति उपबोधोपयोग इत्यत्र प्रसंगेन ।

एवं दिवा कर्माधानमननुक्तं ।

"राशौ तु मूर्ध्नि यद्विष्यं तस्मात्तत्तत्रमष्टमम् ।

उवेति पूर्वत्वा तेन क्षमोदयविनिर्णयः ॥ १ ॥"

तथा देवपुत्रयादन्वन्मिन्पुत्रं जावद्विष्या एव जत्वार. पादा वृष्टञ्जित्, एवमभिन्नुदयावत्
अप्युत्रयं जावद्वारम्भा एव जत्वार पादा वृष्टञ्जित्त्वेन स्त्रिःस्वमस्य पादकल्पनबोद्धवती नवां
क्षेत्रेऽपि निर्णयः । इत्युक्ता छत्रस्फुटीकृतिः ।

अत्र विवा काळज्ञानं प्रायः सङ्गृह्यमाणमप्येतत्तत् काळवन्काया ज्ञातः कालभ्यामीव
वृत्तते । तत्रादौ तावत्सूक्ष्मदिनमानानवन्मेवम्—

"दत्तायनांशा रश्मिमुक्तमागाः फलेन गुण्या दिनद्विद्विहाम्याः ।

बह्वपिभिक्ष्यं यत्किञ्चयेत्तत् स्यात्तत्तत्(य)नूर्ध्वं मयमपुमानात् ॥ १ ॥"

व्याख्या—इष्टाऽन्वयेन स्वाक्रान्तराशेर्भावन्तद्विंशोऽष्टा युक्ताः स्तुतगम्ये तद्वर्षीयायनांशान्
मित्रा अपर्वागतवासिस्तकेन दिनद्विद्विहानिक्लेम कर्त्तव्यादिना पूर्वोक्तेन संगुण्य बह्वया भागे यद्व-
च्यते तद्वपटपरिकं रसद्विनाम्य इत्याद्युत्तरन शुटशाहर्मानस्य मन्त्रे क्षेप्य गुणारिपदुरवेऽर्के, कर्क
द्विपद्वये १२० तस्मादूर्ध्वं कार्यं एवं स्पष्टं दिनमानमावाति, तस्मिन् पष्टिपटीन्तराशेयत्रमस्याप्ये
त्रिते क्षेपं स्पष्टं यात्रिमानं । अत्रबोध्य इतिरूपटीकरण्याशानुपयोगः । नवाऽत्र मेयेऽर्कगमनास्तु
स्तस्मैऽदि पावस्वपटी १३ पक्ष १२ समये "स्तुटोऽत्र मातुः" इत्यादिकल्पन संभावाः स्तु-
टार्कमुक्तमागाः १६ कक्षाः ३ विकक्षाः ३० । एतन्मन्त्रेऽवनांश १५ कक्ष १४ क्षेपे जात राशिः १

भागः १ कलाः ५७ विकलाः ३० । अत्र स्थापनार्थेन मेघराशिः पूर्वोऽपि मुख्ये वृषस्य वैको
 ५३। १ कलाः ३७ विकलाश्च ३० मुक्ता इत्यागत, ततोऽत्र वृषराशिसंज्ञा दिनशुद्धिः पठ २
 अक्षर ५२ रूपा पाठा, ततोऽप्राचयाद्वा गोमूत्रिकादीत्या स्थानद्वये न्यस्य ध्वजत्र चिह्नं अपरत्र द्वा
 पञ्चाशत्वा च गुण्यन्ते । स्थापना । २-५२ गुणिते च आर्त क्रमात् २-७४-६० । ५२-
 -१९२४-१५६० । सर्वाभास्यस्य ६ भागे छद्म २६, इवमुपरिस्थे शिष्टं, आर्तं १९५० इव
 आचरात्मयः स्याद्वेन ६० रूपज सह समर्पकस्थित्यान् मीक्षितं, जात २०१० । अस्य ६० भागे
 छद्मं ३३ उपरिशिष्टं आर्तं पञ्चानि ८५ । एतन्मन्त्रे आचराशिसंज्ञः ७४ रूपोऽष्ट समपक्षिण्य
 स्थान् क्षितो जात १५९ । अस्य ६० भागे क्षेत्रं अक्षराणि ३९, छद्मं पठे २ उपरि शिष्टं आर्तं
 पञ्चानि ४ । अस्व ६० भाग छद्म घटीस्थाने शून्यं । स्थापना—घटी० पञ्चानि ॥ अक्षराणि
 ३९, इव वृषाद्याहर्माने घटी ३१ पठ ४६ रूपे शिष्टं, जात घट्यः ३१ पञ्चानि ५० अक्षराणि
 ३९ इव स्पष्टं तदिनामान् । तत्राक्षिमानं तु घट्यः २८ पञ्चानि ९ अक्षराणि २१ ।

अथेतो मध्यमस्तुतानवर्तनं यथा—

‘ज्येष्ठदिनादिनं शोध्यं शेषाद्विगुणात् स्वतः ।

त्यजेत्सप्तसरे ५७ छन्दे सूर्ये १२ माघादयः स्वताः ॥ १॥”

व्याख्या—इष्टाहर्मानं ज्येष्ठाहर्मानाज्ज्येष्ठे, शेष इक्षमिर्गुण्यते, ततश्च स्वत इति तदेवाधो
 म्यस्य ५७ भाग अक्षराणि तन्मुद्रमाह्वान् कर्षते, भागाप्राप्तौ यदि ५७ अपेक्षयोर्ध्वत्वाऽहोऽप्राधिकः
 स्वाचरा रूपं गृहीत्वा मुद्रमाह्वान् कर्षते, तत्र तु तस्य सूर्ये १२ मणि पञ्चम्यते ते मन्त्राद्विगुणायां
 पादाः शेषाण्यहुक्कानि । यथाऽत्र तदिनामानं ज्येष्ठाहर्मानात् घटी ३३ पठ ४८ रूपाच्छावित जात
 घटी १ पञ्चानि ५७ अक्षराणि २१, इव शेषमाहसमिः संशुण्य पठया अक्त्वा अक्त्वा उपरि क्षेत्रे
 जातमथा ५३ छद्मं च १९ । अरब च ५७ भागो नाप्यते, तपि ५७ अपेक्षयाऽस्याप्राधिक्यं, तत
 स्वतः किमानहुक्कानि कोमविद्यतेः १२ भागे छद्मं पठे १, शेषमहुक्कानि ७ अहुक्कानि ३३, इव
 तदिने मन्त्राद्विगुणाया ।

अथेत इष्टकाकच्छाया

“समरीकर २१० इतिदिनते विहते वाप्तिस्तपयैर्युगतसेपै ।

छद्मं मध्यमदैर्युग् नगरहितं स्थान् पक्षध्रमा ॥ १ ॥”

शक्यमर्क १२ गुण वृत्ता वाप्तिस्तपयैर्युगतसेपै ।

छद्ममहुक्कानं स्यादेवं छायाहुक्कानम ॥ २ ॥”

स्पष्टो । व्याहरणं यथा—तदिनं घट्यः ३१ पञ्चानि ५० अक्षराणि ३९, इव २१० इतं
 आर्तं ६५१०-१०५००-८१९ । पठया अक्त्वा अक्त्वा उपरि क्षेत्रे जातमथाः ३० तनुपरि
 १६, तस्याप्यूर्ध्वं ६९८७ । ततोऽस्य शुगतेवि पूर्वाह्न गतपक्षमागः, अपराह्नु सप्तपक्षः । अत्र
 पूर्वानीत १३ घटी ३२ पठसप्तैक १२ भागे छद्मं पञ्चानि ८, सप्त १९२, तन् १२ गुणितेऽत्र स्य
 १६ क्षेत्रे च जात २१०८ अस्य ८१२ भाग छद्मं अहुक्कान्य २, शेष ३८४ इव अहुक्कानव
 भाग ६० गुणं, अथ-स्य ३० क्षेत्रे आर्तं ४१०७०, तस्यापि ८१२ भागे छद्मं अहुक्कानि ५०,

छेप ४७ स्वर्ग । अथ यत् ८ अङ्गुल २ अङ्गुल ५० [५१] रूपस्य मन्त्रे मन्त्रपञ्चाभापरा
 कुम्भपञ्चमेये पदाङ्गात्कर्मणि च जातं यत् २ अङ्गुल १० अङ्गुल २३ [२४] । एवं समाङ्गु-
 लकुम्भाया १३ पटी ३२ पञ्चमये स्थापित्वागते ।

अथ प्रथमार्थमेतच्छावातोऽर्चं काक आसीदने—

“सात्रि० अङ्गुलपरि० १२ गुणैर्मप्याङ्गुलोनिर्तैः ।

त्रिभेद३२ ते दिने मन्त्रे पुनर्तं क्षेपमाप्यते ॥ १ ॥

अथाऽथ सात्रि० अङ्गुलपरि० १२ गुणाः १०८ अथाऽथ १० अङ्गुलमेवे जातं ११८ । इतो
 मन्त्रपञ्चाभायाः १ यत् ७ अङ्गुलरूपत्वात्कुम्भरूपत्वकरणेः १९ अङ्गुलरूपमे जातं ९९ । अथ
 तदिनमानाङ्गुलं ४२ गुणैरुक्त्य पञ्चमा मन्त्रा मन्त्रोपरि क्षेपे जात अथा ४२ करि २८,
 तत्त्वाप्युपरि १३३७ । अथ ९९ भागे कर्मं पटी १३ क्षेपं ५० । यत् ६ गुणैः ५० अथ २८
 क्षेपे च जातं ३०९८ । अथ ९९ भागे कर्मं पञ्चमि ३० क्षेप ५८ । यत् ६० गुणैः ५० अथ
 ४२ क्षेपे च जातं ३५२२ । अथापि ९९ भागे कर्ममष्टादि ३६ क्षेपं ५७, यत् ९९ अथ
 अथाऽर्चानिष्ठमित्तव्यो रूपमष्टमेऽष्टादि ३६ । अथ च ३६ अङ्गु ३० अथेष्टयाऽर्चानिष्ठोऽष्टी
 स्वर्गाऽस्मान् १ पञ्चममे जातं पञ्चमि ३१ यत् अगते परे २ अङ्गुलानि १० अथगुलानि २४
 छायायां बटी १३ यत् ३१ अथ चरितदिनं । अथगुले स्वेताक्षरां समायां क्षेपदिनमेवावन्
 त्वान् । एकद्विपञ्चविंशति च म बोधः, कर्ममन्त्रपञ्चान् । इति प्रत्येगच्छावाकाकनोपमनमूत्रे ।

अथ मत्तावाङ्गुलायां च तद्वर्तीनां च स्फुटिद्विद्विष्यते—

“गतेहनाम्नो गुणिताः सखेभिः ८ ०—६००—४ ०—२ ०, सर्वर्षवादीविहताः कथायम् ।

मुक्तर्षयुक्तं सकृदा मयाः स्मृ, यद्वय हतेनहसतेषु मुक्ति ॥ १ ॥”

अथ मार्ग—

“इहान् मार्गवनाधोऽष्टतारिगुणितास्ततः । सर्वर्षवदिका मन्त्राः कथायाः स्फुटिति स्फुटम् ॥ १ ॥

मुक्तर्षवाहसत्वारिममाणसिद्धान्ततः । यद्विमकेऽष्टकादि स्थाप्येवे यद्विगुणे ततः ॥ २ ॥

सर्वर्षवदिकमके कर्म स्थाप्यकमरिक्म् । एवं स्वया मयाः सर्वे कर्मणा गजकोपने ॥ ३ ॥”

स्वयाः । अथ महद्योपेयिषि समप्रनक्षत्रसत्कगतनाडीगुणने यद्विगतस्व ८० कथाप्यत्वात्
 ८० गुणराजः । अथसत्त्वात् यत् मन्त्रपञ्चाभापञ्चमस्व इत्यथ मन्त्रैकपापस्व वा गतनाड्य इहा,
 यत् ६००—४००—२०० कथाः समानुपकारा इति स्वमूर्ध । सर्वर्षेयि अत्रापि ममप्रनक्षत्र
 तन्त्रात्रपञ्चापादिसत्कमरिक्म् सर्वर्षवादीमित्तत्र यत् मज्जनमूर्ध । एवं मुक्तर्षवाहसत्वारित्वाभाये
 कद्विदिपापमुपपन्नसमये २००—४००—६०० कथायां कर्मपञ्चमायु क्षेपोऽप्युक्तः । यद्विगतस्व
 च यशाभोऽप्युपपन्न येन यत् अथयि दास्यतेन प्रदेय मुक्ताः स्फुटता तेऽप्युपरि कथायाः ।
 अथमेवाचोऽप्युपपद्यते—

“इन्दीर्मुण्या गता यतनेऽष्टतारि पतिभे सदा । योममूर्धकमुक्तायां गुण्या अष्टतारिभिः ॥ १ ॥

यानिवाचनिराहणां द्विमप्या पादगत्ततः । गता यन्मो हताभ्याद्विगतस्व स्थाप्यकमरिक्म् ॥ २ ॥

शुर्वाभमगतिरेन कथा वा विहताः कथाः । सोप्यागता द्विसतीमप्याप्येर्ष भोत्पप्या ॥ ३ ॥”

म्यास्या-अष्टमयेति चम्पारस्य सर्वत्र मक्षत्रापेक्षयैव टिप्पणकेषु क्तिरनात् । अष्टमया
 तिभिदिति भीमादीनां चारस्य मक्षत्रापेक्षया राश्यपेक्षयाऽपि च क्तिरनात् किमयेति
 सन्पादीनां चारस्य तु मैकपादापेक्षयैव क्तिरनात् तदपेक्षयैव वर्तनीयं, तत्र मया
 इत्युक्तमेष्टमादयः २०० गुणिता मपादात् प्राधान्यरसक्रमणान्तरासर्वघटीभिर्भस्म्यते,
 कर्म कक्षायां युक्तं स्यात् । राशेस्तु वामगतित्वेन चम्पस्ये तत् २०० मन्पात् पात्पते, तेषं रा
 हुणा तस्य पादस्य मीर्यं क्षेत्रं, तस्य च मीर्यकक्षाप्रत्ययाविमोग एव कार्यः, रासमोऽपि तत्र
 भोग्या एवोपरि देया, एवं सूर्यादीनां क्वचित् पादापेक्षया क्वचित् पादद्वयत्रयापेक्षया च
 स्वयिवा वर्तना कार्या । केवलमनया रीत्याऽर्क्याः सप्त महा मुक्तापेक्षया स्फुटीस्युः, राहुस्तु मा
 म्पापेक्षया स्फुटीत्वान् । यदि च राहुराश्वकर्म्ये पङ्क्तिष्वते तदा केनोपि भोग्यापेक्षयैव स्फुटी-
 म्यात् । पण्या इत्येवष्टमयेषु मुक्तिपिति सर्वधनार्दीषिद्वयेष्विति क्षेत्रः । अथ भावः-अष्टमया मया
 समर्धं पदचतुर्दशदीनां वा पट्टया सगुण्य सर्वधनार्दीभिषयायोगं त्रिद्वयकमादनादीमिवा मानो
 ह्यते चम्पस्येति त्रिष्वं कर्मं तत्कर्मचिकित्सरूपं महाभां वैवसिकगतिमानं क्षेत्रं ॥

अथ चाल्पकिकित्कर्तुं नवमहण्यां स्फुटीकरणेनोपाहरणं इत्येते-तत्रार्कस्तावत् मानेन स्फुटी
 कृतोऽस्ति, तस्य च द्वावसप्तकान्तिषु क्रमात् कक्षाचिकित्सारूपं वैवसिकगतिमानं प्राय एवविधं
 स्यात्, तद्वदि-

“वन्धर्वा निवृत्तौ ५८-९ नवेपुसवृत्तिः ५९-१८ त्रिं वत्सरं ५९-५६ म्युनिका,

पदिद्वयस्य ५७-१२ कुजरेपुगमनं ५८-० पैकोनपदिर्हिया ५९-७ ।

पदिर्विधमुदा ६०-१३ कुब्ज च सगुणा ६१-३ क्वच्च द्विपुग्विधवृत्तिः ६१-२९,

क्वच्च सतिपि ६१-९ पट्टिका युगयुग २९ क्षेत्रेषु वृत्ता युवम् ५९-१८ ॥ १ ॥

स्फुटस्तु वरिने पुष्यप्रति तस्य गतधन्यः कर्षसमये १७ वाः ८०० गुणा, जार्ध १३६०० ।
 पुनसर्वधन्यः ६६, तामिमागे छम्पकक्षाः ७ इ विच्छाः ३ क्षेत्रं ३२, तस्य ६६ मपधन्याऽर्ध
 धनविदत्ताविच्छाः ४ । पुनर्वसोरन्त्यपादस्य २० कक्षाः कक्षमन्थे क्षिप्ताः, जावाः कक्षाः
 ४०६, चार्मा ६० मागे कर्म ६ अक्षाः कक्षाः ४६ विच्छाः ४ । मुच्यराक्षिप्रमनुपरि दृष्ट या
 स्यतश्चानीं स्पष्टेस्तुः ३-६-४६-४ । वरुगवित्तु कक्षाः ७२० विच्छाः १६ ॥

अथ औमस्तदिनेषु चरमत्रयवत्सविति । तदा गतधन्यः ७४९ । कर्म १ च यः ० मंग ४४ ।
 वरिधस्येवधन्यः १६ । कर्षेविधन्यः १३ । अन्तराक्षदिनद्वयस्य धन्याः १२० मीठने
 १४९ । वाः ८०० गुणा जार्ध ११९२०० । सर्वधनार्दयः १०२२ । तामिमागे छम्प कक्षाः
 ११६ विच्छाः ३८ । पूर्वमत्रयवत्सवत्सवत् २०० कक्षास्य जावाः ३१६ कक्षा । वासा
 ६ मागे कर्म ५ अक्षाः क्वपरि १२ राक्षिधने जाव स्पष्टा भीम ११-५-१६-३८ ।
 वरुगवित्तु कक्षाः ४६ विच्छाः ५८ ।

अथ पुष्यस्तदिनेषु वृष इतिवत्सविति । तदानीं गतधन्य १७० । कर्म १ द्वे पुष २३ व
 दिनमपवधयः ३७ । कर्षेविधन्यः ३३ । अन्तराक्षदिनद्वयधन्याः १२० मीठन १७० । वाः
 द्विपिकापादत्रयस्यैव वृषत्वान् ६०० गुणा जार्ध १०२००० । अथेह द्वे पुः शपव आरम्भ

राशि० बु श्रवणोऽर्वाक् पादत्रयस्य यास्ताः सर्वसर्वाहयः ४५७ । आभिमर्गि कर्म कक्षाः १२३
 विकक्षाः ११ क्षेत्रे ३१३, तस्य ४५७ अनेष्टयाऽर्वाभिक्यादिकक्षाः १२ । कक्षानां ६० भागे
 कर्म ३ अंशाः उपरि मुक्तराशि १ शब्दे जातः स्पष्टो बुध १-३-४३-१२ । तद्गतिरपि प
 द्मत्वा एव ६० गमने पादत्रयं माहीमिष्ट ५७मीजमे च जाताः कक्षा ७८ विकक्षाः ४६ ॥

अथ शुक्रस्तदिनेष्वार्वाचपात्रेऽस्ति । तदानीं गतपटवः २७६ । कर्म १ ऐत्रि प्र गु० ३७ ।
 तदिनसेवनाहयः २३ । कार्यदिनपटवः १३ । अमराकदिनचतुष्पटवः २४ मीक्षने २७६ ।
 ता गुरोः पादगणत्वात् २०० गुणाः कार्य ५५२०० । आर्वाचपादमार्गसर्वनाहयः ११९२ । ता
 मिर्धनि कर्म कक्षाः ७६ विकक्षा १८ युगार्धसत्वा ७० कक्षाः कक्षासु सिद्धां कार्य ४४६ ।
 तासां ६० भागे कर्म ७ अंशाः उपरि मुक्तराशिचक्राने जातः स्पष्टा बुध २-७-२६-१८ ।
 तद्गतिरपि द्विस्तथा एव ६० गुणमे आर्वाकपादसर्वनाहीमियजमे च जाताः कक्षा १० विकक्षा ४॥

अथ शुक्रस्तदिनसु पूर्वमद्रपदास्तसि । तदानीं गतपटवः ५४१ । कर्म १ पू० म० सि०
 ३२ तदिनसेवपटवः ४८ । इष्टदिनपटवः १३ । अमराकदिनचतुष्पटवः ४८० मीक्षने ५४१ । ता
 पूर्वमद्रपदात्रयस्यैव कुंमसत्त्वात् ६०० गुणाः कार्य ३२४६०० । अथ मीने सि श्रवणो-
 ऽर्वाग जाता एव सर्वनाहयः ५८९ । आभिमर्गि कर्म कक्षाः ५५७ विकक्षाः ४४ मुक्तनर्वा
 क्षानां पन्नां कक्षाः १२० कक्षासु सिद्धा जाता १७५७ कक्षाः विकक्षाः ४४ । तासां ६०
 भागे कर्म २९ अंशाः उपरि १० राशिदाने जातः स्पष्टा बुधः १०-२९-१७-४४ । तद्
 वित्तु कक्षाः ६१ विकक्षाः ५१ ॥

अथ सविर्धमी तदिनेष्वुपराधुर्वाचपात्रेऽस्ति । तदानीं गतपटवः १४७७ । कर्म पुनरुत्तु च
 हा ३६ । तदिनसेवपटवः २४ । इष्टदिनपटवः १३ । अमराकदिनचतुष्पटवः १४४०
 मीक्षने १४७७ । ता सनेः पादगणत्वात् २० गुणाः कार्य २९५४०० । पूर्वपादमार्गसर्वपटवः
 ४१८२ । आभिमर्गि कर्म कक्षाः ७० विकक्षाः ३८ । इष्टे सनेर्बिल्लात् २०० मय्यात् कर्म
 कार्य १२९ कक्षाः २२ विकक्षाः ४४ । उपरितमनार्वाचपात्रसत्त्वात् ८०० क्षेत्रे जाताः ९२९ कक्षाः
 तासां ६० भागे कर्म १५ अंशाः उपरि ७ राशिदाने जातः स्पष्टा सतिः ७-१५-२९-२१ ।
 तद्गतिस्तु कक्षे २ विकक्षाः ५२ ॥

अथ राहुस्तदा विभ्रास्तपात्रेऽस्ति । तदानीं गतनाहयः १२८३ । कर्म १ विभ्रा० च रा०
 ५० । तदिनसेवपटवः १ । कार्यदिनपटवः १३ । अमराकदिनानि २१ तद्पटवः १२६०
 मीक्षने १२८३ । ता राहोः पादगणत्वात् २०० गुणाः कार्य २५६६०० । अथ विभ्रास्तपा-
 दमार्गसर्वनाहयः ३७७४ । आभिमर्गि कर्म कक्षाः ६७ विकक्षाः ५९ । तासां ३०
 मय्यात् पातने कार्य कक्षाः १३३ विकक्षाः २ । कक्षाग्रन्थे विभ्रास्तपादसत्त्वात् २०० कक्षाः सिद्धाः
 जाताः कक्षा ३३२ । कक्षानां ६० भागे कर्म ५ अंशाः । उपरि ६ राशिदाने जातो
 योग्यापक्षया स्पष्टो राहुः ६-५-३२-१ । गतिस्तु कक्षाः ३ विकक्षाः ११ ॥

राहो राह्ये ६ क्षेत्रे जातः स्पष्टः केतुः ५-३२-१ । तद्गतिस्तु राहुक्षेत्रे । अथ राह्य-
 क्रिष्टास्त्रीकृतमन्त्राणां रागविज्ञानां रत्नपत्रा यथा—

रवि	शुक्र	मंगल	बुध	शुभ	शुक्र	शनि	राहु	केतु
१६	१	११	१	२	१	७	६	९
१६	६	५	३	७	२१	१५	५	५
३	४६	१६	४३	२६	१७	१९	३२	३२
३	४	३८	१२	१८	४४	२२	१	१
५८	७२७	४६	४८	१	६१	५२	३	३
९	१६	५८	४६	४	५१	५२	११	११

ननु ग्रहाणां गतेः स्पष्टीकृतौ किं फलं ? कथ्यते—कक्षाविकलात्पथा प्रविहितमत्वा पूर्वकार्य
वेलायां स्पष्टीकृतप्रहकाद्यन्तरं द्वितीयकार्यकाकार्वाक्य यावत्पथा घटयो गताः स्युस्ताः । तस्मादप्ये
संस्थाप्य क्रमादुपगम्यते । ततः पश्चात् मागे कर्ष्य कक्षाविक पूर्वकार्यवेलायां स्पष्टीकृतप्रहमप्ये हि
प्यते । बहिष्महमप्यात् भोग्यापेक्षास्पष्टीकृतपदुमभावात् कथ्यते । ततो द्वितीयकार्यवेलायां प्रया
स्पष्टाः स्युः । तस्या प्रामुक्त एव वर्षमासपत्रे १३ दिने हस्ताकेऽष्टपटीपठने केमणिन् कार्यमिदं
पठेकायाः प्रागुदाहृतवेलायान्तरं घटयः ३५५ । कर्ष ? वैशाखशुक्लसप्तम्याः १३ घटयः प्रागु
दाहताः । तस्मिन्नेवघटयः ४७ । हस्ताकेऽष्टपटी ८ घटयः । अम्बरपट्टदिनानि ५ तद्घटयः ३००
मीकने ३५५ । मेघस्पर्शैव गतिमा ५८-९ रूपा । अनया ३५५ स्थानद्वये गुण्यते, स्थापना
३५५-५९ काटी राशी १६२६५ अथः ३० मागे कर्ष्य ५३ कपरि क्षिप्त जातं २०६४३ । अत्य
३० मागे कर्ष्य कक्षाः ३४४ क्षेत्र विकक्षाः ३१ एवमन्येषामपि ग्रहाणां कक्षा आनीताः तादृशै
साक्षात्स्वादि, स्थापना —

कक्षा	रवि	शुक्र	मंगल	बुध	शुभ	शुक्र	शनि	राहु	केतु
विकक्षा	३४४	४३९	७	१६९	५९	३६५	१६	१८	१८
	३	५९	५३	२	३३	५६	५७	५	५

एताभिः सक्तृताः प्रागग्रणीतमहा द्वितीयकार्यसमये एव विना जाता तथाहि—

रवि	शुक्र	मंगल	बुध	शुभ	शुक्र	शनि	राहु	केतु
११	१८	९	११	८	१५	१५	५	५
२७	१९	५४	१९	१५	१३	१९	१३	१३
३३	३	३३	१४	५३	४	२५	११	११

अथ ये ग्रहा अनन्तरमेव ह्यवका कक्षाभिमुता वा मार्गीभूता मार्गभिमुता वा स्युस्तेषां
स्पष्टीकृतिकथ्यते—

“कक्षाप्रस्थिते मुक्ता भोग्या मार्गप्रस्थिते । अनन्तरसक्तृता प्राधान्यादां सीमा च सर्वमम् ॥१॥
ब्रह्मदूर्ध्वं फलं कर्ष्य मुक्तमार्गीयतस्त्वजेत् । समोम्यमुक्तमार्गीयास्तान्म मार्गदितः कक्षम् ॥२॥”
अनयोर्भीष्यम्—
“कक्षात् पूर्वगता माक्यो हताः स्वर्षकक्षाविधिः । सीमान्तसर्वभपटीविमक्षाः स्युः स्फुटं कक्षा ॥३॥
क्षेत्रे बहिर्गुप्तसर्वर्षक्ये विकलागमः । मुक्तर्ष्युके तथाहै बहिर्गमेऽसक्तृतादिक् ॥ ४ ॥
ब्रह्मप्राप्तपीर्यं स्वास्मीमाधिव्येऽप्रतः स्थिते । कर्ष्य फलं पुनस्त्याज्यं मुक्तमार्गीयतदा ॥५॥
मार्गात् पूर्वगता घटयो गुण्या भोग्यकक्षाविधिः । सर्व प्राग्भोग्यमुक्तमुक्तक्षेम्या फलं त्यजेत् ॥६॥”
सार्गव्यापु कर्ष्येति बहिर्गार्गिग्रहाः स्फुटं प्राप्ति

एषां व्याख्या—वज्रमपपक्षिमे इति वक्षीमभवनाद्यन्तरमर्षाद् नेत्यथाः । मार्गापपक्षिमे इति मार्गीभवनाद्यन्तरमर्षाद् चत्सर्षः । अन्तरांशकक्षा प्राच्या इति यथाहभावगतोर्महस्य स्फुटीर्भुत् गतेह्मनादीनां ८० कक्षामिर्मुञ्चनमुक्तं तथाऽत्र वक्षिमार्गीभवनसमयदिप्यनकक्षिभित्तमुक्तभागकक्षामिर्गुणनं कार्यं । केचन वक्षीभवनरक्षाभवतो मुक्तकक्षामिर्मार्गीभवनस्योभयतस्तु योग्यकक्षामिति । प्राच्या सीमा च सर्वमपि विद्यासां प्रत्यावास्तर्षनादीनां । भवमर्षाः—यथाऽत्र च सर्वर्षनादीमिर्माग वक्षस्तथा इहसमये तद्वह्मन्व्यनद्यत्रस्य यस्यास्त्व वा कृगनादाराववक्षिमार्गीभवनं यावत् । जगता वक्षिमार्गीभवनादाराव नद्यत्रान्तरे तत्प्राचान्तरे वा संक्रमणं यावथाः सर्वघटपस्तमिर्मागो वेपः । तस्य वक्षान्तर्भित्तिं वक्षि वक्षीभवनानन्तरं महाः स्पष्टीक्रियमाणाऽस्ति तथा पक्ष्यं कक्षारिक्तं कक्षं तद्वह्मन्भवनसमयदिप्यनकक्षिभित्तमुक्तभागकक्षामिर्गुणनं कार्यं । वक्षान् प्रथमं तु गतेह्मनादीनां यवोक्तरीत्या मुक्तकक्षामिर्गुणनं सर्वघटं भिर्जगमं च विधातुं कक्षं मुक्तर्भुत् कार्यं मिति मुगमयेव । मार्गादिव इति वक्षि मार्गीभवनार्षागं महाः स्पष्टीक्रियमाणाऽस्ति तथा मार्गीभवन समयदिप्यनकक्षिभित्तमुक्तभागकक्षामप्ये तस्यैव योग्यं मागकक्षारिक्तं क्षमीस्व तस्मिन्महाह्मन् कक्षारिक्तं क्षीयते, मार्गीभवनानन्तरं तु ह्ययेति, कोऽर्थः ? यथाहभावगतीनां प्रत्यावां कक्ष यावीव मुक्तयोगं विधत्ते तथा सोऽत्रापि कार्यं एव वक्षिभो मार्गीवक्ष्यतामिमिमुजस्य महाः स्पष्टीत्युः । इत्ं वृषभकाम्बाजुदासिबते तनोः प्राबो वक्षिमार्गित्वस्व बह्वसो भवनात् ।

तत्र ब्रह्मरूपं वर्णनैव कार्य—द्वयराशौ ब्रह्मिण्य युवस्य वर्तनं बन्धा—बन्धविनोदवचनम् २६
 उभयपदयः १०, अन्तरास्यविनः पदयः २७० मीळने २७६ । एतत् पृथक्कृत्या स्वाप्यते ।
 एतौ युवस्य बन्धविनोदविने रूपराशिमुक्तं विप्यनञ्छिदिर् १ बन्धा भागाः २५ कक्षाः ४४, इदं सर्वं
 कक्षीकृतं जातं १५४४ । अस्मात् कृत्तिकापात्रत्रयरोहिणीसरस्व १४०० कक्षाः कृष्णन्ते, शेष
 १४४ इदं मृगशीर्षस्य मुक्तं । एतेन ब्रह्मपपक्षिमेऽन्तरास्यकक्षा मुक्त्य पाद्या इति व्याख्यातं ।
 एतौऽनेन १४४ मृगशीर्षेमुक्तेन पूर्वमीळिता गतेष्टपदयो २७१ गुण्यन्ते जातं ३९७४४ । तत्-
 विप्यनकं निरीक्ष्यते । ब्रह्मविनोदवारम्भ्य पुनः रोहिण्यां युवः पदयः ७ इत्यन्तं पात्रद्वयम् सर्वा
 एकत्र मीळन्ते, तथाहि—बन्धविनोदवचनम् २६, पुनः रोहिण्यां युवः पदयः ७, अन्तरास्यविनः
 पदयः ३९ सर्वासां मीळने जातं ३९३ । अनेन सर्वसंज्ञादीह्येष्व पूर्वाष्टद्वयम् ३९,७४४
 भागे सन्त्य कक्षाः १०१ विकक्षाः ८ । इदं पूर्वोक्तान्मृगशीर्षमुक्तान् १४४ कक्षात् सोप्यते ।
 एतेन ब्रह्मरूपं कक्षं कक्षं युवगमासौपत्यमेविति ब्रह्मकार्यं । कुहमेव कक्षा ४२ विकक्षाः
 ५९ इदं कृत्तिकापात्रत्रयरोहिणीसरस्व १४० कक्षाभुक् १ कृतं जातं कक्षाः १४४२ विकक्षाः
 ५२ । कक्षान्तो ६० भागे सन्त्य २४ अंशाः, ययि युवस्य १ राशिराने जातः स्वष्टो युवः १-
 ७४-२-५२ । अथ गति—महस्यदीप्तानीयोऽष्टः १४४ कक्षाः ६० सप्तम्य सर्वसंज्ञादीभिः
 ३९३ रूपामिषेकता, सन्त्य कक्षाः २१ विकक्षाः ५९ । इदं ब्रह्मरूपं ब्रह्मविने युवगतिः । गति
 स्पष्टीकृत्यैः कक्षं प्राप्नु । मधरमनया गत्या गतेष्टपदीनां प्रागुक्तरीत्या शुक्ले वत्स्यविक कक्ष
 कक्ष्यते तद् द्वितीयकार्ष्णिकायां पूर्वकार्ष्णिकाश्विनेऽप्यः सोप्यते, तत्तत्तद्व्यप्याहः स्पष्टीस्युः ॥

अथ वक्रात् पूर्व वर्तनेवम्—पुनर्वासुसुका वट्या ५९ इति विमानम्पूरं द्वितीये दिने । परव
पम्पूरं उत्तरं गृह्यमाणमस्ति, जतो कर्तव्यमिति वट्याः १० पुनर्वासुसुकायाश्चन्द्रमिहोपवर्ती । मीथेने

११ । तत्तद्विषयकं निरीक्ष्यते कदा शुक्रो बन्धीमविष्यतीति, ततो छत्रदिनादनु वन्धी मितः पटवः
४९ भागाः २१ कक्षाः १० इति टिप्पनकं छित्तिरं दृष्टं । एतच्च भागार्धे सर्वे कक्षीकृते आर्तं
१२७०, पञ्चमस्यान्मगार्धार्धार्धस्य १२०० कक्षाः कृष्यन्ते, शेष ७० । इह पुनर्वसुमुख्यं ।
एतेन ब्रह्मदेवे पूर्व आन्तराक्षकका मुख्या भागा इति व्याख्यातं । ततोऽनेन ७० पुनर्वसुमुख्यतन
गतेष्टपटयो ११ गुण्यन्ते, जात ७७० । ततः पुनर्विषयकं विहोक्त्यते शुक्रपुनर्वसागमनरितस्य
घटी १ कक्षदिनघटी ४२ अन्तराक्षदिन ५ घटी १०० मीछने ३५० । आभिः सर्वर्धनादीभिः पूर्वोक्ताह्वय
७७० भागे सन्ध कसे २ विकक्षा १२ । इह छत्रवेलायां शुक्रेन पुनर्वसोर्मुखं इह भागार्धार्ध
स्य १२०० कक्षामाये क्षिप्तं जात कक्षा १२०२ विकक्षाः १० । कक्षानां ६० भागे सन्ध
३० भागा । अपरि राक्षिह्वयाने आलो छत्रवेलायां स्पष्टः शुक्र २-२ -२-१२ । अथ गति -
अष्टरादीस्थानीयाः ७० रूपोऽङ्कः ६० संगुण्य सर्वर्धनादीभिः ३५० रूपानिर्मलः, सन्ध कक्षाः १२
विकक्षा ० । इह ब्रह्मपुर्वे सप्तदिने ग्राह्यगतिः । अनया गत्या गुण्ये च यन् कक्षार्धकं कर्तुं
छन्वते तत्पूर्वकाक्षीनमोरेषु योग्यं य

अथ मार्गात्पूर्व वर्धनीय-पुना रोहिण्यां बुधः घटवः ७ इति छिन्नितोपपन्नसिवादनन्तरमष्टमे
दिने पञ्चवदयनन्तरं छत्रं गृहमाणमस्ति, अतो सप्तदिनघटवः ५ पुना रोहिण्यां बुध इत्येनदिन-
स्य शेषघटवः ५३ अन्तराक्षदिन ७ घटवः ४२० मीछने ४७८, एता गतेष्टनादयः । तद्वि-
षयकं निरीक्ष्यते, तत्र छत्रदिनादनुत्तरं सप्तमे दिने मार्गां बुध घटवः ४५ भागाः १३ कक्षा
१३ विकक्षाः ८ इति छित्तिरं दृष्टं । तत इह भागार्धकं कक्षीकृते जात ७९३ विकक्षा ८,
एतच्च टिप्पनकं छित्तिरं बुधेन वृषस्य मुखं शेष, योग्यं तु कक्षाः १ ७६ विकक्षाः ५०, अ-
नेन योग्येन गतेष्टनादयः ४७८ स्थानद्वये न्यस्य क्रमादुगुण्यन्ते, स्थापना यथा-^१ ६ । एतेन
योग्या मार्गाप्रपक्षिमे इति वचनात्त्र योग्या एव कक्षा गतेष्टनादीगण्यनाथ गृहीताः । गुण्ये च
क्रमाज्जातं १६८५१ अथो ३० भागे सन्ध ४१४ भागे क्षिप्तं आर्तं ४८१९८२ ततः पुना
रोहिण्यां बुध इत्येनदिनस्य शेषघटवः ५३ मार्गां बुध इति दिनस्य घटवः ४५ अन्तराक्षदिन
१४ घटवः ८४० मीछने ९३८ । आभिः सर्वर्धनादीभिः पूर्वोक्ताह्वय ४८१९८२ भाग सन्ध
कक्षाः ५१३ विकक्षाः ६ एतच्च छत्रं कक्ष छत्रदिनादनुत्तरं दिने टिप्पनकं छित्तिरान् मार्गां बुध
भाग १३ कक्षा १३ विकक्षा ८ रूपान् वृषराक्षिमुच्छाद्वाग्यकक्षा १० ३ विकक्षा ८ महितान्
मीछने १८०० कक्षारूपीमूला गतेष्टवे समोद्यमुख्यमागोपायमात्र भागदिन कनमिति वचनात्
आर्तं १२८६ कक्षाः ५४ विकक्षाः । कक्षानां ६० भागे सन्ध २१ भागाः कक्षाः ७६ विकक्षाः
५४ । इह भागान् एव सप्तदिने बुधेन वृषराक्षमुखं । उपरि १ राक्षिह्वय जातः नष्टा बुधः
१-०१-२६-५४ । गतिसु १००६-५२ इत्यागादस्य ६ संगुण्य ९३८ सर्वर्धनादीभि-
यन्ते सन्ध कक्षाः ६४ विकक्षाः १३ । अनया सन्ध कक्षार्धं पूर्वमोरेषुः स्थापयत् ॥

मार्गात्पूर्व त्वेवं वर्धनीय-मार्गां बुध ४५ इति अत्रगादनु सप्तमे दिन सप्तवदयनन्तरं छत्रं
गृहमाणमस्ति । ततो मार्गां बुधः ४५ दिनस्य घटवटी १२ सप्तदिनघटी ७ अन्तराक्षदिन ६ घटी
३६० मीछने ३८२ । एता गतेष्टनादयः स्थानद्वये न्यस्य मार्गां बुध घटवः ४५ भागाः १३ कक्षाः
१३ विकक्षाः ८ एवं टिप्पनकं छित्तिरं दृष्टाभिभाग्यकक्षाविकक्षायामि १ ७६ ५० क्रमादुगुण्यन्त मो-

रत्ननागोपप्रसिद्धे इतिवचनात् आत् ३८४१२३-४ । तदा पुनरुत्पन्नं निरुद्धं मार्गमवना
 पतु १४ दिने मृगे जुषा ४७ इति क्षितिर्व दृष्ट । ततो जुषमार्गमवनविमसेषपटी १५ मृगे जुषा
 गमनविमपटी ४७ अमरावति १३ पटी ७८० मीक्ष्ने ८४२ । आभिः सर्वर्षनाडीभिः पूर्व-
 पदाङ्कस्व ३८४१२३ भागे अर्धं कक्षाः ४५६ विड्याः ४८ । कक्षार्धं ६० भागे अर्धं ७
 भागाः शेषं कक्षाः ३६ विड्याः ४८, इव मार्गमवनविमक्षितिर्वभाग १३ कक्षा १३ विड्या ८
 मध्ये क्षितिर् मार्गं पद्मायु कक्षेतिवचनात् आत् भागाः १० कक्षः ४९ विड्याः ५५, इव अम-
 वेताकां जुनेन वृषपदेर्मुक्तं । उपरि १ रश्मिर्माने आतः सप्तो जुषा १-२०-४९-५५ । गति
 स्तु १० ६-५२ इत्याद्याङ्कस्व ६ शुभमे २८२ सर्वर्षनाडीमिममि अर्धं कक्षाः ७१ विड्याः
 ३३ । अनवा अर्धं कक्षाय कक्ष पूर्वमीतमपेक्षु बोध । एवमप्येवमपि ग्रहाणां वर्तनोक्तानुसा-
 रेण स्वाधिका कक्षा । इव सर्वं व्योसिर्विशं सर्वदेष्टव्यान् प्रस्तावाव कर्तव्यम् ॥

अथ निवाहे गोबुद्धिकप्रमाणम्—

सन्ध्यालभमपि श्रेयो गोक्षुरोखातधूलिमि ।

गोपानां दीनवर्णानां प्राचा च स्यात्कनग्रहे ॥ ७३ ॥

व्याख्या—सूर्यस्वास्तसमवेऽर्धविश्वमवनापतु गोक्षुरोखातधूलिर्बो धातव्यं सान्ध्यां वाहो-
 धूलिकप्रसमनः, अथ एव बुद्धिमिरिक्तुर्धं पाषाणाय मेकवन्ते वाचसि वि मावा । अत्रचक्रे त्व
 के प्रमुनातपत्रमभिनसदुमिक्तुकोषमद्वकृतायौस्तुत्वादिक्षितैर्निर्बन्ध । अथ इति लोकस्वर्गोक्तं ।
 दीनवर्णानामिति सामान्येनोक्तं बहुधाधरा— नटिकाप्रामावेऽङ्गीकर्षं गोरजोऽपि निवेष्टा । इति ॥

अथ गोबुद्धिके पलाशवेन बुद्धिलेखन इत्याह—

शीतधृतिं पष्ठमयाष्टमं च, मद्रार्धयामौ कुलिकं च हित्वा ।

विनापि लक्षांशस्रगानुकूल्य, गोबुद्धिकं प्राग्रहरं वदन्ति ॥ ७४ ॥

व्याख्या—पष्ठमिति कक्षात् पञ्चमेन्दुः कन्धामुत्तुव, भीमोऽपि सूर्यहमयः पशुर्बुलु-
 दत्तास्वाम्य म्नेति सारगः । अर्धयामौ कुलिकं चेति अनेन गोबुद्धिके गुणसन्निवादी त्वाम्नौ वदि
 मयोस्तदानीं क्रमेणार्धयामकुलिकोत्पत्तेरित्यस्य । केसार्कस्त्याह—

‘सार्कं क्षौं पितृपितृशिशिर्प्रीतसूनी, पलेवर्धं कुलिकयामद्वोपकंमल ।’

अत्र सार्कमिति क्षौं सति गोबुद्धिकं अर्थ, पञ्चात् कुलिकमवनात् । गुरो ह सूर्यात्वा
 वतु कार्य, प्रथममर्धयामस्रगविति । पद्य ग्रहा । विनाऽपीत्युक्तेऽपि च किञ्च कान्तिसाम्यात्बो
 द्दोवास्तवाग्या एव । वदुर्कं व्यवहारप्रकाश—

“मुर्युत्तमधर्मे व्यतिपातं वेष्टति च संश्रमन्तिम् ।

क्षीणं चर्म् म्रहणमद्यनिगुह्यमित्रान्तिताम्यानि ॥ १ ॥

व्याप्योद्वहमं कपलं पञ्चाहमं च भीताशुम् ।

रश्मिर्बयोत्प्राप्तिं विवर्णं गोबुद्धिकं शुभम् ॥ २ ॥

गोबुद्धिकपरिचयने वेपा केन्द्रोपगाः स्रगो च मृती ॥ ३ ॥

प्राप्तहरमिति शोचान्तरैरजम्पत्वात् प्रथानं । यस्तारंगः—

“आमित्रं न विचिन्तयेद्ब्रह्मयुतं कष्टाच्छसाहायया, मो वेधे न कुवासरं न च गतं नागामि मं वाप्समि ।
मो होरां न नवांशकं न च लगान्मूर्त्त्यादिभाषस्वितान्, हित्वा चन्द्रमस्तं बड्डमगतं गोपूच्छिकं क्षस्यत् ॥ १॥”

अत्र यद्यपि पञ्चाङ्गमेन्दुस्याग एवापेक्ष्यते, न स्वम्पत् किमपीत्युक्तं, तथापीदं शेषं—गोपूच्छिक
कस्मैऽपि वैबाहिकमेव मे, तच्छुद्धिर्नैमासपक्षविमलद्वयस्यावश्यं गमेव्यन्त एवमिति । अत्राह परः—
यदि शोचान्तराजयत्वाद्गोपूच्छिकस्य प्राधान्यं तदा पूर्वोक्तकर्मप्राप्तिक्रमानामप्राधान्यापातः, सत्यं, अतु
ह्येवमुक्तशेषपक्षांनुसारोत्तेषां कश्चिदप्राधान्यापातोऽपि नानिष्ट । अतुक्तं—

“न साक्षरदृष्ट्या विदुषां कदाचिदुक्तननीया कुक्ष्येक्षपमा ।

क्षेपे गताऽप्येकविंशत्यनानां निमीत्य मेवं निवसेन्मनीषी ॥ १ ॥”

एवं यद्योक्तकुक्ष्येक्षपे गोपूच्छिकस्यैव प्राधान्यं न तु क्षमादिच्छानामिति न कश्चिदोपः ।
अपि च न केवलं गोपूच्छिकविषया एव ग्रहगोचराविषयया अपि कुक्ष्येक्षपमाः सन्ति । तथाहि—
विवाहे नागराजो पञ्चमकाद्यगणनं । आगवेषु आरूपवसितवृत्तस्यामेव विवाहः । एते कुक्ष्यपमा ।
क्षेपपमा यथा—गौडदेसीयाः सूर्यं गोचरं न ज्ञातमपेक्षन्ते गुरुं त्वष्टकवर्गेण । वासिजात्या गुरुं गोच
रेण ज्ञेयमिच्छन्ति, सूर्यं त्वष्टकवर्गेण । काठदेसीया यविगुरोरष्टकवर्गं गोचरं ज्ञेयमिति । मातङ्गी
जात्यं गोचरो न प्रमाणं, किं त्वष्टकवर्गे एव प्रमाणं । क्षेत्रेषु ज्योषु गोचरोऽष्टकवर्गस्य प्रमाणम् ॥

अथ पूर्वोक्तप्रपाठप्रसमानवत्तु गुरुक्षपमाह—

स्युर्वीक्षास्थापनावीनि ध्रुवचक्रे तिर स्थिते ।

ऊर्ध्वे खातष्वजोष्णायप्रायाणि प्रायशः क्षिये ॥ ७५ ॥

व्याख्या—स्थापना प्रतिष्ठा, आदिशाब्दादम्भवापि स्थिरकर्म । तिर इति तिर्यक् । ऊर्ध्वे इति
ऊर्ध्वस्थिते ध्रुवस्य परितः स्थितं शृङ्खलकं क्षमपक्षिगर्भं आम्बुवहापत्रे क्षितियक् स्यात् क्षिप्त्वा ।
ततश्च—

“विषगूर्ध्वे स्थिते चक्रे क्षत्रान्तगतताकम् ।

समसूत्रे यथा स्वातां भुवस्तमं यथेष्टया ॥ १ ॥”

तत्समयस्याविसृज्यप्रादिष्या स्वदृष्टा भुवस्तमयंत्रेण वा निर्णयः । स्वरूपस्या रथेन पूर्वाचार्यै
निर्णीतोऽस्ति । तथाहि—

“उदय महाभजिद्वान् धर्मा अणुराहकिति भुम तिरिथो” इति ।

परस्परव्यमाम्बु मस्य तथा स्पष्टं दृग्गोचरीकृतं न पार्यते, तेन क्षिरःस्थनक्षत्रापेक्षया भुवस्तम
स्वरूपं कथ्यते, तथाहि—अक्षेपायां भरणे च मस्तकानुचरानि सति भुवस्तित्थीनां स्यात् । भरणं
विद्याकायां च मस्तकानुचरस्यां भुव ऊर्ध्वः स्थापिते तथा—

“स्यान्पूर्वो मृगार्कं तु समतिर्यक् तु कामनोः ।

यथा तथा तु क्षेत्रेषु कक्षेषु स्यान्पूर्वं भुवः ॥ १ ॥”

तदेका च दशतिथ्योऽप्यष्टमर्षादमाश्रित्येके । तस्यापि मध्यमत्रिमास्यमश्रित्ये । रात्रि
क्रमेण तिर्यगूर्ध्वत्वं मुखद्वयमुच्यते, न तु दिनञ्च । रात्रिकरस्तुतयात् । प्रायाजीति प्रायश्चित्तप्राप्ति
प्रदये । बहुच—

“पृष्ठतो वा रात्रिं कृत्वा मण्डलद्विजगं तथा ।

उत्तानपादपुत्रम्व सेसरे चोर्ध्वसंस्थिते ॥ १ ॥”

अत्रोत्तानपादपुत्रो मुखः । हर्म्यमकासेऽपि मुखद्वयमूचे, तथाहि—

“अथ पुनः तुरिजं कर्जं हविस्तं कम्प न कम्पय सुखं ।

तथा ध्यात्वातुल्यगर्गं महिम्नं सबलकर्मसु ॥ १ ॥”

अत्र राजाधमिपेकमाह—

अभिपिक्तो महीपालः श्रुतिज्येष्ठारुघुध्रुवे ।

मृगानुराधापौष्पगैध चिर द्वास्ति वसुंधराम् ॥ ७६ ॥

व्याख्या—एवमभिपेकमानि प्रबोधय ॥

तद्यलत्वे जन्मवशा लमेशानां कुजार्कयोरपि च ।

राज्ञां शुभोऽभिपेकः सितशुक्रशशिनां च वैपुल्ये ॥ ७७ ॥

व्याख्या—अस्मिन् धरेणुस्तत्रासीदो जन्मेष्टः । अभिपेकसमये यस्य महारथ इत्यादिस्ति स
ब्रह्मेष्टः । जन्मकर्मपदिकमिष्टः । वैपुल्यं बहुविनोदितत्वेन विज्ञातमिष्टत्वं सतिष्ठितत्वं च ॥

जुप्त्यै स्वस्वत्रिकोणोऽथ शृङ्गद्विभक्तोऽगोर्ध्वे ।

अभिपेको न नीचारिक्षेत्रगास्त्वमितैः पुनः ॥ ७८ ॥

व्याख्या—स्वस्वेति एव त्रिकोणादिकगुण्येऽपि योग्यं । एवेति हस्तिरेवामिपेकः श्रेष्ठः । एतः—

“सुद्विक्त्रिकोणस्वगुहोत्तमस्वाः, शिपं च कीर्तिं च विदन्ति केचन ।

अर्धमन्ताः सप्तमनीचगा वा, मयाय शोकाय मवन्ति राक्षसम् ॥ १ ॥”

महैरिति सामान्योक्तेऽपि विहितं शुर्विगुह्यैर्जन्मवशात्कर्मोत्तमवित्तवर्तय । बहुच—

“विशेषाज्जन्मकर्मोत्तमवित्तवर्तय ।

यस्याप्यस्मात् प्रवर्तते सौख्यमेवां प्रकल्पयेत् ॥ १ ॥”

तारावले शशिवले शुद्धौ तिथिवारधिष्ण्ययोगानाम् ।

त्रिपट्टापस्यैः पापैः सौम्यैस्तथापत्रिकोणकेन्द्रगतैः ॥ ७९ ॥

व्याख्या—शरे-होर्ध्वोरपि अर्धं राश्याभिपेकेऽवर्जं माहं, तेन हस्तकृष्णपक्षापेक्षयोर्मयोर्ध्वं
मिति न द्वाकवेवं । तिथेः शुद्धिर्गंधरिकादिस्वायाम् । बारह्मिः सौम्यवरीः । धिष्ण्यशुद्धिः
शुद्धाश्वारिमागात् । बागह्मिस्तुष्टयोयोगोपयोगवर्जमान् । व्यापेति उपकल्पयत्वाद्भूतमकमेऽपि सौ
म्यवर्धरेव संहिते । सामान्योक्तेऽपि कल्प्यते । अष्टमहापक्षगुह्ये स्यै एव मध्ये दशम्यानां शुभा
सामान्यमानां च प्रज्ञाणामनिष्ठवत्त्वान् ॥

अन्मक्षादुपचयमे स्थिरेऽथ क्षीयोऽथेऽथवा भवने ।

सौम्यैर्विलोकितयुते न तु पापैर्मूपमाभिपिञ्चेत् ॥ ८० ॥

व्याख्या—अभिपिञ्चमात्रस्य पुंसो जन्मराहित्य उपचयस्य छद्मस्य सति, यदा स्थिरे लभे, अथवा क्षीयोऽपिनि । न तु पापैरेति क्रूरमहैरदृष्टेऽयुते वेत्यर्थः ॥

यमार्कयोस्तथाऽयं गयोर्गुरौ तु,

सुखाधम्बरः स्ये नृपतिः स्थिरभी ।

यदा त्रिकोणोऽयं पदयगेऽसुरेज्ये,

शुके नमः ऽणस्त्रे क्षितिजे रिपुस्थेऽथ ॥ ८१ ॥

व्याख्या—यमः क्षति ॥

अभिपिक्तो बलीयोमिर्मदे केन्द्रत्रिकोणगे ॥

क्रूरः पापैः शुभैः सौम्यो मिथैः साधारणो भवेत् ॥ ८२ ॥

व्याख्या—यदि केन्द्रत्रिकोणस्य बलिनो यदाः सर्वे क्रूरस्तथा नृपः क्रूरः स्यात् । सर्वे शुभा भवेत्तदा सौम्यः । यदि मिमाः, कोऽर्थः ? केचिन् क्रूरः केचिन् सौम्यः इति तदा साधारणो ना-
तिश्रुते नातिमौम्यश्च । अपि च “विशुद्धशुद्धैः तर्कैः” इति चः श्लोक उपलपाधिकारे प्रोक्तः
सोऽत्रापि योग्यः ॥

अभिपेक्षे दृष्टरोषमाह—

चन्द्रे सौम्येऽपि वाऽन्यस्मिन् रिपुदरन्ध्रऽस्थिते मदेः ।

क्रूरेर्विलोकिते मृत्युरभिपिक्तस्य निश्चित ॥ ८३ ॥

व्याख्या—विशोऽन्त्रे इति पुष्टदृष्ट्या ॥

अभिपेक्षे तन्वादिषु पापप्रस्थिते* कथमाह—

रोगी तनुः स्थिरधनो घनाऽन्यऽयं

तुःक्षी च पापैर्नृपतिस्त्रिकोणऽयं

पदच्युतोऽस्ताऽम्बुऽगतैर्मृतिऽस्थिते

रस्यायुराकाशऽगतैस्त्वकर्मकृत् ॥ ८४ ॥

व्याख्या—अकर्मकृतिरिति अभिपिक्तस्यो मिरुषस्य इत्यर्थः ॥

इति वक्तव्यता येयं भूपालस्याभिपेक्षेन ।

आचार्यस्याभिपेक्षेऽपि सा सर्वाप्यनुवर्तते ॥ ८५ ॥

व्याख्या—अपि सप्तम्यानां अपि पदत्वापने । सर्वेषां राश्याभिपेक्षस्युपि तावौ कुम्भिकेवं सिद्धा ।

पञ्चमि—

	वराह	मत्स्य
एभि	१-११	१-१-४-४-१-४-४-१-१-११
पञ्च	१-१-१-४-४-४-१-१-११	१-४-११
मन्त्र	१-१-११	१-१-४-४-४-४-१-१-११
पुन	१-१-१-४-४-४-४-१-१-११	१-४-११
पुन	१-१-१-४-४-४-४-१-१-११	१-४-११
पुन	१-१-१-४-४-४-४-१-१-११	१-४-११
पुन	१-१-१-४-४-४-४-१-१-११	१-४-११
पुन	१-१-१-४-४-४-४-१-१-११	१-४-११
पुन	१-१-१-४-४-४-४-१-१-११	१-४-११
पुन	१-१-१-४-४-४-४-१-१-११	१-४-११

विषेकस्तु—

“राजयोगाः सप्तयोगाश्च चन्द्रयोगान्तवायुपः ।

सर्वेऽप्यत्र विष्णुः स्युर्वास्तुल्यप्रगुणाश्च ये ॥११॥”

इति वैष्णवक्रमे । अस्वार्थः—राजयोगा प्रागुक्ता । राजयोगा नामसप्तयोगाः । चन्द्रस्यान्वयप्रदः सप्तयोगाः । चन्द्रयोगाः । वायुपो योगा इति कोऽयम् ? वेदप्रतिष्ठायोगा वृक्षास्तेषां मन्त्रका ये योगास्ते वायुतो विद्यतावायुपौ योगा इत्युच्यन्ते । एषां सर्वेषां स्वस्वम् ज्ञातव्यम् । अत्रेति अग्निवैष्णवे विष्णुः निवार्यः । वास्तुल्यप्रगुणा प्रागुक्ता । अपि च सर्वप्रदवत्तत्त्ववत्त्वगतात्मने सर्वेष्वपि कार्येष्वेवं ज्ञेयं—

“पञ्चमिः हस्त्यते कर्म मन्त्रकसमन्विते ।

चतुर्भिरपि कस्त्रेन्द्रे विजोने वा मुकुर्मुगुः ॥१॥

अत्र पञ्चमिरित्युक्तेऽप्यत्र विरोपो क्षेत्रः—शुद्धैर्बुधभ्यारेकस्त्वापि वक्ष्यामावेऽयैः पञ्चमिः स क्षेत्रेऽपि कर्म वात्रिपते इति एतन्मात्रमाप्ये । केऽप्याहुः—

‘अथ सौम्यप्रज्ञा यत्र क्रमे स्युर्ब्रह्मचरः ।

मन्त्रकस्यपि क्षेत्रे चतुर्भिर्भवेत्पि ॥ १ ॥

॥ शन्येकादशं विमहारम् ॥ १ ॥

अथ सकलग्रन्थार्थं समर्थयति—

इत्युक्तस्वेतवल्गुशालिनि दोषमुक्ते,

लग्ने शुभेऽथ शक्रुः शशिनः प्रवादे ।

कायापि भूमिजलसम्पत्तौ कृतामि,

निर्वमभाप्युवयिर्की प्रपयन्ति लक्ष्मीम् ॥ ८६ ॥

व्याख्या—येऽप्यप्युक्तानि तस्युक्तं कृतीति सप्तम्यस्तुपि क्षेत्रा महाः तेषां वक्षः, अनेन विष्णो-विष्णुमपि स्मरते । वायुमुक्ते इति बुद्धरोपलक्षिते इति भावः । सर्वथा निर्दोषस्य कर्मस्वास्वत्परि-द्वैत्यसमाप्तं अथ स्वस्वदोषं महागुणं च कर्ममात्राणां कार्याणि कार्याणि न तु सर्वथा निर्दोषकर्म-येषां बहुवचनित्वाः कार्याः, यन्तुवैयर्थ्यविधानां स्वीर्यमात्रादिस्वास्वत् । उक्तं च—

“ यस्माद्वक्षेऽगुणस्यपदद्वौमिरस्यैर्द्वौरात्रिवाऽपि गणकेन न कथ्यतेऽत्र ।

तस्माद्वक्ष्यगुणसंयुतमप्यवोषे, कर्म, विबोध्यमसिद्धेऽपि मर्हन्तु ॥१॥

स्वस्यो नानर्धद्वौको कर्म भङ्गुणे भवेत् । सोयस्मिदुरिष सिप्तः समिद्धे कृष्णवर्त्मनि ॥२॥”

शकुनेरिति शकुना जायिकादयः । प्रथमं च शकुनिकाः । यदुक्तं व्यवहारप्रकाशे—

“मद्यज्ञस्य मृदुर्घस्य सिद्धेभ्य करणस्य च ।

शकुर्णामपि चेतोषां शकुनो वदमामकः ॥ १ ॥”

अत्राहस्तुर्यमनैःप्रसक्त्यदिनिमित्तमपि कर्त्तव्यं । धर्मः संकुनाविमिः शुभैर्जनशुद्धौ निर्वावापः
संस्तनावरणो कर्मकर्तुर्मयः स्मृतः । अत्रोऽप्याह—

“यपि सर्वे गुणोपेतं न प्राप्तं शकुर्न विना ।

कर्म यस्माद्विमित्तानां शकुनो वदनायकः ॥ १ ॥”

शशिनः प्रकाशे इति अस्यात्मशास्त्रे किञ्च वामदक्षिणनासं चन्द्रसूर्यसंज्ञः । तत्राह—

“सार्धं मदीदृशं नाबिरेहैक्यार्थद्वयाद्वैत् । शरत्पट्टीप्राप्तिस्यत्यात्माशब्दोः पुनः पुनः ॥१॥

शतानि तत्र जायन्ते निःशब्दोऽप्युपसर्गोर्ध्व । तत्रापदशुद्धेः २१६००संख्याऽहोरात्रे सकृच्छे पुनः॥१॥

यद्विद्वद्गुरुवर्णनां वा वेदा मनने भवेत् । सा वेदा मयतो नास्मा नास्म्यं संचरतो लोके ॥२॥”

तत्र वामनास्यावां प्रविष्टस्यवमापूर्णायां सर्वं शुभकार्यं कार्यं । यदुक्तं—

“छात्रे जानेऽध्ययने गुरुष्वेवाभ्यर्चने विवक्षितौ ।

पुरमन्त्रिप्रवेशे गमागमापौ शुभा वामाः ॥ १ ॥”

तथी—

“पूजाश्रमार्जनोद्धारं दुर्गात्रिसरिदाकर्म । गमार्गं जीवितं च एवमेवाविसमहे ॥ १ ॥

कथे विरूपणे दृष्टौ सेवायां विद्विचो जये । विद्यापट्टमिपेक्षरौ शुभेऽर्थे च शुभः शशी ॥२॥”

मूनिजलवस्त्रावाविति । अर्चं हि—

“वायार्थहेरपां पृथ्व्याः श्वोन्मत्तस्य बहेत् क्रमान् ।

बह्मस्योक्तमयोर्नाभ्योर्जातिभ्याऽप्य क्रमः सदा ॥ १ ॥”

धर्मा प्रवादा धर्म—

“ऊर्ध्वं बहिरपस्तोमं विरधीनः सपीरणः ।

पृथ्वीमप्यपुटे व्योम सर्वगं बहते पुनः ॥ १ ॥”

प्रमार्जं तु—

“पृथ्व्याः पशानि पञ्चाक्ष५०चत्वारिंश४०तथाऽध्वमः ।

अग्नार्क्षि१०तथा वायोर्बिष्टति२०नभसा वन१० ॥ १ ॥”

एवं साधकां १५० पञ्चाभ्येकैकनाडीप्रमार्जं । एवं च वामनास्यामापि यदा पृथ्वीजलवस्त्रे
स्वातां तदा शुभकार्यं कार्यं न तु बहिनामुष्मामचरणेषु । अतः—

“सत्त्वाम्नां भूजसम्पत्तां स्वाच्छन्दते कर्णे चक्षोःश्रविः । क्षीमास्थिराक्षिणे हृत्ते तेजोवाचस्पतयैः शुभम् ॥ १७ ॥
 वृष्यवर्तुजोमहद्योमवत्त्वानां विश्वमुपचते । आत्ये स्वैर्न स्वभित्तस्य शैलश्रमच्छत्रौ परे ॥ १८ ॥
 मृदीये क्षेपसङ्गायौ मुनें वचस्यता पुनः । पञ्चमे शुभ्यतेव स्यात्तथा वर्मेवाश्रया ॥ १९ ॥”

पञ्चाङ्ग

॥ मुत्तोरुद्वयौ मन्वाहृषी वासापुत्रद्विः। सुवर्णयोः प्रान्त्यक्षीपात्वाहुवी क्षेपे दगन्तवौ ॥१॥
स्वत्वान्तरमु द्रुधिष्मादितरवद्भावं भवेत् ऋमत् । पीत रंयेतादरण्य वामैर्धर्मिभिरपि
सप्तम् ॥ २ ॥

मीतः कार्यस्य संसिद्धिः विप्रदुः शैतः शुभं पुनः । सर्वं सम्पादयतो भूते हानिं मुहसमपुतिः ॥ १॥
 लीबित्तमे नदे कामे सत्त्वोत्पत्तौ च कर्मे । पुत्रार्थे मुहसमे च समवागमये तथा ॥ ४ ॥
 ह्यन्त्यतमे ह्यमे स्वात्मा बहिर्वाही च यो ह्यनौ । सर्वसिद्धिः स्थितेयर्वा ह्यु श्रीमस्यमसि निर्बिघ्नः ॥ ५ ॥

मपि च—

श्रीलक्ष्मणसुखिका पृष्ठी १ अर्धे तु छापणाहुकम् २ ।

विमलप्रसादः १ पाठ्यपुस्तकको मूलः ४ ० १ ०

नैकमप्यङ्गुलं स्योमम्, बह्वीति विनिर्णयः । "

ज्ञान बोधसाधुक्रियेति नरा बापुर्बन्धु बोधसाधुक्रमाशयं व्याप्नोति तथा पूज्यीवरत्नमित्यादि
 श्रुतिं । नरा वाचनमिदमन्वया व्याकषावाये, तथादि-बोधमुक्ते उक्ते यमिदमन्वयमवाप्नोति संन्य
 तीर्थ । भावार्थ-सुदृढमन्त्रेऽपि नरा सूत्रकठरणे स्यादां तथा कर्म कर्म, न त्वग्निबापुर्बोध
 वस्तेषु । यदुक्तं

“पुष्पी रासं१ अर्धं विचरं२ वद्विहसिं३ समीरणं ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥

ଉତ୍ତରୋଦୟମହାତ୍ମ୍ୟାବି—

१ त्रिंशत्सं वक्ष्यामि ह्युपायान् ॥ ४८ ॥ पद्मसुता ॥ १० ॥

पुनःकारण्यनिक धर्मोत्तमं समर्पे जायते विधिः ॥ १ ॥

इत्यप्यवष्टुष्टु दधामि । स्वर्गादिषां प्रसादयति ।

॥ ग १ निष्कारनिर्जयप्रधानाभ्योऽयसौ मिथिः स्थाप्य २ ॥ ”

जनसोत्थः—अमानां पञ्चरूपाणां त्रिधातुं त्रिस्रो भूमाः । यथा येपञ्चमस्य पञ्चार्धस्यभिरस-
द्विष्टौ २२५ पञ्चमानस्य त्रिधातुः पञ्चसप्तभिस्त्रिष्टयस्वरूपः ७-३० । एवं पञ्चवार्यन्तरं नि-
वमरायै इत्यभ्यासिभिर्गुण्यन्तु अमाश्रयोमादितस्वानां मानमसि । अमरायै तु दशाशरिभिर्गुण्यन्ते
अमान् पञ्चवारितस्वानां मानं हवान् । यद्वा वरय ऊपरय अतःअमानं तद्वत् पञ्चवार्यभिर्माणे पञ्च-
भये वल्लभादेरद्विष्टिचतुर्पञ्चभिर्गुणितमोऽत्राष्टौ व्योमादितस्वानां मानं स्यात् । समरायै तु पञ्च-
धनुर्गुणितमोऽत्राष्टौ अमान् पञ्चवारितस्वानां मानं स्यात् । एवं च वज्रायवे वरय स्यापमादितस्वानां-

धारयेन निधारिताऽधुरकृता संश्रूय भ्रान्तिस्त्वर्ध,
सुरिः श्रीमुनिमुन्दराभिषगुरुदीप्तागुका सैष मे ।

यस्य इयामसरस्वतीति विशदं विख्यातमुर्वतिष्ठे,
सुधी भीमपचन्द्रसुरिगुरुप्यापात् मसत्ति स मे ॥ ६ ॥

सावते तु जयन्ति भीरुस्त्रेखरधूरयः । नानाग्रन्थकृतस्तेऽपि पूर्वाचार्यानुसरिण ॥७॥
एतानाचार्यैर्यत्नान् मत्स्यज्ञानिष गौतमान् । वीतमाय शुभे स्कीतभीतपागच्छनायस्तन् ॥८॥

आदि च—

एकोऽप्यनेकाशिष्याणां यक्षिचाभमान्यबोधयत् । तं भीचारिभरत्नं मो नमोरत्नसमं स्तुमः ॥९॥
विन्मयानां मयाऽमीपादुपीणां सुमसादृतः । हेमईसाभिपानेन वाचनाचार्यतायुमा ॥१०॥

भीमवृषिक्रमसररे मनुतिषौ १५१४ शुक्लमद्वितीयातिषां,
नक्षत्रे गुरुवैद्यते गुरुदिने मासे शुभौ सुदरे ।
आशापल्लिपुरे पुरः मनितिषेः भीमपुगादिमपो-
ग्रन्थ सैष समर्पितः मययतादायं पुमर्षः सताम् ॥ ११ ॥

इति भीतपागच्छपुरन्दरभीतोयमुन्दरसूरिभीमुनिमुन्दरसूरिभीनपचन्द्रसूरिममुन्मभीगुरु-
सावतविजयमानभीगच्छनायकभीरुस्त्रेखरसूरिभरणकमस्सेविना महोपाध्यायभीचारिभरत्नगणि
मसादमाहाविषाम्बने वाचनाचार्यधीहेमईसगभिना स्वरूपोपकाराय सुधीशृङ्गारास्य भीभारं
मसिद्धिबार्तिकं सर्वथा सावधयचनविरतैः सुविहिताचार्यैर्बर्षारूपमानं चिरं नन्दतात् ॥

अथ ग्रन्थकृत्स्वाभिप्रायं मकात्रयति, तयाहि—

विचारमत्तपःक्रियाप्रवृत्तिक्रमार्थमर्थं समै-
ऽप्यारम्भा अशुभाः शुभाश्च निषते सावयतादूपिता ।
सर्वारंभविषेभ सिद्धिकरणादार्मसिद्ध्यादयो,
ग्रन्थोऽयं तत्र एष चामकटमायोग्यो विशूकारममु ॥ १ ॥

ततश्च—

येन भीमसुसोममुन्दरगुरोः काले कलौ जङ्गम
भीमपीरैकरस्य आरु सुधिरं सेवा कृता तस्य म ।
एतज्ज्योतिषमार्तिकमणयनं मो गुञ्जयते सर्वथा,
ग्रन्थोऽयं तदपीह येन विधिना जातस्त्रदाकृष्यताम् ॥ २ ॥
केचित् कथिदपि बहविन् बहविदपि ग्रन्थे विद्याया मया
हृष्टा ज्योतिषगोचरा किञ्च सप्रभेतु य ते चिन्तिता ।
मक्रान्तश्च समुद्ययो रषयिर्गु सवपमान पुनः,
सोऽधरिष चमै धने सममवदग्रन्थानुस्पाजतिः ॥ ३ ॥
माप्तः साऽप्यवधिम्बितापयि यदा ग्रन्थस्य रीतिं तदा,
चित्तेऽप्यमिन्ति मया विद्या निपुण्या सम्पत्तिवापत्यनिद ।

निःश्रुत्यैवेतिमिस्तया वृद्धिभिरप्यादास्यतेऽसौ यदा,
 सावधमयित्वेर्वाभिकरणं संपस्यतेऽर्कं तदा ॥ ४ ॥
 देनैतस्य अस्मादयस्त्रयविधिप्रत्यस्य निर्वाप्यते,
 मोत्सर्गस्यापद्याभिकारिकारणरुक्तातिर्पणाऽस्मादिति ।
 तत्कर्तुं तु न शक्यते स्म विविधप्रन्वीम्न्यगुणा इता,
 गच्छेऽत्र विधाविमावहन्तु कथमप्येते विधेया इति ॥ ५ ॥
 मृतत्वादयिसम्भिताः परिहृताम्नामज्जनः सज्जनः ।
 सोऽयं ब्रह्म क्वापमत् करतैः पुण्याकृमापुष्पताम् ।
 सत्याज्जोऽत्र तदा कथञ्चन पद्याऽऽरम्भवाकारण,
 मन्मात्रामपि कर्मणां मज्जने नास्तेषां नो जायते ॥ ६ ॥

यथा हि ।

सङ्गः संहनैवैषे सङ्गजनस्यादीपये पीयते,
 नो सङ्गमयदि सोऽयि सौवर्गनिष्कोप्येद्राय उजायते ।
 विवालोऽयि विधेयवामपि गतो यथापि वक्रापि चैव,
 संयोजयेत् यथा यथा ननु तदा स्वं सापत्नं वापते ॥ ७ ॥
 एवं ज्योतिषच्छास्त्रमेतद्वसिष्ठं सावधसंज्ञात्मना,
 वैत्यादेरपि भेदगृह्यैक्यपने व्यापार्यते साधुभिः ।
 तत्तेषामनवधमापन्नमयं याति ब्रह्म सर्वेषां,
 मित्र्यन्तेऽपि य पातकेन परव्य ते द्वात्रिंशर्षा समम् ॥ ८ ॥
 मन्वेरं यदि जैनचैत्यरचनाभीष्टीर्यपाशादिनाः,
 बुध्यस्यापि मुहूर्तमात्रद्विभिर्नो वेद्यमित्युच्यते ।
 तदुच्योपचयः कथं नु भविता गार्हस्प्यमाभां दुर्गा,
 तानाग्रायमिवातिनामय यतैः स्यात्पुष्पकामं कथम् ? ॥ ९ ॥

अर्वाप्यते—

पुण्यं स्यादमुमोदनेन यतिना वैत्यादिनिर्वापने,
 भौदुर्गाः पुनर्त्यपमिष दृष्टिनामुद्गाहनादादिभिः ।
 वैत्याप्यत्रि मुहूर्तमरुद्धगवर् संवाहमेनां पुन
 व्यातिर्ज्ञां यतयो दिव्यन्यसिद्धमप्येवं सुमुक्तं यथेव ॥ १ ॥
 एवं सत्यपि कर्मगौरवशायः पातकापीतुक्तः,
 द्वात्रिंशत्पात्य वक्त्रेण वक्ष्याति जने मूढो मुहूर्तादिक्म् ।
 तस्यैवैतदयं पतिष्यति चिरस्मार्तमर्तमारम्भ,
 तेनैवैतदयमिवापिनामय मय कथमरुद्धमेवैतदिति ॥ ११ ॥

तस्मात्तत्रमिदं वदामि तदिदं धार्म्यं रहो मण्यतां,
त्रिव्याणामपि भाष्यतामवगतास्ते चेदप्यङ्गीरन् ।
वर्षायाम् परिवर्षयन्तु च युवाः सर्वेऽपि बोधस्य ते,
यस्मात्कृष्णमेवदेव हि पृष्ठ मेऽमीदृशेनतत्कृते ॥ १२ ॥

ततश्च—

ज्ञानाशीपक्षयैकपेशकफस्यमधुर्यये वार्तिकं,
कुत्रापि नया गुमाशयवशाद्यस्युभयकर्माभितय ।
विदुषा तेन भवे भवे भवतु मे सञ्ज्ञानछायोदयो
यस्माद्ब्रह्मुत्पत्तय आनन्दविदानन्दं पदं प्राप्स्यते ॥ १३ ॥

॥ इत्येतानि ग्रन्थस्तुष्टुभिर्माफस्यकानि कथ्यानि वाचयित्वा यत्रोपदिष्टमार्गास्तुष्टु
नम यत्नीये वरयैः ॥

॥ इति प्रशस्तिः ॥

इत्यारम्भसिद्धिः सटीका सपूर्णा॥

છપાઈ વદાર પઢી જૂવ્યો છે
પ્રાદેક યેઠકીય નકલો છપાવી છે માટે વરહો તે પહેલો
ધી સિદ્ધિર્વિરવિત

ઉપમિતિમવપ્રજ્ઞાકથા ।

(ધન માયમાં વજાકારે થીસ હમાર ક્યોકનો સાહિત્યસાગર)

સાગરમાં અનેક પ્રકારનાં રત્નો હોય છે તેમ આ મહાન ગ્રંથમાં સાહિત્યનાં
અંગીપામનાં અલંકારો મરેહા છે આ મયની મજબા કરવી તે કસ્ટુરીની છુર્ગજ
અને છુર્ગની કાંઠિના પ્રસન્નાપત્રો મજબબા અમ સેવ્ય સરસુછ અદ્ભુત કલ્પના
કરવાની પ્રતિમા પાકિલાલા આ ગ્રંથના વિદ્વાન કર્તાની હેલી અને કપાના
કપમાં અદ્ભુત કલ્પમાન પોજશાના સામર્પ્યથી વક્તા અને બોલાબોલે અપૂર્વ આ
મદ્દ વક્ત્ર થાયછે આથી અમૂલ્ય માપનામાના પ્રત્યેક સાહિત્યવિદ્યાસી વિદ્વાન
મુનિરામ અને વિદ્વાન બોલાબો હશેસાધી હામ છદ્દ હુદે તેડસા માટે તેને
પ્રજ્ઞ બાદમાં વરેધી માસ્રવામાં આપ્યો છે પહેલા માંમાં પ્રજ પ્રસ્તાવ, થીમા
માગમાં સાલપી આઠ પ્રસ્તાવ સમાવશમાં આખ્યા છે છુદ્દ મામો સરીદ કરનાર
પાસેથી પહેલા થીમા અને થીમા માગના રૂ ૬- -૦, રૂ ૬-૦- - અને
રૂ ૫- -૦ હેથામાં આવશે અને સંપૂર્ણ ગ્રંથ એકી સાથે હેથાથી રૂ ૧૧-૦-૦
મૂલ્ય વદશે પ્રાદેકની રૂપજ સંપુર્ણ ગ્રંથ હેથાની રહે તો મયમ માન સાથેમ પ્રજે
માગલું મૂલ્ય હેથામાં આવશે

પંદિત શ્રીદંસરત્નમણિ વિરચિત

શ્રીદાનુજ્જયમાહાત્મ્યમ્ । (વદારમક)

આ મહાત્મ પ્રમ્ય પંદર અધિકારમાં વહેંચાયેલો છે તેમાં રસ હમાર ક્યોકનો
આપેછા છે આ પ્રન્થમા કર્તાની અદ્ભુત હેલી પળી મજસનીય છ ઈર્ષરાગની
અપૂર્વ છોમા તથા તેમનાં દર્શન અને અવગત્ત મહદ્ પ્રન્થ, નિરુક્તિના સમયમાં
માસ કરવા સરસુ છે. વીરતમીષ પ્રત્યેક અધિકારમાં સુધિ અને માનવ પ્રકૃતિના
સૌન્દર્યનું અવલિમ વર્ણન કરેછે છે સંસ્કૃત છુદ્દ અને સરસ માપા કલ્પમાતના અ-
ખ્યાસીબોલે વદુ જપયેલી છે, છુદ્દર આઠા પન્દીક વેપર વપર છપાયેલો છે.
પર્યૂક્ષના વિવસામાં સાસ વ્યાખ્યાન અને વાચમા માટે જપયેલી છે વી ર ૧૦)
ઘપાક સર્વ છુદ્

પ્રમા મહારામાબોના હવિશાસોની રકીકલથી મરપુર અવિજ્ઞમ સાહસનો નદ્દમો
ટોંદ રાજસ્થાન

છુદ્દર પાઈ સોનેરી વાશ્કીય રંધી છપા અને સરસ કાગલ છતાં કિંમત
માત્ર રૂ ૬-૦-૦ છે

મસથલું સ્વસ,

ધી વિદ્યાનિજય પ્રેસ-માવનગર

